

MƏDİNƏ TƏDRİS KURSU
ƏRƏB DİLİNİN
QRAMMATİKASI

دُرُوسُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ

لِغَيْرِ النَّاطِقِينَ بِهَا

4-cü kitab

I NƏŞR

KİTAB ƏRƏB DİLİNİ SƏRBƏST ŞƏKİLDƏ ÖYRƏNMƏK ÜÇÜN
NƏZƏRDƏ TUTULMUŞDUR

Toplayan və tərcümə edən:

Elşən Şəkərov

Redaktorlar:

Seymur Mustafayev

Toğrul Məmmədov

Kitaba aid fikir və mülahizələri bildirmək üçün göstərilən elektron ünvana müraciət
edə bilərsiniz: arabdili2013@gmail.com

ÖN SÖZ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى أَشْرَفِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ،
نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ وَبَعْدُ:

Həmd olsun aləmlərin Rəbbi Allaha! Peyğəmbərlərin ən şərəflişi Məhəmmədə, onun ailəsinə və bütün əşablarına Allahın salavatı və salamu olsun!

Əziz oxucu!

Əlinizdə olan bu kitab Mədinə İslam Universitetinin “Ərəb dilini təlimləndirən mərkəzi” kollecində tədris olunan “Ərəb dilini bilməyənlər üçün ərəb dili dərsləri” kitabının IV hissəsinə yazılmış qrammatik qaydalardır. IV kitab 17 dərstdən ibarətdir. Bu dərslər III kitabdakı qrammatik qaydaları daha geniş şəkildə öyrətməklə yanaşı, “الإِسْتِثْنَاءُ” “istisna”, “الْحَالُ” “hal”, “نُونُ التَّوَكِيدِ” “təkid bildirən nun” “السَّرْبَسْتُ الْمَفْعُولُ الْمَطْلُوقُ” “sərbəst məful” və s. bir sıra yeni mühim qrammatik mövzuları da özündə cəm etmişdir.

Kitaba qrammatik qaydalar yazarkən bacardığım qədər asanlaşdırmağa çalışmışam. Faydalı olsun deyə bəzi mövzuları kitabda tələb olunandan daha geniş şəkildə yazmışam. Qrammatik mövzunun daha yaxşı başa düşülməsi üçün burada da keçilən mövzuların sonunda “cümlə erabına” yer ayırmışam. Qrammatik qaydaları və tərifləri həm ərəb, həm də azərbaycan dilində vermişəm. Qayda və tərifləri gətirdikdən sonra tələbənin daha yaxşı başa düşməsi üçün “qaydanın şərhini” və ya “tərifin şərhini” başlığı altında qayda və təriflərə qısa şərh vermişəm.

Kitab sərbəst şəkildə öyrənmələrə asan olsun deyə dərslərdə varid olan yeni sözləri kitabın sonunda vermişəm.

Sonunda Allahdan istəyirəm ki, bu kitabı İslam və müsəlmanlar üçün faydalı edib, əməlimi xalis Onun rızası üçün edilən əməllərdən etsin!

Elşən Şəkərov

DÖRDÜNCÜ KİTAB

1. BİRİNCİ DƏRS

الْمُتَعَدِّي وَاللَّازِمُ مِنَ الْأَفْعَالِ

“Mutəaddi” (təsirli) və “Ləzim” (təsirsiz) fellər

يَنْقَسِمُ الْفِعْلُ بِاعْتِبَارِ عَمَلِهِ إِلَى قِسْمَيْنِ: الْمُتَعَدِّي وَاللَّازِمُ

Ərəb dilində fellər ismə təsir baxımından iki qismə bölünür:

1. الْمُتَعَدِّي “Mutəaddi” – təsirli fellər.
2. اللَّازِمُ “Ləzim” – təsirsiz fellər.

الْفِعْلُ الْمُتَعَدِّي

“Mutəaddi” (təsirli) fellər

تَعْرِيفُهُ: الْمُتَعَدِّي الْفِعْلُ – هُوَ الَّذِي يَصِلُ إِلَى الْمَفْعُولِ بِهِ بِنَفْسِهِ، أَي: بِغَيْرِ حَرْفٍ جَرٍّ

Tərif: “Mutəaddi”¹ (təsirli) fellər – birbaşa – yəni hərfu-cərsiz “məful bihi”yə təsir edən fellərdir. Məsələn:

أَكَلْتُ الطَّعَامَ Yeməyi yedim

قَرَأْتُ الْكِتَابَ Kitabı oxudum

فَهَمْتُ الدَّرْسَ Dərsi başa düşdüm

Bu cümlələrdə أَكَلُ “yemək”, قَرَأُ “oxumaq” və فَهَمَ “başa düşmək” felləri “mutəaddi” (təsirli) fellərdir. Çünki bu fellər özləri birbaşa, hərfu-cərsiz الطَّعَامُ “yemək”, الْكِتَابُ “kitab” və الدَّرْسُ “dərs” ismlərinə təsir edərək onları **nasb** (təsirlikdə) etmişlər.

¹ “Mutəaddi” (təsirli) fellərə həmçinin, təsiri faildən sonra məful bihinin üzərinə düşdüyünə görə الْوَاقِعُ “düşən” və təsiri faildən məfula keçdiyinə görə الْمُجَاوِزُ “keçən” fellər də deyirlər.

الْفِعْلُ الْاَلَزِمُ

“Ləzim” (təsirsiz) fellər

تَعْرِيفُهُ: الْاَلَزِمُ – هُوَ الَّذِي لَا يَصِلُ اِلَى الْمَفْعُولِ بِهٖ اِلَّا بِحَرْفٍ جَرٍّ اَوْ مَا لَيْسَ لَهُ مَفْعُولٌ

Tərif: “Ləzim”¹ (təsirsiz) fellər – yalnız hərfu-cərr vasitəsilə “məful bihi”yə təsir edən və ya məfulu olmayan fellərdir. Məsələn:

مَرَرْتُ بِزَيْدٍ Zeydin yanından keçdim
ذَهَبْتُ اِلَى السُّوقِ Bazara getdim
نَجَحَ مُحَمَّدٌ Muhəmməd uğur qazandı

Bu cümlələrdə مَرَّ “keçmək”, ذَهَبَ “getmək” və نَجَحَ “uğur qazanmaq” felləri “ləzim” (təsirsiz) fellərdir. Çünki bu fellərdən مَرَّ feli زَيْدٌ “Zeyd” sözünə “بِ” hərfu-cəri ilə, ذَهَبَ feli isə السُّوقُ “bazar” sözünə “اِلَى” hərfu-cəri ilə təsir edərək onları cərr (yiyəlikdə) etmişlər. نَجَحَ felinin isə ümumiyyətlə “məfulu” yoxdur.

Qeyd: Bəzi dilçi alimlər bu iki qismlə yanaşı fellərin daha bir üçüncü qismini – مَا لَا يُوصَفُ بِالْمُتَعَدِّيِّ وَاللُّزُومِ – “təsirli və təsirsiz olmayan” – fel qrupunu da qeyd edirlər. Bu qismə كَانَ naqis feli və onun bacıları aiddir. Naqis fellər təsirli və ya təsirsiz olmur.

عَلَامَةُ الْفِعْلِ الْمُتَعَدِّيِّ

¹ “Ləzim” (təsirsiz) fellərə həmçinin, failə kifayətləndiyinə görə الْفَاعِلُ “məhdud” və məfula yalnız hərfu-cərr vasitəsilə təsir etdiyinə görə الْمُتَعَدِّيُّ بِحَرْفٍ جَرٍّ “hərfu-cərlə təsir edən” fellər də deyirlər.

“Mutəaddi” (təsirli) fellərin əlamətləri

عَلَامَةُ الْفِعْلِ الْمُتَعَدِّي: أَنْ تَتَّصِلَ بِهِ الضَّمِيرُ (هُ) تَعُودُ عَلَى الْمَفْعُولِ بِهِ, غَيْرِ الْعَائِدِ عَلَى الْمَصْدَرِ

“Mutəaddi” (təsirli) fellərin əlaməti: məsdərə deyil “məful bihi”yə aid olan (هُ, هَا) muttəsil damirinin (bitişən əvəzliyinin) sonuna qoşula bilməsidir. Məsələn:

البَابُ أُغْلِقْتُهُ Qapı, onu bağladım

الْكِتَابُ أَخَذْتُهُ Kitab, onu götürdüm

Bu cümlələrdə felə qoşulan (هُ) muttəsil damiri məfula qayıdan damirdir. “Ləzim” fellərə isə (هُ) muttəsil damirini qoşmaq mümkün olmur. Bu damir “ləzim” fellərin işləndiyi hər fu cərlərə qoşulur. Məsələn:

حَامِدٌ ذَهَبْتُ إِلَيْهِ Həmid, onun yanına getdim

حَامِدٌ مَرَرْتُ بِهِ Həmid, onun yanından ötdüm

Məsdərə aid olan (هُ) muttəsil damirinə (bitişən əvəzliyinə) gəlincə isə bu damir həm “mutəaddi” (təsirli), həm də “ləzim” (təsirsiz) fellərin sonuna qoşula bilir. Məsələn:

الضَّرْبُ ضَرَبْتُهُ زَيْدًا O zərbəni Zeydə vurdum

الْقِيَامُ قُفِّمْتُهُ O duruşu durdum

Digər bir əlaməti:

وَمِنْ عِلْمَاتِهِ: أَنْ يُصَاحَ مِنْهُ اسْمٌ مَفْعُولٌ غَيْرٌ مُقْتَرِنٌ بِحَرْفٍ جَرٍّ أَوْ ظَرْفٍ

“Mutəaddi” (təsirli) fellərin digər bir əlaməti: bu fellərdən düzələn “ismu məful” hər fu-cər və ya zərfə ehtiyac duymur. Məsələn:

مَضْرُوبٌ (ضَرَبَ - يَضْرِبُ) Vurulmuş

مَكْتُوبٌ (كَتَبَ - يَكْتُبُ) Yazılmış

Öyrəndiyimiz kimi, “ismu məful” (keçmiş zaman feli sifəti) əsasən “mutəaddi” fellərdən düzəlir. Lakin “ləzim” fellərdən də düzələ bilər. “Ləzim” fellərdən düzələn “ismu məful” mütləq “şibhu cümlə” ilə işlənməlidir. Məsələn:

مَذْهُوبٌ إِلَيْهِ (ذَهَبَ - يَذْهَبُ) Yanına gedilmiş
مَجْلُوسٌ عِنْدَهُ (جَلَسَ - يَجْلِسُ) Yanında oturulmuş

Qeyd 1: Yuxarıda qeyd etdiyimiz əlamətlərə daha bir əlaməti də əlavə edə bilərik ki, bu da “mutəaddi” (təsirli) fellərin adətən “kimi?”, “nəyi?” və ya “haranı?” mənalı suallara cavab tələb etməsidir. Lakin bu əlamət bəzən özünü doğrultmaya bilər. Çünki təsirlilik-təsirsizlik baxımından Azərbaycan və ərəb dillərində fellər bir-birinə uyğun gəlməyə bilər. Yəni, bəzi fellər ərəb dilində “kimi?”, “nəyi?” və ya “haranı?” mənalı suallara cavab tələb etsə də “mutəaddi” (təsirli) olmaya bilər. Və ya əksinə, bəzi fellər “kimi?”, “nəyi?” və ya “haranı?” mənalı suallara cavab tələb etməsə də “mutəaddi” (təsirli) ola bilər. Buna misal دَخَلَ “daxil olmaq” felini misal gətirmək olar. Bu fel “kimi?”, “nəyi?” və ya “haranı?” mənalı suallara cavab tələb etməsə də ərəb dilində “mutəaddi” (təsirli) feldir. Çünki hər fu-cərsiz məfula təsir edir. Məsələn:

دَخَلْتُ الْفَصْلَ Sinifə daxil oldum (haraya?)

بَحَثَ (عَنْ) “axtarmaq” feli isə “kimi?”, “nəyi?” və ya “haranı?” mənalı suallara cavab tələb etsə də, ərəb dilində “ləzim” (təsirsiz) feldir. Çünki məfula عَنْ hər fu-cəri ilə təsir edir. Məsələn:

بَحَثْتُ عَنِ الْقَلَمِ Qələmi axtardım (nəyi?)

Qeyd 2: Ərəb dilində bəzi fellər həm “mutəaddi” (təsirli), həm də “ləzim” (təsirsiz) ola bilərlər. Yəni, cümlədə məfula həm özləri birbaşa, həm də hər fu-cər vasitəsilə təsir edə bilərlər. Mənaları isə dəyişmir. Buna misal شَكَرَ “şükr etmək, təşəkkür etmək” felini misal gətirə bilərik. Bu fel həm özü birbaşa, hər fu-cərsiz, həm də “لـ”

hərflu-cəri ilə məfula təsir edə bilər. Məna baxımından isə heç bir fərq yoxdur. Məsələn:

شَكَرْتُ حَامِدًا
شَكَرْتُ لِحَامِدٍ → Həmidə təşəkkür etdim

Dilçilər bu növ fellərin hansı qismə aid olmaları barədə iki rəydedirlər. Lakin doğru rəy budur ki, bu növ fellər “ləziz” (təsirsiz) fellərdir. Yəni bu növ fellərin əsli hərflu-cərlə işlənmələridir. Sonradan asanlıq üçün hərflu-cərr pozulmuşdur.

أَنْوَاعُ الْأَفْعَالِ الْمُتَعَدِّيَةِ

“Mutəaddi” (təsirli) fellərin növləri

يَنْقَسِمُ الْمُتَعَدِّيُّ إِلَى أَرْبَعَةِ أَقْسَامٍ بِحَسَبِ مَا بَعْدَهُ مِنَ الْمَفْعُولَاتِ:

“Mutəaddi” fellər təsir etdikləri məful baxımından dörd qrupa bölünürlər:

1. مَا يَتَعَدَّى إِلَى مَفْعُولٍ وَاحِدٍ: وَهُوَ كَثِيرٌ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ

1. Bir məfula təsir edən fellər. Bu qrup təsirli fellər ərəb dilində çoxluq təşkil edir. Məsələn:

ضَرَبَ عَلِيٌّ خَالِدًا Əli Xalidi vurdu

سَمِعَ النَّاسُ الْأَذَانَ İnsanlar azanı eşitdi

2. مَا يَتَعَدَّى إِلَى مَفْعُولَيْنِ أَصْلُهُمَا الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ: وَهُوَ "ظَنَّ" وَأَخْوَاتُهَا

2. Əsli mübtəda və xəbər olan iki məfula təsir edən fellər. Bu növ təsirli fellər “ظَنَّ” və onun bacılarıdır. “ظَنَّ” və onun bacıları iki qism felləri əhatə edir:

a. أَفْعَالُ الْقُلُوبِ “Qəlbi fellər”. Məsələn: رَأَى “görmək”, عَلِمَ “bilmək”, حَسِبَ “sanmaq” və s. Bu növ fellərin mənaları qəlblə əlaqəli olduğu üçün belə adlanmışdır. Məsələn:

رَأَيْتُ الْعِلْمَ نُورًا	Elmi nur gördüm
وَجَدْتُ حَامِدًا مَرِيضًا	Həmidə xəstə tapdım
عَلِمْتُ حَامِدًا أَخَاكَ	Həmidə qardaşın bildim
حَسَبْتُ حَامِدًا مُدْرِّسًا	Həmidə müəllim sandım

- b. أَفْعَالُ التَّحْوِيلِ “Çevirmə bildirən fellər”. Məsələn: صَيَّرَ “çevirmək, döndərmək”, جَعَلَ “etmək”, اِتَّخَذَ “tutmaq” və s. Bu növ fellərin mənaları bir şeyin bir haldan başqa hala çevrilməsini bildirdiyinə görə belə adlanmışlar. Məsələn:

صَيَّرْتُ الدَّقِيقَ خُبْرًا	Unu çorəyə çevirdim
جَعَلْتُ الْمَاءَ ثَلْجًا	Suyu buz etdim
اِتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا	Allah İbrahimi dost tutdu

3. مَا يَعْدَى إِلَى مَفْعُولَيْنِ لَيْسَ أَصْلُهُمَا الْمُبْتَدَأُ وَالْخَبَرُ، مِثْلُ: أَعْطَى، كَسَا.
3. Əsli mübtəda və xəbər olmayan iki məfula təsir edən fellər. Bu növ təsirli fellərə misal أَعْطَى “vermək”, اَلْبَسَ “geyindirmək”, سَأَلَ “soruşmaq”, مَنَعَ “qadağan etmək”, مَنَحَ “mükafatlandırmaq” və كَسَا “geyindirmək” felləridir¹. Məsələn:

أَعْطَيْتُ حَامِدًا الْكِتَابَ	Həmidə kitabı verdim
اَلْبَسْتُ حَامِدًا قَمِيصًا	Həmidə köynək geyindirdim
سَأَلْتُ الْمُدْرِّسَ سُؤَالَ	Müəllimdən sual soruşdum
مَنَعْتُ ابْنِي الْخُرُوجَ	Oğluma çıxmağı qadağan etdim
مَنَحَ الْمُدِيرُ الطَّالِبَ كِتَابًا	Müdür tələbəni kitabla mükafatlandırdı

¹ Bax. III kitab 17-ci dərs.

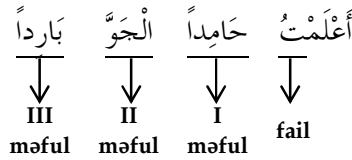
4. مَا يَتَعَدَّى إِلَى ثَلَاثَةِ مَفَاعِيلٍ, مِثْلُ: أَعْلَمَ, أَرَى

4. Üç məfula təsir edən fellər. Bu qism təsirli fellərə misal **أَعْلَمَ** “bildirmək” və **أَرَى** “göstərmək” fellərini gətirmək olar. Bu fellər “bilmək” və **رَأَى** “görmək” qəlbi fellərin **أَفْعَلَ** babıdır. Bildiyimiz kimi **أَفْعَلَ** babının mənalarından biri təsirsiz felləri təsirli etməkdir. Əgər fel bir məfula təsir edəndirsə **أَفْعَلَ** babına salındıqdan sonra iki məfula təsir edir. Əgər fel əslən iki məfula təsir edən feldirsə **أَفْعَلَ** babına salındıqda üç məfula təsir edəcək.

Məsələn:

أَعْلَمْتُ حَامِدًا الْجَوَّ بَارِدًا Həmidə havanın soyuq olduğunu bildirdim

أَرَيْتُ حَامِدًا الدَّرْسَ سَهْلًا Həmidə dərsin asan olduğunu göstərdim

عَلَامَةُ الْفِعْلِ اللَّازِمِ

“Ləzim” (təsirsiz) felin əlaməti

عَلَامَةُ الْفِعْلِ اللَّازِمِ: أَنْ لَا تَتَّصِلَ بِهِ الضَّمِيرُ (هُ) الَّتِي تَعُودُ عَلَى الْمَفْعُولِ بِهِ, أَمَّا الْعَائِدِ عَلَى الْمَصْدَرِ فَتَتَّصِلُ بِهِ

“Ləzim” (təsirsiz) fellərin əlaməti: “məful bihi”yə aid olan (هُ, هَا) muttəsil damirinin (bitişən əvəzliyinin) sonuna qoşula bilməməsidir. Məsdərə aid olan (هُ) muttəsil damiri isə “ləzim” fellərin sonuna birləşə bilir. Məsələn:

الْجُلُوسُ جَلَسْتُهُ O oturuşu oturdum

Digər bir əlaməti:

وَمِنْ عَلَامَاتِهِ: أَنْ لَا يُصَاغَ مِنْهُ اسْمٌ مَفْعُولٌ إِلَّا بِوَاسِطَةِ حَرْفٍ جَرٍّ أَوْ ظَرْفٍ

“Ləzim” (təsirsiz) fellərin dirgər bir əlaməti: bu fellərdən düzələn “ismu məful” mütləq hərfu-cər və ya zərflə yanaşı gəlir. Məsələn:

مَذْهُوبٌ إِلَيْهِ (ذَهَبَ - يَذْهَبُ) Yanına gedilmiş
مَجْلُوسٌ عِنْدَهُ (جَلَسَ - يَجْلِسُ) Yanında oturulmuş

أَنْوَاعُ الْأَفْعَالِ اللَّازِمَةِ

“Ləzim” (təsirsiz) felin növləri

Ərəb dilində “ləzim” (təsirsiz) felləri əlamətlərindən savayı məna və növlərinə görə də müəyyən etmək olur. Bir qrup fellər var ki, bu fellərin məna etibarilə “ləzim” (təsirsiz) olması labüd olur. Digər qrup fellər isə növünə görə “ləzim” (təsirsiz) olur. Məna və növünə görə “ləzim” (təsirsiz) olan fellər aşağıdakılardır:

1. مَا دَلَّ عَلَى سَجِيَّةٍ وَطَبِيعَةٍ, وَهِيَ الْأَفْعَالُ الدَّالَّةُ عَلَى صِفَةٍ تُلَازِمُ صَاحِبَهَا

1. Təbiətə insana xas olan xasiyyət və keyfiyyətləri bildirən fellər. Məsələn: شَرُفَ “əsil-nəcabətli olmaq”, شَجَعَ “cəsur olmaq”, جَبُنَ “qorxaq olmaq”, كَرُمَ “səxavətli olmaq”, ظَرُفَ “yaraşıqlı olmaq”, طَالَ “uzanmaq”, قَصُرَ “qısalmaq”, نَهَمَ “qarınqulu olmaq” və s.

2. كُلُّ فِعْلٍ دَلَّ عَلَى نِظَافَةٍ أَوْ وَسَخٍ

2. Təmizlik və ya natəmizlik bildirən fellər. Məsələn: نَظَّفَ “təmiz olmaq”, وَضُوَّ “təmiz olmaq”, طَهَّرَ “təmiz olmaq”, دَنَسَ “çirkli olmaq”, قَدِرَ “murdar olmaq” və s.

3. مَا دَلَّ عَلَى لَوْنٍ أَوْ عَيْبٍ

3. Rəng və ya fiziki nöqsan bildirən fellər. Məsələn: أَحْمَرَ “qızarmaq”, اخْضَرَ “yaşıllaşmaq”, عَوَرَ “təkgöz olmaq”, عَمِيَ “kor olmaq” və s.

4. مَا دَلَّ عَلَىٰ أَمْرٍ عَرَضِيٍّ طَارِيٍّ يَزُولُ بِزَوَالِ سَبَبِهِ

4. Müəyyən səbəbdən baş verən müvəqqəti hiss və hallara dəlalət edən fellər. Məsələn: مَرَضَ “xəstələnmək”, اِرْتَعَشَ “əsmək”, كَسَلَ “tənbəlləşmək”, نَشِطَ “fəal olmaq”, فَرِحَ “sevinmək”, حَزِنَ “kədərlənmək” və s.

5. مَا جَاءَ عَلَىٰ وَزْنِ "إِفْعَلَّ"

5. "إِفْعَلَّ" vəznində gələn fellər. Məsələn: اِشْمَأَزَّ “ürpəşmək”, اِقْشَعَرَ “nifrət etmək”, اِطْمَأَنَّ “sakitləşmək, rahat olmaq” və s.

6. مَا جَاءَ عَلَىٰ وَزْنِ "تَفَعَّلَ"

6. "تَفَعَّلَ" vəznində gələn fellər. Məsələn: تَزَلَّزَلَ “titrəmək”, تَبَعَثَرَ “səpələnmək” və s.

7. مَا جَاءَ عَلَىٰ وَزْنِ "اِنْفَعَلَ"

7. "اِنْفَعَلَ" vəznində gələn fellər. Məsələn: اِنْكَسَرَ “sınmaq”, اِنْفَتَحَ “açılmaq”, اِنْطَلَقَ “getmək, çəkilmək” və s.

8. مَا جَاءَ عَلَىٰ وَزْنِ "اِفْعَنَّ" "

8. "اِفْعَنَّ" vəznində gələn fellər. Məsələn: اِفْعَنَّسَسَ “sinəsini qabağa çəkmək (itaətsizlik göstərmək)”, اِحْرَنْجَمَ “bir yerə toplaşmaq”, اِفْرُنْقَعَ “aralaşmaq” və s.

طَرَائِقُ تَعْدِيَةِ الْفِعْلِ الْلازِمِ

“Ləzim” (təsirsiz) feli “mutəaddi” (təsirli) etməyin yolları

“Ləzim” (təsirsiz) feli “mutəaddi” (təsirli) etməyin üç yolu var:

1. نَقْلُهُ إِلَى بَابِ " أَفْعَلَ "

1. “Ləzim” (təsirsiz) feli " أَفْعَلَ " vəzninə salmaqla. Məsələn:

بَكَى الطُّفْلُ ← أَبَكَى الرَّجُلُ الطُّفْلَ

Uşaq ağladı Kişi uşağı ağlatdı

جَلَسَ الطَّالِبُ ← أَجَلَسَ الْمُدْرَسُ الطَّالِبَ

Tələbə oturdu Müəllim tələbəni oturtdu

2. نَقْلُهُ إِلَى بَابِ " فَعَّلَ "

2. “Ləzim” (təsirsiz) feli " فَعَّلَ " vəzninə salmaqla. Məsələn:

بَكَى الطُّفْلُ ← فَعَّلَى الرَّجُلُ الطُّفْلَ

Uşaq ağladı Kişi uşağı ağlatdı

جَلَسَ الطَّالِبُ ← فَعَّلَسَ الْمُدْرَسُ الطَّالِبَ

Tələbə oturdu Müəllim tələbəni oturtdu

3. تَعْدِيَةُ الْلازِمِ بِوِاسِطَةِ حَرْفِ الْجَرِّ

3. “Ləzim” (təsirsiz) feli hər fu-cər vasitəsilə “mutəaddi” (təsirli) etmək. Məsələn:

غَضِبَ الْمُدْرَسُ ← غَضِبَ الْمُدْرَسُ عَلَى الطَّالِبِ

Müəllim qəzəbləndi Müəllim qəzəbləndi

Bu cümlədə الطَّالِبِ “tələbəyə” məful bihi mənasındadır. Buna görə də bu sözün erabında deyirik:

(عَلَى الطَّالِبِ) - الْجَارُ وَالْمَجْرُورُ فِي مَحَلِّ نَصْبِ مَفْعُولٍ بِهِ غَيْرُ صَرِيحٍ

تَنْبِيْهٌ: إِذَا نُقِلَ الْفِعْلُ الْمُتَعَدِّي إِلَى مَفْعُولٍ وَاحِدٍ إِلَى هَذَيْنِ الْبَآئِنِ (أَفْعَلَ وَ فَعَّلَ)
تَعَدَّى إِلَى مَفْعُولَيْنِ

Qeyd: Bir məfula təsir edən feli “أَفْعَلَ” və “فَعَّلَ” bablarından birinə saldıqda fel iki məfula təsir edəcək. Məsələn:

سَمِعَ الْمُدْرَسُ الْقُرْآنَ ← أَسْمَعَ الطُّلَابُ الْمُدْرِسَ الْقُرْآنَ
Tələbələr müəllimə Quranı dinlətdilər Müəllim Quranı dinlədi
فَهَمَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ ← فَهَمَ الْمُدْرَسُ الطَّالِبَ الدَّرْسَ
Müəllim tələbəyə dərsi başa saldı Tələbə dərsi başa düşdü

أُسْلُوبُ التَّحْذِيرِ

“Təhzir” (çəkındirmə) üslubu

تَعْرِيفُهُ: التَّحْذِيرُ - تَنْبِيْهُ الْمُخَاطَبِ عَلَى أَمْرٍ مَكْرُوهُ لِيَجْتَنِبَهُ

Tərif: “Təhzir” (çəkındirmə) – dinləyəni xoşagəlməz bir işdən çəkındirməklə (bu işdən) uzaqlaşmasını tələb etməkdir.

“Təhzir” (çəkındirmə) həm əmr, həm də qadağa formasında işlənə bilər.

Əslində “təhzir” (çəkındirmə) üslubu özündə aşağıdakıları cəm etməlidir:

1. الْمُحَذَّرُ Çəkındirən şəxs
2. الْمُحَذَّرُ Çəkındirilən şəxs
3. الْمَحْذُورُ Çəkinməsi tələb olunan iş (və ya bir şey)

Məsələn:

أَحْذَرُكَ وَأَحْذِرُ الْكَذِبَ

Səni çəkındirirəm ki, yalandan çəkin!

Bu cümlədə أَحْذَرُ “çəkındirən şəxs” الْمُحَذَّرُ “çəkındirirəm” felindəki (ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ) nəzərdə tutulan أَنَا şəxs əvəzliyidir.

أَحْذَرُكَ "səni çəkindirirəm" felindəki
ك "səni" əvəzliyidir.

الْمُحَذَّرُ مِنْهُ (الْمُحَذَّرُ) "yalan"
sözüdür.

Lakin bu mövzuda məqsəd müəyyən qaydalara əsaslanaraq
ərəblərin işlətdiyi "təhzir" üslubunu bəyan etməkdir.

Ərəblər danışıqı asanlaşdırmaq məqsədilə "təhzir" üslubunu
əsasən aşağıdakı kimi istifadə edirlər:

1. أَيَّاكَ, – müraciət olunandan asılı olaraq –
أَيَّاكَ, أَيَّاكُمْ, أَيَّاكُمْ, أَيَّاكُمْ munfasil nasb (ayrı yazılan təsirlik hal)¹
damirlərindən biri ilə ifadə edib çəkinməsi tələb olunan işi
(الْمُحَذَّرُ مِنْهُ) nasbda (təsirlik halda) وَ bağlayıcısı ilə və ya cərdə
(yiyəlik halda) مِنْ hərfu-cəri ilə ona (munfasil nasb damirlərinə)
bağlamaqla. Məsələn:

أَيَّاكَ وَالْكَذِبَ – Yalandan çəkin!

أَيَّاكَ مِنَ الْكَذِبِ – Yalandan çəkin!

Bu cümlədə أَيَّاكَ munfasil nasb damiri pozulmuş
أَحْذَرُ "çəkindirirəm" felinin məfulu kimi erab olunur. Əsli أَحْذَرُكَ "səni
çəkindirirəm" felinin ك muttəsil (bitişən) damiridir. أَحْذَرُ feli
pozulduğundan munfasil damirə çevrilmişdir. وَ bağlayıcısından
sonra gələn mənsub isim isə أَحْذَرُ "çəkin!" əmr felinin məfuludur.

2. Çəkinməsi tələb olunan iş (الْمُحَذَّرُ مِنْهُ) nasbda (təsirlik halda)
bağlayıcısız təkrar olunmaqla gətirilir. Məsələn:

الْكَذِبَ الْكَذِبَ – Yalandan çəkin!

¹ Bu növ damirlər və onların işlənmə şəraiti barədə ətraflı 10-cu dərstdə gələcək inşə-Allah.

Bu halda birinci gələn الْكَذِبَ sözü pozulmuş أُحْذَرُ “çəkindirirəm” felinin məfulu kimi erab olunur. İkinci الْكَذِبَ sözü isə birincini təkid etmək (gücləndirmək) üçün gətirilib.

3. Çəkinməsi tələb olunan iki iş (الْمُحَذَّرُ مِنْهُ) nasbda (təsirlik halda) وَ bağlayıcısı vasitəsilə gətirilir. Məsələn:

الْفَيْضَانَ وَالْعَرِقَ

Seldən çəkindirirəm, batmaqdan qorun!

Bu halda birinci gələn الْفَيْضَانَ “sel” sözü pozulmuş أُحْذَرُ “çəkindirirəm” felinin məfulu, وَ bağlayıcısından sonra gələn ikinci الْعَرِقَ “batmaq” sözü isə اجْتَنِبْ “çəkin!” felinin məfulu kimi erab olunur. Allah ﷻ buyurur:

﴿فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا﴾

“Allahın elçisi onlara dedi: “Allahın bu dişi dəvəsinə toxunmayın və onun su içməsinə mane olmayın!” (əş-Şəms, 91)

الإعرابُ

Erab

إِيَّاكَ وَالْغَيْبَةَ

إِيَّاكَ : ضَمِيرُ نَصْبٍ مُنْفَصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ مَحْذُوفٍ, تَقْدِيرُهُ "أُحْذَرُ".

وَ : حَرْفُ عَطْفٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
الْغَيْبَةَ : مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةُ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ, وَفِعْلُهُ مَحْذُوفٌ تَقْدِيرُهُ "أُحْذَرُ".

تَأْكِيدُ الْفِعْلِ الْمَاضِي بِاللَّامِ وَ قَدْ (لَقَدْ)

Madi felinin (لَقَدْ və قَدْ ədatları) ilə təkid olunması

Ötən dərslərimizdən birində حُرُوفُ الْقَسَمِ “and ədatları” barədə danışdıq¹ və bildik ki, and bildirən üç ədat var. Bunlar: بَ , وَ , və تَ ədatlarıdır. And ədatlarından sonra gələn cümlə الْمُقْسَمُ عَلَيْهِ “and içilən cümlə” və ya جَوَابُ الْقَسَمِ “andın cavabı” adlanır. “And içilən cümlə” həm ismi, həm də feli cümlə ola bilər.

الْقَاعِدَةُ: إِذَا كَانَ جَوَابُ الْقَسَمِ فِعْلًا مَاضِيًّا مُثْبِتًا أُكِّدَ بِاللَّامِ وَ قَدْ

Qayda: Əgər and cümləsi təsdiqdə olan madi (keçmiş zaman) feli ilə başlayan cümlə olarsa لَقَدْ (لَقَدْ və قَدْ ədatları) ilə təkid olunması vacib olur. Məsələn:
Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ﴾

“Onlar dedilər: “Allaha and olsun ki, Allah səni bizdən üstün tutmuşdur. Biz isə günahkar olmuşuq”. (Yusuf, 91)

¹ Bax: II kitab 27-ci dər. s.

“axşamlamaq” feli – أَمْسَى – يُمَسِّي

“axşamlamaq” feli naqis fel olub, fel olub كَان –nin bacılarından. Yəni كَان kimi ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı rafda (adlıqda), xəbəri isə nasbdə (təsirlikdə) edir. **Mənası:** xəbərin axşam baş verməsini bildirir. Məsələn:

أَمْسَى حَامِدٌ مَرِيضاً – Həmid xəstə axşamladı
↓ ↓
إِسْمُ أَمْسَى خَيْرُ أَمْسَى

أَمْسَى feli tam fel kimi də işlənir və “axşama çıxmaq” mənasını verir. Məsələn:

“أَمْسَيْنَا وَ أَمْسَى الْمَلِكُ لِلَّهِ ...”

“Axşama çıxdıq, hökm də Allahın olaraq axşama çıxdı ...”

2. İKİNCİ DƏRƏ

مِنْ أَبْوَابِ الْفِعْلِ الثَّلَاثِي الْمَزِيدِ بَابُ "فَاعِلٍ"

"Suləsi məzid" felin bablarından "فَاعِلٍ" babı

Düzəlmə qaydası: "فَاعِلٍ" babı "suləsi mücərrəd" felin I kök hərfinin (felin ف - sinin) əvvəlinə ا (əlif) artırmaqla düzəlidir. Məsələn: قَاتَلَ "döyüşmək", سَافَرَ "səfər etmək", نَادَى "çağırmaq" və s.

بَعْزٍ مِنْ مَعَانِيهِ **Bəzi mənaları:**

1. الْمُشَارَكَةُ Qarşılıqlı hərəkət bildirir. Məsələn:

ضَرَبَ - ضَارَبَ vurdu vuruşdu

قَتَلَ - قَاتَلَ öldürdü döyüşdü

صَفَحَ - صَفَّحَ bağışladı əllə görüşdü

2. الْمُنَاسِبَةُ Münasibət, yanaşma tərzini bildirir. Məsələn:

جَمَلَ - جَامَلَ gözəl oldu gözəl rəftar etdi

صَبَرَ - صَابَرَ səbr etdi səbrli rəftar etdi

غَلَطَ - غَالَطَ kobud oldu kobud rəftar etdi

3. بِمَعْنَى فَعَلٍ Bəzən "فَعَلٍ" babının mənasını verir. Məsələn:

سَفَرَ - سَافَرَ səfərə çıxdı səfərə çıxdı

هَجَرَ - هَاجَرَ hicrət etdi hicrət etdi

جَاوَزَ - جَازَ aşdı, keçdi aşdı, keçdi

مَصْدَرُ بَابِ "فَاعِلٍ"

"فَاعِلٍ" babının məsdəri:

➤ "فَاعِلٍ" babının məsdəri iki vəzndə gəlir:

1. مُفَاعَلَةٌ ("فَاعِلٍ" babının əvvəlinə مُ dammalı "mim", sonuna isə ة "tə mərbuta" əlavə olunur). Məsələn:

qarşılamaq قَابِلٌ ← مُقَابَلَةٌ qarşıladı
şərik olmaq شَارِكٌ ← مُشَارَكَةٌ şərik oldu
əllə görüşmək صَافِحٌ ← مُصَافِحَةٌ əllə görüşdü

2. فِعَالٌ (I kök kəsreləşir, II kökdən sonra ا (əlif) əlavə olunur).
Məsələn:

döyüşmək قَاتِلٌ ← قِتَالٌ döyüşdü
çağırmaq نَادَى ← نَدَاءٌ çağırdı
münafiq olmaq نَافِقٌ ← نِفَاقٌ münafiq oldu

Qeyd 1: "فَاعِلٍ" babında olan fellərin məsdərinin bu iki vəznlərdən hər hansı birində gəlməsi "səməi"dir. Bəzi fellərin məsdəri yuxarıda qeyd etdiyimiz iki vəznin hər ikisində də gələ bilər.
Məsələn:

döyüşmək قَاتِلٌ ← قِتَالٌ / مُقَاتَلَةٌ döyüşdü
çağırmaq نَادَى ← نَدَاءٌ / مُنَادَاَةٌ çağırdı
ötüşmək سَابِقٌ ← سَبَاقٌ / مُسَابَقَةٌ ötüşdü

Qeyd 2: "فَاعِلٍ" babında olan bəzi fellərin məsdəri yalnız مُفَاعَلَةٌ vəznində gəlir. Məsələn:

(birlikdə) öyrənmək دَارَسَ ← مُدَارَسَةٌ öyrəndi
məsləhətləşmək شَاوَرَ ← مُشَاوَرَةٌ məsləhətləşdi
sağa getmək يَامَنَ ← مُيَامِنَةٌ sağa getdi

مُضَارِعُ بَابِ "فَاعِلٍ" وَأَمْرُهُ

"فَاعِلٍ" babının mudarisi və əmri

➤ "فَاعِلٍ" babının mudarisi يُفَاعِلُ, əmri isə فَاعِلٌ babında düzəlidir.

Məsələn:

دَوَّيْتُ! قَاتِلٌ ← يُقَاتِلُ قَاتَلٌ دöyüşdü - döyüşür

çAğır! نَادٍ ← يُنَادِي نَادَى çAğırdı - çAğırır

ötüş! سَابِقٌ ← يُسَابِقُ سَابَقٌ ötüşdü - ötüşür

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "فَاعِلٍ"

"فَاعِلٍ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"	اسْمُ الْمَفْعُولِ İsmu məful	اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُفَاعَلٌ	مُفَاعَلٌ	مُفَاعِلٌ	مُفَاعَلَةٌ فِعَالٌ	فَاعِلٌ	يُفَاعِلُ	فَاعَلٌ
مُقَاتَلٌ döyüş yeri, vaxtı	مُقَاتَلٌ döyüşülən	مُقَاتِلٌ döyüşçü	قِتَالٌ مُقَاتَلَةٌ döyüşmək	قَاتِلٌ döyüş!	يُقَاتِلُ döyüşür	قَاتَلٌ döyüşdü
مُنَادَى çAğırış yeri, vaxtı	مُنَادَى çAğırılmış çAğırılan	مُنَادٍ (الْمُنَادِي) çAğırان	نِدَاءٌ مُنَادَاةٌ çAğırmaq	نَادٍ çAğır!	يُنَادِي çAğırır	نَادَى çAğırdı

مَعَانِي "قَدْ"
"قَدْ" ədatının mənaları

قَدْ الحَرْفِيَّةُ: تَخْتَصُّ بِالْفِعْلِ الْمُتَصَرَّفِ الْحَبْرِيِّ، الْمُثَبَّتِ، الْمُجَرَّدِ مِنْ نَاصِبٍ، وَجَازِمٍ
وَحَرْفِ تَنْفِيْسٍ

"قَدْ" ədatı - xəbər formasında¹ olan, "təsrif olunan"², təsdiqdə olan³, cəzmedici, nasbedici amillərdən və qəti gələcək zaman bildirən "sin" ədatından təcrid olunmuş fellərə xasdır. İsimlərlə işlənir.

"قَدْ" ədatı işləndiyi fellə sanki vəhdət təşkil edib, onun ayrılmaz hissəsi kimi işlənir. Buna görə də "قَدْ" ədatı feldən biləvasitə əvvəl gəlir və fellə onun arasında heç nə işlənir⁴.

"قَدْ" ədatı işləndiyi felin zamanından (madi və ya mudari olmasından) asılı olaraq müxtəlif məna bildirir.

A. "قَدْ" ədatı mudari (indiki-gələcək zaman) feli ilə işlənərkən aşağıdakı mənalara verir:

1. التَّوَقُّعُ وَالْاِحْتِمَالُ Gözləmə və güman bildirir və "gözlənilir", "güman edilir" mənasını verir. Məsələn:

قَدْ يَأْتِي الْمُدِيرُ

Müdirin gəlməsi güman edilir (gözlənilir)

2. التَّقْلِيلُ Felin az və nadir hallarda baş verməsini bildirir və "hərdən", "bəzən", "nadir halda" mənasını verir. Məsələn:

قَدْ يَرَسُبُ الْمُجْتَهِدُ

Bəzən (nadir halda) çalışqan da kəsilir

¹ Felin "xəbər forması" dedikdə - əmr, cəzm və nasb halında olmayan fel nəzərdə tutulur.

² "Təsrif olunan" fellər dedikdə - "madi" (keçmiş zaman), "mudari" (indiki-gələcək zaman), "əmr" və "məsdər" formaları olan fellərə deyilir. Bax. III kitab 10-cu dər.

³ Yəni inkarda olmayan.

⁴ Yalnız and istisnadır. Ərəblərin belə deməsi eşidilib: قَدْ وَاللَّهِ أَحْسَنَتْ! "Allaha and olsun ki, afərin sənən!"

3. التَّكْبِيرُ Felin çox baş verməsini bildirir və “tez-tez” mənasını verir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾

“Biz sənin üzünüün tez-tez göyə tərəf çevrildiyini görürük və Biz səni razı qalacağın qibləyə tərəf döndərəcəyik”. (əl-Bəqərə, 144)

4. التَّحْقِيقُ Yəqinlik bildirir. "قَدْ" ədatının mudari feli ilə bu mənanı verməsi yalnız Qurani Kərimə aiddir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلِيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Allah sizin aranızdan daldalanaraq xəlvətə çıxıb gedənləri bilir. Qoy onun əmrinə qarşı çıxanlar başlarına bir bəla gəlməsindən, yaxud özlərinə ağrılı-acılı bir əzab üz verməsindən qorxsunlar”. (ən-Nur, 63)

B. "قَدْ" ədatı madi (keçmiş zaman) feli ilə iki mənada işlənir:

1. التَّوَكِيدُ Feli təkid edir (təsdiqləyir) və “artıq”, “həqiqətən” mənasını verir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾

“Möminlər, həqiqətən də, nicat tapmışlar”. (əl-Muminun, 1)

2. التَّقْرِيبُ Yaxınlıq bildirir. Yəni felin indiki zamana yaxın olduğunu bildirir və “az qalıb”, “yaxındır” mənasını verir. Məsələn, iqamədə deyirik:

قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ – Namazın qılınmasına az qalıb

تَخْفِيفُ "إِنَّ" - وَ"لَكِنَّ"

لَكِنَّ və إِنَّ hərfələrinin sadələşdirilməsi

لَكِنَّ və onun bacılarından إِنَّ - أَنْ - كَأَنَّ və لَكِنَّ hərfələrinin özəl xüsusiyyətlərindən biri budur ki, bu hərfələr sadələşə bilirlər. Yəni tərkiblərindəki "şəddəli nun" (نْ) sadələşərək "sakin nun" (ن) ola bilər. Sadələşmədən sonar إِنَّ çevrilib إِنَّ، أَنْ çevrilib أَنْ، كَأَنَّ çevrilib كَأَنَّ، لَكِنَّ çevrilib لَكِنَّ olur. Tərkibində "şəddəli nun" (نْ) olan ən-nəvasixlər التَّقِيْلَةُ "mürəkkəb"¹, sadələşərək "sakin nun" (ن) olanlar isə الخَفِيْفَةُ "sadə"² adlanır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz nəvasixlər sadələşərkən mənaları dəyişməyə də yeni qrammatik xüsusiyyətlər kəsb edirlər. İndi isə bu hərfərdən ikisinin - إِنَّ və لَكِنَّ hərfələrinin - sadələşərkən kəsb etdikləri qrammatik xüsusiyyətləri öyrənək:

لَكِنَّ sadələşərkən kəsb etdiyi xüsusiyyətlər

أَوَّلًا: إِذَا خُفِّفَتْ "إِنَّ" (إِنَّ) الْمَكْسُورَةُ الْهَمْزَةُ جَازَ إِهْمَالُهَا بِكَثْرَةِ وَإِعْمَالُهَا بِقِلَّةٍ

Birinci: Sadələşmiş إِنَّ (إِنَّ) çox vaxt ismi cümləyə təsiri etmir.

Yəni mübtədanı nasb (təsirlikdə) etmir. Çox nadir hallarda ismi cümləyə təsir edir. İsmi cümləyə təsir etmədiyi halda xəbərin əvvəlinə لَ ədatı əlavə olunur. Məsələn:

- 1- إِنَّ حَامِدًا طَالِبٌ - Həqiqətən, Həmid tələbədir
↓ ↓
xəbər إِنَّ ismu إِنَّ
- 2- إِنَّ بَيْتَكَ لَجَمِيلٌ - Həqiqətən, evin gözəldir
↓ ↓
xəbər mübtəda

¹ Hərfən التَّقِيْلَةُ "ağır" düməkdir.

² Hərfən الخَفِيْفَةُ "yüngül" düməkdir.

Gördüyümüz kimi birinci cümlədə **إِنَّ** ismi cümləyə təsir etmişdir. Bu cümlədə **حَامِدًا** sözü **إِنَّ** (ismu **إِنَّ**), **طَالِبٌ** isə **إِنَّ** **خَبْرٌ** (xəbər **إِنَّ**) kimi erab olunur.

İkinci cümlədə isə **إِنَّ** ismi cümləyə təsir etməmişdir. Bu cümlədə **بَيْتِكَ** “evin” sözü **المُبْتَدَأُ** (mübtəda), **لَجَمِيلٍ** “gözəldir” sözü isə **الخَبْرُ** (xəbər) kimi erab olunur. Verilən bu cümlədə xəbərin önünə **كَ** ədatı əlavə olunub. Bu ədatı xəbərə əlavə etməkdə məqsəd **إِنَّ** –nin sadələşdirilmiş **إِنَّ** forması ilə inkar mənasında işlənən **إِنَّ** ədatlarını fərqləndirməkdir. Birinci cümlədə isə **إِنَّ** mübtədanı nasb etdiyi üçün inkar mənasında işlənən **إِنَّ** ədatı ilə qarışıq salmaq ehtimalı yoxdur.

Həmçinin, əgər cümlənin məzmunu təsdiq mənasında olarsa və sadələşdirilmiş **إِنَّ** ilə inkar mənasında işlənən **إِنَّ** ədatlarını qarışıq salmaq ehtimalı olmazsa bu halda xəbərə **كَ** ədatı əlavə etmək ehtiyac olmur. Məsələn:

إِنَّ الْمُجْتَهِدَ نَاجِحٌ - Həqiqətən çalışqan uğur qazanır

Bu cümlədə **إِنَّ** ismi cümləyə təsir etməsə də xəbər **كَ** ədatı ilə yanaşı gəlməmişdir. Çünki cümlənin məzmunundan aydındır ki, cümlə təsdiqdədir.

ثَانِيًا: إِذَا خُفِّفَتْ "إِنَّ" جَازَ إِدْخَالُهَا عَلَى الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ وَ وَجَبَ أَوْ كَثُرَ أَنْ يَكُونَ الْفِعْلُ مِنَ الْأَفْعَالِ النَّاسِخَةِ "كَانَ وَأَخْوَاتِهَا" أَوْ "ظَنَّ وَأَخْوَاتِهَا", سِوَاءَ أَكَانَ مُضَارِعًا أَمْ كَانَ مَاضِيًّا وَهُوَ أَكْثَرُ مِنَ الْمُضَارِعِ.

İkinci: Sadələşmiş **إِنَّ (إِنَّ) feli cümlələrə də daxil olur.**
Sadələşmiş **إِنَّ** (إِنَّ) – nin daxil olduğu feli cümlə adətən (əksər halda) **كَانَ** və onun bacılarından və ya **ظَنَّ** və onun bacılarından biri ilə

başlamış olur. İstər madi (keçmiş zaman) olsun, istər mudari (indiki zaman). Lakin madi ilə gəlməsi daha çoxdur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ﴾

“Həqiqətən, kafirlər Zikri (Qurani) eşitdikləri zaman öz baxışları ilə az qala səni gözə gətirələr”. (əl-Qələm, 51)

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾

“Həqiqətən, bu (qiblənin dəyişməsi), Allahın doğru yola yönəltdiyi şəxslərdən başqa hamısına ağır gəldi”. (əl-Qələm, 51)

Sadələşmiş **إِنْ** (إِنْ) – nin ən-nəvasix olmayan tam fellə başlayan feli cümləyə daxil olması çox nadir haldır. Məsələn:

Ərəblərdən eşidilən bir hikmətli kəlamda deyilir:

إِنْ يَزِينُكَ لِنَفْسِكَ, وَإِنْ يَشِينُكَ لَهَيْهَ

Həqiqətən, səni bəzəyən də, səni bədnam edən də nəfsindir

لَكِنَّ sadələşərkən kəsb etdiyi xüsusiyyətlər

إِذَا خُفِّفَتْ " لَكِنَّ " (لَكِنَّ) وَبَطُلَ عَمَلُهَا فِي الْجُمْلَةِ الاسْمِيَّةِ وَ زَالَ أَحْتِصَاصُهَا بِالْجُمْلَةِ الاسْمِيَّةِ وَ جَازَ إِدْخَالُهَا عَلَى الْجُمْلَةِ الْفِعْلِيَّةِ

لَكِنَّ ədatı sadələşdirilərsə (لَكِنَّ) ismi cümləyə təsirini itirir və feli cümlələrə də daxil ola bilir. Məsələn:

➤ **İsmi cümləyə təsirini itirməsinə misal:**

Allah ﷻ buyurur:

﴿لَكِنَّ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

“ ... lakin zalımlar bu gün açıq-aydın azğınlıq içindədirlər”.

(Məryəm, 38)

Gördüyümüz kimi ayədə **لَكِنَّ** hərfi **الظَّالِمُونَ** “zalımlar” sözünə təsir etməmişdir.

➤ Feli cümləyə daxil olmasına misal:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ﴾

"Allah yolunda önlərə: "Ölüdürlər!" deməyin. Əksinə, onlar diridirlər, lakin siz bunu duymursunuz". (əl-Bəqərə, 154)

Gördüyümüz kimi ayədə لَكِنْ hərfi لَا تَشْعُرُونَ "duymursunuz" feli cümləyə daxil olmuşdur.

Qeyd: Bəzən لَكِنْ hərfinin əvvəlinə الْاِسْتِثْنَاءِ (yenidən başlama bildirən و hərfi) qoşulur.

الإعرابُ

Erab

إِنْ بَيْتِكَ لَجَمِيلٍ

إِنْ: حَرْفُ تَوْكِيدٍ مُهْمَلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ
بَيْتٌ: مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ عَلَامَةٌ رَفَعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ، وَهُوَ مَضَافٌ
لِ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ جَرِّ مَضَافٍ إِلَيْهِ
لَ: حَرْفُ تَوْكِيدٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ
جَمِيلٌ: خَبَرٌ مَرْفُوعٌ عَلَامَةٌ رَفَعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ

جَاءَ الْمُدْرَسُ لَكِنَّ الطَّلَابُ غَابُوا

جَاءَ: فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

الْمُدْرَسُ: فَاعِلٌ مَرْفُوعٌ عَلَامَةٌ رَفَعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ

لَكِنَّ: حَرْفٌ اسْتِثْنَاءٌ مُهْمَلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ

الطَّلَابُ: مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ عَلَامَةٌ رَفَعِهِ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ

غَابُوا: فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ لِاتِّصَالِهِ بِوَاوِ الْجَمَاعَةِ وَالْوَاوُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ

عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ خَبَرٌ

جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ وَمَا يُلْحَقُ بِهِ

Muzəkkər düzgün cəm və bu cəmə aid olan sözlər

تَعْرِيفُ جَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ:

هُوَ: مَا دَلَّ عَلَى أَكْثَرِ مِنْ اثْنَيْنِ بِيَادَةِ وَاوٍ وَ تُونٍ فِي حَالَةِ الرَّفْعِ وَ يَاءٍ وَ تُونٍ فِي حَالَتَيْ: النَّصْبِ وَ الْجَرِّ - وَسَلِمَ بِنَاءِ الْمَفْرَدِ فِيهِ مِنَ التَّعْيِيرِ.

Muzəkkər düzgün cəmin tərifı:

“Muzəkkər düzgün cəm” - جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ - təkı dəyişmədən¹ sonuna rafda وَ تُونٍ - şəkilçisi, nasb və cərrdə isə يَنْ - əlavə edilməklə üç və ya daha artıq sayı bildirən isimlərə deyilir. Məsələn:

مُؤَلِّمٌ ← مُدْرَسُونَ müəllim

مُسَلِّمٌ ← مُسْلِمُونَ müsəlman

“Muzəkkər düzgün cəm”in raf əlaməti "و" "vav", nasb və cərr əlaməti isə "ي" "yə"-dir. Yəni hallanarkən وَ تُونٍ - şəkilçisi nasb və cərr hallarında çevrilib يَنْ - olur. Məsələn:

عَلَامَةُ الرَّفْعِ الْوَاوُ - جَاءَ الْمُدْرَسُونَ

Müəllimlər gəldilər - raf əlaməti "و"

عَلَامَةُ الْجَرِّ الْيَاءُ - ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدْرَسِينَ

Müəllimlərin yanına getdim - cərr əlaməti "ي"

عَلَامَةُ النَّصْبِ الْيَاءُ - رَأَيْتُ الْمُدْرَسِينَ

Müəllimləri gördüm - nasb əlaməti "ي"

شُرُوطٌ مَا يُجْمَعُ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ

¹ “Təkı dəyişmədən” dedikdə - cəm forması düzələrkən təkın tərkibindəki hərf və hərəkələrin dəyişməyib, sabit qalması nəzərdə tutulur.

Müzəkkər düzgün cəm formasında cəmlənə bilən isimlərin şərtləri

Müzəkkər düzgün cəm formasında cəmlənə bilən isimlər iki növdür:

1. السَّابِطُ Sabit (dəyişməz) isimlər
2. الوَصْفُ Sifətlər

Bu növ isimlər yalnız müəyyən şərtlər daxilində müzəkkər düzgün cəm formasında cəmlənilər. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

شُرُوطُ السَّابِطِ

Sabit ismin şərtləri

يُشْتَرَطُ فِي الاسْمِ السَّابِطِ الَّذِي يُجْمَعُ بِجَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّلَامِ - أَنْ يَكُونَ عَلَمًا لِمَذَكَّرٍ عَاقِلٍ، خَالِيًا مِنْ تَاءِ التَّأْنِيثِ وَمِنْ التَّرْكِيبِ، وَمِنْ عَلَامَةِ التَّنْبِيَةِ وَالْجَمْعِ

Müzəkkər düzgün cəm formasında cəmlənən isim – mürəkkəb olmayan, sonu "tə mərbutadan", tənviyə (ikilik hal) və cəm şəkilçilərindən xali olan aqil (insan bildirən), müzəkkər ad (xüsusi isim) olmalıdır. Məsələn:

Xalidlər خَالِدُونَ ← خَالِدٌ Xalid

Muhəmmədlər مُحَمَّدُونَ ← مُحَمَّدٌ Muhəmməd

Aqillər عَاقِلُونَ ← عَاقِلٌ Aqil

Əgər hər hansısa isimdə yuxarıda qeyd etdiyimiz şərtlər tamamlanarsa, yəni, əgər isim mürəkkəb olmayan aqil, müzəkkər ad olub, sonu "tə mərbutadan", tənviyə (ikilik hal) və cəm şəkilçilərindən xali olarsa bu ismin sonuna وَنْ شəkilçisi əlavə etməklə müzəkkər düzgün cəmdə cəm edə bilərik.

Əgər isim yuxarıda qeyd etdiyimiz şərtlərdən hər hansı biri ilə tamamlanmasa bu ismi müzəkkər düzgün cəmdə cəm etmək olmaz.

Əgər isim ad (xüsusi isim) olmazsa, bu ismi müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: وَكَذَّ، وَرَجُلٌ, və s. kimi.

Əgər isim qadın adı (xüsusi isimi) olarsa, bu ismi müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: مَرِيْمٌ, زَيْنَبٌ və s. kimi.

Əgər isim sonu “tə mərbuta” ilə bitən ad (xüsusi isim) olarsa, bu ismi müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: طَلْحَةٌ, أُسَامَةٌ və s. kimi.

Əgər isim qeyri-aqıl (insan olmayan) ismin adı (xüsusi ismi) olarsa, bu ismi müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: نَسِيمٌ (qayıq adı), لَاحِقٌ (at adı) və s. kimi.

Əgər isim المُرْكَبُ المَرْجِي “iki sözün qovuşmasından düzələn” və ya المُرْكَبُ الإسْنَادِي “cümlə formalı” mürəkkəb ad olarsa, bu ismi müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz¹. Məsələn: حَضْرَمَوْتُ, سَيِّوِيَةٌ və s. kimi.

Əgər ismin sonu cəm və ya təsniyə şəkilçisi ilə bitən ad olarsa, bu ismi müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: مُحَمَّدَانٌ, مُحَمَّدُونَ və s. kimi.

¹ İzafə tərkibli mürəkkəb adlara gəlincə isə, bu adların birinci hissəsini (mudaf) düzgün müzəkkər cəmdə işlətmək olar. İkinci hissə (mudafun ileyh) isə dəyişməz qalır. Məsələn:

عَبْدُ اللَّهِ – عَبْدُ اللَّهِ

شُرُوطُ الوَصْفِ

Sifətin şərtləri

يُشْتَرَطُ فِي الصِّفَةِ الَّتِي تُجْمَعُ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ – أَنْ تَكُونَ صِفَةً لِمَذْكَرٍ عَاقِلٍ, خَالِيَةً مِنْ تَاءِ التَّأْنِيثِ, لَيْسَتْ عَلَى وَزْنِ "أَفْعَلُ" الَّذِي مُؤَنَّثُهُ "فَعْلَاءُ", وَلَا عَلَى وَزْنِ "فَعْلَانُ" الَّذِي مُؤَنَّثُهُ "فَعْلَى", وَلَا مِمَّا يَسْتَوِي بِهَا الْمَذْكَرُ وَالْمُؤَنَّثُ.

Müzəkkər düzgün cəm formasında cəmlənən sifətlər - sonu —
“tə mərbuta”dan xali olan, "أَفْعَلُ" və "فَعْلَانُ" vəznlərində və həm müzəkkər, həm də müənnəs üçün işlək olmayan, aqıl (insan bildirən), müzəkkər ismə aid olan sifət olmalıdır. Məsələn:

az قَلِيلٌ ← قَلِيلُونَ azlar

böyük كَبِيرٌ ← كَبِيرُونَ böyüklər

Yuxarıda qeyd etdiyimiz şərtlərdən hansısa biri tamamlanmayan sifəti وَنْ – şəkilçisi əlavə etməklə müzəkkər düzgün cəmdə işlətmək olmaz.

Əgər sifət müənnəs aqıl ismə aid olarsa, bu sifəti müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: حَائِضٌ (heyzli), مُرْضِعٌ (uşaq əmizdirən) və s.

Əgər sifət "أَفْعَلُ" və "فَعْلَانُ" vəznlərindən birində olarsa, bu sifəti müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: أَحْمَرٌ (qırmızı), كَسْلَانُ (tənbəl) və s.

Əgər sifət — “tə mərbuta” ilə bitərsə, bu sifəti müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: صَغِيرَةٌ (gözəl), صَغِيرَةٌ (kiçik) və s.

Həmçinin, əgər sifət həm müzəkkər, həm də müənnəs üçün işlənirsə, bu sifəti müzəkkər düzgün cəm formasında işlətmək olmaz. Məsələn: رَوُومٌ (həddən), عَاقِرٌ (sonsuz, qısır), جَرِيحٌ (yaralı), صَبُورٌ (səbrli)

artıq sevən) və s. Bu sifətlər həm müzəkkər, həm də müənnəs üçün işlənilir. Məsələn:

səbrli qadın - إِمْرَأَةٌ صَبُورٌ - رَجُلٌ صَبُورٌ səbrli kişi
yaralı qadın - إِمْرَأَةٌ جَرِيحٌ - رَجُلٌ جَرِيحٌ yaralı kişi
sonsuz qadın - إِمْرَأَةٌ عَاقِرٌ - رَجُلٌ عَاقِرٌ sonsuz kişi
sevən qadın - إِمْرَأَةٌ رُؤُومٌ - رَجُلٌ رُؤُومٌ sevən kişi

الْمُلْحَقُ بِجَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّلَامِ

Muzəkkər düzgün cəmə aid olan sözlər

الْمُلْحَقُ بِجَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّلَامِ فِي إِعْرَابِهِ هُوَ: مَا لَا وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ، أَوْ مَا لَهُ وَاحِدٌ غَيْرُ مُسْتَكْمِلٍ لِشُرُوطِ الْجَمْعِ

Hallanmada muzəkkər düzgün cəmə aid edilən sözlər – təki olmayan və ya təki olub yuxarıda qeyd etdiyimiz cəm şərtlərini tamamlamayan sözlərdir. Bu sözlərin əksəriyyəti “səməi”dir. Bu sözlər müzəkkər düzgün cəmin şərtlərini tamamlamasalar da hallanmada ona (müzəkkər düzgün cəmə) bənzəyirlər. Belə ki, raf əlamətləri "و" “vav”, nasb və cərr əlaməti isə "ي" “yə” olur. Müzəkkər düzgün cəmə aid edilən isimlər iki növdür:

1. مَا لَا وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ مِثْلُ: "أُولُو" بِمَعْنَى أَصْحَابُ، وَعِشْرُونَ وَثَلَاثُونَ ... إِلَى تِسْعِينَ

1. Təki olmayan müzəkkər düzgün cəmə aid edilən sözlər. Məsələn: "أُولُو" “sahib, malik” sözü və عِشْرُونَ “iyirmi”, ثَلَاثُونَ “otuz” “doxsana” kimi onluq saylar. "أُولُو" “sahib, malik” sözü ümumi isimlərə izafə olunmaqla işlənir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ ﴾

“Elçilərdən möhkəm iradə sahiblərinin səbir etdiyi kimi, sən də səbir et!” (əl-Əhqaf, 35)

Bu ayədə أُولُو sözü raf halındadır, raf əlaməti isə "و" “vav” dır.

Başqa bir ayədə Allah ﷻ buyurur:

﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴾

“Doğrusu, göylərin və yerin xəlq edilməsində, gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsində ağıl sahibləri üçün dəlillər vardır”

(Ali İmran, 190)

Bu ayədə أُولِي sözü cərr halındadır, cərr əlaməti isə "ي" “yə” dir.

Başqa bir ayədə Allah ﷻ buyurur:

﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَبْصَارِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾

“Ey ağıl sahibləri! Allahdan qorxun ki, bəlkə nicat tapasınız”. (al-Maidə, 100)

Bu ayədə أُولِي sözü nasbdadır, nasb əlaməti isə "ي" “yə” dir.

2. مَا لَهُ وَاحِدٌ مِنْ لَفْظِهِ, وَلَكِنَّهُ غَيْرُ مُسْتَوْفٍ لِلشَّرْطِ مِثْلُ: ذَوُو, عَالَمُونَ, أَرْضُونَ, أَهْلُونَ, عِلْيُونَ وَسِنُونَ

2. Təki olan, lakin müzəkkər düzgün cəmin şərtlərini ödəməyən sözlər. Məsələn: ذَوُو “sahib, malik, -lı”, عَالَمُونَ “aləmlər”, أَرْضُونَ “yerlər”, أَهْلُونَ “ailələr”, عِلْيُونَ “İllyun” (Cənnət adı), سِنُونَ “illər” kimi. Bu sözlərin təki olsa da yuxarıda qeyd etdiyimiz müzəkkər düzgün cəmin şərtlərini tamamlamırlar. Məsələn:

- ذَوُو –nun sözü beş isimdən biri olan ذَوُو –nun cəmidir. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz şərtlərdən “ağıl müzəkkər ismin adı” olmadığına görə müzəkkər düzgün cəm sayılır. Bu cəmə aid edilir. Çünki hallanmada ona bənzəyir. عَالَمُونَ “aləmlər”, أَرْضُونَ “yerlər”, أَهْلُونَ “ailələr”, سِنُونَ “illər” sözlərinin də müzəkkər düzgün cəmə aid edilməsi məhz bu səbəbdəndir. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَابُ ذَوُو الْخُلُقِ – Əxlaqlı tələbələr gəldilər

سَلَّمْتُ عَلَى الطُّلَابِ ذَوِي الْخُلُقِ – Əxlaqlı tələbələrə salam verdim

رَأَيْتُ الطُّلَابَ ذَوِي الْخُلُقِ – Əxlaqlı tələbələri gördüm

Birinci cümlədə ذُو rafdadır, raf əlaməti "و" "vav"dır, ikinci cümlədə ذَوِي cərrdədir, cərr əlaməti "ي" "yə"dir, üçüncü cümlədə ذَوِي nasbdadır, nasb əlaməti "ي" "yə"dir.

- عَلِيُّنَ "İllyun" sözü عَلِيٌّ sözünün cəmidir. Bu Cənnətin ən yüksək mərtəbəsinin adıdır. Bu isim ad olsa da qeyri-aqıl (insan olmayan) ismə aiddir. Müzəkkər düzgün cəmin şərtlərində isə aqıl ismin adı olması şərtidir. Bu səbəbdən müzəkkər düzgün cəmə aid edilmişdir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلِيٍّ ﴿١٠٠﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلِيُّنَ﴾

"Xeyr! Həqiqətən, itaətkarların kitabı İllyundadır! ﴿١٠٠﴾ Sən haradan biləsən ki, İllyun nədir?!" (əl-Mutaffifin, 100)

تَصْرُفُ كَافِ الْخِطَابِ فِي أَسْمَى الْإِشَارَةِ (ذَلِكَ وَتِلْكَ)

(ذَلِكَ وَتِلْكَ) işarə əvəzliliklərində xitab bildirən ك hərfinin dəyişməsi

Ötən dərslərimizdən bilirik ki, uzaqlığı işarə edərkən işarə əvəzliliklərinin sonuna كَافُ الْخِطَابِ (xitab bildirən ك) adlanan hərf əlavə olunur. Məsələn: ذَاكَ, تَيْكَ, ذَانِكَ, تَانِكَ, أَوْلَيْكَ

Əgər işarə olunan isim daha uzaqda olarsa bu zaman ذَاكَ və تَيْكَ işarə əvəzliliklərinin sonuna ك – lə yanaşı “uzağı bildirən ل (ləm)” hərfi də əlavə olunur. Məsələn: ذَلِكَ, تِلْكَ

İşarə əvəzliliklərinin sonuna əlavə olunan كَافُ الْخِطَابِ (xitab bildirən ك) hərfi şəxs əvəzliyi deyil. Çünki erab olunmur. Lakin buna baxmayaraq bu hərf تَيْكَ, ذَاكَ, تِلْكَ və ذَالِكَ işarə əvəzliliklərinin tərkibində şəxs əvəzliyi kimi müraciət olunana uyğun olaraq dəyişə bilər. Yəni şəxs əvəzliyi kimi müraciət olunana uyğun olaraq dəyişib كُفٍّ, كُمْ, كَمَا, كُنَّ formalarını ala bilər. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَفْضِيًّا﴾

“Mələk dedi: “Bu belədir, lakin Rəbbin buyurdu: “Bu, Mənim üçün asandır. Biz onu insanlar üçün bir möcüzə və Öz tərəfimizdən bir mərhəmət edəcəyik. Bu, hökmü verilmiş bir işdir”. (Məryəm, 21)

Bu ayədə Məryəmə ﷺ xitab olduğundan işarə əvəzliyi كَذَلِكَ kimi işlənmişdir.

﴿وَأَبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

“İbrahimi də xatırla! Bir zaman o öz qövminə demişdi: “Allaha ibadət edin və Ondan qorxun! Heç bilirsinizmi bu sizin üçün nə qədər xeyirlidir?”. (əl-Ənkəbut, 16)

Bu ayədə İbrahim ﷺ öz qövmünə müraciət etdiyindən işarə əvəzliyi ذَلِكُمْ formasını almışdır.

﴿وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنهَكُمَا عَنْ تَلْكُمَا الشَّجَرَةَ وَأَقلُّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾

“Rəbbi onlara (Adəm və Həvvaya) belə müraciət etdi: “Mən sizə o ağacı qadağan etmədimmi və şeytan sizin açıq-aşkar düşməninizdir, demədimmi?”. (əl-Əraf, 22)

Bu ayədə Allah ﷻ Adəm və Həvvaya xitab etdiyindən işarə əvəzliyi تَلْكُمَا formasını almışdır.

﴿قَالَ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَنِي فِيهِ﴾

“Qadın (çağırdığı qadın qonaqlara) dedi: “Barəsində mənə qınadığınız oğlan bax budur!”. (Yusif, 32)

Bu ayədə vəzirin arvadı Yusifi göstərərək qonaq çağırdığı qadınlara xitab etdiyindən işarə əvəzliyi ذَلِكُنَّ formasını almışdır.

اللامُ الْمُزْحَلَقَةُ

Sürüşmüş ل “ləm” ədatı

Ötən dərslərin birində¹ لامُ الْإِيتِدَاءِ “cümlənin əvvəlinə qoşulan ل ədatı” barədə danışdıq və bildik ki, bu ədatı daim cümlələrin ilk sözünün əvvəlinə qoşulur və cümlənin mənasını gücləndirir. Bu ədata لامُ التَّوَكِيدِ “təkid bildirən ل” ədatı da deyilir.

Bu ədat həmçinin, إِنَّ (həqiqətən) ədatının xəbərinə də qoşula bilir. Məsələn:

إِنَّ عَلِيًّا لَمُجْتَهِدٌ - Həqiqətən Əli çalışqandır

إِنَّ حَامِدًا لَمُدِيرٌ الْمَدْرَسَةِ - Həqiqətən Həmid məktəbin müdürüdür

¹ Bax. III kitab 17-ci dərs لامُ الْإِيتِدَاءِ “Cümlənin əvvəlinə qoşulan ل ədatı”.

Əslində كَ ədatı cümlənin ilk sözünün əvvəlinə qoşulmalı idi. Çünki bu ədat daim cümlənin əvvəlində gəlməlidir və əslində إِنَّ (həqiqətən) ədatına qoşulmalı idi. Cümlə belə olmalı idi: إِنَّ عَلِيًّا مُجْتَهِدٌ. لَإِنَّ حَامِدًا مُدِيرُ الْمَدْرَسَةِ. Lakin كَ və إِنَّ ədatlarının hər ikisi təkid bildirdikləri üçün ərəblər iki təkid hərfin yanaşı gəlməsini uyğun görməyib كَ ədatını sürüşdürüb xəbərəin əvvəlinə qoşurlar. Buna görə də إِنَّ -nin xəbərinə qoşulan كَ ədatına اللامُ الْمُزْحَلَقَةُ “sürüşmüş ل (ləm) ədatı” deyilir.

Qeyd: Bu كَ ədatı إِنَّ -yə xasdır. إِنَّ -nin yerdə qalan bacılarının xəbərlərinə qoşulmur.

شُرُوطُ دُخُولِ اللَّامِ عَلَى خَبَرٍ "إِنَّ"

كَ ədatının إِنَّ -nin xəbərinə qoşulma şərtləri

كَ ədatı إِنَّ -nin xəbərinə müəyyən şərtlər daxilində qoşulur. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

1. أَنْ يَكُونَ الْخَبَرُ مُتَأَخِّرًا، فَلَا يَجُوزُ دُخُولُهَا عَلَى الْخَبَرِ الْمُتَقَدِّمِ

1. إِنَّ -nin xəbəri isimdən sonra gəlsin. Əgər إِنَّ -nin xəbəri isimdən əvvələ keçmişsə كَ ədatı xəbərə qoşula bilməz. Məsələn: إِنَّ فِي الْفَصْلِ مُدْرَسًا “Həqiqətən sinifdə müəllim var” bu cümlədə فِي الْفَصْلِ “sinifdə” şibhu-cümlə xəbərdir. مُدْرَسًا “müəllim” isə isimdir. Xəbər isimdən əvvələ keçib. Bu səbəbdən إِنَّ لَفِي الْفَصْلِ مُدْرَسًا. Yəni bu cümləni كَ ədatı xəbərə qoşula bilməz. Yəni bu cümləni كَ ədatı kimi demək olmaz.

2. أَنْ يَكُونَ الْخَبِيرُ مُثَبَّتًا، لَا مَنفِيًّا، فَإِنْ كَانَ مَنفِيًّا لَمْ تَدْخُلْ عَلَيْهِ اللَّامُ

2. **إِنَّ -nin xəbəri təsdiqdə olsun. Əgər إِنَّ -nin xəbəri inkarda olarsa لَ ədatı xəbərə qoşula bilməz.** Məsələn: **إِنَّ خَالِدًا مَا يَفْهَمُ** الدَّرْسَ “Həqiqətən, Xalid dərsi başa düşür” cümləsində **مَا يَفْهَمُ** الدَّرْسَ “başa düşür” feli cümləsi **إِنَّ -nin** xəbəridir, inkardadır. Bu səbəbdən **لَ** ədatı xəbərə qoşula bilməz. Yəni bu cümləni **إِنَّ خَالِدًا لَمَّا يَفْهَمُ الدَّرْسَ** kimi demək olmaz.

3. أَنْ يَكُونَ الْخَبِيرُ مُضَارِعًا، أَوْ فِعْلًا جَامِدًا، أَوْ مَاضِيًّا مُقْتَرِنًا بِـ"قَدْ"

3. **إِنَّ -nin xəbəri mudari feli, cəmid (dəyişməz) fel¹ və ya "قَدْ"** (artıq) ədatı ilə yanaşı gələn madi feli olsun. Yəni **إِنَّ -nin** xəbəri təsrif olunan (dəyişən) və **"قَدْ"** (artıq) ədatı ilə yanaşı gəlməyən madi feli olarsa **لَ** ədatı xəbərə qoşula bilməz. Məsələn: **إِنَّ حَامِدًا سَافَرَ** “Həqiqətən, Həmid səfərə çıxdı” cümləsində **سَافَرَ** feli təsrif olunan (dəyişən) və **"قَدْ"** (artıq) ədatı ilə yanaşı gəlməyən madi felidir. Bu cümləni **إِنَّ حَامِدًا لَسَافَرَ** kimi demək olmaz.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz şərtlər **إِنَّ -nin** xəbərində olarsa bu xəbərə **لَ** ədatı qoşula bilər. İstər xəbər mufrad olsun, istər şibhu-cümlə olsun, istərsə də cümlə (feli və ya ismi) olsun.

Qeyd: Əgər **إِنَّ -nin** xəbəri isimdən əvvəl gələrsə **لَ** ədatı **إِنَّ -nin** isminə də qoşula bilər. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

¹ “Cəmid” (dəyişməz) fellər dedikdə **كَيْسٌ** “deyil”, **عَسَى** “ola bilsin”, **نَعَمْ** “nə gözəldir” və **بَشَى** “nə pisdir” naqis felləri nəzərdə tutulur. Bu naqis fellərin “cəmid” (dəyişməz) adlanmasına səbəb digər fellər kimi təsrif olunmamalarıdır. Yəni bu fellər yalnız bir formada – keçmiş zaman formasında – qalırlar. Bu fellərin mudari və əmr və məsdər formaları yoxdur.

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى﴾

“Həqiqətən, bunda Allahdan qorxanlardan ötrü işarə var”.

(ən-Nəziət, 26)

Beləliklə, لَ ədatı aşağıdakı xəbərə aşağıdakı hallarda qoşulur:

1. Əgər xəbər الْمُفْرَدُ “mufrad” (bir sözdən ibarət olan) olarsa.
Məsələn:

إِنَّ الطَّالِبَ لَمُجْتَهِدٌ - Həqiqətən, tələbə çalışqandır

2. Əgər xəbər mudari feli ilə başlayan feli cümlə olarsa. Məsələn:

إِنَّ حَامِدًا لَيَسَافِرُ غَدًا - Həqiqətən, Həmid sabah səfər edəcək

3. Əgər xəbər əvvəlinə "قَدْ" (artıq) ədatı qoşulmuş madi feli ilə başlayan feli cümlə olarsa. Məsələn:

إِنَّ حَامِدًا لَقَدْ سَافَرَ - Həqiqətən, Həmid artıq səfər etdi

4. Əgər xəbər الْحَامِدُ (dəyişməz) fellə başlayan feli cümlə olarsa.
Məsələn:

إِنَّ حَامِدًا لَنَعْمَ الطَّالِبُ - Həqiqətən, Həmid nə yaxşı tələbədir

5. Əgər xəbər شِبْهُ حُمْلَةٍ ismi cümlə və ya حُمْلَةٍ شِبْهُ حُمْلَةٍ şibhu-cümlə olarsa. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾

“ (Ey Peyğəmbər) Həqiqətən də, sən böyük əxlaq sahibisən!”

(əl-Qələm, 4)

3. ÜÇÜNCÜ DƏRS

مِنْ أَبْوَابِ الْفِعْلِ الثَّلَاثِيِّ الْمَزِيدِ بِحَرْفَيْنِ بَابُ "تَفَعَّلَ"

İki hərf əlavə olunmuş suləsi məzid felin bablarından

"تَفَعَّلَ" babı

Əvvəlki dərslərimizdə الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ "bir hərf əlavə olunmuş suləsi məzid (üçköklü düzəltmə)" fellərin bablarını keçdik və bildik ki, bir hərf əlavə olunmuş suləsi məzid fellərin üç babı var: فَعَّلَ, أَفْعَلَ, فَعَّلَ. Bu dərslərimizdə isə الثَّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفَيْنِ "iki hərf əlavə olunmuş suləsi məzid (üçköklü düzəltmə)" fellərə keçid alırıq. İki hərf əlavə olunmuş suləsi məzid fellərin ümumilikdə beş babı var. Bunlar: تَفَعَّلَ, تَفَاعَلَ, اِفْتَعَلَ, اِنْفَعَلَ, اِفْعَلَ bablarıdır. İndi isə bu babları bir-bir öyrənək.

Birinci: "تَفَعَّلَ" babı

Düzəlmə qaydası: "تَفَعَّلَ" babı فَعَّلَ babının əvvəlinə تَ (fəthəli "tə") artırmaqla düzəlir. Məsələn: تَعَلَّمَ "öyrənmək", تَكَلَّمَ "danışmaq", تَوَكَّلَ "təvəkkül etmək" və s.

مِنْ مَعَانِيهِ Mənalardan:

المُطَاوَعَةُ "Mutavaə" (qayıdış) bildirir. الْمُطَاوَعَةُ sözünün lüğəti mənası "itaət etmək", "təbə olmaq" deməkdir. İstilahə mənadada isə:

المُطَاوَعَةُ: هِيَ قَبُولُ الْفَاعِلِ أَثَرِ الْفِعْلِ.

Tərif: "Mutavaə" (felin qayıdış növü) – felin təsirinin failin üzərində icra olunması və failin də felin təsirini qəbul etməsidir. Məsələn:

عَلَّمَ الْمُدْرِسُ الطَّالِبَ, فَتَعَلَّمَ الطَّالِبُ

Müəllim tələbəni öyrətdi və tələbə öyrəndi

"تَفَعَّلَ" babı فَعَّلَ babının "mutavaə" (qayıdış) mənasını bildirir.

Bu cümlədə تَعَلَّمَ "öyrəndi" feli عَلَّمَ "öyrətdi" felinin "mutavaə"

(qayıdış) mənasıdır. Yəni الطَّالِبُ “tələbə” عَلَّمَ “öyrətdi” felinin təsirini qəbul etmişdir.

القَاعِدَةُ: الْمُطَاوَعَةُ تَجْعَلُ الْفِعْلَ الْمُتَعَدِّيَّ إِلَى مَفْعُولٍ وَاحِدٍ لَازِمًا، فَيَصِيرُ الْمَفْعُولُ فَاعِيًا، وَ تَجْعَلُ الْفِعْلَ الْمُتَعَدِّيَّ إِلَى مَفْعُولَيْنِ مُتَعَدِّيًّا إِلَى مَفْعُولٍ وَاحِدٍ، فَيَصِيرُ الْمَفْعُولُ الْأَوَّلُ فَاعِيًا، الْمَفْعُولُ الثَّانِي مَفْعُولًا.

Qayda: Bir məful tələb edən təsirli fel “mutavaə” (qayıdış) forması təsirsiz olur. Yəni təsirli felin məfulu “mutavaə” mənasında fail olur. Əgər təsirli fel iki məful tələb edirsə “mutavaə” mənasında birinci məful failə çevrilir, ikinci məful isə məful olaraq qalır.

فَعَّلَ "babı فَعَّلَ babının “mutavaə” mənası olduğundan فَعَّلَ babında olan təsirli fel "تَفَعَّلَ" babına salındıqda təsirsiz olur. فَعَّلَ babında məful olan "تَفَعَّلَ" babında failə çevrilir. Əgər فَعَّلَ babında olan təsirli fel iki məful tələb edirsə, "تَفَعَّلَ" babına salındıqda birinci məful failə çevrilir, ikinci məful isə qalır. Məsələn:

كَلَّمْتُ الرَّجُلَ فَتَكَلَّمَ الرَّجُلُ
↓ ↓
fail məful

Kişini danışdırdım və kişi danışdı

Bu cümlədə الرَّجُلُ “kişi” sözü كَلَّمَ felinin məfulu, تَكَلَّمَ felinin isə failidir.

عَلَّمْتُ حَامِدًا الْقُرْآنَ فَتَعَلَّمَ حَامِدٌ الْقُرْآنَ
↓ ↓ ↓ ↓
məful fail II məful I məful

Həmidə Quranı öyrətdim və Həmid Quranı öyrəndi

المُطَاوَعَةُ "Mutavaə" mənalı fellərin azərbaycan dilinə
tərcüməsi

المُطَاوَعَةُ "Mutavaə" mənalı fellər azərbaycan dilinə **felin qayıdış növü** kimi tərcümə olunurlar. Bu növ fellərdə fail işi öz üzərində icra edir. Yəni fail eyni zamanda mənaca öz felinin məfulu olur¹. Felin qayıdış növü məchul növdə olduğu kimi təsirli fellərə -1⁴, m⁴ (-n) şəkilçiləri artırmaqla düzəlir. Məsələn:

المُطَاوَعَةُ Qayıdış növü	الفِعْلُ Təsirli fel
öyrəndi - تَعَلَّمَ	öyrətdi - عَلَّمَ
açıldı - تَفَتَّحَ	açdırdı - فَتَّحَ
təbiyələndi - تَرَبَّى	təbiyə etdi - رَبَّى

Qeyd: Azərbaycan dilində isə fellərin məchul və qayıdış növləri eyni şəkilçilərlə -1⁴, m⁴ (-n) düzəldiyindən felin məchul və ya qayıdış növdə olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik yaranır. Azərbaycan dilində belə fellərin hansı növdə olması cümlədəki mənasından bilinir.

Ərəb dilində isə fellərin məchul və qayıdış növlərinin hər birinin özlərinə xas forması olduğu üçün onların məchul və ya qayıdış növdə olmalarını müəyyənləşdirmək heç də çətin deyil². Məsələn: فَتَّحَ "açıldı" feli məchul növdədir, çünki felin forması məchuldadır. تَفَتَّحَ "açıldı" feli isə qayıdış növdədir. Çünki fel "تَفَعَّلَ" bəbindədir və bu bəb qayıdış bildirir.

¹ Başqa sözlə fail və məful mənaca bir isimdə birləşmiş olur.

² Bu məqam, ərəb dilinin nə qədər dəqiq dil olmasına dəlalət edir.

مَصْدَرُ بَابِ "تَفَعَّلَ"

"تَفَعَّلَ" babının məsdəri:

- "تَفَعَّلَ" babının məsdəri تَفَعَّلُ vəznində düzəlidir. Yəni keçmiş zaman formasında axırdan əvvəlki hərfin — dammalaşması ilə düzəlidir.

Məsələn:

öyrənmək	تَعَلَّمَ	←	تَعَلَّمَ	öyrəndi
təvəkkül etmək	تَوَكَّلَ	←	تَوَكَّلَ	təvəkkül etdi
danışmaq	تَحَدَّثَ	←	تَحَدَّثَ	danışdı

— "tə" ilə başlayan bütün düzəltmə babların məsdəri bu qaydada (yəni axırdan əvvəlki hərfi — dammalaşdırmaqla) düzəlidir.

القاعدة: كُلُّ فِعْلٍ مَزِيدٍ بُدِيَ بِتَاءٍ زَائِدَةٍ يَجِيءُ مَصْدَرُهُ عَلَى وَزْنِ الْمَاضِي مَعَ ضَمِّ مَا قَبْلَ آخِرِهِ.

Qayda: Əvvəlinə — "tə" əlavə olunmuş hər bir düzəltmə babın məsdəri keçmiş zaman formasında axırdan əvvəlki hərfi — dammalaşdırmaqla düzəlidir.

Bu qayda "tə" ilə başlayan bütün düzəltmə bablara şamil edilir. "Tə" ilə başlayan düzəltmə bablar bunlardır: "تَفَعَّلَ", "تَفَاعَلَ", "تَفَعَّلَ"

مُضَارِعُ بَابِ "تَفَعَّلَ" وَأَمْرُهُ

"تَفَعَّلَ" babının mudarisi və əmri

- "تَفَعَّلَ" babının mudarisi (indiki-gələcək zamanı) يَتَفَعَّلُ, əmri isə تَفَعَّلْ babında düzəlidir. Məsələn:

öyrən!	تَعَلَّمْ	←	يَتَعَلَّمُ	öyrəndi - öyrənir
xatırla!	تَذَكَّرْ	←	يَتَذَكَّرُ	xatırladı - xatırlayır
düşün!	تَدَبَّرْ	←	يَتَدَبَّرُ	düşündü - düşünür

جَوَازُ حَذْفِ إِحْدَى التَّائِينَ مِنْ مُضَارِعِ بَابِ "تَفَعَّلَ"

تَفَعَّلَ babının mudarisinin əvvəlində gələn iki ت "tə" hərfindən
birinin düşməsi

القاعدة: إِذَا اجْتَمَعَ فِي أَوَّلِ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ تَاءَانِ - تَاءُ الْمُضَارِعَةِ تَاءٌ وَ تَاءُ الْوَزْنِ -
جَازَ حَذْفُ إِحْدَاهِمَا لِلتَّخْفِيفِ

Qayda: Əgər düzəltmə babların mudarisinin əvvəlində iki ت "tə" hərfi – mudari hərfi və vəzdəki hərflər – yanaşı gələrsə, yüngüllük üçün bu "tə" hərflərindən birini düşürmək olar.

Bu qayda əvvəlinə ت "tə" əlavə olunmuş bütün düzəltmə bablara - تَفَعَّلَ, تَفَاعَلَ, تَفَعَّلَلْ bablarında tətbiq olunur. Məsələn:

تَعَلَّمُ الطَّالِبَاتُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

Tələbə qızlar ərəb dilini öyrənirlər

Bu cümlədə تَعَلَّمُ felinin əsli تَتَعَلَّمُ kimidir. Yüngüllük üçün əvvəlində gələn ت hərflərindən biri düşüb. Allah ﷻ buyurur:

﴿تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ﴾

"O gecə Rəbbinin izni ilə mələklər və Ruh (Cəbrail) hər işə görə yerə enirlər." (əl-Qadr, 4)

Bu ayədə تَنْزَلُ "enirlər" felinin əsli تَنْزَلُ kimidir. Yüngüllük üçün əvvəlində gələn ت hərflərindən biri düşüb.

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَاتِ بَابِ "تَفَعَّلَ"

"تَفَعَّلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"	اسْمُ الْمَفْعُولِ İsmu məful	اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُتَفَعَّلٌ	مُتَفَعَّلٌ	مُتَفَعَّلٌ	تَفَعَّلٌ	تَفَعَّلْ	يَتَفَعَّلُ	تَفَعَّلَ
مُتَعَلَّمٌ öyrənilən yer, vaxt	مُتَعَلَّمٌ öyrənilmiş	مُتَعَلَّمٌ öyrənən	تَعَلَّمَ öyrənmək	تَعَلَّمْ Öyrən!	يَتَعَلَّمُ öyrənir	تَعَلَّمَ öyrəndi
مُرْتَمَى Arzu olunan yer, vaxt	مُرْتَمَى arzu olunmuş	مُرْتَمَى (الْمُرْتَمَى)	رَمَى (الرَّمَى)	رَمَّ Arzula!	يُرْتَمَى arzulayır	رَمَى arzuladı

لَمَّا الْحِينِيَّةُ

لَمَّا “zaman”, “vaxt” –dıqda⁴ zaman zərfi

Əvvəlki dərslərimizdə mudari feli ilə işlənən və feli cəzm edən لَمَّا “hələ -ma/-mə” ədatını keçdik¹. لَمَّا yalnız mudari (indiki-gələcək zaman) feli ilə işlənərkən bu mənanı verir və hərf olur.

لَمَّا –nin növlərindən biri də لَمَّا الْحِينِيَّةُ zərf mənasını bildirən لَمَّا zaman zərfidir. Zərf mənasını verən لَمَّا yalnız **madi** felləri ilə işlənir.

تَعْرِيفُهُ: لَمَّا الْحِينِيَّةُ ظَرْفٌ زَمَانٍ تَخْتَصُّ بِالزَّمَانِ الْمَاضِي، تَضَمَّنَ مَعْنَى الشَّرْطِ، فَهِيَ تَحْتَاجُ إِلَى فِعْلِ الشَّرْطِ وَإِلَى جَوَابٍ، فَشَرْطُهَا وَجَوَابُهَا مَاضِيَانِ. وَهُوَ مَنْصُوبٌ مَحَلًّا، يُضَافُ إِلَى شَرْطِهِ.

Tərif: Zərf mənasını bildirən لَمَّا – şərt mənasını daşıyan və keçmiş zaman bildirən zərfidir. Şərt mənasını daşdığı üçün işləndiyi cümlədə madi felindən ibarət فِعْلِ الشَّرْطِ “şərt feli” və جَوَابِ الشَّرْطِ “şərtin cavabı” olmalıdır. لَمَّا zaman zərfi nasb halının yerində olur və özündən sonra gələn “şərt feli”nə izafə olunur². Mənası: “zaman”, “vaxt” –dıqda⁴. Məsələn:

لَمَّا سَمِعَ حَامِدٌ الْأَذَانَ تَوَضَّأَ

Həmid azanı eşitdikdə dəstəmaz aldı

Bu cümlədə سَمِعَ “şərt feli”, تَوَضَّأَ isə “şərtin cavabı”dır. Hər ikisi madi felidir.

Bəzən لَمَّا –nin cavabı فَ هərfi ilə başlayan ismi cümlə olur.

Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ﴾

¹ Bax. II kitab 21-ci və III kitab 13-cü dərslərə.

² Bu xüsusiyyətinə görə لَمَّا zərfi إِذَا bağlayıcısına bənzəyir. Bax. III kitab 14-cü dərs.

“Dağların saldığı kölgələr kimi dalğalar onları çulğadığı zaman onlar dini məhz Allaha məxsus edərək Ona yalvararlar. Allah onları xilas edib quruya çıxartdıqda isə aralarından bəziləri küfrlə iman arasında orta yol tutar”. (Loğman, 32)

Bu ayədə نَجَّاهُمْ “şərt feli”, فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ ismi cümləsi isə “şərtin cavabı”dır. İsmi cümlə فْ hərfi ilə başlamışdır.

Qeyd: Əgər كَمَا -nin cavabı mudari (indiki-gələcək zaman) feli olarsa, madi (keçmiş zaman) mənasını verir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِذَا فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ﴾

“İbrahimdən qorxu çəkildikdə və ona müjdə gəldikdə Lut qövmi barəsində Bizimlə mübahisə etməyə başladı”. (Loğman, 32)

Bu ayədə يُجَادِلُنَا mudari feli جَادَلْنَا mənasındadır.

الإعرابُ

Erab

لَمَّا سَمِعَ حَامِدٌ الْأَذَانَ تَوَضَّأَ

لَمَّا: ظَرْفُ زَمَانٍ مَاضٍ مُتَضَمِّنٌ مَعْنَى الشَّرْطِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ وَهُوَ مُضَافٌ،

سَمِعَ: فِعْلٌ الشَّرْطِ فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ،
حَامِدٌ: فَاعِلٌ، مَرْفُوعٌ عِلْمًا رَفِعَهُ ضَمَّةٌ ظَاهِرَةٌ وَ جُمْلَةٌ (سَمِعَ حَامِدٌ) فِي مَحَلِّ جَرِّ مُضَافٌ إِلَيْهِ

تَوَضَّأَ: جَوَابُ الشَّرْطِ فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ وَالْفَاعِلُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ هُوَ،
وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ مِنْ فِعْلِ وَفَاعِلٍ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ

الاختصاصُ

Xüsusileşdirən isim

الاختصاصُ sözünün lüğəti mənası “xüsusileşdirmək”, “məhdudlaşdırmaq” deməkdir. İstilahi mənası isə:

تَعْرِيفُهُ: الاختصاصُ – هُوَ الاسمُ الظَّاهِرُ الَّذِي يُفسِّرُ الضَّمِيرَ الْمُتَقَدِّمَ قَبْلَهُ، الْمَنْصُوبُ بِـ "أَخْصُ" وَاجِبِ الحَذْفِ

Tərif: Xüsusileşdirən isim – damirdən (şəxs əvəzliyindən) sonra gələn, onun (damirin) mənasını açıqlayan və pozulması vacib olan "أَخْصُ" "xüsusileşdirirəm" felinin təsirindən mənsub hala düşmüş aşkar ismə deyilir.

Tərifin şərh:

"damirdən (şəxs əvəzliyindən) sonra gələn, onun (damirin) mənasını açıqlayan" dedikdə, yəni, xüsusileşdirən isim damirlərdən sonra gəlir və bu damirlərdəki ümumi mənanı xüsusileşdirir. Xüsusileşdirən isimdən əvvəl gələn damir əksər hallarda الْمُتَكَلِّمُ (I şəxs) damirləri أَنَا və نَحْنُ olur. Çox az hallarda الْمُخَاطَبُ (II şəxs) damirləri أَنْتَ، أَنْتُمْ və s. olur¹. Həmçinin, bu damirlər həm الْمُتَّصِلُ "bitişik yazılan", həm də الْمُفْصَلُ "ayrı yazılan" ola bilər. Damirdən sonra gələn ismə gəlincə isə bu isim الْمَعْرِفَةُ müəyyənləkdə olan الظَّاهِرُ aşkar isim olmalıdır.

"pozulması vacib olan "أَخْصُ" "xüsusileşdirirəm" felinin təsirindən mənsub hala düşmüş" dedikdə, yəni, xüsusileşdirən isim mənsub olur. Onun mənsub olmasına səbəb isə vacib olaraq pozulmuş, amma nəzərdə tutulmuş "أَخْصُ" "xüsusileşdirirəm" felidir. Bu feli "أَعْنِي" "nəzərdə tuturam", "أَقْصِدُ" "qəsd edirəm" felləri

¹ هُمُ، هُوَ، هِيَ və s. olmur. (III şəxs) الدَّائِبُ

də əvəz edə bilər. Lakin ən çox məşhur olan "أَخْصُ" "xüsusiləşdirirəm" felidir. Məsələn:

نَحْنُ الْعَرَبُ نُكْرِمُ الضَّيْفَ

Biz, ərəblər qonağa hörmət edirik

Bu cümlədə الْعَرَبُ "ərəblər" sözü نَحْنُ "biz" damirindəki ümumi mənanı xüsusiləşdirir. Çünki "biz" deyəndə kimlərin nəzərdə tutulduğu məlum olmur. "Ərəblər" sözü isə bu damiri xüsusiləşdirərək kimin nəzərdə tutulduğunu bildirir. الْعَرَبُ sözünün mənsub olmasına səbəb isə təqdirdə olan "أَخْصُ" "xüsusiləşdirirəm" felidir. Yəni نَحْنُ الْعَرَبُ "ərəbləri xüsusiləşdirirəm".

أَنْوَاعُ الْأَخْتِصَاصِ

Xüsusiləşdirən ismin növləri

Damirlərdən sonra gələn və onları xüsusiləşdirən isim dörd növdə olur:

1. أَنْ يَكُونَ الْأِسْمُ الْمُخْتَصَّصُ مُعْرَفًا بِـ"ال" التَّعْرِيفِ

1. Xüsusiləşdirən isim "ال" artikli ilə müəyyənləşmiş olur. Məsələn:

نَحْنُ الطُّلَابُ نُحِبُّ الْعِلْمَ

Biz, tələbələr elmi sevirik

2. أَنْ يَكُونَ الْأِسْمُ الْمُخْتَصَّصُ مُعْرَفًا بِالْإِضَافَةِ

2. Xüsusiləşdirən isim izafə tərkibində müəyyənləşmiş olur. Məsələn: Allah Elçisi ﷺ buyurur:

"إِنَّا مَعْشَرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ، مَا تَرَكَنَا صَدَقَةٌ"

"Biz Peyğəmbərlər miras qoymuruq, qoyub ketdiyimiz sədəqədir"

(əl-Buxari, 3094)

3. أَنْ يَكُونَ الْأِسْمُ الْمُخْتَصَّصُ عَلَمًا

3. Xüsusiləşdirən isim adlar (xüsusi isimlər) olur. Bu növ digər növlərə nisbətən azdır. Məsələn:

أَنَا حَامِدٌ لَا أَكْذِبُ

Mən, Həmid yalan danışmaram

بِكَ اللَّهُ نَرْجُو الْفَضْلَ!

Səndən, Allah lütf dilərik!

الإِعْرَابُ

Erab

نَحْنُ الطُّلَابُ نُحِبُّ الْعِلْمَ

نَحْنُ: ضَمِيرٌ رَفْعٌ, مُنْفَصِلٌ, مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ مُبْتَدَأً
الطُّلَابُ: مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ مَحذُوفٍ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ "أَخْصُ" مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ
الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ

نُحِبُّ: فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ, وَالْفَاعِلُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ
تَقْدِيرُهُ "نَحْنُ".

الْعِلْمُ: مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ وَجُمْلَةٌ (نُحِبُّ الْعِلْمَ) فِي
مَحَلِّ رَفْعٍ خَبَرٌ

4. DÖRDÜNCÜ DƏRƏ

مِنْ أَبْوَابِ الْفِعْلِ الثَّلَاثِي الْمَزِيدِ بِحَرْفَيْنِ بَابُ " تَفَاعَلَ "

İki hərf əlavə olunmuş suləsi məzid felin bablarından

" تَفَاعَلَ " babı

Düzəlmə qaydası: " تَفَاعَلَ " babı فَاعَلَ babının əvvəlinə تَ (fəthəli "tə") artırmaqla düzəlir. Məsələn: تَطَاهَرَ "kömək etmək", تَعَاوَنَ "köməkləşmək", تَعَامَلَ "əməkdaşlıq etmək" və s.

Mənaları:

1. الْمُشَارَكَةُ Qarşılıqlı hərəkət bildirir. Məsələn:

vuruşdu تَضَارَبَ - ضَرَبَ vurdu
döyüşdü تَقَاتَلَ - قَتَلَ öldürdü
əllə görüşdü تَصَافَحَ - صَفَحَ bağışladı

2. إِظْهَارُ مَا لَيْسَ فِي الْبَاطِنِ Əslən baş verməyən hərəkəti izhar etmək. Yəni hərəkətin süniliyini, saxtalığını bildirir. Məsələn:

özünü xəstəliyə vurdu تَمَارَضَ - مَرَضَ xəstələndi
özünü ağlayan göstərdi تَبَاكَى - بَكَى ağladı
özünü korluğa vurdu تَعَامَى - عَمِيَ kor oldu

3. التَّدْرُجُ فِي الْفِعْلِ Hərəkətin tədricən artdığını bildirir. Məsələn:

get-gedə çoxalmaq تَكَاثَرَ - كَثُرَ çox oldu
yavaş-yavaş enmək, تَنَزَّلَ - نَزَلَ aşağı düşdü
güzəştə getmək

مَصْدَرُ بَابِ "تَفَاعَلَ"

"تَفَاعَلَ" babının məsdəri:

"تَفَاعَلَ" babının məsdəri تَفَاعَلَ vəznində düzəlidir. Yəni felin madi formasında axırdan əvvəlki hərfi — dammalaşdırmaqla düzəlidir. Əvvəlki dərsimizdə öyrəndiyimiz qaydaya əsasən:

الْقَاعِدَةُ: كُلُّ فِعْلٍ مَزِيدٍ بُدِيَ بِتَاءٍ زَائِدَةٍ يَجِيءُ مَصْدَرُهُ عَلَى وَزْنِ الْمَاضِي مَعَ ضَمِّ مَا قَبْلَ آخِرِهِ.

Qayda: Əvvəlinə ت "tə" əlavə olunmuş hər bir düzəltmə babın məsdəri keçmiş zaman formasında axırdan əvvəlki hərfi — dammalaşdırmaqla düzəlidir. Məsələn:

kömək etmək تَظَاهَرَ ← تَظَاهَرُ kömək etdi

qarşılıqlı anlaşımaq تَفَاهَمَ ← تَفَاهَمُ qarşılıqlı anlaşıdı

özünü korluğa vurmaq تَعَامَى ← تَعَامَى (التَّعَامِي) özünü korluğa vurdu

Bu qayda "tə" ilə başlayan bütün düzəltmə bablara şamil edilir. "Tə" ilə başlayan düzəltmə bablar bunlardır: "تَفَعَّلَ", "تَفَاعَلَ", "تَفَعَّلَلْ"

مُضَارِعُ بَابِ "تَفَاعَلَ" وَأَمْرُهُ

"تَفَاعَلَ" babının mudarisi və əmri

➤ "تَفَاعَلَ" babının mudarisi (indiki-gələcək zamanı) يَتَفَاعَلُ əmri isə تَفَاعَلُ babında düzəlidir. Məsələn:

vuruş! تَضَارَبَ ← يَتَضَارَبُ - تَضَارَبَ vuruşdu - vuruşur

döyüş! تَقَاتَلَ ← يَتَقَاتَلُ - تَقَاتَلَ döyüşdü - döyüşür

özünü korluğa vur! تَعَامَ ← يَتَعَامَى - تَعَامَى özünü korluğa vurdu - özünü korluğa vurur

جَوَازُ حَذْفِ إِحْدَى التَّائِينَ مِنْ مُضَارِعِ بَابِ "تَفَاعَلَ"

تَفَاعَلَ babının mudarisinin əvvəlində gələn iki ت "tə" hərfindən birinin düşməsi

تَفَاعَلَ babında olduğu kimi تَفَاعَلَ babında da yüngüllük üçün mudarinin əvvəlində gələn iki ت "tə" hərfindən birinin düşməsi caizdir.

القَاعِدَةُ: إِذَا اجْتَمَعَ فِي أَوَّلِ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ تَاءَانِ - تَاءُ الْمُضَارِعَةِ تَاءٌ وَ تَاءُ الْوَزْنِ - جَازَ حَذْفُ إِحْدَاهِمَا لِلتَّخْفِيفِ

Qayda: Əgər düzəltmə babların mudarisinin əvvəlində iki ت "tə" hərfi – mudari hərfi və vəzndəki hərflər – yanaşı gələrsə, yüngüllük üçün bu "tə" hərflərindən birini düşürmək olar. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾

"Yaxşılıq etməkdə və Allahdan qorxmaqda bir-birinizə yardım edin. Günah işlər görməkdə və düşmənçilikdə bir-birinizə köməkçi olmayın" (əl-Maidə, 2)

Bu ayədə لا تَعَاوَنُوا "köməkçi olmayın" felinin əsli لا تَعَاوَنُوا kimidir. Yüngüllük üçün əvvəlində gələn iki ت hərfindən biri düşüb.

Allah Elçisi ﷺ buyurur:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا وَلَا يَجُلُ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ" (رواه البخاري)

Ənəs ibn Malik رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: "Bir-birinizə nifrət etməyin, bir-birinizə həsəd aparmayın, bir-birinizə arxa çevirməyin. Ey Allahın qulları, qardaş olun! Heç bir müsəlmana üç gündən artıq qardaşı ilə küsülü qalması halal sayılmaz." (əl-Buxari, 6065)

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "تَفَاعَلَ"

"تَفَاعَلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"	اسْمُ الْمَفْعُولِ İsmu məful	اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُتَّفَاعَلٌ	مُتَّفَاعَلٌ	مُتَّفَاعِلٌ	تَّفَاعُلٌ	تَّفَاعَلْ	يَتَّفَاعَلُ	تَّفَاعَلَ
مُتَّظَاهِرٌ kömək edilən yer, vaxt	مُتَّظَاهِرٌ kömək edilmiş	مُتَّظَاهِرٌ kömək edən	تَّظَاهُرٌ kömək etmək	تَّظَاهَرْ Kömək et!	يَتَّظَاهِرُ kömək edir	تَّظَاهَرَ kömək etdi

لا النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ

Mütləq inkar bildirən لا ədatı

Əvvəlki dərslərimizdən لا ədatının üç növünü bilirik:

1. حَرْفُ جَوَابٍ Sual cümlələrində cavabı inkar edən لا ədatı;
2. لا النَّاهِيَةُ qadağa (inkarlı əmr) bildirən لا ədatı¹;
3. لا النَّافِيَةُ Mudari (indiki-gələcək zaman) felini inkar edən لا ədatı²;

لا ədatının bu üç növü ilə yanaşı لا النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ mütləq inkar bildirən növü də vardır. Mütləq inkar dedikdə - eynicinsli əşyaların³ bütünlüklə inkarı nəzərdə tutulur.

تَعْرِيفُهُ: لا النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ - هِيَ حَرْفٌ مِنَ النَّوَاسِخِ يَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَةِ الاسْمِيَّةِ فَيَعْمَلُ فِيهَا عَمَلَ "إِنَّ" مِنْ نَصْبِ الْمُبْتَدَأِ وَرَفْعِ الْخَبَرِ، وَتُفِيدُ نَفْيَ الْحُكْمِ عَلَى جِنْسِ أَسْمِهَا.

Tərif: Mütləq inkar bildirən لا ədatı – ən-Nəvasix⁴ sözlərdən olub ismi cümlələrə daxil olur və "إِنَّ"-nin təsirini edir. Yəni mübtədanı nasb (təsirlikdə), xəbəri isə raf (adlıqda) edir.

Mənası: mütləq inkar bildirir – yəni öz ismi ilə eynicinsli əşyaların tam inkarını bildirir və "(heç) yoxdur" mənasını verir. Məsələn:

لا كِتَابَ فِي الْعُرْغَةِ – Otaqda heç bir kitab yoxdur

↓ ↓
خَبَرٌ لا إسمٌ لا

Bu cümlədə كِتَابٌ sözü لا ədatının ismidir. لا ədatı otaqda kitab və kitabla eynicinsdə olan bütün əşyaları inkar etmişdir.

¹ Bax. II kitab 15-ci və III kitab 10-cu dərslər.

² Bax. II kitab 10-cu dərslər.

³ Qrammatikada "əşya" dedikdə bütün isimlər – aqıl, qeyri-aqıl, canlı və cansız hər şey – nəzərdə tutulur. Məsələn: insan, qardaş, kitab, heyvan və s.

⁴ Bax. II kitab 1-ci dərslər.

ﻻ ədatının "إِنَّ"-nin təsirini etməsi şərtləri

ﻻ النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ "Mütləq inkar bildirən ﻻ ədatı" yalnız müəyyən şərtlər daxilində mübtədanı təsirlikdə edir. Bu şərtlərdən biri pozularsa ﻻ ədatı ismi cümləyə "إِنَّ"-nin təsirini etməz. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

1. أَنْ يَكُونَ اسْمُهَا وَخَبْرُهَا نَكْرَتَيْنِ فَلَا تَعْمَلُ فِي الْمَعْرِفَةِ، فَإِنْ كَانَ اسْمُهَا مَعْرِفَةً خَرَجَتْ عَنْ كَوْنِهَا لِنَفْيِ الْجِنْسِ وَصَارَتْ لِنَفْيِ الْوَاحِدِ وَوَجِبَ إِهْمَالُهَا وَتَكَرُّرُهَا
نحو : لا خَالِدٌ فِي الْمَسْجِدِ وَلَا هِشَامٌ

1. Mütləq inkar bildirən ﻻ ədatının ismi və xəbəri nəkira (qeyri-müəyyənlikdə) olmalıdır. Bu hal sabitdir. Çünki müəyyənlik ümumiliyə deyil, məhdud bir şeyə dəlalət edir. Nəkira (qeyri-müəyyən) isim isə ümumiliyə dəlalət edir. ﻻ ədatının ismi məarifə (müəyyənlikdə) olarsa, eynicinsli əşyaları bütünlüklə deyil, yalnız birini inkar edir. Belə olan halda ﻻ ismə təsir etmir və ﻻ ədatının təkrarlanması vacib olur. Məsələn:

— لا خَالِدٌ فِي الْمَسْجِدِ وَلَا هِشَامٌ Məsciddə nə Xalid, nə də Hişam var

↓ ↓
الْمُبْتَدَأُ الْخَبْرُ

2. أَنْ تُحْتَفَظَ بِالتَّرْتِيبِ الْأَصْلِيِّ لِلْجُمْلَةِ الْأِسْمِ أَوَّلًا، وَالْخَبْرُ ثَانِيًا. فَإِنْ تَقَدَّمَ الْخَبْرُ عَلَى الْأِسْمِ وَجِبَ إِهْمَالُهَا وَتَكَرُّرُهَا.

2. ﻻ ədatının daxil olduğu ismi cümlənin əsl tərtibi dəyişməsin. Yəni əvvəl isim, sonra xəbər gəlsin. Əgər ismi cümlənin əsl tərtibi dəyişərsə, yəni, xəbər isimdən əvvələ keçərsə, ﻻ ədatı ismə təsir etmir və bu halda da ﻻ ədatının təkrarlanması vacib olur. Məsələn:

— لا في البيت رجل ولا امرأة Evdə nə kişi, nə də qadın var

↓ ↓
المبتدأ الخبر

3. أَنْ لا يَدْخُلَ عَلَيْهَا حَرْفٌ جَرٌّ، فَإِنْ دَخَلَ عَلَيْهَا حَرْفٌ جَرٌّ الْأَسْمَ بَعْدَهَا وَمَنْعَهَا عَنِ الْعَمَلِ.

3. لا ədatından əvvəl hərfü cər (önqoşma) gəlməsin. Əgər لا ədatından əvvəl hərfü-cər gələrsə, لا ədatından sonra gələn ismi məcrur (yiyəlik halda) edir və ədatın bu ismə təsirinə mane olur. Məsələn:

غَضِبْتُ مِنْ لَا شَيْءٍ - Heç nədən qəzəbləndim

سَافَرْتُ بِلا زَادٍ - Azuqəsiz səfər etdim

تَنْبِيْهُ: إِذَا تَكَرَّرَتْ "لَا النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ" لَمْ يَجِبْ إِعْمَالُهَا، بَلْ يَجُوزُ إِعْمَالُهَا إِذَا اسْتَوْفَتْ بَقِيَّةَ الشُّرُوطِ، وَيَجُوزُ إِهْمَالُهَا.

Qeyd: Əgər yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün şərtlər ödənilən cümlədə mütləq inkar bildirən لا ədatı təkrarlanarsa bu zaman لا ədatının ismə təsir etməsi vacib olmur. Bu halda لا ədatı ismə təsir edə də bilər, etməyə də bilər. Məsələn:

— لا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَلَا أَمْرَأَةٌ Evdə nə bir kişi, nə də bir qadın var

Bu cümləni belə də demək olar:

— لا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَلَا أَمْرَأَةٌ Evdə nə bir kişi, nə də bir qadın var

Allah ﷻ buyurur:

﴿يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَعْنٌ فِيهَا وَلَا تَأْتِيهِمْ﴾

“Onlar orada bir-birinə şərab dolu badə uzadacaqlar. Bu şərab onları nə boşboğazlığa, nə də günaha təhrik etməz”.

(ət-Tur, 23)

أَنْوَاعُ أَسْمِهَا وَ أَحْكَامُهُ

لا ədatının isminin növləri və əhkamları

Mütləq inkar bildirən لا ədatının ismi üç növdə ola bilər. Hər növün isə özünə aid xüsusiyyətləri var. Bu üç növ aşağıdakılardır:

1. أَنْ يَكُونَ مُضَافًا، فَاسْمٌ "لا" فِي تِلْكَ الْحَالَةِ مُعْرَبٌ، مَنصُوبٌ

1. لا ədatının ismi **izafə tərkibli** söz birləşməsi ola bilər. Bu halda لا ədatının ismi morab (hallanan) və mənsub (təsirlikdə) olur. Məsələn:

لا شَجَرَةَ تَفَاحٍ فِي الْحَدِيقَةِ — Bağçada heç bir alma ağacı yoxdur

↓
↓
 خَيْرٌ لَا اِسْمٌ لَا

2. أَنْ يَكُونَ شَبِيهًا بِالْمُضَافِ، الْمُرَادُ بِهِ: مَا اتَّصَلَ بِهِ شَيْءٌ مِنْ تَمَامِ مَعْنَاهُ، فَاسْمٌ "لا" فِي تِلْكَ الْحَالَةِ مُعْرَبٌ، مَنصُوبٌ أَيْضًا.

2. لا ədatının ismi **izafə tərkibinə bənzər** söz birləşməsi ola bilər. "İzafə tərkibinə bənzər söz birləşməsi" izafə tərkibli olmayan iki sözün yanaşı gələrək biri-birilərinin mənalarını tamamlaması nəzərdə tutulur. Bu iki söz zahirən izafə tərkibli söz birləşməsi (təyini söz birləşməsi) olmasa da mənaca izafə tərkiblidirlər. Bu halda da لا ədatının ismi morab (hallanan) və mənsub (təsirlikdə) olur. Məsələn:

لا طَالِبًا الْعِلْمِ مَدْمُومٌ — Məzəmmət olunan heç bir elm tələbəsi yoxdur

↓
↓
 خَيْرٌ لَا اِسْمٌ لَا

Bu cümlədə طَالِبًا الْعِلْمِ "elmi tələb edən" sözü شَبِيهًا بِالْمُضَافِ **izafə tərkibinə bənzər** söz birləşməsidir. Çünki mənası طَالِبَ الْعِلْمِ "elm tələbəsi" deməkdir.

3. أَنْ يَكُونَ مُفْرَدًا، أَي: لَيْسَ مُضَافًا وَلَا شَبِيهَا بِالْمُضَافِ، فَيَشْمَلُ الْمُثَنَّى، وَالْجَمْعَ، حُكْمُهُ: يَجِبُ بِنَاؤُهُ عَلَى مَا يُنْصَبُ بِهِ، وَلَكِنَّ مَحَلَّهُ النَّصْبُ بِـ"لَا" لِأَنَّهُ أَسْمُهَا

3. Ədətinin ismi **mufrad** ola bilər. "Mufrad" dedikdə **izafə və izafə tərkibinə bənzər söz birləşməsi olmayan tək söz nəzərdə tutulur**. "Mufrad" isim təsniyə və cəm də ola bilər. **Bu halda لا ədatının ismi mənsub olduğu hal əlamət üzərində "əl-məbni" olur**. Əgər ismin nasb əlaməti — fəthədirsə, tənvinə fəthə üzərində əl-məbni olur¹, **المُفْرَدُ** mufrad² və **جَمْعُ التَّكْسِيرِ** sınıq cəmlərdə olduğu kimi. Məsələn:

— لا طَالِبَ فِي الْفَصْلِ — Sınıfdə heç bir tələbə yoxdur

↓ ↓
خَبْرُ لَا **إِسْمُ لَا**

Əgər ismin nasb əlaməti ي "yə" hərfidirsə, "yə" üzərində əl-məbni olur, **المُثَنَّى** təsniyə və **جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّالِمِ** müzəkkər düzgün cəmlərdə olduğu kimi.

— لا مُسْلِمِينَ كَاذِبُونَ — Yalançı müsəlmanlar yoxdur

↓ ↓
خَبْرُ لَا **إِسْمُ لَا**

Əgər ismin nasb əlaməti — kəsredirsə, tənvinə kəsre üzərində əl-məbni olur, **جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ** müənnəs düzgün cəmlərdə olduğu kimi.

— لا مُسْلِمَاتٍ مُتَبَرِّجَاتٍ — Açıq-saçıq olan müsəlman qadınları yoxdur

↓ ↓
خَبْرُ لَا **إِسْمُ لَا**

¹ Çünki tənvin üçhəll, morab (hallanan) isimlərin xüsusiyyətidir.

² Burada "mufrad" dedikdə tək olan isimlər nəzərdə tutulur.

Bütün bu hallarda لا ədatının ismi nasb halının yerini tutmuş olur.

Allah ﷻ buyurur:

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾

“Bu, qətiyyən şübhə doğurmayan, müttəqilərə doğru yol göstərən bir Kitabdır”. (əl-Bəqərə, 2)

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾

“Dində məcburiyyət yoxdur. Artıq doğru yol azğınlıqdan aydın fərqlənir” (əl-Bəqərə, 256)

الإِعْرَابُ

Erab

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾

لا: حَرْفٌ لِنَفْيِ الْجِنْسِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
إِكْرَاهًا: اسْمٌ لَا نَائِفِيَّةَ لِلْجِنْسِ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ
فِي: حَرْفٌ جَرٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ
الدِّينِ: مَجْرُورٌ بِـ"فِي" عِلْمٌ جَرُّهُ الْكَسْرَةُ الظَّاهِرَةُ وَ شِبْهُ جُمْلَةٍ (فِي الدِّينِ) فِي مَحَلِّ
رَفْعٍ خَبَرٌ لَا نَائِفِيَّةَ لِلْجِنْسِ

لا مُسْلِمَاتٍ مُتَبَرِّجَاتٍ

لا: حَرْفٌ لِنَفْيِ الْجِنْسِ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
مُسْلِمَاتٍ: اسْمٌ لَا نَائِفِيَّةَ لِلْجِنْسِ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ
مُتَبَرِّجَاتٍ: خَبَرٌ لَا نَائِفِيَّةَ لِلْجِنْسِ مَرْفُوعٌ عِلْمٌ رَفَعَهُ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ

الْبَدَلُ

Bədəl

Əvvəlki dərslərimizdə التَّوَابِعُ “**tabe olan**” cümlə üzvləri barədə danışdıq¹. Bildik ki, ərəb dilində bəzi sözlər cümlə tərkibində öz əsli qrammatik mövqeyinə görə hallanırlar. Məsələn, cümlədə mübtədə mərfudur (adlıq haldadır), fail də həmçinin mərfudur, məful bihi mənsubdur (təsirlik haldadır), mudaf ileyh məcrurdur (yiyəlik haldadır) və s.

Bəzi sözlər isə cümlədə öz əsli qrammatik mövqeyinə görə deyil, digər cümlə üzvlərinə tabelik, asılılıq əlaqələrinə görə hallanırlar. Belə cümlə üzvləri ərəb dilində التَّوَابِعُ “**tabe olan**” cümlə üzvləri adlanır. “Tabe olan” cümlə üzvləri tabe olduqları sözün halını götürərək onun halına uyğun dəyişirlər. Əgər tabe olduqları söz mərfudursa, tabe olan cümlə üzvü də mərfu olur. Əgər tabe olduqları söz mənsubdursa, tabe olan cümlə üzvü də mənsub olur. Əgər tabe olduqları söz məcrurdursa, tabe olan cümlə üzvü də məcrur olur. Bu dəyişməyə səbəb tabe olduqları sözün dəyişməsidir.

تَعْرِيفُ التَّابِعِ: التَّابِعُ - هُوَ الْأِسْمُ الْمُشَارِكُ لِمَا قَبْلَهُ فِي إِعْرَابِهِ مُطْلَقًا

“Tabe olan” cümlə üzvlərinin tərifi:

“Tabe olan” cümlə üzvləri - istənilən şəraitdə özündən əvvəlki cümlə üzvü ilə (hallanmada) uzlaşan cümlə üzvləridir.

Tabe olan cümlə üzvləri aşağıdakılardır:

1. الْبَدَلُ Bədəl;
2. النَّعْتُ Sifət;
3. الْمَعْطُوفُ Bağlayıcı ədatlarla özündən əvvəlki sözə bağlanmış;
4. التَّوَكِيدُ Təkid.

Tabe olan cümlə üzvlərindən biri də الْبَدَلُ “**bədəl**”dir.

¹ Bax. II kitab 8-ci dər. s.

تَعْرِيفُ الْبَدَلِ

Bədəlin tərifi

الْبَدَلُ “Bədəl” sözünün hərfi mənası “əvəzədən” deməkdir.

İstilahı mənası isə belədir:

الْبَدَلُ – هُوَ التَّابِعُ الْمَقْصُودُ بِالْحُكْمِ بِبَلَا وَاسِطَةٍ, وَتَعْنِي بِالْوَاسِطَةِ حَرْفُ الْعَطْفِ

Bədəl¹ – cümlədə özündən əvvəl gələn cümlə üzvünə bağlayıcısız birləşən, ona tabe olan (uzlaşan) və tabe olduğu cümlə üzvünün əsl məqsədini bildirməklə onu əvəz edən və hökmə birbaşa aid olan cümlə üzvünə deyilir.

تərifin şərhı:

Tərifin “cümlədə özündən əvvəl gələn cümlə üzvünə bağlayıcısız birləşən” hissəsi bədəli الْمُعْطُوفُ “bağlayıcı ədatlarla özündən əvvəlki sözə bağlanmış” tabe olan cümlə üzvündən fərqləndirir.

Tərifin “onu əvəz edən və hökmə birbaşa aid olan” hissəsi isə bədəli النَّعْتُ “sifət” və التَّوَكِيدُ “təkid” kimi tabe olan cümlə üzvlərindən fərqləndirir. Çünki النَّعْتُ “sifət” və التَّوَكِيدُ “təkid” tabe olduqları cümlə üzvlərini yalnız tamamlayırlar. Yəni biz النَّعْتُ “sifət” və التَّوَكِيدُ “təkid”in tabe olduqları cümlə üzvünü pozsaq cümlə düzgün olmaz. Bədəl isə tabe olduğu cümlə üzvünü əvəz edib hökmə birbaşa aid olur. Yəni bədəlin tabe olduğu cümlə üzvünü pozub bədəli saxlasaq məna dəyişməz. Məsələn:

جَاءَ أَخُوكَ حَامِدًا – Qardaşın Həmid gəldi

Əgər bu cümləni جَاءَ أَخُوكَ “qardaşın gəldi” kimi desək cümlə tam olar. Lakin əgər müraciət olunanın bir neçə qardaşı varsa bu cümlə onun üçün tam aydın deyil və o soruşa bilər “hansı qardaşım?”.

¹ “Bədəl” cümlə üzvünü azərbaycan dili qrammatikasında “hansı?” sualına cavab verən təyin növü əvəz edir.

Əgər biz جَاءَ أَخُوكَ حَامِدٌ “qardaşın Həmid gəldi” desək bu zaman cümlədəki naqislik aradan qalxar və aydın olar ki, “qardaşın” deməkdə əsas məqsəd حَامِدٌ “Həmid” dir. Deməli, حَامِدٌ sözü bədəldir.

Gördüyümüz kimi حَامِدٌ sözü أَخُوكَ sözündən sonra bağlayıcısız gələrək halda ona tabe olmuşdur. Həmçinin, حَامِدٌ sözü أَخُوكَ sözünün əsl məqsədini bildirmişdir. Əgər biz cümlədən أَخُوكَ sözünü pozsaq حَامِدٌ sözü onu əvəz edəcək. Yəni, جَاءَ حَامِدٌ “Həmid gəldi”.

أَنْوَاعُ الْبَدَلِ

Bədəlin növləri

Bədəlin dörd növü var:

1. بَدَلٌ كُلٌّ مِنْ كُلٍّ, وَيُسَمَّى الْبَدَلُ الْمُطَابِقُ

1. **Tabe olduğu cümlə üzvünü tam əvəz edən.** Bu növ bədələ “mütəbiiq bədəl” də deyilir. Bu növ bədəldə tabe olan və tabe olunan mənaca eyni olurlar. Məsələn:

رَأَيْتُ الْمُدْرَسَ حَامِدًا - Həmid müəllimi gördüm

Bu cümlədə حَامِدًا bədəldir və الْمُدْرَسَ sözünü bütünlüklə əvəz etmişdir.

2. بَدَلٌ بَعْضٌ مِنْ كُلٍّ,

2. **Tabe olduğu cümlə üzvünün bir hissəsini əvəz edən.** Bu növ bədəl tabe olduğu cümlə üzvünü tam deyil müəyyən bir hissəsini bildirir. Əvəz olunan hissə tabe olunan sözün yarısı, çoxu və ya az hissəsi ola bilər. Bu növ bədəldə şərtidir ki, bədəl tabe olduğu sözün həqiqi hissəsi olub, tərkibində tabe olduğu ismə aid damir (şəxs əvəzliyi) daşsın. Məsələn:

عَالَجَ الطَّيِّبُ الْمَرِيضَ أَنْفَهُ

Həkim xəstənin burnunu müalicə etdi

Bu cümlədə **أَنفَهُ** “burnunu” sözü bədəldir. **الْمَرِيضَ** “xəstəni” sözündəki əsl məqsədi açıqlayır və onun həqiqi hissəsidir. Həmçinin **أَنفَهُ** bədəlin tərkibində **الْمَرِيضَ** “xəstəni” sözünə aid **هُ** damiri vardır.

3. **بَدَلُ الْإِشْتِمَالِ**, وَهُوَ بَدَلُ شَيْءٍ مِنْ شَيْءٍ يَشْتَمِلُ عَلَيْهِ عَلَى مَعْنَاهُ

3. **Tabe olduğu cümlə üzvünə aid xüsusiyyəti, sifəti və ya onun həqiqi hissəsi olmayan əşyanı əvəz edən.** Bu növ bədələ **“bədəl iştimal”** deyilir. Bu növ bədəl tabe olduğu cümlə üzvünün həqiqi hissəsi olmayan, lakin özündə daşdığı hansısa bir xüsusiyyəti, sifəti və ya əşyanı bəyan etmək, açıqlamaq üçündür. Bu növ də şərtdir ki, bədəl tərkibində tabe olduğu ismə aid damir (şəxs əvəzliyi) daşsın. Məsələn:

أَعْجَبَنِي الْأُسْتَاذُ عِلْمُهُ

Müəllimin elmi xoşuma gəldi

Bu cümlədə **عِلْمُهُ** “elmi” sözü bədəldir. **الْأُسْتَاذُ** “müəllim” sözündəki əsl məqsədi açıqlayır. Gördüyümüz kimi **عِلْمُهُ** “elmi” sözü **الْأُسْتَاذُ** “müəllim” sözünün həqiqi hissəsi deyil. Həmçinin, **عِلْمُهُ** sözünün tərkibində **الْأُسْتَاذُ** sözünə aid **هُ** damiri vardır.

4. **بَدَلُ الْمُبَايِنِ**, وَهُوَ بَدَلُ الْغُلَطِّ, أَوْ النَّسِيَانِ (يَقَعُ كَثِيرًا فِي الْكَلَامِ الْمَنْطُوقِ)

4. **Səhvən deyilən sözü əvəz edərək onu düzəltmək üçün işlənən bədəl.** Bu növ bədəl **“bədəl mubəyin”** adlanır və əsasən danışıqda işlənir. Yəni danışan bir sözü qəsd edir, lakin unutqanlıq və ya səhv səbəbindən başqa bir söz deyir. Sonra səhvini düzəldərək ardınca qəsd etdiyi sözü işlədir. Məsələn:

عَاصِمَةٌ أَذْرَبِيحَانَ شَكِي بَاكُو

Azərbaycanın paytaxtı Şəki Bakıdır

Bu cümlədə بَاكُو “Bakı” bədəldir. Danışan Bakı demək istəyirdi. Lakin səhvən və ya unutqanlıqdan شَكِي “Şəki” deyir. Sonra səhvini düzəldərək بَاكُو “Bakı” deyir.

- Bədəl və onun tabe olub mənasını açıqladığı cümlə üzvü əsasən aşağıdakı növlərdə gəlirlər:

1. يُبَدِّلُ الْأِسْمَ الظَّاهِرُ مِنَ الْأِسْمِ الظَّاهِرِ, وَكَذَلِكَ يُبَدِّلُ الْأِسْمَ الظَّاهِرُ مِنَ الضَّمِيرِ

1. Aşkar isim, aşkar ismi, eləcə də aşkar isim damiri (şəxs əvəzliyinin) əvəz edə bilir¹. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾

“Səndən haram ayında vuruşmaq barəsində soruşurlar.”

(əl-Bəqərə, 217)

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾

“Allahın Elçisi sizlərə – Allaha və Axirət gününə ümidini bağlayanlara və Allahı çox zikr edənlərə gözəl nümunədir.”

(əl-Əhzab, 21)

Qeyd: Damir (şəxs əvəzliyi) damiri əvəz edə bilmir.

2. يُبَدِّلُ الْفِعْلُ مِنَ الْفِعْلِ

2. Fel feli əvəz edə bilir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا﴾

“Onlar Allahla yanaşı başqa məbuda yalvarmaz, Allahın haram etdiyi cana haqsız yerə qıymaz və zina etməzlər. Bunu edən kimsə cəzalandırılır. ﴿٦٨﴾ Qiyamət günü onun əzabı qat-qat artırılır və onun içində zəlil olub əbədi qalar” (əl-Furqan, 68)

¹ Yəni bədəli ola bilir.

3. تُبَدِّلُ الْجُمْلَةَ مِنَ الْجُمْلَةِ

3. Cümlə cümləni əvəz edə bilir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ﴾

“Bildiyiniz nemətləri sizə verəndən qorxun. ﴿٦٨﴾ O sizə heyvanat və oğul-uşaq verdi” (əl-Furqan, 68)

4. تُبَدِّلُ الْجُمْلَةَ مِنَ الْاسْمِ الْمُفْرَدِ

4. Cümlə ismi əvəz edə bilir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿٢٠﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿٢١﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿٢٢﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٣﴾﴾

“Məgər onlar dəvənin necə yaradıldığını görmürlər? ﴿٢٠﴾ Göyün necə yüksəldiyini görmürlər? ﴿٢١﴾ Dağların necə sancıldığını görmürlər? ﴿٢٢﴾ Yerin necə döşəndiyini görmürlər?” (əl-Gaşiyə, 17-20)

Bu ayələrdə ﴿كَيْفَ رُفِعَتْ﴾ cümləsi الْإِبِلِ, السَّمَاءِ, الْجِبَالِ, الْأَرْضِ isimlərini əvəz etmişdir.

التَّنْبِيْهُ: لَا يُشْتَرَطُ فِي الْبَدَلِ أَنْ يُطَابِقَ الْمُبَدَّلَ مِنْهُ فِي التَّعْرِيفِ وَالتَّنْكِيرِ

Qeyd: Bədəlin əvəz etdiyi isimlə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlikdə uzlaşması şərt deyil. Məsələn:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾

“Səndən haram ayında vuruşmaq barəsində soruşurlar.”

(əl-Baqərə, 217)

Bu ayədə الشَّهْرِ “ay” müəyyənlikdə olsa da, قِتَالٍ “vuruşmaq” bədəli qeyri-müəyyənlikdədir.

الأحرف المشبهة بالفعل

Felə oxşar hərflər

Felə oxşar hərflər¹ dedikdə **إِنَّ** və onun bacıları (**لَعَلَّ**, **كَأَنَّ**) **إِنَّ** nəzərdə tutulur. Bildiyimiz kimi **إِنَّ** və onun bacıları التَّوَّاسِخُ ən-Nəvasix sözlərdəndirlər. **إِنَّ** və onun bacıları ismi cümlələrə daxil olub, mübtədanı mənsub (təsirlik halda), xəbəri isə mərfu (adlıq halda) edir. Bu zaman mübtəda dəyişərək daxil olduğu “əN-Nəvasix” sözün ismi, xəbər isə xəbəri adlanır².

إِنَّ və onun bacılarının “felə oxşar hərflər” adlanmasına səbəb bu sözlərin həm quruluşca, həm də mənaca felə oxşamalarıdır. Bu oxşarlıqlar əsasən beş cəhətdəndir:

1. **أَنَّهَا كُلُّهَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ أَوْ أَكْثَرَ، فَـ"إِنَّ وَأَنَّ وَلَيْتَ" عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ، وَ"لَعَلَّ، وَكَأَنَّ" عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرَفٍ، وَ"لَكِنَّ" عَلَى خَمْسَةِ أَحْرَفٍ.**

1. Fellər kimi bu hərflər də əN azı üç, əN çoxu isə beş hərfdən ibarət olurlar. Məsələn: **"لَيْتَ، أَنَّ، إِنَّ"** üç hərfdən, **"لَعَلَّ، كَأَنَّ"** dörd hərfdən, **"لَكِنَّ"** isə beş hərfdən ibarətdir.

2. **أَنَّهَا تَخْتَصُّ بِالْأَسْمَاءِ كَمَا أَنَّ الْفِعْلَ يَخْتَصُّ بِالْأَسْمَاءِ.**

2. Fellər kimi bu hərflər də isimlərlə işlənilir. Yəni fellər fail tələb etdikləri kimi, bu hərflər də isim tələb edirlər.

3. **أَنَّهَا كُلُّهَا مَبْنِيَّةٌ عَلَى الْفَتْحِ، كَمَا أَنَّ الْفِعْلَ الْمَاضِيَ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ.**

3. Madi (keçmiş zaman) feli fəthə üzərində əl-məbni (dəyişməz) olduğu kimi bu hərflərin də hər biri fəthə üzərində əl-məbnidir.

¹ Burada “hərflər” dedikdə istilahi mənə nəzərdə tutulur. Yəni felin və ismin əlamətlərini qəbul etməyən nitq hissələri nəzərdə tutulur. Bildiyimiz kimi **إِنَّ** və onun bacıları hərflərdir.

² Bax. II kitab 1-ci dər.

4. أَنَّهَا تُلْحَقُهَا نُونُ الْوَقَايَةِ عِنْدَ اتِّصَالِهَا بِيَاءِ الْمُتَكَلِّمِ، كَمَا تَلْزِمُ هَذِهِ النُّونُ الْفِعْلَ عِنْدَ اتِّصَالِهِ بِهَا.

4. Fellər kimi bu hərflərə də I şəxsin təkinin bitişən əvəzliyi (يِ) ilə yanaşı “qoruyucu nun” (نُونُ الْوَقَايَةِ) qoşulur¹. Lakin fellərdən fərqli olaraq إِنَّ və onun bacılarına I şəxsin təkinin bitişən əvəzliyi (يِ) ilə işlənərkən “qoruyucu nun” (نُونُ الْوَقَايَةِ) qoşulması vacib deyil. Belə ki, إِنَّ, أَنْ, لَكِنَّ, كَأَنَّ hərflərinə “qoruyucu nun” (نُونُ الْوَقَايَةِ) qoşulması caizdir (icazəlidir). Məsələn:

إِنَّ + ي = إِي / إِيئِي
 لَكِنَّ + ي = لِكِي / لِكِيئِي
 كَأَنَّ + ي = كَأِي / كَأِيئِي

لَيْتَ hərfi əksər hallarda ن- la yanaşı işlənir (لَيْتِي) və çox nadir hallarda ن- suz gəlir, لَعَلَّ isə əksinə əksər hallarda ن- suz gəlir (لَعَلِّي) və çox nadir hallarda ن- la yanaşı işlənir.

5. أَنَّهَا تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى الْفِعْلِ، فَـ"إِنَّ"، وَ"أَنَّ" تُفِيدَانِ مَعْنَى "أَكَّدْتُ"، وَ"كَأَنَّ" تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى "شَبَّهْتُ"، وَ"لَيْتَ" تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى "تَمَنَّيْتُ"، وَ"لَكِنَّ" تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى "اسْتَدْرَكْتُ"، وَ"لَعَلَّ" تَدُلُّ عَلَى مَعْنَى "رَجَوْتُ" فَلَمَّا كَانَتْ الْأَحْرَفُ الْمُشَبَّهَةُ تَتَضَمَّنُ تِلْكَ الْمَعَانِي، عَمِلَتْ عَمَلِ الْأَفْعَالِ.

5. Bu hərflərin hər biri fel mənasını daşıyırlar. Məsələn:

- "أَكَّدَ - يُؤَكِّدُ" "təkid etmək" mənasını verir. **təkid** bildirir və "حَرْفُ التَّوَكُّيدِ إِنَّ, أَنْ"

¹ "Qoruyucu nun" barədə daha ətraflı II kitab 9-cu dərəcə bax.

2. خَيْرُهَا يَكُونُ مُفْرَدًا (أَي لَيْسَ بِجُمْلَةٍ), شَبِيهَةٌ جُمْلَةٍ, وَجُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ وَأَسْمِيَّةٌ.

2. Felə oxşar hərflərin xəbəri mufrad (yəni cümlə olmayan), şibhu cümlə və ismi və ya feli cümlə ola bilər. Məsələn: Allah **بُيُورُ** buyurur:

﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾

“Qullarıma mənim bu sözümi de: “Ey Mənim özlərinə qarşı həddi aşmış qullarım! Allahın rəhmindən ümidinizi üzməyin. Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır” (əz-Zumər, 53)

﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا

تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

“Həqiqətən, o Saat haqqında elm yalnız Allahdadır. Yağışı O yağdırır və bətlərdə olanı O bilir. Heç kəs sabah nə qazanacağını bilə bilməz; heç kəs harada öləcəyini də bilməz. Allah isə, şübhəsiz ki, Biləndir, Xəbərdardır.” (Loğman, 34)

التَّرْتِيبُ بَيْنَ أَسْمِهَا وَخَبَرِهَا

Felə oxşar hərflərin isim və xəbərinin tərtibi

İsmi cümlələrdə olduğu kimi felə oxşar hərflərdə də əsl tərtib budur ki, əvvəl isim sonra xəbər gəlsin. Lakin bəzi hallarda xəbər isimdən əvvələ keçə bilər. Felə oxşar hərflərin xəbərinin isimdən əvvəl keçməsinin üç halı var:

1. **وَجُوبٌ تَأْخِيرِ الْخَبَرِ وَأَمْتِنَاعٌ تَقْدِيمِهِ, وَذَلِكَ إِذَا لَمْ يَكُنِ الْخَبَرُ جَارًا وَمَجْرُورًا أَوْ ظَرْفًا**

1. **Xəbərin isimdən sonra gəlməsini vacib edən hal.** Bu, xəbərin şibhu-cümlə və ya zərf olmadığı hala aiddir. Yəni xəbər mufrad və ya cümlə (ismi və ya feli) olarsa, isimdən əvvəl keçə bilər. Məsələn:

إِنَّ مُحَمَّدًا مُجْتَهِدٌ
↓
إِسْمٌ إِنَّ
↓
خَبَرٌ إِنَّ

المَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ

Düzəltmə məsdər (masdar muəvval)

Bildiyimiz kimi azərbaycan dilindən fərqli olaraq ərəb dilində üçköklü sadə fellərin məsdərləri “سَمَاعِي” “səmāi”- dir¹. Yəni konkret qaydası olmayıb, ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır. Buna görə də üçköklü sadə fellərin məsdərlərini bilmək üçün lüğətə müraciət etmək lazımdır. Lüğət kitablarında üçköklü sadə fellərlə yanaşı onların məsdərləri də verilir. Məsdərlərin ümumən 23-ə yaxın forması (vəznü) var. Bu növ məsdərlər² المَصْدَرُ الصَّرِيحُ “sadə məsdərlər” adlanır.

المَصْدَرُ الصَّرِيحُ “Sadə məsdərlər” felin kök hərflərindən ibarət olub, tərkibində heç bir ədat olmayan və bütün hallarda dəyişməyən məsdərlərdir.

Ərəb dilində məsdərlərin digər bir növü المَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ “düzəltmə məsdər” növü də vardır.

تَعْرِيفُهُ: المَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ - هُوَ تَرْكِيْبٌ لِعَوِيٍّ يَتَكَوَّنُ مِنْ حَرْفٍ وَفِعْلٍ أَوْ حَرْفٍ عَامِلٍ وَأَسْمِهِ وَخَبَرِهِ يُمَكِّنُ تَأْوِيلَهُ بِمَصْدَرٍ صَرِيحٍ.

Tərifü: Düzəltmə məsdər - hərf (ədat) və feldən və ya isim və xəbəri olan hərfdən ibarət olub məsdər mənasını verən söz birləşməsinə deyilir.

Tərifin şərhü:

Tərifdə “*hərf*” dedikdə الحُرُوفُ المَصْدَرِيَّةُ “məsdər ədatları” nəzərdə tutulur. Məsdər ədatları aşağıdakılardır:

أَنْ، أَنْ، مَا، كَيْ، لَوْ، هَمْزَةُ التَّسْوِيَةِ

¹ Bax. II kitab 11-ci dər.

² المَصْدَرُ الصَّرِيحُ sözünün hərfi mənası “aşkar”, “bəlli”, “aydın” deməkdir.

Bu məsdər ədatlarından bəziləri yalnız mudari (indiki-gələcək zaman) feli ilə, bəziləri isə həm madi (keçmiş zaman), həm də mudari felləri ilə gələ bilər. **أَنَّ** isə yalnız ismi cümlələrlə işlənir.

Tərifdə *“ismi və xəbəri olan hərflər”* dedikdə **أَنَّ** və onun ismi ilə xəbəri nəzərdə tutulur.

Beləliklə, **الْمَصْدَرُ الصَّرِيحُ** “sadə məsdər”lə **الْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ** “düzəltmə məsdər” arasında mənaca heç bir fərq yoxdur.

Fərq bundan ibarətdir ki, **الْمَصْدَرُ الصَّرِيحُ** “sadə məsdər” felin kök hərflərindən düzəlir, bir sözdən ibarət olur və bütün hallarda bir formada işlənir. **الْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ** “düzəltmə məsdər” isə bir sözdən deyil tərifdə qeyd olunduğu kimi söz birləşməsindən ibarətdir və işlənərkən bir formada qalmır, şəxslərə görə dəyişir.

تَرْكِيْبُ الْمَصْدَرِ الْمُؤَوَّلِ

Düzəltmə məsdərin tərkibə növləri

Düzəltmə məsdər (masdar muəvvəl) tərkibinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

1. **أَنَّ الْمَصْدَرِيَّةَ وَالْفِعْلَ الْمُضَارِعَ (أَنَّ + الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ)**, **مِثْلُ: أَنَّ يَقُولَ ، أَنَّ يَعْمَلَ**.
1. “Məsdər bildirən **أَنَّ** ədatı və mudari felindən ibarət olan düzəltmə məsdər (**أَنَّ + الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ**). Məsələn: **أَنَّ يَقُولَ** “getmək”, **أَنَّ يَعْمَلَ** “işləmək” və s. Bildiyimiz kimi **الْمَصْدَرِيَّةُ** mudari felləri ilə işlənən və feli nasb (təsirləkdə) edən ədatdır¹. Məsələn:

يَجِبُ أَنْ تَفْعَلَ الْخَيْرَ

Keyir əməllər etməyin vacibdir

فِعْلَ الْخَيْرِ kimidir. **أَنَّ تَفْعَلَ الْخَيْرِ** söz birləşməsinin təqdiri

¹ “Məsdər bildirən **أَنَّ** ədatı barəsində ətraflı II kitab 11-ci dərşinə bax.

2. مَا الْمَصْدَرِيَّةُ وَالْفِعْلُ وَتُوصَلُ بِالْمَاضِي وَالْمُضَارِعِ الْمُتَصَرِّفَيْنِ وَيَقْلُ وَصَلُهَا بِالْحَامِدِ وَيَمْتَنِعُ بِالْأَمْرِ (مَا + الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ أَوْ الْمَاضِي)

2. مَا الْمَصْدَرِيَّةُ “Məsdər bildirən مَا” ədatı və feldən ibarət olan düzəltmə məsdər (مَا + الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ أَوْ الْمَاضِي). Məsdər bildirən مَا ədatı təsriflənə bilən¹ həm mudari, həm də madi feli ilə işlənir. Çox nadir hallarda təsriflənə bilməyən الْحَامِدُ “dəyişməz” fellərlə işlənir. Əmr feli ilə isə işlənmir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾

“Həqiqətən, Allahın yolundan azanları Hesablaşma gününü unutduqları üçün şiddətli bir əzab gözləyir” (Sad, 26)

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ﴾

“Səlam yeyənlər qəbirlərindən şeytan toxunub dəli eləmiş kimsənin qalxdığı kimi qalxarlar” (əl-Bəqərə, 275)

3. أَنَّ مَعَ أَسْمِهَا وَخَبَرِهَا, وَتُؤَوَّلُ بِمَصْدَرِ خَبَرِهَا مُضَافًا لِأَسْمِهَا إِنْ كَانَ الْخَبَرُ فِعْلًا أَوْ مُشْتَقًّا وَتُؤَوَّلُ بِـ"الْكُونِ" مُضَافًا إِلَى أَسْمِهَا وَيَأْتِي خَبَرُ أَنَّ خَبْرًا لِلْكُونِ إِنْ كَانَ حَامِدًا أَوْ ظَرْفًا,

3. أَنَّ ədatı və onun ismi və xəbərindən ibarət olan düzəltmə məsdər (أَنَّ + إِسْمُهَا + خَبَرُهَا). Əgər أَنَّ -nin xəbəri الْمُشْتَقُّ “törəmə söz” olarsa, bu halda məsdər xəbərin ismə izafəsi kimi mənə kəsb edir. Əgər xəbər الْحَامِدُ “dəyişməz”² söz və ya şibhu-cümlə olarsa, bu halda məsdər كَوْنُ “olmaq” sözünün أَنَّ -nin isminə izafəsi kimi mənə

¹ Təsriflənə bilən – yəni madi, mudari, əmr və məsdəri olan fellər.

² الْحَامِدُ “dəyişməz” sözlər feldən törənməyən sözlərdir. Məsələn: قَلَمٌ, مَاءٌ, شَمْسٌ və s. kimi.

kəsb edir, أَنْ -nin xəbəri isə كَوْنُ “olmaq” sözünün xəbəri olur.

Məsələn:

يَسْرُنِي أَنْ حَامِدًا مُجْتَهِدًا، التَّقْدِيرُ: اجْتِهَادَ حَامِدٍ

Həmidin çalışmağı məni sevindirir

عَلِمْتُ أَنْ حَامِدًا يَرْجِعُ غَدًا، التَّقْدِيرُ: رُجُوعَ حَامِدٍ

Həmidin sabah qayıtdığını bildim

ظَنَنْتُ أَنْ الْحَدِيدَ خَشَبًا، التَّقْدِيرُ: كَوْنَ الْحَدِيدِ خَشَبًا

Dəmiri taxta zənn etdim (Dəmirin taxta olduğunu zənn etdim)

أَخْشَى أَنْ أَبِي فِي الْبَيْتِ، التَّقْدِيرُ: كَوْنَ أَبِي فِي الْبَيْتِ

Atamın evdə olmağından qorxuram

4. لَوْ الْمَصْدَرِيَّةُ وَالْفِعْلُ (لَوْ + الْفِعْلُ الْمَضَارِعُ أَوْ الْمَاضِي) وَلَا تَقَعُ غَالِبًا إِلَّا بَعْدَمَا يُفِيدُ التَّمَنِّي مِثْلَ "وَدَّ - يَوَدُّ", "حَبَّ - يَحِبُّ", وَتُوصَلُ بِالْمَاضِي وَالْمَضَارِعِ الْمُتَصَرِّفِينَ

4. لَوْ الْمَصْدَرِيَّةُ “Məsdər bildirən” ədatı və fəldən ibarət olan düzəltmə məsdər (لَوْ + الْفِعْلُ). Məsdər bildirən لَوْ ədatı təsriflənə bilən və arzu, istək bildirən həm mudari, həm də madi fəli ilə işlənir. Məsələn: "وَدَّ - يَوَدُّ" “istəmək” "حَبَّ - يَحِبُّ" “sevmək” kimi¹. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾

“Kafirələr mütləq müsəlman olmalarını arzulayacaqlar” (əl-Hicr, 2)

¹ Bax. III kitab 13-cü dər.

5. هَمْزَةُ التَّسْوِيَةِ وَالْفِعْلُ، وَهَمْزَةُ التَّسْوِيَةِ: هِيَ الَّتِي تَقَعُ بَعْدَ كَلِمَةِ "سَوَاءٌ" أَوْ "مَا أُبَالِي" وَ"لَيْتَ شِعْرِي" وَنَحْوِهِنَّ. وَالضَّابِطُ: أَنَّهَا الْهَمْزَةُ الدَّاخِلَةُ عَلَى جُمْلَةٍ يَصِحُّ حُلُولُ الْمَصْدَرِ مَحَلًّا

5. "Təsviyə" (bərabərlik) həməsi" və feldən ibarət olan düzəltmə məsdər (أ + الْفِعْلُ). "Təsviyə həməsi": "سَوَاءٌ" "eynidir, fərqi yoxdur", "مَا أُبَالِي" "fərq etməz", "لَيْتَ شِعْرِي" "kaş biləydim" və s. buna bənzər sözlər ilə yanaşı gələn və özündən sonarkı fellə birlikdə məsdər mənasını kəsb edən həmədir. Ən çox "سَوَاءٌ" sözündən sonra işləndiyinə görə belə adlanmışdır¹. "Təsviyə həməsi" əslən öz funksiyasını itirmiş sual həməsidir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾
التَّقْدِيرُ: سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ إِنْذَارُكَ وَعَدَمُ إِنْذَارِكَ

"Həqiqətən, kafirləri qorxutsan da, qorxutmasan da, onlar üçün fərqi yoxdur, iman gətirməzlər" (əl-Bəqərə, 6)

Ayənin təqdiri: qorxutmağın və ya qorxutmamağın onlar üçün eynidir

﴿وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ﴾
التَّقْدِيرُ: سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ دَعْوَتُكُمْ إِيَّاهُمْ وَصَمْتُكُمْ

"Siz onları doğru yola çağırırsınız, sizin ardınızca gəlməzlər. Onları çağırırsınız da, sussanız da sizin üçün fərqi yoxdur." (əl-Əraf, 193)

Ayənin təqdiri: onları çağırmağınız və ya susmağınız eynidir

¹ Bəzi hallarda "təsviyə həməsi" ləfzən pozulur. Amma təqdirdə olur. Məsələn:

سَوَاءٌ حَضَرُوا أَوْ لَمْ يَحْضُرُوا

Onlar iştirak etsələr də və etməsələr də fərq etməz

بَعْضُ أَحْكَامِ الْمَصْدَرِ الْمُؤَوَّلِ
Düzəltmə məsdərin bəzi əhkamları

1. يَجُوزُ حَذْفُ حَرْفِ الْجَرِّ الْوَاقِعِ قَبْلَ الْمَصْدَرِ الْمُؤَوَّلِ.

1. Düzəltmə məsdərdən əvvəl gələn hərflu-cəri işlətməmək olar.
Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾
أَيُّ: بِأَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

“Allah Özüindən başqa ibadətə layiq olan məbudun olmadığına şahidlik etdi, mələklər və elm sahibləri də şahidlik etdilər. Allah əbədi olaraq ədalətli olmaqdadır” (Ali İmran, 3)

﴿قَالُوا اتَّخَذْنَا هُزُؤًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾
أَيُّ: مِنْ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“Onlar: “Sən bizi ələ salırsan?”– dedilər Musa: “Cahil olmaqdan Allaha sığınırım!”– dedi” (Ali İmran, 3)

2. يَجُوزُ حَذْفُ الْوَائِ قَبْلَ الْمُحَدَّرِ مِنْهُ إِذَا كَانَ مَصْدَرًا مُؤَوَّلًا.

2. Təhzir (çəkəndirmə) üslubunda (çəkinməsi tələb olunan iş) düzəltmə məsdər olarsa ondan əvvəl gələn və bağlayıcısı işlənmir. Məsələn:

إِيَّاكَ وَالْكَذِبَ ← إِيَّاكَ أَنْ تَكْذِبَ
إِيَّاكَ وَالنَّوْمَ فِي الْفَصْلِ ← إِيَّاكَ أَنْ تَنَامَ فِي الْفَصْلِ

جَمْعٌ وَتَنْبِيْهُ الْأَسْمَاءِ الدَّالَّةِ عَلَى الْأَلْوَانِ

فَعْلٌ vƏznində olan rəng və ya fiziki nöqsan bildirən sifətlərin cəmi
və təsniyəsi

Ötən dərslərimizdə rəng və ya fiziki nöqsan bildirən sifətlər müzəkkər (kişi cinsi) təkdə فَعْلٌ vƏznində, müənnəs (qadın cinsi) təkdə isə فَعْلَاءٌ vƏznində olur.¹ Bu dərslərimizdə bu növ sifətlərin cəm formasını öyrənəcəyik.

الْقَاعِدَةُ: "أَفْعَلٌ" الَّذِي مُؤَنَّثُهُ "فَعْلَاءٌ" يُجْمَعُ عَلَى وَزْنِ "فَعْلٌ" لِلْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ

Qayda: Müzəkkər təkdə "أَفْعَلٌ", müənnəs təkdə isə "فَعْلَاءٌ" vƏznində olan rəng və ya fiziki nöqsan bildirən sifətlər hər iki cins üçün eyni olan "فَعْلٌ" vƏzni üzrə cəmlənirlər. Məsələn:

Kök hərfləri	فَعْلٌ Cəm (müz. və müənnəs üçün)	فَعْلَاءٌ Müənnəs	أَفْعَلٌ Müzəkkər	Mənası
حمر	حُمْرٌ	حَمْرَاءٌ	أَحْمَرٌ	Qırmızı
سود	سُودٌ	سَوْدَاءٌ	أَسْوَدٌ	Qara
زرق	زُرْقٌ	زَرْقَاءٌ	أَزْرَقٌ	Göy
صفر	صُفْرٌ	صَفْرَاءٌ	أَصْفَرٌ	Sarı
خضر	خُضْرٌ	خَضْرَاءٌ	أَخْضَرٌ	Yaşıl
بيض	بَيْضٌ	بَيْضَاءٌ	أَبْيَضٌ	Ağ
سمر	سُمْرٌ	سَمْرَاءٌ	أَسْمَرٌ	Qarayanız
عمي	عُمِيٌّ	عَمِيَاءٌ	أَعْمَى	Kor
حذب	حُدْبٌ	حَدْبَاءٌ	أَحْدَبٌ	Qozbel
بكم	بُكْمٌ	بَكْمَاءٌ	أَبْكَمٌ	Lal

¹ Bax. II kitab 16-cı dərslər.

عرج	عُرْجٌ	عَرَجَاءُ	أَعْرَجٌ	Axsaq
خرس	خُرْسٌ	خَرَسَاءُ	أَخْرَسٌ	Lal
عور	عُورٌ	عَوْرَاءُ	أَعْوَرٌ	Təkgöz
حور	حُورٌ	حَوْرَاءُ	أَحْوَرٌ	Qaragözlü
حول	حُولٌ	حَوْلَاءُ	أَحْوَلٌ	Çəpgöz
صمم	صُمٌّ	صَمَاءُ	أَصَمٌّ	Kar

Məsələn:

هَذَا الرَّجُلُ أَعْرَجٌ – Bu kişi axsaqdır
هَذِهِ الْمَرْأَةُ عَرَجَاءُ – Bu qadın axsaqdır
هَؤُلَاءِ الرَّجَالُ عُرْجٌ – Bu kişilər axsaqdırlar
هَؤُلَاءِ النِّسَاءُ عُرْجٌ – Bu qadınlar axsaqdırlar

Allah ﷻ buyurur:

﴿صُمُّكُمْ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾

“Onlar kar, lal və kor olduqlarına görə doğru yola qayıtmazlar”
(al-Bəqərə, 18)

Qeyd: أفعُلُ vəznində olan sifətlərin təsniyəsi adi qaydada, sonuna لَانِ şəkilçisi artırmaqla düzəlidir. Lakin "فعلاء" vəzninin təsniyəsində sondakı ء həməzə و "vav" hərfinə çevrilir və "فعلاوان" formasını alır. Məsələn:

هَذَانِ الرَّجُلَانِ أَعْرَبَانِ – Bu kişi axsaqdır
هَاتَانِ الْمَرْأَتَانِ عَرَبَاوَانِ – Bu qadın axsaqdır

5. BEŞİNCİ DƏRS

بَابُ "إِنْفَعَلَ" "بابُ" "إِنْفَعَلَ"

Düzəlmə qaydası: "إِنْفَعَلَ" babı فَعَلَ babının əvvəlinə إِن (kəsrelə "həmzətul vasl" və sakin "nun") artırmaqla düzəlidir. Məsələn: اِنْفَتَحَ "açıldı", اِنْكَسَرَ "sındı", اِنْقَطَعَ "qırıldı" və s.

Mənalardan: مِنْ مَعَانِيهِ

"إِنْفَعَلَ" babı yalnız bir mənə الْمُطَاوَعَةُ "mutavaə" (qayıdış) bildirir. Yəni məfulun failin təsirinə tabe olmasına dəlalət edir. Buna görə də bu bab həmişə لازِمٌ "təsirsiz" olur və yalnız مُتَعَدٌّ "təsirli" suləsi (üçköklü) mücərrəd fellərdən düzəlidir¹. Məsələn:

كَسَرْتُ الْكُوبَ فَأَنكَسَرْتُ الْكُوبَ Stəkanı sındırdım və stəkan sındı
فَتَحْتُ الْبَابَ فَأَنفَتَحْتُ الْبَابَ Qapını açdım və qapı açıldı
قَطَعْتُ الْحَبْلَ فَأَنقَطَعَ الْحَبْلُ İpi qırdım və ip qırıldı

Qeyd 1: فَعَلَ babının "mutavaə" (qayıdış) mənasını "إِنْفَعَلَ" və "إِنْفَعَلَ" babları² bildirir. "فَعَلَ" babının "mutavaə" (qayıdış) mənası isə "تَفَعَّلَ" babıdır.

كَسَرْتُ الْكُوبَ فَتَكَسَّرَ الْكُوبُ Stəkanı sınıq-sınıq etdim və stəkan sınıq-sınıq oldu.
قَطَعْتُ الْحَبْلَ فَتَقَطَّعَ الْحَبْلُ İpi qırıq-qırıq etdim və ip qırıq-qırıq oldu

¹ Burada qeyd edilməlidir ki, bu qaydaya qiyas edib hər təsirli suləsi (üçköklü) mücərrəd feli "إِنْفَعَلَ" babına salmaq olmur. Bu yalnız "səməi"dir. Məsələn: ضَرَبَ "vurdu", كَسَدَ "kəsdi" kimi fellərin "إِنْفَعَلَ" babı gəlməyib. Bəzi dilçi alimlər qayda kimi I kök hərfi (ف-si) ن, و, ي olan üçköklü mücərrəd fellərinin "إِنْفَعَلَ" babının olmadığını, bu hərflərlə başlayan fellərin "mutavaə" (qayıdış) mənasının "إِنْفَعَلَ" babında düzəldiyini deyirlər.

² "إِنْفَعَلَ" babını gələn dərşimizdə ətraflı öyrənəcəyik inşa-Allah.

مَصْدَرُ بَابِ "إِنْفَعَلَ"

"إِنْفَعَلَ" babının məsdəri:

"إِنْفَعَلَ" babının məsdəri "إِنْفَعَالٌ" vəznində düzəlidir. Yəni vəznin üçüncü hərfi — kəsrləşir, axırıncı hərfdən əvvəl ا əlif əlavə olunur. Bu babın məsdəri qiyasidir. Yəni aşağıdakı qaydaya əsaslanır.

القَاعِدَةُ: كُلُّ فِعْلٍ مَزِيدٍ بُدِئَ بِهَمْزَةٍ وَصَلَّ يَجِيءُ مَصْدَرُهُ عَلَى وَزْنِ الْمَاضِي مَعَ كَسْرِ الْحَرْفِ الثَّلَاثِ، وَزِيَادَةِ أَلْفٍ قَبْلَ آخِرِهِ.

Qayda: "Həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan hər bir düzəltmə babın məsdəri keçmiş zaman formasında üçüncü hərfi (I kökü) — kəsrləyib, axırdan əvvələ "əlif" əlavə etməklə düzəlidir.

Məsələn:

açılmaq ← اِنْفَتَحَ açıldı

sınmaq ← اِنْكَسَرَ sındı

kəsilmək ← اِنْقَطَعَ kəsildi

Bu qayda "həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan bütün düzəltmə bablara şamil edilir. "Həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan düzəltmə bablar bunlardır: "إِنْفَعَلَ", "إِنْفَعَالٌ", "إِفْعَوْلٌ", "إِفْعَالٌ", "إِسْتَفْعَلَ", "إِسْتَفْعَالٌ", "إِفْعَوْلٌ"

مُضَارِعُ بَابِ "إِنْفَعَلَ" وَأَمْرُهُ

"إِنْفَعَلَ" babının mudarisi və əmri

القَاعِدَةُ: كُلُّ فِعْلٍ مَزِيدٍ بُدِئَ بِهَمْزَةٍ وَصَلَّ يَجِيءُ مُضَارِعُهُ بِكَسْرِ الْحَرْفِ الَّذِي قَبْلَ آخِرِهِ.

Qayda: "Həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan hər bir düzəltmə babın mudarisi (indiki-gələcək zaman forması) axırdan ikinci hərfi kəsrləməklə düzəlidir.

- "اِنْفَعَلَ" babının **mudaris**i (indiki-gələcək zamanı) يَنْفَعِلُ, **əmri** isə اِنْفَعِلْ babında düzəlidir. Məsələn:

Uzaqlaş! اِنصِرْفُ ← اِنصِرْفُ - يَنْصِرْفُ uzaqlaşdı -uzaqlaşır
 Partla! اِنْفَجِرْ ← اِنْفَجِرْ - يَنْفَجِرْ partladı - partlayır
 Kəsil! اِنْقَطِعْ ← اِنْقَطِعْ - يَنْقَطِعْ kəsildi – kəsilir

دُخُولُ هَمْزَةِ الاسْتِفْهَامِ عَلَى الْفِعْلِ الَّذِي يَبْدَأُ بِهَمْزَةِ الْوَصْلِ

Sual həmzəsinin "həmzətul-vasl" ilə başlayan fellərə daxil olması

القَاعِدَةُ: إِذَا دَخَلَتْ هَمْزَةُ الاسْتِفْهَامِ عَلَى الْفِعْلِ الَّذِي يَبْدَأُ بِهَمْزَةِ الْوَصْلِ حُذِفَتْ هَمْزَةُ الْوَصْلِ

Qayda: Sual həmzəsi "həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan fellərə daxil olduqda "həmzətul-vasl" pozulur. "Həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan fellər dedikdə üç bab: "اِنْفَعَلَ", "اِفْتَعَلَ", "اِسْتَفَعَلَ" babları nəzərdə tutulur.

Məsələn:

Qapı açıldımı? أ + اِنْفَتَحَ الْبَابُ = اُنْفَتَحَ الْبَابُ؟
 İp qırıldımı? أ + اِنْقَطَعَ الْحَبْلُ = اُنْقَطَعَ الْحَبْلُ؟
 Maşın aşdı mı? أ + اِنْقَلَبَتِ السَّيَّارَةُ = اُنْقَلَبَتِ السَّيَّارَةُ؟

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَاتِ بَابِ "إِنْفَعَلَ"

"إِنْفَعَلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"	اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُنْفَعَلٌ	مُنْفَعِلٌ	إِنْفِعَالٌ	إِنْفَعِلُ	يُنْفَعِلُ	إِنْفَعَلَ
مُنْقَلَبٌ dönəcək yer, vaxt	مُنْقَلِبٌ çevirən	إِنْقِلَابٌ çevrilmək	إِنْقَلِبْ Çevril!	يُنْقَلِبُ çevrilir	إِنْقَلَبَ çevrildi

Qeyd: Bu babda gələn fellər təsirsiz olduğu üçün "ismu-məful" göstərilməyib. Çünki təsirsiz felin "ismu-məful"u müvafiq şibhu-cümlə ilə işlənilir.

"لَوْ لَا" وَ"لَوْ مَا" الشَّرْطِيَّتَيْنِ

"لَوْ مَا" və "لَوْ لَا" "Əgər –masa/-məsə" şərt bağlayıcıları

"لَوْ مَا" və "لَوْ لَا" "Əgər –masa/-məsə" şərt bağlayıcılarına ¹حَرْفُ امْتِنَاعٍ لُجُودٍ - "şərtin mövcud olması səbəbindən cavab cümlənin reallaşmamasına dəlalət edən hərflər" - deyilir. Bu şərt bağlayıcıları mənaca bir növ "لَوْ" ədatının əksidir², lakin "لَوْ"-dən fərqli olaraq "لَوْ مَا" və "لَوْ لَا" bağlayıcılarının şərti ismi cümlə olur³.

تَعْرِيفُهُمَا: "لَوْ لَا" وَ"لَوْ مَا" الشَّرْطِيَّتَيْنِ - يَدُلَّانِ عَلَى امْتِنَاعِ حُصُولِ الْجَوَابِ لُجُودِ الشَّرْطِ، وَيَخْتَصَّانِ بِالْحَمَلِ الْأَسْمِيَّةِ، فَلَا يَدْخُلَانِ إِلَّا عَلَى مُبْتَدَأٍ قَدْ حُذِفَ خَبْرُهُ وَجُوبًا، وَلَا بُدَّ لَهُمَا مِنْ جَوَابٍ.

Tərifləri: "لَوْ مَا" və "لَوْ لَا" bağlayıcıları yalnız ismi cümlələrlə işlənilir və "şərtin olması səbəbindən cavab cümlənin baş verməməsinə" dəlalət edirlər. Daxil olduqları ismi cümlədə mübtədaya qoşulurlar, xəbər isə vacib olaraq pozulmuş, amma nəzərdə tutulmuş "مَوْجُودٌ" (mövcuddur) sözüdür. Qoşulduqları ismi cümlənin mütləq cavabı (şərtin cavabı) olmalıdır.

تَنْبِيْهُ: وَحُكْمُ جَوَابِهِمَا كَحُكْمِ جَوَابِ "لَوْ" - إِنْ كَانَ مُثْبِتًا أَقْتَرَنَ بِاللَّامِ غَالِبًا، وَإِنْ كَانَ مَنْفِيًّا بِ"مَا" تَجَرَّدَ عَنِ اللَّامِ غَالِبًا، وَإِنْ كَانَ مُضَارِعًا مَنْفِيًّا بِ"لَمْ" تَجَرَّدَ عَنِ اللَّامِ وَجُوبًا

Qeyd: "لَوْ مَا" və "لَوْ لَا" -nin cavabı "لَوْ" bağlayıcısının cavabı kimidir. Yəni əgər "şərtin cavabı" təsdiqdə olarsa çox vaxt لَ "əlbəttə, sübhəsiz" təsdiq ədatı ilə işlədilir. Məsələn:

لَوْ لَا فَضَّلُ اللَّهُ عَلَيْنَا لَضَلَلْنَا

Əgər Allahın bizə lütfü olmasaydı azardıq

¹ حَرْفُ امْتِنَاعٍ sözünün hərfi mənası "yol verməmək" deməkdir.

² Bax. III kitab 12-ci dərs.

³ لَوْ şərt ədatının şərt cümləsi və cavabının hər ikisi feli cümlə olmalıdır.

Əgər "şərtin cavabı" "مَا" ədatı ilə inkarda olarsa çox vaxt لَ "əlbəttə, şübhəsiz" təsdiq ədatından təcrid olunur. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

"Əgər Allahın siza lütfü və mərhəməti olmasaydı, sizdən heç kəs heç vaxt təmizə çıxmazdı. Lakin Allah istədiyini təmizə çıxardır. Allah Eşidəndir, Biləndir." (ən-Nur, 21)

Əgər "şərtin cavabı" mudari feli olub "لَمْ" ədatı ilə inkarda olarsa vacib olaraq لَ "əlbəttə, şübhəsiz" təsdiq ədatından təcrid olunur. Məsələn:

لَوْ لَا الْمُعَلَّمُ لَمْ يَفْهَمْ عَلَيَّ

Əgər müəllim olmasaydı Əli başa düşməzdi

Qeyd: Bəzən "لَوْ لَا" və "لَوْ مَا" bağlayıcılarından sonra أَنَّ ədatı ilə başlayan ismi cümlə gəlir. Məsələn:

لَوْ لَا أَنَّ الْبُرْدَ شَدِيدٌ لَخَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ

Əgər soyuq şiddətli olmasaydı evdən çıxardım

الإِعْرَابُ:

لَوْلَا الْإِسْلَامُ لَهَلَكْنَا

لَوْلَا: حَرْفُ امْتِنَاعٍ لَوْجُودٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
الْإِسْلَامُ: مَبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ وَالْخَبَرُ مَحذُوفٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ
"مَوْجُودٌ"

لَهَلَكْنَا: اللام حَرْفُ جَوَابٍ وَرَبْطٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ، "هَلَكٌ"
فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا تُصَالِهِ بِـ"نَا"، وَ"نَا" ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ
فِي مَحَلِّ رَفْعِ الْفَاعِلِ، وَ الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ " لَهَلَكْنَا " جَوَابُ الشَّرْطِ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ
الْإِعْرَابِ

التَّغْلِيْبُ

Təğlib

التَّغْلِيْبُ sözünün lüğəti mənası “üstün tutmaq”, “üstün etmək” deməkdir. Ərəb dili qrammatikasında isə bu bir üslubdur və əsasən “təsniyə” (ikilik hal) və cəmdə istifadə olunur.

تَعْرِيفُهُ: التَّغْلِيْبُ هُوَ – تَقْدِيمُ أَحَدِ اللَّفْظَيْنِ عَلَى الْآخَرِ فِي التَّنْبِيَةِ وَالْجَمْعِ.

Tərif: “Təğlib” – təsniyə və cəmdə bir sözü (və ya bir qrupu) digərindən üstün tutmaqla qrammatik xüsusiyyətləri üstün tutulan ismə görə müəyyənləşdirmək deməkdir.

Cəmdə müzəkkər (sayca azlıq təşkil etməsinə baxmayaraq) müənnəsdən, aqıl isim isə qeyri-aqıl isimdən üstün tutulur və qrammatik xüsusiyyətlər üstün tutulan sözə uyğun müəyyənləşdirilir.

Təsniyədə isə müzəkkər (kişi cinsi) müənnəsdən¹, daha şöhrətli və ya daha hörmətli olan nisbətən az tanınandan və ya az hörmətli olandan, həcmcə böyük olan kiçik olandan üstün tutulur və müxtəlif olmalarına baxmayaraq ikilik hal şəkilçisi üstün tutulan sözə qoşulur və qrammatik qaydalar da bu sözə uyğun müəyyənləşdirilir. Məsələn:

- **Cəmdə** müzəkkər ismin (sayca azlıq təşkil etməsinə baxmayaraq) müənnəsdən üstün tutulmasına misal Allahın ﷻ Quranda Peyğəmbərin ﷺ əhli-beytinə xitabını gətirmək olar:

﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾

“Evlərinizdə qərar tutun! İlk cahiliyyə dövründə olduğu kimi açıq-saçıq gəzməyin. Namaz qılın, zəkat verin, Allaha və Onun Elçisinə itaət edin. Ey ev əhli! Allah sizdən günahınızı silib aparmaq və sizi tərtəmiz etmək istəyir.” (əl-Əhzab, 33)

¹ Çox nadir hallarda müənnəs müzəkkərdən üstün tutulur. Məsələn: الصَّافَا وَ الْمَرْوَةُ “Səfa və Mərvə” الْمَرْوَاتَانِ (hərfən: iki mərvə) adlanır.

Bildiyimiz kimi Peyğəmbərin ﷺ əhli-beytinə həm qadınlar (qızı Fatimə və zövcələri kimi), həm də kişilər (Əli və nəvələri Həsən və Hüseyin kimi) daxildir. Allah ﷻ bu ayənin əvvəlini qadınlara müraciətlə başlasa da ayənin sonunda ﴿عَنْكُمْ﴾ “sizdən” sözündə müzəkkər cəm damirli ilə bitirdi.

Qeyd: Quranda Allahın ﷻ iman gətirənlərə kişi cinsində xitab edərək ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ “Ey iman gətirənlər!” deməsi də “təğlib” üslubundadır.

- **Cəmdə** aqıl ismin qeyri-aqıl isimdən üstün tutulmasına misal Allahın ﷻ bu ayəsini gətirmək olar:

﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

“Allah hər bir canlınu sudan yaratmışdır. Onlardan bəzisi qarnı üstə sürünür, bəzisi iki ayaq üstündə gəzir, bəzisi də dörd ayaq üstündə gəzir. Allah istədiyini yaradır. Şübhəsiz ki, Allah hər şeyə qadirdir” (əl-Əhzab, 33)

Bu ayədə “canlı” sözü bütün məxluqatları şamil edir. Bildiyimiz kimi ərəb dilində qeyri-aqıl isimlərin cəmi qadın cinsinin tək qrammatik xüsusiyyətlərini kəsb edir. Ayədə isə ﴿فَمِنْهُمْ﴾ “onlardan” sözündəki damir III şəxsin cəmini bildirir.

- **Təsniyədə** müzəkkərin müənnəsdən üstün tutulmasına misal Allah Elçisinin ﷺ bu hədisini gətirmək olar:

﴿إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ. فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَادْعُوا اللَّهَ، وَصَلُّوا حَتَّى يَنْجَلِيَ﴾ "رواه البخاري"

“Həqiqətən də, günəş və ay Allahın dəlillərindəndir. Onlar kimsənin ölümünə və ya dünyaya gəldiyinə görə tutulmazlar. Odur ki, onların tutulduğunu gördüyünüz zaman Allaha dua edin və açılana qədər namaz qılın” (Səhih əl-Buxari)

Bu hədisdəki يَنْكَسِفَانِ "tutulmazlar" feli günəş və aya aiddir. Günəş müənnəs, ay isə müzəkkər isimdir. Fel isə müzəkkərdə gəlmişdir. Buna səbəb "təğlib" üslubuna görədir.

Həmçinin ata - anaya الأَبْوَانِ deyilməsi, günəş və aya الْقَمَرَانِ deyilməsi də bu səbəbdəndir.

- **Təsniyədə** həcmcə daha böyük olanın, kiçik olandan üstün tutulmasına misal Allahın ﷻ Quranda dəniz və çayı الْبَحْرَانِ

(hərfən: iki dəniz) adlandırmasıdır. Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِن كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا﴾

"İki dəniz eyni deyildir. Birinin suyu dadlı, şirin və içməyə rahat, digərininki isə həddindən artıq duzlu və acıdır. Onların hər birindən təzə balıq yeyir, taxdığınız zinat əşyalarını çıxarırsınız."

(Fatir, 12)

Qeyd: Ərəblərdən gələn bu üslub "سَمَاعِي" "səmәi"-dir və yalnız eşidilənlərə əsaslanır.

إِعْرَابُ اسْمِ الْإِشَارَةِ نَعْتًا

İşarə əvəzliyinin “nəat” (sifət) kimi erab olunması

الْقَاعِدَةُ: إِذَا وَقَعَ اسْمُ الْإِشَارَةِ بَعْدَ اسْمٍ مُعْرَفٍ أُعْرِبَ نَعْتًا لِمَا قَبْلَهُ

Qayda: Əgər işarə əvəzliyi müəyyən isimdən sonra gələrsə, özündən əvvəl gələn ismin “nəat”ı (sifəti) kimi erab olunur.

İşarə əvəzliyi əsasən aşağıdakı isimlərdən sonra gəldikdə “nəat” kimi erab olunur:

1. اسْمُ الْعَلَمِ Xüsusi isimlərdən sonra gəldikdə. Məsələn:

مَنْ إِبْرَاهِيمُ هَذَا؟ - Bu İbrahim kimdir axı?

2. الْمَعْرُفُ بِالْإِضَافَةِ İzafə ilə müəyyənləşmiş isimdən sonra gəldikdə. Məsələn:

أَرِنِي سَاعَتَكَ هَذِهِ - Bu saatını mənə göstər!

3. الْمَعْرُفُ بِـ(ال) التَّعْرِيفِ artikli ilə müəyyənləşmiş isimdən sonra gəldikdə. Məsələn:

عَادَ الرَّجُلُ هَذَا - Bu kişi qayıtdı (yəni işarə olunan)

الإِعْرَابُ:

مَنْ إِبْرَاهِيمُ هَذَا؟

مَنْ: اسْمٌ اسْتَفْهَامٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ خَبِيرٌ مُقَدَّمٌ
إِبْرَاهِيمُ: مَبْتَدَأٌ مُؤَخَّرٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ

هَذَا: هَا - حَرْفٌ تَنْبِيهٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ، ذَا - اسْمٌ إِشَارَةٌ مَبْنِيٌّ
عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ نَعْتٌ إِبْرَاهِيمَ

إِضَافَةُ الظَّرْفِ إِلَى الْجُمْلَةِ

Zərfin cümləyə izafə olunması

القَاعِدَةُ: تُعْرَبُ الْجُمْلَةُ الْوَاقِعَةُ بَعْدَ الظَّرْفِ مُضَافًا إِلَيْهِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ

Qayda: Zərfdən sonra gələn cümlə cərr halın mövqeyində olan “mudafun-ileyh” kimi erab olunur. Zərf isə “mudaf” olur. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَعَشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Sən göydən aşkar bir tüstü gələcəyi günü gözlə. ﴿١٠﴾ O tüstü ki, insanları bürüyəcəkdir. Bu, ağrılı-acılı bir əzabdır.”

(əd-Duxan, 10-11)

Bu ayədə ﴿تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ﴾ cümləsi يَوْمَ zərfindən sonra gəldiyinə görə فِي مَحَلِّ جَرٍّ مُضَافٌ إِلَيْهِ “cərr halın mövqeyində mudafun-ileyh” kimi erab olunur. يَوْمَ zərfi isə mudafdır.

6. ALTINCI DƏRS

بَابُ "إِفْتَعَلَ"

"إِفْتَعَلَ" babı

Düzəlmə qaydası: "إِفْتَعَلَ" babı فَعَلَ babının I kök hərfini (felin ف - sini) sukunlaşdırmaqla əvvəlinə ا (kəsrəli "həmzətul vasl") və I kökdən sonra ت (fəthəli "tə") əlavə etməklə düzəlir. Məsələn: اجْتَمَعَ "yığışdı", انتَصَرَ "qələbə çaldı", انْتَهَى "qurtardı" və s.

Bəzi mənaları: مِنْ مَعَانِيهِ

1. الْمُشَارَكَةُ qarşılıqlı hərəkət bildirir. Məsələn:

اجْتَمَعَ topladı

اشْتَرَكَ iştirak etdi

اِخْتَلَفَ fikir ayrılığına düşdü

2. الْمُطَاوَعَةُ "mutavaə" (qayıdış) bildirir. Yəni məfulun failin təsirinə tabe olmasına dəlalət edir. Məsələn:

رَفَعَ - اِرْتَفَعَ qalxdı qaldırdı

مَلَأَ - اِمْتَلَأَ doldu doldurdu

نَصَرَ - اِنْتَصَرَ qələbə çaldı qələbə çaldırdı

Qeyd: فَعَلَ babının "mutavaə" (qayıdış) mənasını iki bab - "إِفْتَعَلَ" və "إِنْفَعَلَ" babları bildirir. Lakin felin qayıdış mənasının bu iki babdan hansında gəlməsi "سَمَاعِي" "səmәi"- dir. Məsələn:

رَفَعَ - اِرْتَفَعَ qalxdı qaldırdı

مَلَأَ - اِمْتَلَأَ doldu doldurdu

شَعَلَ - اِسْتَعَلَ məşğul oldu məşğul etdi

الإبدال “İbdəl”

الإبدال “İbdəl” sözünün lüğəti mənası “dəyişmə” deməkdir. Sarf elmində isə “İbdəl” dedikdə - **söz tərkibində bir hərfi digər bir hərfə əvəz edilməsi** nəzərdə tutulur.

تَعْرِيفُهُ: الإبدالُ - هُوَ تَغْيِيرُ حَرْفٍ بِحَرْفٍ

Söz tərkibində baş verən “İbdəl” ya “səməi” olub lüğət kitablarına qayıtmaqla bilinir¹, ya da “qiyasi” olub müəyyən qaydalara əsaslanır. İbdəlin “qiyasi” baş verdiyi yerlərdən biri də “إِ فَتَعَلَ” babıdır. Bu babda aşağıdakı hallırdə “İbdəl” baş verir:

1. إِذَا كَانَتْ فَاءُ "إِ فَتَعَلَ" (دالاً, أو ذالاً, أو زايلاً) أُبْدِلَتْ تاءُهُ (دالاً)

1. Əgər “إِ فَتَعَلَ” babının فـ -si (I kökü) د, ذ, ز hərflərindən biri olarsa baba əlavə olunmuş تـ “tə” hərfi د “dəl” ilə əvəz olunur. Bu zaman فـ -si (I kökü) د, ذ hərfləri olan fellərdə “İdğam” (assimilyasiya)² baş verir (د hərfi tələffüz cə د hərfinə yaxın olduğundan د hərfinə çevrilir). Məsələn:

çəğirdi دَعَا ← إِذْ تَعَى ← إِذْ دَعَى ← إِدْعَى iddia etdi
xatırladı ذَكَرَ ← إِذْ تَكَرَّرَ ← إِذْ دَكَرَرَ ← إِدْكَرَرَ yada saldı
sıxdı زَحَمَ ← إِزْ تَحَمَّ ← إِزْ دَحَمَّ ← إِزْ دَحَمَّ sıxlaşdı

2. إِذَا كَانَتْ فَاءُ "إِ فَتَعَلَ" (صاداً, أو ضاداً, أو طاءً, أو ظاءً) أُبْدِلَتْ تاءُهُ (طاءً)

2. Əgər “إِ فَتَعَلَ” babının فـ -si (I kökü) ط, ض, ص və ya ظ hərflərindən biri olarsa baba əlavə olunmuş تـ “tə” hərfi ط

¹ Bu növ “İbdəl” bizim mövzuya aid deyil.

² “İdğam” sözünün lüğəti mənası “daxil etmək” deməkdir. İstilahi mənası isə - iki eyni cinsli hərfləri biri-birinə qovuşdurub birgə tələffüz etməkdir.

“ta” ilə əvəz olunur. Bu zaman ف -si (I kökü) ط hərfi olan fellərdə iki ط (felin I kökü və çevrilmiş ط) hərfi yanaşı düşərək “idğam” olunur. Məsələn:

seçdi صَفَا ← اصْتَفَى ← اصْطَفَى aydın oldu
 uzandı ضَجَعَ ← اضْتَجَعَ ← اضْطَجَعَ dincəldi
 tanış oldu طَّلَعَ ← اِطَّلَعَ ← اِطَّلَعَ xəbər verdi
 zülmə məruz qaldı ظَلَّمَ ← اِظْلَمَ ← اِظْلَمَ zülm etdi

Qeyd: ف -si (I kökü) ظ hərfi olan fellərin "اِ ف تَعَلَّ" babında əlavə olunmuş ت “tə” hərfi bəzən ظ hərfi ilə də əvəz edilir. Bu zaman iki ظ (felin I kökü və çevrilmiş ظ) hərfi yanaşı düşərək “idğam” olunur. Məsələn:

ظَلَّمَ ← اِظْلَمَ ← اِظْلَمَ ← اِظْلَمَ

3. إِذَا كَانَتْ فَأُفَاءُ "اِ ف تَعَلَّ" (وَأَوَّاءٌ) أَوْ هَمْزَةٌ أُبْدِلَتْ الْوَاوُ أَوْ الْهَمْزَةُ (تَاءً)

3. Əgər "vav" və ya ء "həmzə" hərfi olarsa babının ف -si (I kökü) و "tə" hərfi ilə əvəz olunur. Bu zaman yanaşı düşən iki ت “tə” (“vav”-dan çevrilmiş və əlavə olunmuş ت “tə”) hərfi “idğam” olunur. Məsələn:

əlaqə qurdu وَصَلَ ← اِوْتَصَلَ ← اِتَّصَلَ çatdı
 qorundu وَقَى ← اِوْتَقَى ← اِتَّقَى qorudu
 birləşdi وَحَدَّ ← اِوْتَحَدَّ ← اِتَّحَدَّ tək oldu
 seçdi أَحَدَّ ← اِئْتَحَدَّ ← اِئْتَحَدَّ götürdü

¹ Yəni و “vav” və ya ء “həmzə” hərfləri.

مَصْدَرُ بَابِ "اِفْتَعَلَ"
"اِفْتَعَلَ" babının məsdəri:

"اِفْتَعَلَ" babının məsdəri "اِفْتَعَلَ" vəznində düzəlir. Yəni vəznin üçüncü hərfi — kəsrləşir, axırını hərfdən əvvəl ا əlif əlavə olunur. Bu babın məsdəri qiyasidir və aşağıdakı qaydaya əsaslanır.

الْقَاعِدَةُ: كُلُّ فِعْلٍ مَزِيدٍ بُدِئَ بِهَمْزَةٍ وَصَلَّ يَجِيءُ مَصْدَرُهُ عَلَى وَزْنِ الْمَاضِي مَعَ كَسْرِ الْحَرْفِ الثَّلَاثِ، وَزِيَادَةِ أَلْفٍ قَبْلَ آخِرِهِ.

Qayda: "Həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan hər bir düzəltmə babın məsdəri keçmiş zaman formasında üçüncü hərfi (I kökü) — kəsrləyib, axırdan əvvələ "əlif" əlavə etməklə düzəlir.

Məsələn:

iştirak etmək ← اشْتَرَاكَ ← اشتراك → iştirak etdi
seçmək ← اتَّخَذَ ← اتَّخَذَ → seçdi
seçmək ← اصْطَفَى ← اصْطَفَى → seçdi

مُضَارِعُ بَابِ "اِفْتَعَلَ" وَأَمْرُهُ
"اِفْتَعَلَ" babının mudarisi və əmri

➤ "اِفْتَعَلَ" babının mudarisi (indiki-gələcək zamanı) يَفْتَعِلُ, əmri isə اِفْتَعِلْ babında düzəlir. Məsələn:

انتظر! ← انتظر - ينتظر → gözlədi – gözləyir
çəkin! ← اجتنب - يجتنب → çəkindi – çəkinir
toplaş! ← اجتمع - يجتمع → topladı - toplaşır

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "اِفْتَعَلَ"
 "اِفْتَعَلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"	اسْمُ الْمَفْعُولِ İsmu məful	اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُفْتَعَلٌ	مُفْتَعَلٌ	مُفْتَعَلٌ	اِفْتِعَالٌ	اِفْتَعِلْ	يَفْتَعِلُ	اِفْتَعَلَ
مُجْتَمِعٌ toplaşma yeri, vaxtı	مُجْتَمِعٌ toplaşmış	مُجْتَمِعٌ toplaşan	اِجْتِمَاعٌ toplaşmaq	اِجْتَمِعْ Toplaş!	يَجْتَمِعُ toplaşır	اِجْتَمَعَ toplaşdı

إِذَا الْفُجَائِيَّةُ

Gözlənilməzlik (anilik) bildirən إِذَا ədatı

Ötən dərslərimizin birində إِذَا الشَّرْطِيَّةُ “şərt mənasını verən إِذَا” barədə danışdıq və bildik ki, şərt mənasını verən إِذَا cümlənin əvvəlində gəlir, ondan sonra mütləq feli cümlə gəlməlidir və cavaba ehtiyac duyar¹.

Şərt mənasından başqa إِذَا -nin الْفُجَائِيَّةُ “gözlənilməzlik, anilik” mənasını verən növü də vardır.

تَعْرِيفُهُ: إِذَا الْفُجَائِيَّةُ - الْأَرْجَحُ أَنَّهَا حَرْفٌ يُفِيدُ حَدُوثَ أَمْرٍ غَيْرٍ مُتَوَقَّعٍ، تَخْتَصُّ بِالْجُمَلِ الْأَسْمِيَّةِ وَلَا تَحْتَاجُ إِلَى جَوَابٍ، وَلَا تَقَعُ فِي أَيْتِدَاءِ الْكَلَامِ.

Tərif: إِذَا الْفُجَائِيَّةُ Gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı – üstün rəyə görə hərfdir, hadisənin gözlənilmədən baş verməsini bildirir, yalnız ismi cümlələrlə işlənir, cavaba ehtiyac duymur və cümlənin əvvəlində işlənir.

Tərifin şərh:

“**üstün rəyə görə hərfdir**” - yəni, gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatının hərf və ya isim olmasında dilçi alimlər arasında fikir ayrılığı vardır. Lakin üstün rəyə görə o hərfdir.

“**hadisənin gözlənilmədən baş verməsini bildirir**” – yəni, إِذَا ədatı özündən sonra gələn cümlənin gözlənilmədən, anidən baş verməsini bildirir və “birdən, qəflətən, qəfildən, elə bu an” mənasını verir.

“**yalnız ismi cümlələrlə işlənir**” – yəni, gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatından sonra yalnız ismi cümlə gəlir.

“**cavaba ehtiyac duymur və cümlənin əvvəlində işlənir**” – yəni, şərt mənasında işlənən إِذَا – dən fərqli olaraq gözlənilməzlik,

¹ Bax III kitab 14-cü dərslər.

anilik bildirən إِذَا ədatı heç vaxt cümlənin əvvəlində gəlmir və cavaba ehtiyac duymur. Məsələn:

دَخَلْتُ الْفَصْلَ فَإِذَا الْمُدِيرُ وَقَفَ أَمَامِي

Sinifə daxil oldum və birdən, (gördüm ki,) müdir qarşımda durub Allah ﷻ buyurur:

﴿فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ﴾

“Səhəri gün qorxu içində ətrafa göz qoşa-qoşa şəhərə çıxdı. Birdən dünən onu köməyə çağıran kəs yenə fəryad qoparıb onu köməyə çağırırdı” (əl-Qasas, 18)

Qeyd: Əksər hallarda anilik bildirən إِذَا ədatının əvvəlinə فَ zəif qoşulur. Bu hərfin الْعَاطِفُ bağlayıcı rolunu oynaması, yoxsa الزَّائِدُ “ələvə” olması barədə dilçilər arasında fikir ayrılığı mövcuddur.

Beləliklə, إِذَا الشَّرْطِيَّةُ “şərt mənasını verən إِذَا ədatı” ilə إِذَا الْفُجَائِيَّةُ “gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı” arasında aşağıdakı fərqlər var:

1. إِذَا الشَّرْطِيَّةُ “şərt mənasını verən إِذَا ədatı” isimdir, إِذَا الْفُجَائِيَّةُ “gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı” isə doğru rəyə görə hərfdir.
2. إِذَا الشَّرْطِيَّةُ “şərt mənasını verən إِذَا ədatı” daim cümlənin əvvəlində gəlir, إِذَا الْفُجَائِيَّةُ “gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı” isə cümlənin əvvəlində gələ bilməz.
3. إِذَا الشَّرْطِيَّةُ “şərt mənasını verən إِذَا ədatı”ndan sonra yalnız feli cümlə işlənir, إِذَا الْفُجَائِيَّةُ “gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı”ndan sonra isə həmişə ismi cümlə işlənir.
4. إِذَا الشَّرْطِيَّةُ “şərt mənasını verən إِذَا ədatı” şərt mənasını verir və cavaba ehtiyac duyar, إِذَا الْفُجَائِيَّةُ “gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı” isə cavaba ehtiyac duymur.

Qeyd: “Gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı”ndan sonra gələn isim “mübtəda” kimi erab olunur. Bəzən bu mübtədanın əvvəlinə الْبَاءُ الزَّائِدَةُ (بـ) “əlavə” hərfu-cərr qoşulur. Məsələn:

دَخَلْتُ الْبَيْتَ فَإِذَا بِصَدِيقِي حَاضِرٍ*

Evə girdim və birdən (gördüm ki,) dostum gəlib

Qeyd: “Gözlənilməzlik, anilik bildirən إِذَا ədatı”ndan sonra gələn mübtəda nəkira (qeyri-müəyyən) gələ bilər. Məsələn:

دَخَلْتُ الْغُرْفَةَ فَإِذَا حَيَّةٌ عَلَى السَّرِيرِ

Otağa girdim və birdən çarpayının üzərində ilan (gördüm)

الإعرابُ

Erab

فَتَحْتُ الْبَابَ فَإِذَا أَسَدٌ بِالْبَابِ

الفَاءُ: حَرْفٌ، زَائِدٌ لِلتَّوَكِيدِ، وَقِيلَ لِلْعَطْفِ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
إِذَا: الْفَجَائِيَّةُ حَرْفٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
أَسَدٌ: مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ عَلَى آخِرِهِ
بـ: حَرْفٌ جَرٌّ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
الْبَابِ: اسْمٌ مَجْرُورٌ بِالْبَاءِ وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ الْكَسْرَةُ الظَّاهِرَةُ عَلَى آخِرِهِ وَشِبْهُ جُمْلَةٍ وَجُمْلَةٌ
(بِالْبَابِ) فِي مَحَلِّ رَفَعِ خَبَرٍ

صَيْغُ الْمُبَالِغَةِ

Mübaligə¹ babları

Ötən dərslərimizin birində fellərdən sabit vəznlər (modellər) üzrə düzələn الْمُشْتَقَّاتُ “törəmə sözlər”dən danışdıq² və bildik ki, törəmə sözlərdən biri də اِسْمُ الْفَاعِلِ “ismu fail”dir.

تَعْرِيفُهُ: اِسْمُ الْفَاعِلِ – اِسْمٌ يُصَاغُ مِنَ الْفِعْلِ الْمَبْنِيِّ لِلْمَعْلُومِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَنْ قَامَ بِالْفِعْلِ.

Tərif: “İsmu fail” – felin məlum növündən düzələn və feli icra edəni bildirən isimdir.

“İsmu fail” azərbaycan dilində “indiki zaman feli sifət”ə deyilir və fellərin məlum növünün sonuna –an² ikivariantlı şəkilçi əlavə etməklə düzəlir.

Tərifdən gördüyümüz kimi “ismu fail” feli icra edəni bildirir. Lakin feli icra edənlər feli az və ya çox icra etmələri baxımından fərqlənirlər. Kimisi feli bir dəfə və ya az icra edir, kimisi də feli çox və ya daim icra edir. Failin feli daim və ya çox icra etməsini bildirmək üçün xüsusi bablar vardır. Bu bablara صَيْغُ الْمُبَالِغَةِ “mübaligə babları” deyilir. Felin “ismu fail”inə mübaligə (artırma) mənasını vermək üçün, felin kökünü “mübaligə babları”ndan birində işlətmək lazımdır.

تَعْرِيفُهَا: صَيْغُ الْمُبَالِغَةِ – هِيَ اَسْمَاءٌ تُشْتَقُّ مِنَ الْاَفْعَالِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَعْنَى اِسْمِ الْفَاعِلِ بِقَصْدِ الْمُبَالِغَةِ

Tərif: Mübaligə babları – fellərdən düzələn və mübaligə mənalı “ismu fail”ə dəlalət edən isimlərdir.

¹ الْمُبَالِغَةُ “Mübaligə” sözünün mənası “artırma, böyütmə, şişirtmə” deməkdir.

² Bax III kitab 4-cü dər.

Düzəlmə qaydası

لا تُؤخَذُ صَيِّغُ الْمُبَالَغَةِ إِلَّا مِنَ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِيَّةِ عَلَى الْأَوْزَانِ التَّالِيَةِ وَهِيَ الْأَشْهُرُ

Mübaligə bildirən "ismu fail"lər yalnız "suləsi mücərrəd"
(üçköklü sadə) fellərdən əsasən aşağıdakı bablarda düzəlir:

1. فَعَالٌ:

çox içən	شَرَبَ - شَرَّابٌ	içdi
çox yeyən	أَكَلَ - أَكَّالٌ	yedi
çox bağışlayan	غَفَرَ - غَفَّارٌ	bağışladı
Tövbələri çox qəbul edən	تَابَ - تَوَّابٌ	Tövbəni qəbul etdi

2. فَعِيلٌ:

çox bilən	عَلِمَ - عَلِيمٌ	bildi
Hər şeyi eşidən	سَمِعَ - سَمِيعٌ	eşitdi
Hər şeyi görəni	بَصَرَ - بَصِيرٌ	gördü
Hər şeyə qadir olan	قَدِرَ - قَدِيرٌ	bacardı

3. فَعُولٌ:

çox bağışlayan	غَفَرَ - غَفُورٌ	bağışladı
çox şükr edən	شَكَرَ - شَكُورٌ	şükr etdi
çox yeyən	أَكَلَ - أَكُولٌ	yedi
çox qəzəblənən	عَبَسَ - عَبُوسٌ	əsəbləşdi

4. مِفْعَالٌ:

çərənçi	هَذَرَ - مِهْدَارٌ	boşboğazlıq etdi
çoxdanışan	قَالَ - مِقْوَالٌ	dedi
çox sevinən	فَرِحَ - مِفْرَاحٌ	sevindi
çox ehtiyatkar	حَذَرَ - مِحْدَارٌ	çəkindi

5. فَعَالٌ:

çox zehinli	فَطْنٌ - فَطِنٌ	düşündü
çox qorxaq	جَزِعٌ - جَزِعٌ	qorxdu
çox sevinən	فَرِحٌ - فَرِحٌ	sevindi
çox ehtiyatkar	حَذِرٌ - حَذِرٌ	çəkindi

فَوَائِدٌ وَتَنْبِيهَاتٌ

Faydalar və qeydlər

1. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi mübaliğə bildirən “ismu fail”lər yalnız “suləsi mücərrəd” (üçöklü sadə) fellərdən düzəlidir. Lakin nadir hallarda “məzid” (düzəltmə) fellərdən də “mübaliğə bablar” düzəlidir. Məsələn:

çox hücum edən	أَغَارَ - مِعْوَارٌ	hücum etmək
çox cürətli	أَقْدَمَ - مِقْدَامٌ	cürətlənmək
çox səxavətli	أَعْطَى - مِعْطَاءٌ	vermək
çox dərrakəli	أَدْرَكَ - دَرَّاكٌ	dərk etmək
çox müjdə verən	بَشَّرَ - بَشِيرٌ	müjdələdi
çox qorxudan	أَنْذَرَ - نَذِيرٌ	qorxutdu

2. Mübaliğə bildirən “ismu fail”lərin yuxarıda qeyd etdiyimiz beş babından savayı “səməi” olan bir çox babları da vardır. Bu bablar “Qurani Kərim”də gəlmiş və qədim dilçi alimlər onları da “mübaliğə bablar”ına aid etmişlər. Bu bablardan bir neçəsini qeyd edək:

1. فُعَالٌ:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا﴾

“Onlar mənə qarşı böyük bir hiylə işlətdilər” (Nuh, 22)

2. فَعِيلٌ:

Allah ﷻ buyurur:

﴿يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا﴾

“O, zindana gəlib dedi: “Ey Yusuf! Ey düz danışan kişi! Bizə xəbər ver!” (Yusif, 46)

3. مَفْعِيلٌ:

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ فِإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا﴾

“Buna gücü çatmayan kimsə altmış yoxsulu yedirtməlidir.”
(əl-Mucadilə, 4)

4. فُعْلَةٌ:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ﴾

“Hər bir qeybət edənin, tənə vuranın vay halına!” (əl-Mucadilə, 4)

5. مَفْعَلٌ:

مِحْرَبٌ – çox döyüşən

مِسْعَرٌ – alovlandırın

6. فَيْعُولٌ:

الْقَيُّومُ – Əbədi Qalan (Qayyum)

7. فُعُولٌ:

الْقُدُّوسُ – Müqəddəs

8. فَعَالَةٌ:

عَلَمَةٌ – alim

فَهَامَةٌ – başa düşən

حَوَالَةٌ – çox gəzib dolaşan

3. Adi "ismu fail"lər ة, ة "tə mərbutə" vasitəsilə muənnəsə çevrildikləri halda "mübaligə bablar"ından (فَعُولٌ، مَفْعَلٌ، مِفْعَالٌ،) (فَعَّالَةٌ، مَفْعِيلٌ) babları həm muzəkkər, həm də muənnəs üçün işlədilir. Məsələn:

Çox səbirli qadın	رَجُلٌ صَبُورٌ - اِمْرَأَةٌ صَبُورٌ	Çox səbirli kişi
Çox döyüşkən qadın	رَجُلٌ مِحْرَبٌ - اِمْرَأَةٌ مِحْرَبٌ	Çox döyüşkən kişi
Çox cəsur qadın	رَجُلٌ مِقْدَامٌ - اِمْرَأَةٌ مِقْدَامٌ	Çox cəsur kişi
Yaxşı danışan qadın	رَجُلٌ مَنطِيقٌ - اِمْرَأَةٌ مَنطِيقٌ	Yaxşı danışan kişi
Çox bilikli qadın	رَجُلٌ عِلْمَةٌ - اِمْرَأَةٌ عِلْمَةٌ	Çox bilikli kişi

7. YEDDİNCİ DƏRS

بَابُ "إِفْعَلٌ"

"إِفْعَلٌ" babı

Düzəlmə qaydası: "إِفْعَلٌ" babı فَعَلَ babının I kök hərfini (felin ف - sini) sukunlaşdırmaqla əvvəlinə ا (kəsrəli "həmzətul vasl") əlavə etmək və III kök hərfini (felin ل - ni) ikiləşdirməklə (şəddələşdirməklə) düzəlir. Məsələn: اصْفَرَ "saraldı", اِعْوَجَّ "əyildi", اِسْوَدَّ "qaraldı" və s.

بَعْزِ مَعَانِيهِ **Bəzi mənaları:**

1. الْمُبَالَغَةُ Gücləndirilmiş sifət və keyfiyyət bildirir. Məsələn:

yaşıllaşdı	اِخْضَرَ	-	خَضِرَ	yaşıl oldu
qaraldı	اِسْوَدَّ	-	سَوَدَ	qara oldu
əyildi	اِعْوَجَّ	-	عَوَجَ	əyri oldu

تَنْبِيْهُ: هَذَا الْبَابُ يَأْتِي فِي الْأَلْوَانِ وَالْعُيُوبِ

Qeyd: Bu bab yalnız rəng və fiziki nöqsan bildirir.

مَصْدَرُ بَابِ "إِفْعَلٌ"

"إِفْعَلٌ" babının məsdəri:

"إِفْعَلٌ" babının məsdəri "إِفْعَالٌ" vəznində düzəlir. Yəni vəznin keçmiş zaman formasında üçüncü hərfi — kəsrələşir, axırını hərfdən əvvəl ا əlif əlavə olunur və bu zaman III kökün idğamı açılır. Əvvəlki dərslərimizdə öyrəndiyimiz kimi bu qayda qiyasidir və "həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan hər bir düzəltmə baba aiddir.

Məsələn:

qızarmaq إِحْمَرَّ ← إِحْمَرًا qızardı

ağarmaq اَبْيَضَّ ← اَبْيَضًا ağardı

əyilmək اِعْوَجَّ ← اِعْوَجًا əyildi

مُضَارِعُ بَابِ "اِ فَعَلَّ" وَأَمْرُهُ

" اِ فَعَلَّ " babının mudarisi və əmri

- " اِ فَعَلَّ " babının mudarisi (indiki-gələcək zamanı) يَفْعَلُ (əsl: اِفْعَلِلْ), əmri isə اِفْعَلَّ (əsl: اِفْعَلِلْ) babında düzəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, " اِ فَعَلَّ " babı "mudaaf" fellər qrupuna aiddir və "mudaaf" fellərin əhkamları burada da tətbiq olunur. Bildiyimiz kimi "mudaaf" fellər cəzm olunarkən sonu fəthələşir.¹ Məsələn:

qızar! إِحْمَرَّ ← إِحْمَرُّ - qızardı - qızarır

qaral! اِسْوَدَّ ← اِسْوَدُّ - qaraldı - qaralır

əyil! اِعْوَجَّ ← اِعْوَجُّ - əyildi - əyilir

Qeyd: " اِ فَعَلَّ " babının əmri forma etibarilə madiyə (keçmiş zaman formasına) oxşasa da cümlə tərkibində mənaca ondan aydın şəkildə fərqlənir. Məsələn:

اِحْمَرَّ! - Qızar! اِحْمَرَّ وَجْهَ الطَّالِبِ - Tələbənin üzü qızardı

¹ Bax II kitab 29-cu dər.

جَدْوَلٌ يَبَيِّنُ مُشْتَقَاتِ بَابِ "فَعَلَ"
 "فَعَلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُفْعَلٌ	أَفْعَالٌ	أَفْعَلٌ	يَفْعَلُ	أَفْعَلٌ
مُحْمَرٌ qızaran	أَحْمِرَارٌ qızarmaq	أَحْمَرٌ Qızar!	يَحْمَرُ qızarır	أَحْمَرٌ qızardı

Qeyd: Bu babda gələn fellər təsirsiz olduğu üçün "ismu-məful" göstərilməyib. Çünki təsirsiz felin "ismu-məful"u müvafiq şibhucümlə ilə işlənilir.

أَبْوَابُ الْفِعْلِ الثَّلَاثِيِّ الْمَزِيدِ بِثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ
بَابُ "إِ فَعَالٌ"

Üç hərf əlavə olunmuş "suləsi məzid" fellərin babları

"إِ فَعَالٌ" babı

Düzəlmə qaydası: "إِ فَعَالٌ" babı فَعَلَ babının I kök hərfini (felin فَ - sini) sukunlaşdırmaqla əvvəlinə ا (kəsrali "həmzətul vasl"), II kökdən (ع -dan) sonra "əlif" əlavə etməklə və III kök hərfini (felin ل - ni) ikiləşdirməklə (şəddələşdirməklə) düzəlir. Məsələn: اِصْفَارٌ "sapsarı oldu", اِسْوَادٌ "qapqara oldu" və s.

بَعْزِ مَعَانِيهِ

1. **المُبَالِغَةُ Mübaligə** - gücləndirilmiş sifət bildirir. Bu bab bir növ əvvəlki babın ("إِ فَعَالٌ" babının) daha da gücləndirilmiş mənasıdır. Məsələn:

Yamyaşıl oldu اِخْضَرَّ - اِخْضَارًا yaşllaşdı

Qapqara oldu اِسْوَدَّ - اِسْوَادًا qaraldı

Qıpqırmızı oldu اِحْمَرَّ - اِحْمَارًا qızardı

تَنْبِيْهُ: هَذَا الْبَابُ يَأْتِي فِي الْأَلْوَانِ فَقَطْ

Qeyd: Bu bab yalnız rəng bildirir.

مَصْدَرُ بَابِ "إِ فَعَالٌ"

"إِ فَعَالٌ" babının məsdəri:

"إِ فَعَالٌ" babının məsdəri "إِ فَعِيلًا" vəznində düzəlir.

Yəni vəznin üçüncü hərfi — kəsraləşir, axırıncı hərfdən əvvəl ا əlif əlavə olunur və bu zaman III kökün idğamı açılır və baba əlavə olunmuş ا əlif elal qaydasına əsasən ي hərfinə çevrilir. Əvvəlki

dərslərimizdə öyrəndiyimiz kimi bu qiyasidir və “həmzətul-vasl” (birləşdirici həmzə) ilə başlayan hər bir düzəltmə baba aiddir. Məsələn:

Qıpqırmızı olmaq \leftarrow أَحْمَرًا ← أَحْمَرًا Qıpqırmızı oldu
 Ağappaq olmaq \leftarrow أَيْضًا ← أَيْضًا Ağappaq oldu
 Yamyaşıl olmaq \leftarrow أَخْضَرًا ← أَخْضَرًا Yamyaşıl oldu

مُضَارِعُ بَابِ "إِفْعَالٌ" وَأَمْرُهُ

"إِفْعَالٌ" babının mudarisi və əmri

➤ "إِفْعَالٌ" babının mudarisi (indiki-gələcək zamanı) يَفْعَلُ (əslî: يَفْعَلُ), əmri isə اِفْعَالٌ (əslî: اِفْعَالٌ) babında düzəlir. Nəzərə almaq lazımdır ki, "إِفْعَالٌ" babı “mudaaf” fellər qrupuna aiddir və “mudaaf” fellərin əhkamları burada da tətbiq olunur. Bildiyimiz kimi “mudaaf” fellər cəzm olunarkən sonu fəthələşir.¹ Məsələn:

Qıpqırmızı qızar! أَحْمَرًا ← يَحْمَرُ - أَحْمَرًا qıpqırmızı oldu -
 qıpqırmızı olur
 Qapqara qaral! اسْوَدَّ ← يَسْوَدُّ - اسْوَدَّ qapqara qaraldı-
 qapqara qaralır

Qeyd: "إِفْعَالٌ" babının əmri forma etibarilə madiyə (keçmiş zaman formasına) oxşasa da cümlə tərkibində mənaca ondan aydın şəkildə fərqlənir. Məsələn:

إِحْمَارًا - Bərk qızar! إِحْمَارًا وَجْهَ الطَّالِبِ - Tələbənin üzünü qıpqırmızı oldu

¹ Bax II kitab 29-cu dərs.

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "فَعَالٍ"
 "فَعَالٍ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُفْعَلٌ	إِفْعِيلَالٌ	إِفْعَالٌ	يَفْعَالٌ	إِفْعَالٌ
مُحْمَارٌ Qıpqırmızı qızaran	إِحْمِيرَارٌ Qıpqırmızı qızarmaq	إِحْمَارٌ Qıpqırmızı qızır!	يَحْمَارٌ qıpqırmızı olur	إِحْمَارٌ qıpqırmızı oldu

Qeyd: Bu babda gələn fellər təsirsiz olduğu üçün "ismu-məful" göstərilməyib. Çünki təsirsiz felin "ismu-məful"u müvafiq şibhu-cümlə ilə işlənir.

مَعَانِي "رَأَى"
"رَأَى" felinin mənaları

Ötən dərslərimizdə أَفْعَالُ الْقُلُوبِ "qəlbi fellər" barədə danışdıq¹ və bildik ki, bu növ fellər əslən mübtəda və xəbər olmayan iki məful tələb edir. Bu fellərdən biri də "رَأَى" "görmək" felidir. "رَأَى" feli iki mənada gələ bilər:

1. رَأَى الْبَصَرِيَّةُ Əyani (gözlə) görmək mənasında – bu mənada gələn "رَأَى" "görmək" feli bir məful tələb edir. Məsələn:

رَأَيْتُ الْمَدْرَسَ أَمَامَ الْمَسْجِدِ

Müəllimi məscidin qarşısında gördüm

2. رَأَى الْقَلْبِيَّةُ Qəlbi (mənəvi) görmək mənasında – bu mənada gələn "رَأَى" "görmək" feli əslən mübtəda və xəbər olan iki məful tələb edir. Məsələn:

رَأَيْتُ الْإِسْلَامَ نُورًا İslamı nur gördüm
↓ ↓
مَفْعُولٌ بِهٖ ثَانٍ مَفْعُولٌ بِهٖ أَوَّلٍ
İkinci məful Birinci məful

¹ Bax bu kitabın 1-ci dərsi "təsirli fellərin növləri" mövzusunə.

مِنْ أَخَوَاتِ "كَانَ" فِعْلٍ "عَسَى"

"عَسَى" feli

تَعْرِيفُهُ: فِعْلٌ مَاضٍ, جَامِدٌ, تَعْمَلُ عَمَلَ "كَانَ", تَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَةِ الاسْمِيَّةِ تَرْفَعُ الْمُبْتَدَأَ وَيُسَمِّي اسْمَهَا, وَتَرْفَعُ الْخَبَرَ وَيُسَمِّي خَبَرَهَا, لَكِنَّ خَبَرَهَا لَا يَكُونُ إِلَّا مُضَارِعاً يَقْتَرِنُ بِـ "أَنَّ الْمَصْدَرِيَّةَ" كَثِيراً.

"ümid bildirən fellər" qrupuna aiddir¹. "كَانَ" -nin bacılarından olub "عَسَى" naqis feli də "جَامِدٌ" kimi "عَسَى" naqis feli də "جَامِدٌ" "cəmid" (dəyişməz) feldir². Mənası: "bəlkə, ola bilsin" deməkdir³. Yəni xəbərin baş verməsinin ümid olunduğunu, gözlənildiyini bildirir. "عَسَى" naqis feli ismi cümlələrə daxil olur və cümləyə "كَانَ" -nin təsirini edir. Yəni mübtədanı raf (adlıqda) xəbəri isə nasbdə (təsirləkdə) edir. Lakin "كَانَ" -dən fərqli olaraq "عَسَى" naqis felində şərtidir ki, daxil olduğu ismi cümlənin xəbəri mudari feli ilə başlayan feli cümlə olsun⁴. Əksər hallarda mudari feli "أَنَّ" məsdər ədatı ilə yanaşı gəlir və çox nadir hallarda "أَنَّ" -siz işlənir. Məsələn:

عَسَى الطَّالِبُ أَنْ يَنْجَحَ - Ola bilsin ki, tələbə uğur qazansın

↓ ↓

إِسْمٌ عَسَى خَبَرٌ عَسَى

"عَسَى" isim "عَسَى" xəbər

¹ Bəzi dilçilər "عَسَى" -nin fel deyil hərf olduğunu deyirlər. Lakin doğru rəy budur ki, "عَسَى" feldir. Çünki fel kimi keçmiş zamanda hallanarkən sonuna ت, ت, ت, و s. failləri birləşir.

² "جَامِدٌ" "Cəmid" (dəyişməz) fellər - yalnız "madi" (keçmiş zaman) formasında gələn və "mudari" (indiki-gələcək zaman), "əmr" və "məsdər" formaları olmayan naqis fellərə deyilir.

³ Ümumilikdə "أَفْعَالُ الرَّجَاءِ" "ümid bildirən fellər" qrupuna üç fel daxildir. Bunlar: "عَسَى" və "حَرَى" "عَسَى" və "حَرَى" felləridir. Bu fellərin hər biri xəbəri mudari feli ilə başlayan ismi cümlələrə daxil olur və xəbərin baş verməsinin ümid olunmasına dəlalət edirlər.

⁴ "أَفْعَالُ الشَّرُوعِ" "başlangıç bildirən" fellər kimi. "كَادَ" "Yaxınlıq bildirən" "أَفْعَالُ الْمُقَارَبَةِ"

Allah ﷻ buyurur:

﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوْدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

“Ola bilsin ki, Allah sizinlə ədavət bəslədiyiniz kimsələr arasında dostluq yaratsın. Allah hər şeyə Qadirdir. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir”

(əl-Mumtəhənə, 7)

Qeyd: Əgər "عَسَى" naqis felinin xəbəri xoşagələn hadisə olarsa, "عَسَى" feli التَّرَجِّي "ümid" bildirir və "bəlkə, ola bilsin" mənasını verir, necə ki, yuxarıdakı misalda. Əgər "عَسَى" naqis felinin xəbəri xoşagəlməyən hadisə olarsa "عَسَى" feli الإِشْفَاقُ "qorxu, çəkinmə" bildirir və "qorxulur, ehtiyat edilir" mənasını verir. Məsələn:

عَسَى الْمَرِيضُ أَنْ يَمُوتَ

Qorxulur ki, (ehtiyat edilir ki,) xəstə ölsün

اسْتِعْمَالُ "عَسَى" نَاقِصًا وَتَامًا

"عَسَى" felinin "tam" və "naqis" fel kimi işlənməsi

"عَسَى" naqis feli digər naqis fellərindən bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərindən biri də bu felin həm "tam fel" kimi, həm də "naqis fel" kimi işlənə bilməsidir.

"Naqis fel" kimi dedikdə - "عَسَى" naqis felinin ötən misallardakı kimi isim və xəbərlə işlənməsi nəzərdə tutulur.

"Tam fel" kimi dedikdə isə - "عَسَى" naqis felinin "masdar muavval" ilə, yəni, أَنْ və mudari feli ilə işlənməsi nəzərdə tutulur. "Tam fel" kimi işlənən "عَسَى" felinin ismi və xəbəri olmur və özündən sonra gələn "masdar muavval" فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ "raf halının mövqeyində olan fail" kimi erab olunur. Məsələn:

عَسَى أَنْ تَنْجَحَ - Ümid olunur ki, uğur qazanasan

↓
فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ

أَحْوَالُ مَجِيئِهَا تَامَةً وَنَاقِصَةً

"عَسَى" felinin "tam" və "naqis" fel kimi işlənməsinin halları

"عَسَى" felinin "tam" və "naqis" fel kimi işlənməsinin üç halı var. Bunlar: 1- "naqis fel" kimi işlənməsinin vacib olması, 2- "tam fel" kimi işlənməsinin vacib olması, 3- həm "tam fel" kimi, həm də "naqis fel" kimi işlənə bilməsi hallarıdır.

1. وَجُوبُ مَجِيئِهَا نَاقِصَةً – وَذَلِكَ إِذَا أُسْنِدَ إِلَى الْأِسْمِ الظَّاهِرِ أَوْ الضَّمِيرِ الْمُتَّصِلِ الَّذِي يَأْتِي بَعْدَهُ "المصدر المؤول"

1. "Naqis fel" kimi işlənməsinin vacib olması - əgər "عَسَى" felindən sonra "aşkar isim" və ya muttəsil damir (bitişən əvəzlik) gələrsə "عَسَى" felinin "naqis fel" kimi erab olunması vacib olur. Yəni "عَسَى" felindən sonra gələn "aşkar isim" "isim عَسَى", isimdən sonra gələn "masdar muavval" isə "تأثيرية" فِي مَحَلِّ نَصْبِ خَبْرٍ عَسَى "təsirlik halın mövqeyində olan xəbər عَسَى" kimi erab olunur. Məsələn:

عَسَى الطَّالِبُ أَنْ يَنْجَحَ - Ola bilsin ki, tələbə uğur qazansın

إِسْمٌ عَسَى فِي مَحَلِّ نَصْبِ خَبْرٍ عَسَى
"عَسَى" İsim "عَسَى" Xəbər

2. وَجُوبُ مَجِيئِهَا تَامَةً – وَذَلِكَ إِذَا أُسْنِدَ إِلَى الْمَصْدَرِ الْمُؤَوَّلِ (أَنَّ + الْفِعْلُ) وَكَمْ يَتَقَدَّمُ عَلَيْهَا إِسْمٌ ظَاهِرٌ مَرْفُوعٌ

2. "Tam fel" kimi işlənməsinin vacib olması - əgər "عَسَى" felindən sonra "masdar muavval" gələrsə və "عَسَى" felindən əvvəl "aşkar isim" gəlməzsə "عَسَى" felinin "tam fel" kimi erab olunması vacib olur. Yəni "عَسَى" felindən sonra gələn "masdar muavval" "fail" kimi erab olunur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

*“Ola bilsin ki, sevmədiyiniz bir şey sizin üçün xeyirli, sevdiyiniz bir şey isə
sizin üçün zərərli olsun. Allah bilir, siz isə bunu bilmirsiniz”*

(əl-Bəqərə, 216)

Bu ayədə "عَسَى" felini tam fel kimi erab etmək vacibdir. Çünki "عَسَى" felindən əvvəl isim gəlmir və özündən sonra "أَنْ تَكْرَهُوا" "masdar muavval"ı gəlir. Bu halda "masdar muavval" "فَاعِلٌ رَفِعٌ" "raf halının mövqeyində olan fail" kimi erab olunur.

3. جَوَازٌ مَجِيئَهَا تَامَةٌ وَ نَاقِصَةٌ - وَ ذَلِكَ إِذَا أُسْنِدَ إِلَى الْمَصْدَرِ الْمُؤَوَّلِ (أَنْ + الْفِعْلُ) وَ
تَقَدَّمَ عَلَيْهَا إِسْمٌ ظَاهِرٌ مَرْفُوعٌ

3. Həm "tam fel" kimi, həm də "naqis fel" kimi işlənə bilməsi halı - əgər "عَسَى" felindən sonra "masdar muavval", əvvəl isə mərfu "aşkar isim" gələrsə, "عَسَى" feli həm "tam fel" kimi, həm də "naqis fel" kimi erab oluna bilər. Yəni "عَسَى" felindən sonra gələn "masdar muavval" həm "fail" kimi, həm də "xəbər" kimi erab oluna bilər. İkinci halda "عَسَى" feldən əvvəl gələn ismə aid olan "صَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ" "nəzərdə tutulan şəxs əvəzliyi" olur.

Məsələn:

الطَّالِبُ عَسَى أَنْ يَنْجَحَ

Tələbə ola bilsin ki, uğur qazanar

Bu cümlədə "عَسَى" felini ya "tam fel" kimi götürüb feldən sonra gələn "masdar muavval"ı "فَاعِلٌ رَفِعٌ" "raf halının mövqeyində olan fail" kimi erab etmək olar, ya da "naqis fel" kimi götürüb feldən sonra gələn "masdar muavval"ı "مَحَلُّ نَصْبٍ خَبَرٌ عَسَى" "təsirlik halın

mövqeyində olan xəbər "عَسَى" kimi erab etmək olar. "İsim عَسَى isə
السَّالِبُ sözünə qayıdan ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ هُوَ "nəzərdə tutulan şəxs
əvəzliyi هُوَ " olur.

8. ƏSİKİZİNCİ DƏRS

بَابُ "إِسْتَفْعَلْ"

"إِسْتَفْعَلْ" babı

Düzəlmə qaydası: "إِسْتَفْعَلْ" babı فَعَلَ babının I kök hərfini (felin ف - sini) sukunlaşdırmaqla əvvəlinə اِسْتَّ (kəsrali "həməzətul vasl", sakin "sin" və fəthəli "tə") əlavə etməklə düzəlidir. Məsələn: اِسْتَغْفَرَ "bağışlanma dilədi", اِسْتَكْبَرَ "təkəbbürlük etdi", اِسْتَحْسَنَ "yaxşı hesab etdi" və s.

بَعْزِ مَعَانِيهِ

1. الطَّلْبُ Tələb və istək bildirir. Yəni felin icrasını tələb etmək, istəmək mənasını verir. Məsələn:

xəbər almaq اِسْتَخْبَرَ - خَبَّرَ xəbərdar oldu

bağışlanma istəmək اِسْتَغْفَرَ - غَفَرَ bağışladı

doğru yola yönəltməyi istəmək اِسْتَهْدَى - هَدَى doğru yola yönəltdi

2. الصِّيْرُورَةُ Çevrilmə, dönmə bildirir. Yəni bir şeyin başqa bir şeyə çevrilməsi mənasını verir. Bu mənada gələn "إِسْتَفْعَلْ" babı adətən isimlərdən düzəlidir və ismin mənası ilə əlaqədar çevrilmə bildirir. Məsələn:

daşlaşdı اِسْتَحَجَرَ - حَجَرَ daş

varlandı اِسْتَمَالَ - مَالَ mal-dövlət

3. التَّشْبِيْهُ Bənzəmə, oxşama bildirir. Bu mənada gələn "إِسْتَفْعَلْ" babı da adətən isimlərdən düzəlidir. Məsələn:

özünü kişiyyə bənzəttdi اِسْتَرْجَلَ - رَجُلٌ kişi

مَصْدَرُ بَابِ "اِسْتَفْعَلَ"
"اِسْتَفْعَلَ" babının məsdəri:

"اِسْتَفْعَلَ" babının məsdəri "اِسْتَفْعَلَ" vəznində düzəlidir.

Yəni vəznin üçüncü hərfi — kəsrləşir, axırıncı hərfdən əvvəl ۱ əlif əlavə olunur. Əvvəlki dərslərimizdə öyrəndiyimiz kimi bu qiyasidir və "həməzətül-vasl" (birləşdirici həməzə) ilə başlayan hər bir düzəltmə baba aiddir.

Məsələn:

qarşılaşmaq ← اِسْتَقْبَلَ qarşıladı

hazırlaşmaq ← اِسْتَعَدَّ hazırlaşdı

uzanmaq ← اِسْتَلْقَى uzandı

Qeyd: Əgər "اِسْتَفْعَلَ" babında olan felin II kök hərfi xəstə

hərf olarsa məsdərin sonuna ة, ة, "tə mərbuta" əlavə olunur.

Məsələn:

istefa vermək ← اِسْتَقَالَ istefa verdi

istirahət etmək ← اِسْتَرَاخَ istirahət etdi

مُضَارِعُ بَابِ "اِسْتَفْعَلَ" وَأَمْرُهُ

"اِسْتَفْعَلَ" babının mudarisi və əmri

➤ "اِسْتَفْعَلَ" babının **mударisi** (indiki-gələcək zamanı) "اِسْتَفْعَلُ", əmri isə "اِسْتَفْعِلْ" babında düzəlidir.

Məsələn:

istifadə et! ← اِسْتَفِدْ - اِسْتَفَادَ istifadə etdi - istifadə edir

istəmə et! ← اِسْتَمِرْ - اِسْتَمَرَّ istəmə etdi - istəmə edir

təslim ol! ← اِسْتَسَلِمْ - اِسْتَسَلِمَ təslim oldu - təslim olur

جدول يبين مشتقات باب "استفعل"
 جدول يبين مشتقات باب "استفعل" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسم الزمان والمكان "İsmu zaman və məkan"	اسم المفعول İsmu məful	اسم الفاعل İsmu fail	المصدر Məsdər	الأمر Əmr	المضارع Mudari	الماضي Madi
مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعَلٌ	مُسْتَفْعِلٌ	اسْتِفْعَالٌ	اسْتَفْعِلْ	يَسْتَفْعِلُ	اسْتَفْعَلَ
مُسْتَلْقَى uzanılan yer, vaxt	مُسْتَلْقَى uzanmış	مُسْتَلِقٌ uzanan	اسْتِلْقَاءٌ uzanmaq	اسْتَلِقْ Uzan!	يَسْتَلْقِي uzanır	اسْتَلْقَى uzandı

"كَي" الْمَصْدَرِيَّةُ النَّاصِبَةُ

Mudari felini nasb edən "كَي" məsdər ədatı

تَعْرِيفُهَا: "كَي" الْمَصْدَرِيَّةُ النَّاصِبَةُ – هِيَ الَّتِي يُنْصَبُ بِهَا الْمُضَارِعُ وَيُؤَوَّلُ بِالْمَصْدَرِ وَالْفِعْلُ الَّذِي بَعْدَهَا يَكُونُ سَبَبًا لِمَا قَبْلَهَا، وَشَرْطُهَا لِتَكُونَ مَصْدَرِيَّةً أَنْ يَسْبِقَهَا "لَامُ التَّعْلِيلِ" لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا، فَإِنْ لَمْ يَسْبِقْهَا اللَّامُ لَفْظًا أَوْ تَقْدِيرًا فَهِيَ تَعْلِيلِيَّةٌ.

Tərifı: "كَي" məsdər ədatı – özündən sonra gələn mudari felini nasb edən və fellə birlikdə məsdər mənasını verən ədatdır. Ədatdan sonra gələn fel, ədatdan əvvəlki felin səbəbi olur. "كَي" ədatının məsdər ədatı kimi erab olunması üçün şərtədir ki, önündə zahirən və ya təqdirdə "لَامُ التَّعْلِيلِ" səbəb bildirən — hərfu-cəri gəlsin. Əgər "كَي" ədatından əvvəl zahirən və ya təqdirdə — hərfu-cəri gəlməzsə bu zaman "كَي" ədatı hərfu-cərr kimi erab olunur.

Tərifin şərhı:

"كَي" ədatı iki mənada işlənir:

1. "كَي" "سəbəb bildirən "كَي" ədatı" - bu mənada işlənən "كَي" hərfu-cərrdir və mənaca — hərfu-cərinin sinonimi olub "üçün ki, ötrü ki, görə ki, ..ki" mənalarını verir. Səbəb bildirən "كَي" ədatından sonra gələn mudari feli الْمُضْمَرَةُ "أَنْ" ilə mənsub olur¹. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي ﴿١﴾ كَيُّ نُسْبَحَكَ كَثِيرًا ﴿٢﴾ وَتَذُكْرَكَ كَثِيرًا ﴿٣﴾﴾

"Onu (Harunu) işimə ortağ et (ona da peyğəmbərlik ver) ki, ﴿١﴾ Sənə çoxlu təriflər deyək ﴿٢﴾ və Səni çox zikr edək." (əl-Bəqərə, 216)

¹ — hərfu-cəri kimi.

Səbəb bildirən "كَي" ədatının əlaməti budur ki, əvvəlində لـ hərfu-cərri nə zahirdə nə də təqdirdə gəlməsin. Əgər "كَي" ədatının əvvəlində لـ hərfu-cərri zahirdə gələrsə və ya təqdir olunarsa bu zaman o səbəb bildirən ədat kimi erab oluna bilməz və deməli o məsdər bildirən "كَي" ədatıdır. Çünki iki səbəb bildirən ədatın yanaşı gəlməsi mümkün deyil.

2. الْمَصْدَرِيَّةُ "كَي" "Məsdər bildirən "كَي" ədatı" – bu mənada işlənən "كَي" ədatı özündən sonra gələn mudari felini nasb edir və işləndiyi fellə birlikdə məsdər mənasını verir.¹ "كَي" ədatının məsdər ədatı olması üçün əvvəlində لـ hərfu-cərri zahirdə və ya təqdirdə gəlməlidir. Əgər "كَي" ədatının əvvəlində لـ hərfu-cərri zahirdə gəlməzsə və ya təqdir olunmazsa bu zaman o səbəb bildirən "كَي" ədatı kimi erab olumalıdır. Məsələn:

أَجْتَهِدُ لَيْلَ نَهَارٍ لِكَيْ أَحْصِيَ عَلَى تَقْدِيرٍ مُمْتَنَزٍ

Əla qiymət almaq üçün gecə-gündüz çalışıram

Qeyd 1: Əgər "كَي" ədatından sonra أَنْ gələrsə bu zaman "كَي" ədatı səbəb bildirən hərfu-cərr kimi erab olunması vacib olur. Məsələn:

خَرَجْنَا كَيْ أَنْ نَتَوَضَّأَ

Dəstəmaz almaq üçün çıxdıq

Bu cümlədə "كَي" ədatını səbəb bildirən hərfu-cərr kimi erab etməyimiz vacibdir. Çünki mudari feli أَنْ məsdər ədatı ilə nasb olub.

¹ Məsdər bildirən "كَي" ədatı mənaca الْمَصْدَرِيَّةُ "أَنْ" ilə sinonimdir. Yəni hər ikisi mudari felləri ilə işlənilib feli nasb edir və məsdər mənasını verir.

"كِي" ədatının da məsdər ədatı kimi erab olunması mümkünsüzdür. Çünki iki nasb ədatının yanaşı gəlməsi mümkün deyil.

Qeyd 2: Əvvəldə zahirən لـ hərfu-cərri gəlməyən "كِي" ədatı həm səbəb bildirən hərfu-cərr kimi, həm də məsdər ədatı kimi erab oluna bilər. Belə ki, əgər "كِي" ədatından əvvəl لـ hərfu-cərri təqdir olunarsa, məsdər ədatı kimi, لـ hərfu-cərri təqdir olunmazsa səbəb bildirən hərfu-cərr kimi erab olunur. Məsələn:

جِئْتُ كِي أَنْتَعَلَمَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

Ərəb dilini öyrənmək üçün gəlmişəm

Bu cümlədə əgər biz "كِي" ədatından əvvəl لـ hərfu-cərri təqdir etsək bu zaman "كِي" ədatı məsdər ədatı kimi erab olunacaq və feli nasb edəcək. Əgər biz "كِي" ədatından əvvəl لـ hərfu-cərri təqdir etməsək bu zaman "كِي" ədatı səbəb bildirən ədat kimi erab olunacaq və ondan sonra gələn felin nasb olmasına səbəb أَنْ الْمُضْمَرُ "təqdirdə olan أَنْ" ədat olacaq.

Qeyd 3: "كِي" ədatından sonra gələn fel لا inkar ədatı ilə inkar olunarsa لا ədatı "كِي" ədatına bitişik yazılır və كَيْلا və ya لِكَيْلا formasını alır. Məsələn:

أَكْتُبُ مَا سَمِعْتُ فِي الْفَصْلِ لِكَيْلا تَنْسَى

Sinifdə eşitdiklərini yaz ki, unutmayasan

"إِذْنٌ" وَشُرُوطُ النَّصْبِ بِهَا

"إِذْنٌ" ədatı və mudari felini nasb etmə şərtləri

تَعْرِيفُهَا: إِذْنٌ – حَرْفُ جَوَابٍ وَ جَزَاءٍ وَ نَصْبٍ وَ اسْتِقْبَالٍ, تَنْصِبُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ بَعْدَهَا بِثَلَاثَةِ شُرُوطٍ:

Tərif: "إِذْنٌ"¹ – "cavab, nasb və gələcək zaman" ədatıdır. Mənası: "onda", "elə isə", "deməli", "beləliklə" deməkdir. Ona görə "cavab" ədatı adlanır ki, bu ədat daim özündən əvvəl gələn cümlənin cavabı olur. "Nasb" ədatı adlanmasına səbəb isə müəyyən şərtlər daxilində özündən sonra gələn mudari felini nasb edir. "Gələcək zaman" ədatı adlanmasına səbəb isə özündən sonra gələn felin gələcək zaman bildirməsidir. Özündən sonra gələn mudari felini üç şərt daxilində nasb edir. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

۱ – أَنْ تَتَّصَدَّرَ جُمْلَةُ الْجَوَابِ؛

1. Cavab cümlənin əvvəlində gəlməlidir – yəni cavab cümlə "إِذْنٌ" ədatı ilə başlamalıdır.

۲ – أَنْ لَا يُفْصَلَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الْفِعْلِ بِفَاصِلٍ غَيْرِ الْقَسَمِ أَوْ "لَا" التَّائِيَةِ

2. "إِذْنٌ" ədatı ilə feli hansısa bir söz ayırmasın, yalnız and və "لا" inkar ədatı müstəsnadır. Yəni mudari feli "إِذْنٌ" ədatından sonra bilavasitə gəlməlidir.

۳ – أَنْ يَكُونَ الْفِعْلُ بَعْدَهَا مَسْتَقْبَلًا

3. Ədatdan sonra gələn fel gələcək zaman mənasında olmalıdır.

فَإِنْ وَجِدْتَ تِلْكَ الشُّرُوطَ وَجَبَ نَصْبُ الْمُضَارِعِ بَعْدَهَا, وَإِنْ فَقَدَ شَرْطًا مِنْ تِلْكَ الشُّرُوطِ الثَّلَاثَةِ وَجَبَ إِهْمَالُهَا وَرَفْعُ الْمُضَارِعِ بَعْدَهَا.

¹ "إِذْنٌ" ədatı bəzən "إِذًا" kimi də yazılır.

Əgər bu şərtlərin hər üçü cümlədə tamamlanarsa bu zaman "إِذَنْ" ədatından sonra gələn mudari felini nasb etmək vacib olur. Əgər bu şərtlərdən hər hansı biri pozularsa "إِذَنْ" ədatı təsirini itirir və feli raf etmək vacib olur.

Yuxarıda qeyd olunan şərtlərin üçünü də özündə tamamlayan cümləyə misal:

سَأُزُورُكَ غَدًا. إِذَنْ أَتَنْتَظِرُكَ

Sabah səni ziyarət edəcəm. Elə isə, səni gözləyəcəm

Bu cümlədə "إِذَنْ" ədatı cavab cümlənin əvvəlində gəlir. Həmçinin, أَتَنْتَظِرُكَ feli gələcək zaman mənasındadır və ədatdan bilavasitə sonra gəlir. Buna görə də feli nasb etmək vacibdir.

Əgər qeyd olunan şərtlərdən biri pozulsaydı أَتَنْتَظِرُكَ felini raf etmək lazım gələrdi. Misal üçün, əgər "إِذَنْ" ədatı cavab cümlənin əvvəlində gəlməsəydi أَتَنْتَظِرُكَ felini raf etmək lazım gələrdi. Məsələn:

سَأُزُورُكَ غَدًا. أَنَا إِذَنْ أَتَنْتَظِرُكَ

Sabah səni ziyarət edəcəm. Elə isə, mən səni gözləyəcəm

Həmçinin, əgər أَتَنْتَظِرُكَ feli indiki zaman bildirsəydi feli raf etmək lazım gələrdi. Məsələn:

سَأُزُورُكَ غَدًا. إِذَنْ أَتَنْتَظِرُكَ الْآنَ

Sabah səni ziyarət edəcəm. Elə isə, indi səni gözləyirəm

Həmçinin, əgər "إِذَنْ" ədatı ilə أَتَنْتَظِرُكَ feli arasında bir söz gəlsəydi feli raf etmək lazım gələrdi. Məsələn:

سَأُزُورُكَ غَدًا. إِذَنْ أَنَا أَتَنْتَظِرُكَ

Sabah səni ziyarət edəcəm. Elə isə, mən səni gözləyəcəm

Lakin əgər "إِذَنْ" ədatı ilə fel arasında and və ya "لَا" inkar ədatı gələrsə ədat öz təsirini itirmir. Məsələn:

سَأُزُورُكَ غَدًا. إِذْنٌ وَاللَّهِ أَتَنْظِرُكَ

Sabah səni ziyarət edəcəm. Elə isə, Allaha and olsun səni gözləyəcəm

سَأُزُورُكَ غَدًا. إِذْنٌ لَا أَخْرُجُ مِنَ الْبَيْتِ

Sabah səni ziyarət edəcəm. Elə isə, evdən çıxmayacam

مَعَانِي "جَعَلَ"

"جَعَلَ" felinin mənaları

"جَعَلَ" feli bir çox mənalarda gəlir. Bu mənalardan bir neçəsini qeyd edək:

1. "صَيَّرَ" "döndərmək, çevirmək" mənasında. Bu mənada gələn "جَعَلَ" feli iki məful tələb edən tam təsirli feldir. Məsələn:

جَعَلَ اللَّهُ الْخَمْرَ حَرَامًا

Allah içkini haram etdi (hərfən: harama çevirdi)

2. "ظَنَّ" "hesab etmək, zənn etmək" mənasında. Bu mənada gələn "جَعَلَ" feli iki məful tələb edən tam təsirli feldir. Məsələn, Allah ﷻ buyurur:

﴿وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاتًا﴾

"Onlar Mərhəmətli Allahın qulları olan mələkləri qız hesab etdilər"
(əz-Zuxruf, 19)

3. "أَوْجَدَ" "yaratmaq" mənasında. Bu mənada gələn "جَعَلَ" feli bir məful tələb edən tam təsirli feldir. Məsələn, Allah ﷻ buyurur:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾

"Göyləri və yeri yaradan, zülmətləri və nuru var edən Allaha həmd olsun!" (əl-Ənam, 1)

4. مِنَ الْأَفْعَالِ الشُّرُوعِ Başlangıç bildirən fellərdən olub “başladı” mənasında. Bu mənada gələn "جَعَلَ" naqis feldir, كَانَ –nin bacılarından. Xəbəri mudari feli olan ismi cümlələrlə işlənilir¹. Məsələn:

جَعَلَ الْمُدْرِسُ يَشْرَحُ الدَّرْسَ

Müəllim dərsi yazmağa başladı

¹ Bax III kitab 10-cu dər. s.

9. DOQQUZUNCU DƏRS
الْأَفْعَالُ الرَّبَاعِيَّةُ الْمُجَرَّدَةُ وَالْمَزِيدَةُ

Rubai (dördköklü) mücərrəd (sadə) və məzid (düzəltmə) fellər

أَوَّلًا: الرَّبَاعِيُّ الْمُجَرَّدُ

Birinci: Rubai mücərrəd fellər

Rubai mücərrəd (dördköklü sadə) fellərin yalnız bir babı var ki, bu da فَعَّلَ babıdır. Məsələn: دَحْرَجَ “diyirlətmək”, زَلَزَلَ “titrətmək”, حَصَّحَصَ “aydınlaşmaq, üzə çıxmaq” və s. Rubai mücərrəd fellərin əksəriyyəti الْمُتَعَدِّي “mutəaddi” (təsirli) olur. Məsələn:

دَحْرَجْتُ الْحَجْرَ – daşı diyirlətdim

تَرَجَمْتُ الْكِتَابَ – kitabı tərcümə etdim

Lakin bəzən الْأَلْزِمُ “ləzim” (təsirsiz) də olur. Məsələn:

حَصَّحَصَ الْحَقُّ – haqq üzə çıxdı

بَرَّهَمَ الرَّجُلُ – kişi uzun-uzadı baxdı

الْمُلْحَقُ بِـ “فَعَّلَ”

“فَعَّلَ” babına ilhaq (aid) edilən bablar

Bundan başqa eyni məsdər formasına sahib olma baxımından “فَعَّلَ” babına ilhaq (aid) edilən digər bablar da vardır. Bu növ fellərin əslü üçköklüdür. Kök hərflərindən biri təkrarlanmaqla və ya əlavə hərflərlə artırılmaqla dördköklü olmuşlar. Bu bablar aşağıdakılardır:

1. فَوَعَلَ məsələn: حَوَقَلَ – yorulmaq, əldən düşmək.
2. فَيَعَلَ məsələn: هَيَمَنَ – qorumaq, “amin” demək.
3. فَعْوَلَ məsələn: دَهْوَرَ – (aşağı) atmaq.
4. فَعِيلَ məsələn: رَهِيأَ – zəifləmək, aciz olmaq.

5. فَعَّلَ məsələ: شَتَّرَ – cırmaq
6. فَعَّلَّ¹ məsələ: شَمَّلَ – çevik, cəld olmaq.
7. فَعَّلَى² məsələ: سَلَّقَى – arxası üstə uzanmaq

Qeyd: Məzid fellərdən fərqli olaraq ilhaq üçün felə artırılan hərflər felə yeni məna və məna çalarları əmələ gətirmir. Sadəcə felin formasını dəyişir. İlhaq olunmuş fellərlə məzid fellərin əsas fərqi də məhz budur. Digər bir fərq isə ilhaq üçün artırılan hərflər heç vaxt felin əvvəlinə qoşulmur. Yalnız ortada iki kök hərfin arasında və ya sonda gəlir. Həmçinin, ilhaq üçün artırılmış hərflərdə idğam və elal qaydaları tətbiq olunmur. Məqsəd isə vəznin formasını itirməməkdir. Məsələn: دَهْوَرَ felində elal baş verməli idi. Çünki xəstə hərf و hərəkəlidir. Əgər bu baş versəydi fel دَهَارَ formasını alardı və vəzn itərdi. Həmçinin, شَمَّلَ felində də idğam baş verməli idi. Əgər bu baş versəydi fel شَمَّلَ formasını alardı və vəzn itərdi. سَلَّقَى felində isə elal baş vermişdir. Çünki xəstə hərf felin sonundadır və elalın baş verməsi vəznə təsir etmir.

الرُّبَاعِيُّ الْمَنْحُوتُ

Mənhut (törəmə) rubai fellər

Bəzən rubai mücərrəd fellər isimlərdən və ya danışıqı qısaltmaq məqsədi ilə cümlələrdən düzəlir. Bu cür düzələn rubai fellərə الْمَنْحُوتُ “mənhut”³ (törəmə) fellər deyilir. “Mənhut” fellər əsasən dördkəklü isimlərdən düzəlir. Həmçinin, iki və ya daha artıq sözdən ibarət olan cümlələrdən əsasən sözlərin baş hərflərindən dörd kök götürülərək

¹ Bu bab üç kök hərfdən ibarət olur və III kökün təkrarlanması ilə فَعَّلَّ babına salınır. Məsələn: حَلَبَ “cilibəb (paltar növü) geyinmək” və s.

² Bu bab üç kök hərfdən ibarət olur, III kökdən sonra “əlif maqsura” əlavə olunur.

³ الْمَنْحُوتُ “mənhut” sözü نَحَتَ “yonmaq” felinin “ismu məful”udur. Mənası “yonulmuş” deməkdir. Sanki fel isimdən və ya cümlədən yonulduğuna görə belə adlanmışdır.

فَعَلَّلَ babına salınmaqla düzəlir. Məqsəd isə danışığı qısaltmaqdır. Burada cümlədəki bütün sözlərdən istifadə edilməsi və hərflərin hərəkəli və ya sakin olması şərt deyil. Şərt olan yalnız hərflərin tərtibinin nəzərə alınmasıdır. Məsələn: İsimlərdən düzələn “mənhut” fellərə misal:

istiotlamaq	فَلْفَلَّ - فُلْفِلٌ*	istiot
dərmanqabına qoymaq	نَرَجَسَ - نَرْجَسٌ*	dərmanqabı
zəfəranlamaq	زَعْفَرَ - زَعْفَرَانٌ*	zəfəran
corab geyindirmək	جَوْرَبَ - جَوْرَبٌ*	corab
şalvar geyindirmək	سَرَوَلَ - سِرْوَالٌ*	şalvar

Cümlələrdən düzələn “mənhut” fellərə misal¹:

- بَسَمَلٌ - “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” (Mərhəmətli və Rəhmli Allahın adı ilə!) demək
 حَمْدَلٌ - “الْحَمْدُ لِلَّهِ” (Həmd olsun Allahə!) demək
 حَوْقَلٌ¹ - “لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” (Qüdrət və güc yalnız Allahdadır!) demək
 حَسْبَلٌ - “حَسْبِيَ اللَّهُ” (Mənə Allah yetər!) demək
 سَبَّحَلٌ - “سُبْحَانَ اللَّهِ” (Allah pak və nöqsansızdır!) demək

Qeyd: “Mənhut” rubai fellər əsasən سَمَاعِيٌّ “səməi”dir. Yəni ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır. Lakin bəzi dilçilər bunun قِيَاسِيٌّ “qiyasi” olub mümkün hallarda istifadə edilməsini caiz (icazəli) görürlər. Məsələn, سَمَعَلٌ - “السَّلَامُ عَلَيْكُمْ” demək, və s.

¹ Bu mənada gələn حَوْقَلٌ feli “mənhut” feldir və “فَعَلَّلَ” babındadır, yuxarıda qeyd etdiyimiz “yorulmaq” mənasında gələn حَوْقَلَ feli isə حَفَلَ “zəifləmək” felindəndir.

مَصْدَرُ بَابِ "فَعَّلَ"

"فَعَّلَ" babının məsdəri:

- "فَعَّلَ" babının və bu baba ilhaq (aid) edilən babların məsdəri iki vəzndə gəlir: فَعَّلَالٌ və فَعَّلَلَةٌ Məsələn:

titrətmək	زَلَزَلٌ / زَلَزَلَةٌ	←	زَلَزَلٌ	titrətədi
vəsvəsə vermək	وَسَّوَسَ / وَسَّوَسَةٌ	←	وَسَّوَسَ	vəsvəsə verdi
diyirlətmək	دَهْرَجَ / دَهْرَجَةٌ	←	دَهْرَجَ	diyirlətədi

Qeyd: "فَعَّلَ" babında olan fellərin əsas məsdər forması فَعَّلَلَةٌ babıdır. Yəni istənilən "فَعَّلَ" babında olan felin məsdəri bu babda düzəlidir. فَعَّلَالٌ babında gəlməsi isə "səməi"dir. Bəzi fellərin məsdəri yuxarıda qeyd etdiyimiz iki vəznin hər ikisində gələ bilər. Bəzisi isə yalnız فَعَّلَلَةٌ babında gəlir. Məsələn, بَعَثَ "dağıtdı, səpələdi" felinin yalnız bir məsdər forması var بَعَثَةٌ "dağıtmaq, səpələmək". Bu felin فَعَّلَالٌ babında məsdəri eşidilməyib.

مُضَارِعُ بَابِ "فَعَّلَ" وَأَمْرُهُ

"فَعَّلَ" babının mudarisi və əmri

- "فَعَّلَ" babının mudarisi (indiki-gələcək zamanı) يُفَعِّلُ , əmri isə فَعَّلَالٌ babında düzəlidir. Əvvəlki dərslərimizdən bilirik ki, keçmiş zaman forması dörd hərfdən ibarət olan düzəltmə babların mudarisində mudari hərfələri "damma" (—) olur, axırdan ikinci hərf kəsrləşir. Məsələn:

tərcümə et!	تَرْجَمَ	←	يُتَرْجَمُ	—	تَرْجَمَ	tərcümə etdi-tərcümə edir
uzaqlaşdır!	زَحَزَحَ	←	يُزَحَزَحُ	—	زَحَزَحَ	uzaqlaşdırdı – uzaqlaşdırır
qıdığla!	دَعَدِغَ	←	يُدَعَدِغُ	—	دَعَدِغَ	qıdığladı – qıdığlayır

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "فَعَّلَ"

"فَعَّلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ "İsmu zaman və məkan"	اسْمُ الْمَفْعُولِ İsmu məful	اسْمُ الْفَاعِلِ İsmu fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُفَعَّلٌ	مُفَعَّلٌ	مُفَعَّلٌ	فِعْلَالٌ فِعْلَلَةٌ	فَعَّلْ	يُفَعِّلُ	فَعَّلَ
مُزَلَّزٌ titrədilən yer, vaxt	مُزَلَّزٌ titrədilmiş	مُزَلَّزٌ titrədən	زَلَّزَالٌ زَلَّزَلَةٌ titrətmək	زَلَّزِلْ Titrət!	يُزَلَّزِلُ titrədir	زَلَّزَلَ titrətədi

ثَانِيًا: الرَّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ

İkinci: Rubai məzid fellər

Rubai məzid fellərin ümumilikdə üç babı var. Bunlar: تَفَعَّلَ, الزَّائِدُ "ələvə əlavə" və اِفْعَلَّ bablarıdır. Rubai məzid fellər tərkibindəki الزَّائِدُ "ələvə olunan" hərfərin sayına görə iki yerə bölünürlər:

أَوَّلًا: الرَّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفٍ وَاحِدٍ

Birinci: Bir hərf əlavə olunmuş rubai məzid fellər

Bir hərf əlavə olunmuş rubai məzid fellərin **bir** babı var: تَفَعَّلَ. Bu bab "فَعَّلَ" babının əvvəlinə fəthəli "tə" ت əlavə etməklə düzəlir¹. Məsələn: تَمَضَّمَصَ "ağızı yaxalamaq", تَرَعَّعَ "böyümək, boya-başa çatmaq", تَزَلَّزَلَ "titrəmək, tərpənmək", تَوَسَّوَسَ "vəsvəsəyə düşmək, təşvişə düşmək" və s.

مِنْ مَعَانِيهِ

"تَفَعَّلَ" babı yalnız bir məna الْمُطَاوَعَةُ "mutavaə" (qayıdış) bildirir. Yəni məfulun failin təsirinə tabe olmasına dəlalət edir. Bu bab "فَعَّلَ" babının qayıdış mənasıdır. Buna görə də bu bab həmişə لازِمٌ "təsirsiz" olur və yalnız مُتَعَدٌّ "təsirli" rubai mücərrəd fellərdən düzəlir. Məsələn:

دَهَرَجْتُ الْكُرَةَ فَتَدَهَّرَجَ الْكُرَةُ Topu diyirlətdim və top diyirləndi

زَلَزَلْتُ الْجِدَارَ فَتَزَلَّزَلَ الْجِدَارُ Divarı tərpətdim və divar tərpəndi

بَعَثْتُ الْأوراقَ فَتَبَعَثَتِ الْأوراقُ Vərəqləri səpələdim və vərəqlər səpələndi

¹ Yuxarıda qeyd etdiyimiz "فَعَّلَ" babına ilhaq (aid) edilən babların əvvəlinə ت qoşulduqda əmələ gələn bablar da həmçinin, تَفَعَّلَ babına ilhaq edilir. Bunlar: تَفَعَّلَ, تَفَعَّلَ, تَفَعَّلَ, تَفَعَّلَ "تَفَعَّلَ", "تَفَعَّلَ", "تَفَعَّلَ" və تَفَعَّلَى bablarıdır.

مَصْدَرُ بَابِ "تَفَعَّلَ"
"تَفَعَّلَ" babının məsdəri:

- "تَفَعَّلَ" babının məsdəri "تَفَعَّلَ" vəznində düzəlidir. Yəni keçmiş zaman formasında axırdan əvvəlki hərfi — "damma"lamaqla düzəlidir. Əvvəlki dərslərimizdən bilirik ki, تَفَعَّلَ "tə" ilə başlayan bütün düzəltmə bablarının məsdəri bu qaydada (yəni axırdan əvvəlki hərfi — "damma"laşdırmaqla) düzəlidir. Məsələn:

titrəmək تَزَلُّزٌ ← تَزَلُّزٌ titrədi
 vəsvəsəyə düşmək تَوَسَّوَسَ ← تَوَسَّوَسَ vəsvəsəyə düşdü
 ağızı yaxalamaq تَمَضَّمَضَ ← تَمَضَّمَضَ ağızı yaxaladı

مُضَارِعُ بَابِ "تَفَعَّلَ" وَأَمْرُهُ
"تَفَعَّلَ" babının mudarisi və əmri

- "تَفَعَّلَ" babının **mударisi** (indiki-gələcək zamanı) "تَفَعَّلَ", **əmri** isə تَفَعَّلَ babında düzəlidir. Məsələn:

toplaş! تَكَاكَأَ - يَتَكَاكَأُ ← تَكَاكَأَ topladı – toplaşır
 titrə! تَزَلُّزَ - يَتَزَلُّزُ ← تَزَلُّزَ titrədi - titrəyir
 tərəddüd et! تَدَبَّدَبَ - يَتَدَبَّدَبُ ← تَدَبَّدَبَ tərəddüd etdi – tərəddüd edir

جدول يبين مشتقات باب "تَفَعَّلَ"
 جدول يبين مشتقات باب "تَفَعَّلَ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسمُ الزَّمانِ والمكانِ "İsmu zaman və məkan"	اسمُ الفاعِلِ İsmu fail	المصدرُ Məsdər	الأمرُ Əmr	المضارعُ Mudari	الماضي Madi
مُتَفَعَّلٌ	مُتَفَعَّلٌ	تَفَعَّلٌ	تَفَعَّلْ	يَتَفَعَّلُ	تَفَعَّلَ
مُتَكَكَّا toplaşma yeri, vaxtı	مُتَكَكَّى toplaşan	تَكَكَّا toplaşmaq	تَكَكَّا Toplaş!	يَتَكَكَّا toplaşır	تَكَكَّا toplaşdı

Qeyd: Bu babda gələn fellər təsirsiz olduğu üçün "ismu-məful" göstərilməyib. Çünki təsirsiz felin "ismu-məful"u müvafiq şibhu-cümlə ilə işlənir.

ثَانِيًا: الرَّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ بِحَرْفَيْنِ

İkinci: İki hərf əlavə olunmuş rubai məzid fellər

İki hərf əlavə olunmuş rubai məzid fellərin iki babı var:

أ - بَابُ "إِفْعَنْلَلَّ"

A - "إِفْعَنْلَلَّ" babı

Düzəlmə qaydası: "إِفْعَنْلَلَّ" babı فَعَلَّلَ babının I kök hərfini (felin ف - sini) sukunlaşdırmaqla əvvəlinə ا (kəsərəli "həmzətul vasl") və II kökdən (ع -dan) sonra ن (sakin "nun") əlavə etməklə düzəlir. Məsələn: اِحْرَنْجَمَ "sürü, mal-qara evə qayıtdı", اِفْرَنْتَعَ "şaqqıldadı", اِقْعَنْسَسَ "sinəsini qabağa verdi (itaətsizlik göstərdi)" və s.

بَعْزٍ مِنْ مَعَانِيهِ **Bəzi mənaları:**

1. الْمُطَاوَعَةُ "mutavaə" (qayıdış) bildirir. Yəni felin təsirinin failin üzərində icra olunması və failin də felin təsirini qəbul etməsidir¹. Məsələn:

şaqqıldadı اِفْرَنْتَعَ - فَرَقَعَ şaqqılatdı
mal-qara evə qayıtdı اِحْرَنْجَمَ - حَرَجَمَ mal-qaranı evə sürdü

Qeyd: فَعَلَّلَ babının "mutavaə" (qayıdış) mənasını iki bab - "تَفَعَّلَلَّ" və "إِفْعَنْلَلَّ" babları bildirir. Lakin felin qayıdış mənasının bu iki babdan hansında gəlməsi "سَمَاعِي" "səməi"- dir. Bəzən bir felin qayıdış mənası hər iki babda düzəlir. Məsələn:

şaqqıldadı, partladı تَفَرَّقَعَ < اِفْرَنْتَعَعَ < فَرَقَعَ şaqqılatdı, partlatdı
تَنْبِيْهُ: هَذَا الْبَابُ لَا يَكُونُ إِلَّا لَازِمًا

Qeyd: Bu babda gələn fellər daim təsirsiz olur.

¹ الْمُطَاوَعَةُ "mutavaə" (qayıdış) barədə ətraflı bilmək üçün bu kitabın 3 – cü dərşinə bax.

مَصْدَرُ بَابِ "افْعَلَلَّ"
"افْعَلَلَّ" babının məsdəri:

"افْعَلَلَّ" babının məsdəri "افْعَلَلَّ" vəznində düzəlidir. Yəni vəznin keçmiş zaman formasında üçüncü hərfi — kəsrləşir, axırıncı hərfdən əvvəl ا əlif əlavə olunur. Əvvəlki dərslərimizdə öyrəndiyimiz kimi bu qayda qiyasidir və "həmzətul-vasl" (birləşdirici həmzə) ilə başlayan bütün düzəltmə bablara aiddir.

Məsələn:

şaqqıldamaq ← اِفْرَنْقَاعُ şaqqıldadı
 evə qayıtmaq ← اِحْرَنْجَمُ evə qayıtdı
 sinəsini qabağa vermək ← اِقْعَنْسَسُ sinəsini qabağa verdi

مُضَارِعُ بَابِ "افْعَلَلَّ" وَأَمْرُهُ
"افْعَلَلَّ" babının mudarisi və əmri

➤ "افْعَلَلَّ" babının **mударisi** (indiki-gələcək zamanı) يُفْعَلِّلُ , **əmri** isə اِفْعَلِّلْ babında düzəlidir. Məsələn:

Şaqqıl! اِفْرَنْقَعُ ← اِفْرَنْقَعُ şaqqıldadı - şaqqıldayır
 Qayıt! اِحْرَنْجِمُ ← اِحْرَنْجِمُ qayıtdı – qayıdır

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ مُشْتَقَّاتِ بَابِ "اِفْعَلَلَّ"

"اِفْعَلَلَّ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الْفَاعِلِ İsmü fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُفْعَلِّلٌ	اِفْعِلَّلٌ	اِفْعَلَّلْ	يَفْعَلِّلُ	اِفْعَلَّلَ
مُفْرَقِّعٌ şaqqıldayan	اِفْرَقِّعْ şaqqıldamaq	اِفْرَقِّعْ Şaqqılda!	يَفْرَقِّعُ şaqqıldayır	اِفْرَقِّعَ şaqqıldıdı

Qeyd: Bu babda gələn fellər təsirsiz olduğu üçün "ismu-məful" göstərilməyib. Çünki təsirsiz felin "ismu-məful"u müvafiq şibhucümlə ilə işlənir.

ب- بابُ "افعلل"

B - "افعلل" babı

Düzəlmə qaydası: "افعلل" babı فَعَلَّلَ babının I kök hərfini (felin ف - sini) sukunlaşdırmaqla əvvəlinə ا (kəsrelili "həmzətul vasl") əlavə etmək və IV kök hərfini (felin ikinci ل - ni) ikiləşdirməklə (şəddələşdirməklə) düzəlir. Məsələn: اطمأنَّ "sakitləşdi, rahatlıq tapdı", اشمأزَّ "çox nifrət etdi", اقشعرَّ "bərk ürpəşdi" və s.

Bəzi mənalari: مِنْ مَعَانِيهِ

1. الْمُبَالِغَةُ Mübaliğə - فَعَلَّلَ babının gücləndirilmiş mənasını bildirir. Məsələn:

شمأز - اشمأزَّ nifrət etdi
çox nifrət etdi

قشعر - اقشعرَّ ürpəşdi
bərk ürpəşdi

2. الْمُطَاوَعَةُ Mutavaə (qayıdış) bildirir. Məsələn:

طمأن - اطمأنَّ sakitləşdi
sakitləşdirdi

تَنْبِيْهُ: هَذَا الْبَابُ لَا يَكُونُ إِلَّا لِأَزْمَاً

Qeyd: Bu babda gələn fellər daim təsirsiz olur.

مَصْدَرُ بَابِ "افعلل"

"افعلل" babının məsdəri:

"افعلل" babının məsdəri "فعلل" vəznində düzəlir. Yəni vəznin üçüncü hərfi — kəsrləşir, axırıncı hərfdən əvvəl ا əlif əlavə olunur və bu zaman IV kökün idğamı açılır. Məsələn:

اطمأنَّ ← اطمئنَّ sakitləşdi
sakitləşmək

اشمأزَّ ← اشمئزَّ çox nifrət etdi
çox nifrət etmək

bərk ürpəşmək ← اِقْشَعْرَارٌ bərk ürpəşdi

مُضَارِعُ بَابِ "اِفْعَلَّ" وَأَمْرُهُ

"اِفْعَلَّ" babının mudarisi və əmri

- "اِفْعَلَّ" babının mudarisi (indiki-gələcək zamanı) يَفْعَلُّ , əmri isə اِفْعَلَّ babında düzəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, "اِفْعَلَّ" babı "mudaaf" fellər qrupuna aiddir və "mudaaf" fellərin əhkamları burada da tətbiq olunur. Bildiyimiz kimi "mudaaf" fellər cəzm olunarkən sonu fəthələşir.¹ Məsələn:

Sakitləş! ← اِطْمَئِنَّ - اِطْمَأَنَّ - اِطْمَأَنَّ sakitləşdi – sakitləşir

جَدْوَلٌ يَبَيِّنُ مُشْتَقَاتِ بَابِ "اِفْعَلَّ"

"اِفْعَلَّ" babının törəmə sözlərini göstərən cədvəl

اسْمُ الْفَاعِلِ İsmü fail	الْمَصْدَرُ Məsdər	الْأَمْرُ Əmr	الْمُضَارِعُ Mudari	الْمَاضِي Madi
مُفْعَلِّلٌ	اِفْعِلَالٌ	اِفْعَلِّلْ	يَفْعَلِّلُ	اِفْعَلَّلَ
مُطْمَئِنٌّ sakitləşən	اِطْمِئِنَانٌ sakitləşmək	اِطْمِئِنَّ Sakitləş!	يَطْمِئِنُّ sakitləşir	اِطْمَأَنَّ sakitləşdi

Qeyd: Bu babda gələn fellər təsirsiz olduğu üçün "ismu-məful" göstərilməyib. Çünki təsirsiz felin "ismu-məful"u müvafiq şibhu-cümlə ilə işlənilir.

¹ Bax II kitab 29-cu dər.

ضَمِيرُ الْفَصْلِ

Ayrıcı əvəzlilər

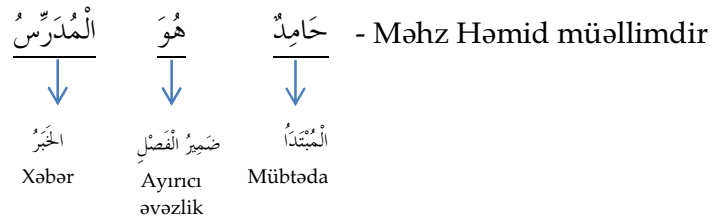
تَعْرِيفُهُ: ضَمِيرُ الْفَصْلِ - هُوَ ضَمِيرٌ رَفَعٍ مُنْفَصِلٌ يَقَعُ بَيْنَ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ، أَوْ مَا أَصْلُهُ مُبْتَدَأٌ وَخَبَرٌ لِلْفَصْلِ بَيْنَ مَا هُوَ خَبَرٌ وَمَا هُوَ تَابِعٌ، وَالْمُرَادُ بِالتَّابِعِ هُنَا: التَّعْتُّ، وَ
الْبَدَلُ

Tərif:

Ayrıcı əvəzlilər (damirul-fasl) – mübtəda və xəbər və ya əsli mübtəda və xəbər olan iki söz arasında işlənən və özündən sonra gələn sözün tabeolan cümlə üzvü deyil, xəbər olmasını təyin edən **munfasil raf damirləridir** (ayrı yazılan adlıq hal əvəzliləridir). Tabeolan cümlə üzvləri dedikdə nəat (sifət) və bədəl nəzərdə tutulur.

Tərifin şərh:

Bəzən munfasil raf damirləri (ayrı yazılan adlıq hal əvəzliləri) cümlədə köməkçi rol oynayaraq mübtəda və xəbər və ya əslən mübtəda və xəbər olan iki **müəyyən** söz arasında gələrək xəbəri tabeolan cümlə üzvlərindən ayıran əvəzlik vəzifəsini yerinə yetirirlər. Məsələn:

“Əslən mübtəda və xəbər olan iki söz” dedikdə **إِنَّ** və onun bacılarının isim və xəbəri və ya **كَانَ** və onun bacılarının isim və xəbəri və ya əsli mübtəda və xəbər olan iki məful nəzərdə tutulur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنَّ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابًا مِنَ السَّمَاءِ﴾

“O zaman onlar: “Ey Allah! Əgər bu, Sənin tərəfindən gəlmiş bir haqdırsa, onda üstümüzdə göydən daş yağdır ” (əl-Ənfal, 32)

Bu ayədə هُوَ “damirul-fasl”dır (ayırıcı əvəzlikdir) və كَانَ –nin ismi və xəbəri arasında işlənmişdir.

﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾

“Onlar dedilər: “Sən pak və müqəddəsən! Sənin biza öyrətdiklərinədən başqa bizdə heç bir bilik yoxdur! Həqiqətən, Sən Bilənsən, Müdriksən!”” (əl-Bəqərə, 32)

Bu ayədə أَنْتَ “damirul-fasl”dır (ayırıcı əvəzlikdir) və إِنَّ –nin ismi və xəbəri arasında işlənmişdir.

Damirul-fasl daxil olduğu cümlədə üç şey ifadə edir:

1. إِرَامٌ أَنْ يَكُونَ مَا بَعْدَهُ خَبَرًا

1- Özündən sonra gələn sözün tabeolan cümlə üzvü (nəat və ya bədəl) deyil, xəbər olmasını vacib edir. Məsələn, əgər biz desək حَامِدٌ الْمُدْرَسُ “Həmid müəllimdir” bu cümlədə الْمُدْرَسُ sözünün həm “xəbər”, həm də “bədəl” olması ehtimal oluna bilər¹. Əgər biz bu iki söz arasına هُوَ “damirul-fasl”ı daxil etsək və cümləni حَامِدٌ هُوَ الْمُدْرَسُ kimi desək bu halda الْمُدْرَسُ sözünün “bədəl” deyil “xəbər” olması yəqinləşər.

2. يُفِيدُ التَّوَكِيدَ

2- Cümlənin mənasını gücləndirir.

3. يُفِيدُ الْحَصْرَ

3- Xəbər xüsusiləşdirilərək “məhz, yalnız” mənasını verir.

¹ Əgər xəbərin sonradan gəlcəyini nəzərdə tutsaq.

شُرُوطُ ضَمِيرِ الْفَصْلِ

Ayrııcı əvəzliyin şərtləri

ضَمِيرُ الْفَصْلِ "Ayrııcı əvəzlik" özündə iki şərti cəm etməlidir:

1- أَنْ يَكُونَ ضَمِيرَ فَصْلٍ مُنْفَصِلًا

1- Munfasil (ayrı yazılan) raf (adlıq hal) damiri olmalıdır.

2- أَنْ يُطَابِقَ مَا قَبْلَهُ

2- Özündən əvvəl gələn sözlə şəxsə görə uzlaşmalıdır.

Qeyd: "Damirul-fasl" bütün şəxslərdə ola bilər, necə ki, yuxarıdakı misallarda göstərilib.

الإِعْرَابُ

Erab

حَامِدٌ هُوَ الْمُدْرِسُ

حَامِدٌ: خَبْرٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ

هُوَ: ضَمِيرٌ فَصْلٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ

الْمُدْرِسُ: مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ

إِقَامَةٌ "إِذَا الْفُجَائِيَّةُ" مَقَامَ الْفَاءِ فِي جَوَابِ الشَّرْطِ

Anilik bildirən "إِذَا" ədatının şərtin cavabında -ni əvəz etməsi

Əvvəlki dərslərimizin birində şərt cümlələrindən danışdıq və bildik ki, 8 halda "şərtin cavabı"nın¹ فـ "onda, elə isə" hərfi ilə başlaması vacib olur². Bu hallardan biri də əgər şərtin cavabı ismi cümlə olarsa.

القَاعِدَةُ: يَجُوزُ إِقَامَةُ "إِذَا الْفُجَائِيَّةُ" مَقَامَ الْفَاءِ فِي الرَّبْطِ إِذَا كَانَ الْجَوَابُ جُمْلَةً أَسْمِيَّةً، وَكَانَتْ أَدَاةَ الشَّرْطِ (إِنْ) أَوْ (إِذَا)

Qayda: Şərt ədatı إِنْ və ya إِذَا olan şərt cümlələrində şərtin cavabı ismi cümlə olarsa, şərt cümləsi ilə şərtin cavabını bağlayan فـ hərfini "إِذَا الْفُجَائِيَّةُ" anilik bildirən إِذَا ədatı əvəz edə bilər. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾

"Allah tək olaraq xatırlandığı zaman Axirətə inanmayanların qəlbini nifrət bürüyür. Ondən qeyriləri yad edildiyi zaman isə onlar sevinirlər" (əz-Zumər, 45)

﴿وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾

"İnsanlara mərhəmət göstərdikdə ona sevinirlər. Öz alləri ilə etdikləri günahlara görə onlara bir bəla üz verdikdə isə dərhal ümidlərini üzərlər" (ər-Rum, 36)

¹ Yəni baş cümlənin.

² Bax III kitab 15-ci dərslər.

تَقْدُمُ هَمْزَةِ الاسْتِفْهَامِ عَلَى حُرُوفِ الْعَطْفِ

Sual həmzəsinin bağlayıcılardan önə keçməsi

Sual həmzəzi “أ” bir sıra xüsusiyyətləri ilə digər sual əvəzliliklərindən fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən biri də “و”, “ف” və “ث” bağlayıcılarından önə keçməsidir. Yəni əgər bu bağlayıcılardan sonra sual həmzəzi “أ” ilə başlayan cümlə gələrsə sual həmzəsi bağlayıcılardan önə keçir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾

“Məgər onlar yer üzündə gəzib-dolaşıb özlərindən əvvəlkilərin aqibətinin necə olduğunu görmürlərmi?” (Ğafir, 21)

﴿أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلَانَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ﴾

“Əzab başınızın üstünü aldıqdan sonramı ona iman gətirəcəksiniz? Yoxsa indimi? Siz ki, onun tez gəlməsini istəyirdiniz!” (Yunis, 51)

﴿أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ﴾

“Məgər onlar dəvənin necə yaradıldığını görmürlər?” (əl-Ğaşiya, 17)

Digər sual əvəzlilikləri isə bağlayıcılardan sonra gəlir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿فَالَيْمَ يَسْتَحْيُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

“Əgər sizə cavab verməsələr, bilin ki, o ancaq Allahın elmi ilə nazil olmuşdur və Ondan başqa ibadətə layiq olan məbud yoxdur. Siz müsəlman olacaqsınızmi?” (Hud, 14)

مَا الْمَصْدَرِيَّةُ الظَّرْفِيَّةُ

Məsdər və zərfdüzəldici مَا ədatı

Ötən dərslərimizin birində “düzəltmə məsdər”lərdən danışdıq və bu məsdərlərin tərkibcə növlərini öyrəndik¹. Bildik ki, düzəltmə məsdərlərin növlərindən biri də مَا الْمَصْدَرِيَّةُ “məsdər bildirən مَا” ədatı və feldən ibarət olan (مَا + fel) düzəltmə məsdərləridir.

Bəzən “مَا” ədatı özündən sonra gələn feli məsdərə çevirməklə yanaşı zaman zərfinin mənasını da verir. Bu növ “مَا” ədatı مَا الْمَصْدَرِيَّةُ الظَّرْفِيَّةُ “məsdər və zərfdüzəldici مَا” adlanır.

تَعْرِيفُهُ: مَا الْمَصْدَرِيَّةُ الظَّرْفِيَّةُ – هِيَ الَّتِي تُؤَوَّلُ بِمَصْدَرٍ صَرِيحٍ مَعَ الدَّلَالَةِ عَلَى الظَّرْفِيَّةِ

Tərif: “Məsdər və zərfdüzəldici مَا” – özündən sonrakı feli məsdərə çevirməklə zaman zərfini əvəz edən “مَا” ədatıdır.

Tərifin şərh:

Yəni “məsdər və zərfdüzəldici مَا” ədatı özündən sonra gələn feli məsdərə çevirməklə yanaşı, “müddət”, “zaman”, “vaxt”, “... qədər ki”, “... qədər” və s. bu kimi zaman zərfinin mənasını verən sözlərin mənasını verir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا﴾

“.. na qədər ki sağam, mənə namaz qılıb zəkat verməyi əmr etdi”
(Məryəm, 31)

Əbu Bəkr ؓ xəlifə seçilərkən verdiyi xütbədə demişdir:

“أَطِيعُونِي مَا أَطَعْتُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِذَا عَصَيْتُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﷺ فَلَا طَاعَةَ لِي عَلَيْكُمْ....”

¹ Bu kitabın 4-cü dərsinə bax.

“Allaha və Peyğəmbərinə ﷺ itaət etdiyim müddətdə siz də mənə itaət edin. Əgər Allaha və Peyğəmbərinə ﷺ asi olsam, o zaman mənə itaət etməyin ...” (Musannəf Abdur-Razzaq 20702)

Qeyd: “Məsdər və zərfdüzəldici مَا” ədatından sonra həm feli cümlə (madi və mudari feli ilə başlayan), həm də ismi cümlə gələ bilər. “Məsdər və zərfdüzəldici مَا” ədatından sonra gələn mudari feli çox vaxt لَمْ ilə inkarda gəlir. Məsələn:

لا أَجْلِسُ فِي الْحَدِيثِ مَا لَمْ يَأْتِ أَحِي

Qardaşım gəlməyənxə qədər bağçada oturmaram

لا تَتَحَدَّثُ مَا الْمُدْرَسُ فِي الْفَصْلِ

Nə qədər ki, müəllim sinifdədir danışmayaq

الإعرابُ

Erab

مَا أَطَعْتُ اللَّهَ رَسُولَهُ

مَا: حَرْفُ مَصْدَرٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ.

أَطَعْتُ: فِعْلٌ مَاضٍ تَامٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِالتَّاءِ، وَالتَّاءُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ.

اللَّهُ: لَفْظُ الْجَلَالَةِ مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ.

وَ: حَرْفُ عَطْفٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ.

رَسُولُهُ: مَعْطُوفٌ عَلَى لَفْظِ الْجَلَالَةِ

وَالْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ (مَا أَطَعْتُ اللَّهَ رَسُولَهُ) فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ فِيهِ وَالتَّقْدِيرُ: (مُدَّةَ

إِطَاعَتِي لِلَّهِ وَرَسُولِهِ)

حُرُوفُ النِّدَاءِ وَ الْمُنَادَى

Xitab ədatları və munədə

Ərəb dilində 7 xitab ədatı vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. "أ" və "أي" – bu iki ədat yaxında olana xitab etmək üçün istifadə olunur. Məsələn:

أ حَامِدُ! - Ey Həmid!

أَيُّ طَالِبُ! - Ey tələbə!

2. "آ، آي، أيا، هيا" – bu ədatlar uzaqda olana xitab etmək üçündür.
3. "يا" - bu ədat əsas xitab ədatı adlanır. Bu ədat həm yaxın, həm də uzaq üçün istifadə olunur. اللهُ kəliməsi yalnız bu ədatla işlənir. Həmçinin, digər xitab ədatlarından fərqli olaraq "يا" ədatı cümlədə ləfzən düşə bilər. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا﴾

“Ey Davud nəsl! Bu nemətlərə şükür edin!” (Səba, 13)

Ayədəki ﴿آلَ دَاوُودَ﴾ *“Davud nəsl”* izafə tərkibli söz birləşməsindəki آل sözünün nasb olmasına səbəb təqdirdə olan يَا xitab hərfidir. Yəni، يَا آلَ دَاوُودَ

تَعْرِيفُ الْمُنَادَى: الْمُنَادَى - إِسْمٌ يُذَكَّرُ بَعْدَ أَدَاةِ نِدَاءٍ اسْتِدْعَاءٍ لِمَدْلُولِهِ

“Munədə”-nin tərif:

Munədə - çağırış məqsədilə xitab ədatlarından sonra qeyd olunan isimdir.

أَنْوَاعُ الْمُنَادَى وَ أَحْكَامُهُ

“Munədə”nin növləri və əhkamları

Munədə üç növdə ola bilər. Hər növün özünə xas qrammatik xüsusiyyətləri var. Bu üç növ aşağıdakılardır:

1. أَنْ يَكُونَ مُضَافًا، فَالْمُنَادَى فِي تِلْكَ الْحَالَةِ مُعْرَبٌ، مَنْصُوبٌ

1. Munədə **izafə tərkibli** söz birləşməsi ola bilər. Bu halda munədə **morab** (hallanan) və **mənsub** (təsirlikdə) olur. Məsələn:

يَا عَبْدَ اللَّهِ! - Ey Abdullah!

يَا أَبَا بَكْرٍ! - Ey Əbu Bəkr!

2. أَنْ يَكُونَ شَبِيهًا بِالْمُضَافِ، الْمُرَادُ بِهِ: مَا اتَّصَلَ بِهِ شَيْءٌ مِنْ تَمَامِ مَعْنَاهُ، فَالْمُنَادَى فِي تِلْكَ الْحَالَةِ مُعْرَبٌ، مَنْصُوبٌ أَيْضًا.

2. Munədə **izafə tərkibinə bənzər** söz birləşməsi ola bilər. “İzafə tərkibinə bənzər söz birləşməsi” izafə tərkibli olmayan iki sözün yanaşı gələrək biri-birilərinin mənalarını tamamlaması nəzərdə tutulur. Bu iki söz zahirən izafə olmasa da mənaca izafə tərkiblidirlər. Bu halda da **munədə morab** (hallanan) və **mənsub** (təsirlikdə) olur. Məsələn:

يَا صَالِحًا عَمَلُهُ! - Ey əməli saleh olan!

يَا رَفِيقًا بِالضُّعْفَاءِ! - Ey zəiflərin dostu!

Bu cümlədə **صَالِحًا عَمَلُهُ** “əməli saleh olan” və **رَفِيقًا بِالضُّعْفَاءِ** “zəiflərin dostu” sözləri **izafə tərkibinə bənzər** söz birləşmələridir.

3. أَنْ يَكُونَ مُفْرَدًا، أَي: لَيْسَ مُضَافًا وَلَا شَبِيهًا بِالْمُضَافِ، فَيَشْمَلُ الْمُثَنَّى، وَالْجَمْعَ، حُكْمُهُ: يَجِبُ بِنَاؤُهُ عَلَى مَا يُرْفَعُ بِهِ، وَلَكِنَّ مَحَلَّهُ النَّصْبُ بِـ"لَا" لِأَنَّهُ أَسْمُهَا

3. Munədə **mufrad** ola bilər. “Mufrad” dedikdə - izafə və ya izafə tərkibinə bənzər söz birləşməsi olmayan tək söz nəzərdə tutulur.

Həmçinin, fərq etməz, istər ad olsun, istər ümumi isim. “Mufrad” isim təsniyə və cəm də ola bilər. Bu halda munədə mərfu (adlıqda) olduğu hal əlamət üzərində “əl-məbni” (dəyişməz) olur. Lakin مَحَلُّ نَصْبٍ فِي təsirlik halın yerini tutmuş olur. Yəni, əgər ismin raf əlaməti — dammadırsa, tənvisiz damma üzərində əl-məbni olur, الْمُفْرَدُ mufrad¹ və جَمْعُ التَّكْسِيرِ sınıq cəmlərdə və جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّلَامِ müənnəs düzgün cəmlərdə olduğu kimi. Məsələn:

يَا خَالِدُ! - Ey Xalid!

يَا مُدْرَسُ! - Ey müəllim!

يَا مُسْلِمَاتُ! - Ey müsəlman qadınlar!

Əgər ismin raf əlaməti و “vav” hərfidirsə, و “vav” üzərində əl-məbni olur, جَمْعُ الْمَذَكَّرِ السَّلَامِ müzəkkər düzgün cəmlərdə olduğu kimi.

يَا مُسْلِمُونَ! - Ey müsəlmanlar!

يَا مُدْرَسُونَ! - Ey müəllimlər!

Əgər ismin raf əlaməti ا “əlif”dirsə, ا “əlif” üzərində əl-məbni olur, الْمُشْتَقُّ təsniyədə olduğu kimi.

يَا طَالِبَانِ! - Ey iki tələbə!

يَا أَخَوَانِ! - Ey iki qardaş!

تَنْبِيْهُ: الْمُنَادَى، بِمَنْزِلَةِ الْمَفْعُولِ بِهِ لِفِعْلِ مَحذُوفٍ تَقْدِيرُهُ (أَدْعُو) أَوْ (أُنَادِي) نَابَتْ عَنْهُ "يَا" أَوْ إِحْدَى أَخَوَاتِهَا، لِهَذَا يَكُونُ مَنْصُوبًا أَوْ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ. وَيُعْتَبَرُ الْمُنَادَى مَعَ حَرْفِ النَّدَاءِ جُمْلَةً فِعْلِيَّةً بِسَبَبِ فِعْلِ النَّدَاءِ الْمَحذُوفِ.

¹ Burada “mufrad” dedikdə təkdə olan isimlər nəzərdə tutulur.

Qeyd: “Munədə” xitab cümlələrində pozulmuş, amma nəzərdə tutulmuş اُنَادِي və ya اَدْعُو “çağırıram” felinin məfuludur. Hansı ki, bu iki feli "يَا" xitab ədatı və onun bacıları (آ، هَيَا، أَي، آ) əvəz edir. Bu səbəbdən “munədə” mənsub və ya “nəsb halının yerində” olur. Xitab ədatı və “munədə”dən ibarət olan cümlə feli cümlə sayılır. Çünki burada اُنَادِي və ya اَدْعُو “çağırıram” feli pozulmuş olsa da nəzərdə tutulur.

اَلْمُنَادَى الْمُضَافُ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ

I şəxsin təkinin يِ bitişən əvəzliyinə izafə olunan “munədə”

اَلْمُنَادَى الْمُضَافُ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ يَجُوزُ فِي يَأْتِيهِ خَمْسَةٌ أَوْجُهُ:

I şəxsin təkinin يِ bitişən əvəzliyinə izafə olunan “munədə” beş formada işlənə bilər:

1. حَذْفُ الْيَاءِ مَعَ بَقَاءِ الْكَسْرَةِ؛

1. يِ bitişən əvəzliyi pozub ondan əvvəlki kəsərəni saxlamaqla.
Məsələn:

يَا رَبِّ! - Ey Rəbbim!

2. إِبْتِاطُ الْيَاءِ سَاكِنَةً؛

2. يِ bitişən əvəzliyi sakin halda saxlamaqla. Məsələn:

يَا رَبِّي! - Ey Rəbbim!

3. إِبْتِاطُ الْيَاءِ مَفْتُوحَةً؛

3. يِ bitişən əvəzliyi fəthəli halda saxlamaqla. Məsələn:

يَا رَبِّي! - Ey Rəbbim!

4. قَلْبُ الْيَاءِ أَلْفًا؛

4. bitişən əvəzliyi | əliflə əvəz etməklə. Məsələn:

يَا رَبِّا ! - Ey Rəbbim!

5. قَلْبُ الْيَاءِ أَلْفًا ثُمَّ حَذَفُ الْأَلِفِ وَيُسْتَعْنَى عَنْهَا بِالْفَتْحَةِ؛

5. bitişən əvəzliyi | əliflə əvəz edib, sonra əlifi pozub ondan əvvəlki fəthəni saxlamaqla. Məsələn:

يَا رَبُّ ! - Ey Rəbbim!

Erab

الإِعْرَابُ

يَا خَالِدُ!

يَا: حَرْفُ نِدَاءٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الإِعْرَابِ
خَالِدُ: مُنَادَى مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ لِأَنَّهُ مُفْرَدٌ عَلَمٌ وَهُوَ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ مَفْعُولٌ بِهِ لِفِعْلِ
النِّدَاءِ الْمَحذُوفِ تَقْدِيرُهُ (أَدْعُو) أَوْ (أُنَادِي) نَابَتْ عَنْهُ "يَا"

10. ONUNCU DƏRS

الضَّمَايِرُ

Damirlər (şəxs əvəzlilikləri)

تَعْرِيفُهُ: الضَّمَايِرُ: اللَّفْظُ الْمَوْضُوعُ لِلْكِتَابَةِ عَنِ الْمُتَكَلِّمِ, أَوْ الْمُخَاطَبِ, أَوْ الْعَائِبِ نِيَابَةً عَنِ الْأَسْمَاءِ وَقَائِدَتُهَا الْاِخْتِصَارُ.

Tərif: الضَّمَايِرُ “Damirlər” (Şəxs əvəzlilikləri) – danışanı (I şəxsi), dinləyəni (II şəxsi) və ya haqqında danışılanı (III şəxsi) bildirmək üçün zahir (görünən) isimlərin əvəzinə qoyulmuş xüsusi sözlərdir. Zahir isimlərin əvəzinə damirlərli işlətməkdə məqsəd danışıqı qısaltmaq, ixtisar etməkdir.

أَقْسَامُ الضَّمَايِرِ

Damirlərin növləri

Damirləri müxtəlif cəhətdən bir çox növlərə bölmək olar. Məsələn, **məna etibarilə** damirlər üç qismə bölünür:

1. أَنَا - أَنَا الْمُتَكَلِّمُ (أنا - mən, نَحْنُ - biz¹) **birinci** şəxs damirləri;
2. أَنْتَ, أَنْتَ الْمُخَاطَبُ (أنت - sən, أَنْتُمْ, أَنْتُمْ أَنْتُمْ - siz) **ikinci** şəxs damirləri;
3. هُوَ, هُوَ الْعَائِبُ (هو - o, هُمَا, هُمَا هُمَا - onlar) isə **üçüncü** şəxs damirləri.

¹ أَنَا الْمُتَكَلِّمُ الْمُعْظَمُ نَفْسَهُ لakin “biz” damiri əsasən I şəxsin cəmi üçün işlənir. Lakin “özünü mədh edən, tərifləyən I şəxsin tək” üçün də işlənə bilər. Qurani Kərimdə Allahın ﷻ özü barədə نَحْنُ “biz” deməsi də məhz bu baxımdandır. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ﴾

“Sizi **Biz** yaratdıq. Bəs nə üçün dirildiləcəyinizi təsdiq etmirsiniz?” (əl-Vaqiə, 57).

Cümlədə görünüb-görünməmə baxımından isə damirlər iki qismə bölünür:

1. الْبَارِزُ – مَا لَهُ صُورَةٌ فِي اللَّفْظِ

1. الْبَارِزُ “Bəriz” (görünən) damirlər – cümlə tərkibində xüsusi formaya malik olan damirlərə deyilir. Məsələn, أَنَا - mən, أَنْتَ, أَنْتِ - sən, كِتَابُكَ “sənin kitabın” sözündəki كَ “sənin” damiri və s.

2. الْمُسْتَتِرُ – مَا كَانَ خَفِيًّا لَيْسَ لَهُ صُورَةٌ ظَاهِرَةٌ فِي اللَّفْظِ

2. الْمُسْتَتِرُ “Mustətir” (görünməyən, nəzərdə tutulan) damirlər – cümlə tərkibində görünən forması olmayan, amma nəzərdə tutulan damirlərə deyilir. Məsələn, اذْهَبْ “get!” əmr felində fail görünür. Lakin burada fail nəzərdə tutulan أَنْتَ “sən” damiridir.

أَقْسَامُ الْبَارِزِ

“Bəriz” (görünən) damirlərin növləri

“Bəriz” (görünən) damirlər sözə bitişik və ya ayrı yazılma baxımından iki qismə bölünür:

1. الضَّمِيرُ الْمُتَّصِلُ – هُوَ الَّذِي لَا يُبْتَدَأُ بِهِ الْكَلَامُ، وَلَا يَقَعُ بَعْدَ "إِلَّا",

1. **Muttəsil damirlər** (bitişən damirlər) – cümlənin əvvəlində və "إِلَّا" istisna ədatından¹ sonra işlənmə bilməyən damirlərə deyilir. Məsələn, رَأَيْتُكَ “səni gördüm” cümləsində تٌ və كَ damirləri kimi.

¹ "إِلَّا" və digər istisna ədatları barədə daha ətraflı gələn dərslərimizdə biləcəyik.

2. الضَّمِيرُ الْمُنْفَصِلُ – هُوَ الَّذِي يَصِحُّ أَنْ يُبْتَدَأَ بِهِ الْكَلَامُ، وَ يَصِحُّ أَنْ يَقَعَ بَعْدَ "إِلا"،

2. **Munfəsil damirlər** (ayrı yazılan damirlər) – cümlənin əvvəlində və "إِلا" istisna ədatından sonra işlənə bilən damirlərə deyilir.

Məsələn:

أَنَا طَالِبٌ - Mən tələbəyəm

مَا نَجَحَ إِلَّا أَنْتَ - Səndən başqa heç kəs müvəffəqiyyət qazanmadı

Cümlələrdəki أَنَا və أَنْتَ damirləri munfəsil damirlərdir. Çünki أَنَا damiri cümlənin əvvəlində işlənilib, أَنْتَ damiri isə "إِلا" istisna ədatından sonra gəlib.

أَقْسَامُ الْمُتَّصِلِ بِحَسَبِ مَوْقِعِهِ فِي الْإِعْرَابِ

Muttəsəl damirlərin cümlədəki qrammatik mövqeyinə görə növləri

Bildiyimiz kimi damirlər (şəxs əvəzliləri) "əl-məbni"dirlər. Yəni hallanmırlar. Bu səbəbdən damirlərin təsniyəsi (ikilik halı) və cəmi morfoloji yolla deyil, leksik yolla düzəlidir.

Damirlər "əl-məbni" (hallanmayan) olduqlarına görə cümlədəki qrammatik mövqeyinə görə növlərə bölünürlər. Yəni hər halın özünə xas olan damirləri var. Bu baxımdan muttəsəl damirlər üç qismə bölünür:

أَوَّلًا: ضَمَائِرُ رَفْعٍ

Birinci: Raf (adlıq hal) damirləri

Bunlar aşağıdakılardır:

1) تُنَّ، تُمْ، تُمَّا، تِ، تَ، تٌ - (hərəkəli ت "tə") التَّاءُ الْمُتَحَرِّكَةُ

Məsələn:

ذَهَبْتُ، ذَهَبْتَ، ذَهَبْتُمْ، ذَهَبْتُمَا، ذَهَبْتُمْ، ذَهَبْتُنَّ

2) ذَهَبُوا، يَذْهَبُونَ، تَذْهَبُونَ، إِذْهَبُوا (cəm bildirən و "vav") . Məsələn:

ذَهَبُوا، يَذْهَبُونَ، تَذْهَبُونَ، إِذْهَبُوا

3) أَلِفُ الْاِثْنَيْنِ (təsniyə bildirən ا “əlif”). Məsələn:

ذَهَبًا, يَذْهَبَانِ, تَذْهَبَانِ, اِذْهَبَا

4) يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ (II şəxs tək muənnəsi bildirən ي “yə”). Məsələn:

تَذْهَبِيْنَ, اِذْهَبِي

5) نُونُ النَّسْوَةِ (muənnəs bildirən ن “nun”). Məsələn:

ذَهَبْنَ, يَذْهَبْنَ, تَذْهَبْنَ, اِذْهَبْنَ

6) نَا الْمُتَكَلِّمِينَ (I şəxs cəm bildirən نا “nə”). Məsələn:

ذَهَبْنَا

Qeyd: Yuxarıda qeyd etdiyimiz “muttəsil raf” (adlıq hal bitişən) damirləri fellərə xas olan damirlərdir. Bu damirlər felin məlum növündə “fail”, felin məchul növündə isə “naib fail” rolunu oynayrlar.

Gördüyümüz kimi bu damirlərdən bəziləri yalnız madi (keçmiş zaman) feli ilə, bəziləri yalnız mudari (indiki-gələcək zaman) feli ilə, bəziləri isə həm madi, həm də mudari felləri ilə işlənilər. Məsələn, II (وَإِذَا جَمَعْتَهُ), III (الْاِثْنَيْنِ أَلِفُ) və V (نُونُ النَّسْوَةِ) növ damirlər həm madi, həm də mudari felləri ilə işlənilər. I (النَّاءُ الْمُتَحَرِّكَةُ) və VI (نَا الْمُتَكَلِّمِينَ) növ damirlər isə yalnız madi felində işlənilər. IV (يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ) növ damir isə yalnız mudari felində işlənilir.

ثَانِيًا: ضَمَائِرُ نَصْبٍ

İkinci: Nasb (təsirlilik hal) damirləri

Bunlar aşağıdakılardır:

1) يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ (I şəxs təki bildirən ي “yə”). Məsələn:

سَأَلْنِي, يَسْأَلْنِي, اِسْأَلْنِي

2) كَافُ الْمُخَاطَبِ (II şəxsi bildirən ك “kəf”). Muzəkkər təkdə ك, muənnəs təkdə كِ, muzəkkər cəmdə كِ “kəf”-in sonuna مِيمُ الْجَمْعِ

(cəm bildirən “mim”) əlavə olunaraq كُم, təsniyədə (muənnəs və muzəkkərdə) cəm bildirən “mim” və ikilik bildirən “əlif” əlavə olunaraq كُمَا, muənnəs cəmdə isə sonuna ن əlavə olunaraq كُنْ şəklini alır. Məsələn:

سَأَلْتُكَ, يَسْأَلُكَ, سَأَلْتُكَ, سَأَلْتُكُمَا, يَسْأَلُكُمَا,
سَأَلْتُكُمْ, يَسْأَلُكُمْ, سَأَلْتُكُمْ, يَسْأَلُكُمْ

3) هَاءُ الْعَائِبِ (III şəxsi bildirən هـ “hə”). Muzəkkər təkdə هُ, muənnəs təkdə هَا, muzəkkər cəmdə هـ “hə”-nin sonuna cəm bildirən “mim” əlavə olunaraq هُم, təsniyədə (muənnəs və muzəkkərdə) cəm bildirən “mim” və ikilik bildirən “əlif” əlavə olunaraq هُمَا, muənnəs cəmdə isə sonuna ن əlavə olunaraq هُنَّ şəklini alır. Məsələn:

سَأَلْتُهُ, يَسْأَلُهُ, سَأَلْتُهَا, يَسْأَلُهَا, سَأَلْتُهُمَا, يَسْأَلُهُمَا, سَأَلْتُهُمْ,
يَسْأَلُهُمْ, سَأَلْتُهُنَّ, يَسْأَلُهُنَّ

4) نَا الْمُتَكَلِّمِينَ (I şəxs cəm bildirən نَا “nə”). Məsələn:

سَأَلْنَا, يَسْأَلُنَا

Qeyd: “Muttəsil nasb” damirləri tam təsirli fellərlə¹ (madi və mudari), naqis fellərlə (كَانَ və onun bacıları) və təsirlik hal tələb edən ədatlarla² (إِنَّ və onun bacıları) işlənilir. Məsələn, لَعَلَّهُ, لَيْتَنِي, və s. İsimlərlə isə işlənmirlər. Tam təsirli fellərlə işlənməkən “məful”, naqis fellərlə işlənməkən naqis felin xəbəri, təsirlik hal tələb edən ədatlarla işləndikdə isə işləndiyi ədatın ismi rolunu oynayır. Məsələn:

ضَرَبَنِي خَالِدٌ Xalid məni vurdu

إِنَّكَ طَالِبٌ Həqiqətən, sən tələbəsən

¹ Vəya təsirli felin mənasını verən “isim fel”, məsdər və s.

² Yəni ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı nasb edən ədatlarla.

Qeyd 1: “Muttəsil cərr” damirləri isimlərlə izafə şəklində və hərfu-cərlərlə işlənilir. İsimlərlə işlənərkən mudafun-ileyh, hərfu-cərlərlə işlənərkən məcrur isim rolunu oynayırlar.

الفَوَائِدُ الْمُتَعَلِّقَةُ بِالضَّمَائِرِ الْمُتَّصِلَةِ

Muttəsil damirlərə aid faydalar

Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən göründüyü kimi muttəsil damirlər ümumilikdə doqquz ədəddir. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) تُنَّ، تُمْ، تُمَّا، تِ، تَ، تٌ - التَّاءُ الْمُتَحَرِّكَةُ (hərəkəli ت “tə”) .
- 2) وَأَوْ الْجَمَاعَةِ (cəm bildirən و “vav”) .
- 3) أَلْفُ الْاِثْنَيْنِ (təsniyə bildirən ا “əlif”).
- 4) يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ (II şəxs tək muənnəsi bildirən ي “yə”).
- 5) نُونُ النَّسْوَةِ (muənnəs bildirən ن “nun”).
- 6) نَاءُ الْمُتَكَلِّمِينَ (I şəxs cəm bildirən نَا “nə”).
- 7) يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ (I şəxs tək bildirən ي “yə”).
- 8) كَافُ الْمُخَاطَبِ (II şəxsi bildirən ك “kəf”).
- 9) هَاءُ الْغَائِبِ (III şəxsi bildirən هـ “hə”).

مَا يَخْتَصُّ بِمَحَلِّ الرَّفْعِ

Raf halına xas olan damirlər

Yuxarıda qeyd etdiyimiz doqquz növ damirlərdən beşi raf halına xasdır. Yəni bu damirlər yalnız raf halın yerinə işlənə bilirlər. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) تُنَّ، تُمْ، تُمَّا، تِ، تَ، تٌ - التَّاءُ الْمُتَحَرِّكَةُ (hərəkəli ت “tə”) .
- 2) وَأَوْ الْجَمَاعَةِ (cəm bildirən و “vav”) .
- 3) أَلْفُ الْاِثْنَيْنِ (təsniyə bildirən ا “əlif”).

- 4) يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ (II şəxs tək muənnəsi bildirən ي “yə”).
 5) نُونُ النَّسْوَةِ (muənnəs bildirən ن “nun”).

مَا يَشْتَرِكُ فِيهِ النَّصْبُ وَالْجَرُّ

Nasb və cərdə müştərək olan damirlər

Üç növ damir həm nasb, həm də cərr halının yerində işlənə bilir. Eyni damirlər həm nasb həm də cərr üçün işlənir. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ (I şəxs tək bildirən ي “yə”).
 2) كَافُ الْمُخَاطَبِ (II şəxsi bildirən ك “kəf”).
 3) هَاءُ الْغَائِبِ (III şəxsi bildirən ه “hə”).

مَا يَشْتَرِكُ فِيهِ الرَّفْعُ وَالنَّصْبُ وَالْجَرُّ

Raf, nasb və cərdə müştərək olan damir

Həm raf, həm nasb, həm də cərr halının yerində işlənə bilən damir نَا I şəxs cəm bildirən نَا damiridir. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا آمَنَّا﴾

“O kəslər ki: “Ey Rəbbimiz! Həqiqətən, biz iman gətirdik,” deyərlər”

(Ali İmran, 16)

Bu ayədə رَبَّنَا sözündəki نَا damiri cərr damiridir, إِنَّا sözündəki نَا damiri nasb damiridir, آمَنَّا sözündəki نَا damiri isə raf damiridir.

أقسامُ المنفصلِ بحسبِ موقعِهِ في الإعرابِ

Munfəsil damirlərin cümlədəki qrammatik mövqeyinə görə növləri

Munfəsil (ayrı yazılan) damirlər cümlədəki qrammatik mövqeyi baxımından iki növdür:

1. مَا يَخْتَصُّ بِمَحَلِّ الرَّفْعِ Raf halına xas olan damirlər;
2. مَا يَخْتَصُّ بِمَحَلِّ النَّصْبِ Nasb halına xas olan damirlər.

أولاً: ضمائرُ الرَّفْعِ المنفصلةُ

Birinci: Munfəsil raf damirləri

Munfəsil (ayrı yazılan) raf damirləri ümumilikdə on iki damirdir. Bu damirləri şəxslərə görə aşağıdakı kimi bölmək olar:

1. **I şəxs** damirləri iki ədəddir. Bunlar: أَنَا “mən” – I şəxsin təki üçündür. نَحْنُ “biz” – I şəxsin təsniyəsi, cəmi və ya özünü tərifləyən təki üçün istifadə olunur.
2. **II şəxs** damirləri beş ədəddir. Bunlar: أَنْتَ “sən” – II şəxsin təki muzəkkər üçündür. أَنْتِ “sən” – II şəxsin təki muənnəs üçündür. أَنْتُمَا “siz ikiniz” – II şəxsin təsniyəsi muənnəs və muzəkkər üçündür. أَنْتُمْ “siz” – II şəxsin cəmi muzəkkər üçündür. أَنْتُنَّ “siz” – II şəxsin cəmi muənnəs üçündür.
3. **III şəxs** damirləri beş ədəddir. Bunlar: هُوَ “o” – III şəxsin təki muzəkkər üçündür. هِيَ “o” – III şəxsin təki muənnəs üçündür. هُمَا “onlar ikisi” – III şəxsin təsniyəsi muənnəs və muzəkkər üçündür. هُمْ “onlar” – III şəxsin cəmi muzəkkər üçündür. هُنَّ “onlar” – III şəxsin cəmi muənnəs üçündür.

ثَانِيًا: ضَمَائِرُ النَّسْبِ الْمُنْفَصِلَةُ

İkinci: Munfəsil nasb damirləri

Munfəsil (ayrı yazılan) nasb damirləri də ümumilikdə on iki damirdir. Munfəsil nasb damirləri təsirli fellərlə xüsusi şəkildə “məfulun bihi” vəzifəsində işlədilərək azərbaycan dilində “məni”, “səni”, “onu” və s. kimi tərcümə edilir. İki məful tələb edən təsirli fellərlə işləndikdə isə yönlük halda olan əvəzlilər kimi tərcümə olunur və “mənə”, “sənə”, “ona” və s. kimi tərcümə edilir. Bu damirlər aşağıdakılardır:

1. **I şəxs** damirlərin sayı ikidir. Bunlar: **إِيَّايَ** “məni”, “mənə” – I şəxsin təki üçündür. **إِيَّانَا** “bizi”, “bizə” – I şəxsin təsniyəsi, cəmi və ya özünü tərifləyən təki üçün istifadə olunur.
2. **II şəxs** damirlərin sayı beşdir. Bunlar: **إِيَّاكَ** “səni”, “sənə” – II şəxsin təki muzəkkər üçündür. **إِيَّاكَ** “səni”, “sənə” – II şəxsin təki muənnəs üçündür. **إِيَّاكُمَا** “siz ikinizi”, “siz ikinizə” – II şəxsin təsniyəsi muənnəs və muzəkkər üçündür. **إِيَّاكُمْ** “sizi”, “sizə” – II şəxsin cəmi muzəkkər üçündür. **إِيَّاكُمْ** “sizi”, “sizə” – II şəxsin cəmi muənnəs üçündür.
3. **III şəxs** damirlərin sayı beşdir. Bunlar: **إِيَّاهُ** “onu”, “ona” – III şəxsin təki muzəkkər üçündür. **إِيَّاهَا** “onu”, “ona” – III şəxsin təki muənnəs üçündür. **إِيَّاهُمَا** “onların ikisini”, “onların ikisinə” – III şəxsin təsniyəsi muənnəs və muzəkkər üçündür. **إِيَّاهُمْ** “onları”, “onlara” – III şəxsin cəmi muzəkkər üçündür. **إِيَّاهُنَّ** “onları”, “onlara” – III şəxsin cəmi muənnəs üçündür.

Qeyd: Munfəsil (ayrı yazılan) nasb damirləri yalnız iki halda - raf və nasb hallarında olur. Cərr halın damirləri yalnız muttəsil (bitişən) olur.

مَوَاضِعُ الْإِثْتِيَانِ بِضَمِيرِ النَّصْبِ الْمُنْفَصِلِ

Munfəsil nasb damirinin işlədilməsi şəraiti

Munfəsil nasb damiri əsasən aşağıdakı şəraitdə işlənir:

1. إِذَا كَانَ الضَّمِيرُ مَفْعُولًا بِهِ وَتَقَدَّمَ عَلَى عَامِلِهِ؛

1. Əgər damir öz amilindən (feldən) qabağa keçmiş “məful bihi” olarsa¹. Məsələn:

Bu ayədə إِيَّاكَ munfəsil nasb damiri وَنَسْتَعِينُكَ “Sənə ibadət edirik və Səndən kömək diləyirik” fellərindəki كَ muttəsil damirinin önə keçmiş formasıdır.

2. إِذَا وَقَعَ الضَّمِيرُ بَعْدَ حَرْفِ الْعَطْفِ؛

2. Əgər damir bağlayıcılardan sonra gələrsə. Məsələn:

رَأَيْتُكَ وَإِيَّاهُ - Səni də onu da gördüm

3. إِذَا وَقَعَ الضَّمِيرُ بَعْدَ أَدَاةِ الْإِسْتِثْنَاءِ "إِلَّا"؛

3. Əgər damir "إِلَّا" istisna ədatından sonra gələrsə. Məsələn:

مَا رَأَيْتُ إِلَّا إِيَّاهُ - Yalnız onu gördüm

4. إِذَا كَانَ الضَّمِيرُ مَفْعُولًا ثَانٍ لِفِعْلٍ مُتَعَدٍّ إِلَى مَفْعُولَيْنِ وَ وَقَعَ بَعْدَ ضَمِيرِ نَصْبٍ مُتَّصِلٍ

4. Əgər damir iki məful tələb edən mutəaddi (təsirli) felin ikinci məfulu olub nasb damirindən sonra gələrsə². Məsələn:

أَيْنَ الْمَجَلَّةُ؟ أَعْطَيْتُكَ إِيَّاهَا - Jurnal haradadır? Onu sənə verdim

5. إِذَا وَقَعَ الضَّمِيرُ مَفْعُولًا لِمَصْدَرٍ أُضِيفَ إِلَى فَاعِلِهِ؛

¹ Ərəb dilində bəlağət qaydasına görə: “تقديم المفعول على العامل يفيد الحصر” “Cümlə üzvünün öz amilindən (təsiredicisindən) önə keçməsi xüsusilik (məhdudlaşdırma) ifadə edir” və cümlə “yalnız”, “ancaq” xüsusilik və məhdudlaşdırma bildirən mənə kəsb edir.

² Bu məsələnin təfsilatı ayrıca gələcək.

5. Əgər damir öz failinə izafə olunmuş məsdərin məfulu olarsa.
Məsələn:

نَتَّظِرُ زِيَارَةَ الْمُدِيرِ إِيَّانَا غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ

Müdirin inşə-Allah sabah bizi ziyarə edəcəyini gözləyirik

Bu cümlədə زِيَارَةَ “ziyarət” məsdərdir الْمُدِيرِ “müdir” sözünə izafə olunub. إِيَّانَا الْمُدِيرِ “müdir” sözü mənaca زِيَارَةَ məsdərinin failidir. “bizi” nasb damiri isə زِيَارَةَ məsdərinin məfuludur. Ötən dərslərimizdən bildiyimiz kimi məsdərlər fellər kimi təsir edə bilirlər. Cümlənin mənası: يَزُورُنَا الْمُدِيرُ غَدًا deməkdir.

اتِّصَالُ الضَّمِيرِ بِعَامِلِهِ وَانْفِصَالُهُ

Damirin amillə bitişik və ya ayrı yazılmasının hökmü

Bundan əvvəl munfəsil və muttəsil damirlərdən danışdıq. İndi isə damirlərin amillə bitişik və ya ayrı yazılma hökmündən (vacib və ya icazəli olması baxımından) danışacağıq.

Əvvəlcə bu məsələdə ümumi qaydanı qeyd edək:

القَاعِدَةُ الْعَامَّةُ: كُلُّ مَوْضِعٍ أَمَكَّنَ أَنْ يُؤْتَى فِيهِ بِاضْمِيرٍ مُتَّصِلًا، لَا يَجُوزُ الْعُدُولُ

عَنْهُ إِلَى الضَّمِيرِ الْمُنْفَصِلِ.

Ümumi qayda: Muttəsil (bitişən) damir işlənməsi mümkün olan yerlərdə munfəsil (ayrı yazılan) damir işlətmək olmaz.

Yəni o yerdə ki muttəsil damir işlənə bilər, həmin yerdə munfəsil damir işlətmək olmaz. Məsələn, أَعْرِفُكَ “Səni tanıyıram” cümləsində كُ muttəsil damiri əvəzinə إِيَّاكَ muttəsil damiri işlədib أَعْرِفُ إِيَّاكَ demək düzgün deyil. Çünki burada muttəsil damir işlədilməsi mümkündür. Əksinə, muttəsil damir işlənməsi mümkün olmayan yerlərdə munfəsil damirin işlənməsi vacib olur.

Damirin amillə bitişik və ya ayrı yazılmasının caiz olduğu yerlər

Damirin amillə bitişik və ya ayrı yazılması barədə öyrəndiyimiz ümumi qaydadan bildik ki, “*muttasil (bitişən) damir işlənməsi mümkün olan yerlərdə munfəsil (ayrı yazılan) damir işlətmək olmaz*”. Lakin bəzi hallarda damirin amillə bitişik işlənməsinin mümkün olmasına baxmayaraq ayrı işlənməsi də caiz (icazəli) olur. Damirin amillə həm bitişik, həm də ayrı işlənməsinin mümkün olduğu hallar aşağıdakılardır:

1. كُلُّ فِعْلٍ تَعَدَّى غَلَى مَفْعُولَيْنِ ضَمِيرَيْنِ وَالْأَوَّلُ أَعْرَفُ مِنَ الثَّانِي، فَيَجُوزُ فِي الضَّمِيرِ الثَّانِي أَنْ يَكُونَ مُتَّصِلًا وَأَنْ يَكُونَ مُنْفَصِلًا.

1. İki məful tələb edən təsirli felin məfulları damirlər olub, birinci damir ikincisindən “**daha müəyyən**” olarsa, ikinci damiri həm bitişik, həm də ayrı işlətmək olar. Müəyyənlik dərəcəsinə görə damirlərin sxemi belədir: **I şəxs** damiri **II və III şəxs** damirlərindən daha müəyyən sayılır, **II şəxs** damiri **III şəxsdən** daha müəyyən sayılır¹. Məsələn:

الثَّوْبُ كَسَوْتُكَه (كَسَوْتُكَ إِيَّاهُ) - Paltarı sənə geyindirdim

الْمُدْرَسُ ظَنَنْتُكَه (ظَنَنْتُكَ إِيَّاهُ) - Səni müəllim zənn etdim

Allah ﷻ buyurur:

﴿إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَأَيْتَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأُمْرِ﴾

“O zaman Allah yuxunda sənə onları az göstərdi. Əgər onları sənə çox göstərsəydi, ruhdan düşər və döyüş barəsində bir-birinlə mübahisə edərdiniz.” (əl-Ənfal, 43)

¹ Bildiyimiz kimi damirlərin hamısı müəyyəndir. Lakin I şəxs damirləri II və III şəxslərdən, II şəxs damirləri isə III şəxsdən daha müəyyən sayılır. Çünki danışan şəxs (I şəxs) özünü xitab olunandan (II şəxs) və ya qaib olandan (III şəxsdən) daha yaxşı tanıyır. Həmçinin, xitab olunan (II şəxs) qaib olandan (III şəxsdən) daha yaxşı tanınır.

Qeyd 1: Əgər iki məful damirlərdən ikincisi birincidən “**daha müəyyən**” olarsa bu halda damirlərin ayrı yazılması vacib olur. Məsələn:

الْكِتَابُ أُعْطِيْتُهُ إِيَّاكَ - Kitabı sənə verdim

Bu cümləni كِ kimi demək olmaz. Çünki ikinci damir كِ birinci damirdən هُ daha müəyyəndir.

Qeyd 2: Əgər iki məful damirlərin hər ikisi eyni rütbəli (eyni şəxslə) damirlər olarsa bu halda da damirlərin ayrı yazılması vacib olur. Məsələn:

الْكِتَابُ أُعْطِيْتُهُ إِيَّاهُ - Kitabı ona verdim

Bu cümləni هُ kimi demək olmaz. Çünki damirlərin hər ikisi eyni şəxslə (III şəxs) damirlərdir.

2. إِذَا كَانَ الضَّمِيرُ خَبْرًا لـ "كَانَ" أَوْ إِحْدَى أَخَوَاتِهَا جَازَ فِيهِ أَنْ يَكُونَ مُتَّصِلًا أَوْ أَنْ يَكُونَ مُنْفَصِلًا

2. Əgər damir "كَانَ" və onun bacılarından birinin xəbəri olarsa həm bitişik həm də ayrı yazıla bilər. Məsələn:

الْمُدْرَسُ كُنْتُهُ (كُنْتُ إِيَّاهُ) - Müəllim olmuşam

“Mustətir” (görünməyən) damir və onun növləri¹

الْمُسْتَتِرُ “Mustətir” (görünməyən) damirlər – cümlə tərkibində görünən forması olmayan, amma nəzərdə tutulan damirlərə deyilir. Mustətir damirlər yalnız raf (adlıq hal) damirləri olur.

“Mustətir” (görünməyən) damirlər iki növdür:

1. الْمُسْتَتِرُ وَجُوبًا “Mustətir vucubən” - görünməməsi vacib olan damirlər;
2. الْمُسْتَتِرُ جَوَازًا “Mustətir cəvəzən” - görünməməsi caiz (icazəli) olan damirlər.

الضَّمِيرُ الْمُسْتَتِرُ وَجُوبًا وَمَوَاضِعُهُ

“Mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damirlərin işləndiyi yerlər

تَعْرِيفُهُ: الضَّمِيرُ الْمُسْتَتِرُ وَجُوبًا – هُوَ الَّذِي لَا يَحِلُّ مَحَلَّهُ الْأِسْمِ الظَّاهِرُ وَلَا الضَّمِيرِ الْمُنْفَصِلُ؛

“Mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damirlər – yerinə aşkar isim və ya münfəsil damir işlənə bilməyən və nəzərdə tutulan damirlərdir.

“Mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damirlərin işləndiyi yerlər çoxdur. Bunlardan ən çox işlənən dördünü qeyd edək:

1. فِعْلُ الْأَمْرِ لِلْوَاحِدِ الْمُخَاطَبِ؛ فَالْفَاعِلُ فِي هَذَا الْفِعْلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ "أَنْتَ", فَإِذَا جَاءَ فِي مَكَانِ الْمُسْتَتِرِ ضَمِيرٌ مُنْفَصِلٌ كَانَ تَوْكِيدًا لِلضَّمِيرِ الْمُسْتَتِرِ وَجُوبًا, وَلَيْسَ بِفَاعِلٍ لِلْفِعْلِ الْمَذْكُورِ

¹ Bu mövzu fayda üçün qeyd olunub, dərstdə tələb olunmur.

1. **II şəxsin muzəkkər təkii üçün işlənən əmr felində fail** أَنْتَ “sən” “mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damiridir. Məsələn: قُمْ “get!”, اجْتَهِدْ “çalış!” və s. Bu əmr fellərinin hər birində fail أَنْتَ “sən” “mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damiridir. Bu damirin üzə çıxması caiz deyil. Əgər bu əmr fellərindən sonra أَنْتَ “sən” damiri işlənsə, - قُمْ أَنْتَ “sən get!”, اجْتَهِدْ أَنْتَ “sən çalış!” - bil ki, bu damir fail deyil, nəzərdə tutulan damiri təkid edən munfəsil damirdir¹.

2. **الفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْمَبْدُوءُ بِالْهَمْزَةِ، فَالْفَاعِلُ فِي هَذَا الْفِعْلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ** “أنا”, فَإِذَا جَاءَ فِي مَكَانِ الْمُسْتَتِرِ ضَمِيرٌ مُنْفَصِلٌ كَانَ تَوْكِيدًا لِلضَّمِيرِ الْمُسْتَتِرِ وَجُوبًا، وَلَيْسَ بِفَاعِلٍ لِلْفِعْلِ الْمَذْكُورِ

2. **Həmzə ilə başlayan mudari fellərində (I şəxsin təkii) fail** أَنَا “mən” “mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damiridir. Məsələn: أَحْفَظُ الْقُرْآنَ “Quranı əzbərləyirəm”, أَجْتَهِدُ لَيْلَ نَهَارٍ “gecəgündüz çalışıram” və s. Bu fellərin hər birində fail أَنَا “mən” “mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damiridir. Bu damirin üzə çıxması caiz (icazəli) deyil. Əgər bu fellərdən sonra أَنَا “mən” damiri işlənsə, - أَحْفَظُ أَنَا “Mən əzbərləyirəm”, أَجْتَهِدُ أَنَا “Mən çalışıram” - bil ki, bu damir fail deyil, nəzərdə tutulan damiri təkid edən munfəsil damirdir.

¹ II şəxsin digər (muənnəs tək, muzəkkər cəm, təsniyə və muənnəs cəm, təsniyə) əmr fellərinin failləri isə görünən damirlərdir. Məsələn: يَا فَاطِمَةُ! اِذْهَبِي! “ey Fatimə, get!” burada fail ي damiridir. يَا إِخْوَانِ! اِذْهَبُوا! “ey qardaşlar, gedin!” burada fail و damiridir. يَا أَخَوَاتِي! اِذْهَبْنَ! “ey iki qardaş (iki bacı), gedin!” burada fail ا damiridir. يَا أَخَوَاتِي! اِذْهَبْنَ! “ey bacılar, gedin!” burada fail ن damiridir.

3. **الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْمَبْدُوءُ بِالتَّوْنِ**, فَالْفَاعِلُ فِي هَذَا الْفِعْلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ "نَحْنُ", فَإِذَا جَاءَ فِي مَكَانِ الْمُسْتَتِرِ ضَمِيرٌ مُنْفَصِلٌ كَانَ تَوْكِيدًا لِلضَّمِيرِ الْمُسْتَتِرِ وَجُوبًا, وَلَيْسَ بِفَاعِلٍ لِلْفِعْلِ الْمَذْكُورِ

3. **نَحْنُ** ilə başlayan mudari fellərində (I şəxsin cəmi) fail **نَحْنُ** "biz" "mustətir vucubən" (görünməməsi vacib olan) damiridir. Məsələn: **نَقَرْنَا الدَّرْسَ** "dərsi oxuyuruq" və s. Bu fellərin hər birində fail **نَحْنُ** "biz" "mustətir vucubən" (görünməməsi vacib olan) damiridir. Bu damirin üzə çıxması caiz (icazəli) deyil. Əgər bu fellərdən sonra **نَحْنُ** "biz" damiri işlənsə, - **نَقَرْنَا الدَّرْسَ** "biz hörmət edirik", **نُكْرِمُ الضَّيْفَ** "biz oxuyuruq" - bil ki, bu damir fail deyil, nəzərdə tutulan damiri təkid edən munfəsil damirdir.

4. **الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْمَبْدُوءُ بِتَاءِ الْخِطَابِ لِلْوَاحِدِ الْمَذْكُورِ**, فَالْفَاعِلُ فِي هَذَا الْفِعْلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ "أَنْتَ", فَإِذَا جَاءَ فِي مَكَانِ الْمُسْتَتِرِ ضَمِيرٌ مُنْفَصِلٌ كَانَ تَوْكِيدًا لِلضَّمِيرِ الْمُسْتَتِرِ وَجُوبًا, وَلَيْسَ بِفَاعِلٍ لِلْفِعْلِ الْمَذْكُورِ

4. **أَنْتَ** ilə başlayan və II şəxsin muzəkkər təkini bildirən mudari fellərində (II şəxsin muzəkkər təkini) fail **أَنْتَ** "sən" "mustətir vucubən" (görünməməsi vacib olan) damiridir. Məsələn: **يَا خَالِدُ! هَلْ تَعْرِفُ حَامِدًا؟** "Ey Xalid! Həmidi tanıyırsanmı?". Bu cümlədə **تَعْرِفُ** "tanıyırsan" felinin faili **أَنْتَ** "sən" "mustətir vucubən" (görünməməsi vacib olan) damiridir. Bu damirin üzə çıxması caiz deyil. Əgər bu feldən sonra **أَنْتَ** "sən" damiri işlənsə, - **تَعْرِفُ أَيْمَانَ** "sən tanıyırsan" - bil ki, bu damir fail deyil, nəzərdə tutulan damiri təkid edən munfəsil damirdir¹.

¹ "Mustətir vucubən" (görünməməsi vacib olan) damirlərin işləndiyi yerlər ümumilikdə 10-a yaxındır. Ətraflı bilmək istəyənlər qrammatika kitablarına müraciət etsinlər.

“Mustətir cəvəzən” (görünməməsi caiz olan) damirlərin işləndiyi yerlər

تَعْرِيفُهُ: الضَّمِيرُ الْمُسْتَتِرُ جَوَازًا — هُوَ الَّذِي يَصِحُّ أَنْ يَحِلَّ مَحَلَّهُ الْأِسْمِ الظَّاهِرُ
أَوْ الضَّمِيرِ الْمُنْفَصِلِ؛

“Mustətir cəvəzən” (görünməməsi caiz olan) damirlər –yerinə aşkar isim və ya munfəsil damirin işlənə bildiyi mustətir damirlərdir.

“Mustətir cəvəzən” (görünməməsi caiz olan) damirlərin işləndiyi yerlər aşağıdakılardır:

1. الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْمَبْدُوءُ بِالْيَاءِ لِلْمَذَكَّرِ الْوَاحِدِ، فَالْفَاعِلُ فِي هَذَا الْفِعْلِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ "هُوَ"، لِأَنَّهُ يَصِحُّ أَنْ يَحِلَّ مَحَلَّهُ الْأِسْمِ الظَّاهِرِ؛

1. — “yə” ilə başlayan III şəxsin təkini bildirən mudari fellərində

(III şəxsin muzəkkər təkini) fail “o” “mustətir cəvəzən” (görünməməsi caiz olan) damiridir. Çünki bu feldən sonra aşkar isim işlənə bilər. Məsələn: يَذْهَبُ “gedir”, يَدْرُسُ “oxuyur” və s. Bu fellərin hər birində fail “o” “mustətir cəvəzən” (görünməməsi caiz olan) damiridir. Çünki biz bu fellərdən sonra zahir isim işlədə bilərik. Məsələn: يَذْهَبُ حَامِدٌ “Həmid gedir”, يَدْرُسُ خَالِدٌ “Xalid oxuyur”.

2. كُلُّ فِعْلٍ مَاضٍ أُسْنِدَ إِلَى ضَمِيرِ الْعَائِبِ أَوْ الْعَائِبَةِ فَالْفَاعِلُ فِي هَذَا الْفِعْلِ إِذَا أُسْنِدَ إِلَى ضَمِيرِ الْعَائِبِ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ "هُوَ"، وَإِذَا أُسْنِدَ إِلَى ضَمِيرِ الْعَائِبَةِ فَالْفَاعِلُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ جَوَازًا تَقْدِيرُهُ "هِيَ"، لِأَنَّهُ يَصِحُّ أَنْ يَحِلَّ مَحَلَّهُمَا الْأِسْمِ الظَّاهِرِ؛

2. III şəxsin muzəkkər və ya muənnəs təkini bildirən hər bir madi feldə¹ fail III şəxsin muzəkkər təkində “o” “mustətir

¹ İstər madi (keçmiş zaman) olsun, istər mudari (indiki-gələcək zaman) olsun.

cəvəzən" (görünməməsi caiz olan) damiri, III şəxsin təki muənnəs təkində isə هِيَ "o" "mustətir cəvəzən" (görünməməsi caiz olan) damiridir. Çünki bu fellərdən sonra aşkar isim işlənə bilər. Məsələn: قَامَ "qalxdı", دَهَبَتْ "getdi" və s. قَامَ felində fail هُوَ "o" "mustətir cəvəzən" (görünməməsi caiz olan) damiridir. Çünki biz bu feldən sonra zahir isim işlədə bilərik. Məsələn: قَامَ الْمُدْرَسُ "Müəllim qalxdı". دَهَبَتْ felində isə fail هِيَ "o" "mustətir cəvəzən" (görünməməsi caiz olan) damiridir. Çünki biz bu feldən sonra zahir isim işlədə bilərik. Məsələn: دَهَبَتْ فَاطِمَةُ "Fatimə getdi".

3. مَا كَانَ بِمَعْنَى الْفِعْلِ مِنَ الصِّفَاتِ الَّتِي فِيهَا خَصَائِصُ الْفِعْلِ وَالْإِسْمِ وَهِيَ: إِسْمُ الْفَاعِلِ, وَاسْمُ الْمَفْعُولِ, وَالصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ, وَأَبْوَابُ الْمُبَالَغَةِ.

3. Həm felin, həm də ismin (sifətin) xüsusiyyətlərini daşıyan və fel mənasını verən sözlər. Bunlar: 1- **"ismu fail"** (indiki zaman feli sifəti), 2- **"ismu məful"** (keçmiş zaman feli sifəti), 3- **"sifətu muşəbbəhə"** (felə oxşar sifətlət) və 4- **mubaliğə** vəznəridir. Məsələn: هَدِيسُ الْحَدِيثِ مَفْهُومٌ "Hədis başa düşmüşdür", عَلِيٌّ فَاهِمٌ "Əli başa düşmüşdür", هَذَا الطَّالِبُ حَسَنٌ "Bu tələbə yaxşıdır", خَالِدٌ أَكَّالٌ "Xalid çox yeyəndir". Bu cümlələrin hər birində fail "mustətir cəvəzən" (görünməməsi caiz olan) damiridir. Çünki bu fellərdən sonra aşkar isim işlənə bilər. Məsələn: عَلِيٌّ فَاهِمٌ أَخُوهُ "Əlinin qardaşı başa düşmüşdür", هَدِيسُ الْحَدِيثِ مَفْهُومٌ مَعْنَاهُ "hədisin mənası başa düşüldü", هَذَا الطَّالِبُ حَسَنٌ خُلُقُهُ "Bu tələbənin əxlaqı yaxşıdır", خَالِدٌ أَكَّالٌ أَخُوهُ "Xalidin qardaşı çox yeyəndir".

11. ON BİRİNCİ DƏRS

الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ

Məful mutlaq (sərbəst məful)

Ötən dərslərimizin birində “məsdər” barədə danışdıq¹ və bildik ki, “məsdər” **felin kök hərflərindən ibarət olan və hərəkətin adını bildirən isimdir**. Məsdərlər adi isimlər olduğu üçün ismin bütün xüsusiyyətlərinə malikdir. Hər hansı bir isim kimi məsdərlər də hallanır, cəmlənir, müəyyənlik və ya qeyri-müəyyənlikdə ola bilər, izafə olur, hərfu cərrlərlə işlənir və s. Həmçinin, adi isimlər kimi məsdərlər cümlədə istənilən cümlə üzvü rolunda çıxış edə bilər. Məsələn, fail, məful, mübtəda, xəbər, mudaf, mudafun-ileyh və s. ola bilər.

Bəzən feli cümlədə, eyni felin məsdəri nasb halında gəlib öz felinin mənasını gücləndirmək, hərəkətin tərzini və ya miqdarını bildirmək məqsədi də daşıyır. Bəzi hallarda isə feli əvəz də edə bilər. Bu növ məsdərlərə الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ “məful mutlaq” (sərbəst məful) deyilir.

Haqqında danışacağımız cümlə üzvünün الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ “məful mutlaq” (sərbəst məful) adlanmasına səbəb onun digər məfullardan fərqli olaraq heç bir hərfu-cərdən asılı olmamasıdır. الْمُطْلَقُ “Mutlaq” sözünün mənası “sərbəst”, “azad”, “buraxılmış” deməkdir. Digər məfullara (“məful fihi”, “məful bihi” və gələcəkdə öyrənəcəyimiz “məful ləhu”, “məful məahu”) fikir versək görərik ki, hər birinin yanında müəyyən hərfu-cərr gəlmişdir. Məsələn, الْمَفْعُولُ بِهِ “məful bihi” — بِ- “-la, -lə” hərfu-cəri ilə yanaşı gəlir. Çünki fel onunla icra olunur. الْمَفْعُولُ فِيهِ “Məful fihi” (zərf) isə فِي “-da, -də” hərfu-cəri ilə yanaşı gəlir, çünki فِي hərfu-cərinin mənasını verir².

“Məful mutlaq” isə heç bir hərfu-cərlə bağlı olmadığına görə belə adlanmışdır.

¹ Bax. II kitab 11-ci dərs.

² Bax. III kitab 12-ci dərs.

تَعْرِيفُ الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ

“Məful mutlaq”ın tərifi

تَعْرِيفُهُ: الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ – هُوَ الْمَصْدَرُ الْمَنْصُوبُ يُذَكَّرُ بَعْدَ الْفِعْلِ مِنْ لَفْظِهِ تَوْكِيداً لِلْفِعْلِ، أَوْ بَيَاناً لِتَوْعِيهِ، أَوْ بَيَاناً لِعَدَدِهِ، وَقَدْ يَكُونُ نَائِباً عَنِ فِعْلِهِ.

Tərifi: “Məful mutlaq” (sərbəst məful) – feldən sonra gələn və aid olduğu felin mənasını gücləndirən, miqdarını və ya tərzini bildirən və fellə eyni kökdən ibarət olan **mənsub məsdərə deyilir**. Bəzən feli əvəz də edə bilir¹.

Tərifin şərhı:

Tərifdən gördüyümüz kimi “məful mutlaq” feldən sonra gələn mənsub (təsirlik halda olan) **məsdərdir**. Bu məsdər fellə eyni kökdən olmalıdır. Məsələn:

ضَرَبْتُهُ ضَرْباً

Onu zərblə vurdum (hərfən: onu vurma ilə vurdum)

Bu cümlədə ضَرْباً “zərblə” sözü “məful mutlaq”dır və o ضَرَبَ “vurdu” felinin eyni köklü məsdəridir. Feldən sonra mənsub halda gəlmişdir.

“Məful mutlaq” təkcə fellərlə deyil, cümlədə fel kimi çıxış edə bilən məsdər, “ismu fail”, “ismu məful” və bir sıra sifətlərlə də işləne bilir. Məsələn:

- **Məsdərlə** işlənməsinə misal:

عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ حَامِداً ضَرْباً

Həmidi zərblə vurduğundan təəccübləndim

- **“İsmu fail”lə** işlənməsinə misal:

أَنَا ضَارِبٌ حَامِداً ضَرْباً

Mən Həmidi zərblə vuranam

¹ “Məful mutlaq” hərəkətlə əlaqədər olduğu üçün Azərbaycan dili qrammatikasında “zərf” rolunu oynayır.

- “İsmu məful”la işlənməsinə misal:

أَنَا مَضْرُوبٌ ضَرْبًا

Mən zərblə vurulmuşam

- Sifətlə işlənməsinə misal:

هَذَا الْخَبْرُ صَحِيحٌ صَحَّةً تَامَةً

Bu xəbər tamamilə doğrudur

(Hər fən: Bu xəbər tam doğruluğu ilə doğrudur)

أَنْوَاعُ الْمَفْعُولِ الْمَطْلُوقِ

“Məful mutlaq”ın növləri

“Məful mutlaq”ın tərifindən görürük ki, “məful mutlaq” cümlədə dörd şeyi ifadə edir:

1. المُؤَكَّدُ لِفِعْلِهِ Aid olduğu felin mənasını gücləndirir. Məsələn:

ضَرَبْتُهُ ضَرْبًا

Onu zərblə vurdum (hər fən: onu vurma ilə vurdum)

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾

“Və Allah Musa ilə sözlə (vasitəsiz) danışdı” (ən-Nisa, 164)

2. الْمُبَيَّنُّ لِنَوْعِ الْفِعْلِ Felin tərzini (sifətini) bildirir. Bu növ “məful mutlaq”dan sonra həmişə sifət gəlir və ya məsdər ismə izafə olunur. Məsələn:

قَرَأْتُ قِرَاءَةً حَيِّدَةً

Gözəl qıraətlə oxudum

فَهَمَّتْ الْمَسْأَلَةَ فَهَمَّ الْعُلَمَاءُ

Məsələni alimlərin başa düşdüyü kimi anladım

نَامَ عَمِيقَ النَّوْمِ

Dərin yuxuya getdi (hərfən: dərin yuxu ilə yatdı)

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا﴾

“Mirası hərisliklə yeyirsiniz, ﴿١٩﴾ Var-dövləti də hərisliklə sevirsiniz”
(əl-Fəcr, 19-20)

3. المُبَيِّنُ لِعَدَدِ الْفِعْلِ Felin miqdarını bildirir. Yəni felin neçə dəfə baş verdiyini bildirir. Məsələn:

طَبَعْتُ الْكِتَابَ طَبَعَتَيْنِ

Kitabı iki nəşr çap etdim

4. النَّائِبُ عَنِ الْفِعْلِ Özü ilə eyni kökdən ibarət olan feli əvəz edir. Bu növ “məful mutlaq” iki növdür:

- a. Tələb feli (əmr, qadağa (inkarlı əmr), dua kimi) əvəz edən “məful mutlaq”. Bu növ “məful mutlaq” qiyasidir. Məsələn:

صَبِرًا عَلَى الْمَشَقَّاتِ! (أَيُّ: اصْبِرْ صَبْرًا)

Çətinliklərə səbr et!

- b. Felin xəbər formasını əvəz edən “məful mutlaq”. Bu növ “məful mutlaq” həm səməi həm, də qiyasi olur. Məsələn:

حَمْدًا وَشُكْرًا, لَا كُفْرًا

(أَيُّ: أَحْمَدُهُ حَمْدًا, أَشْكُرُهُ شُكْرًا, وَلَا أَكْفُرُهُ كُفْرًا)

Şükr və həmd edirəm, nankorluq etməirəm

سَمْعًا وَطَاعَةً (أَيُّ: أَسْمَعُ سَمْعًا وَأَطِيعُ طَاعَةً)

Eşidirəm və itaət edirəm

عَامِلُ النَّصْبِ فِي الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ

“Məful mutlaq”ı nasb edən amil

الْقَاعِدَةُ: الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ يَنْصَبُهُ فِعْلٌ، أَوْ مَصْدَرٌ، أَوْ وَصْفٌ.

Qayda: “Məful mutlaq”ı nasb edən amil fel, məsdər və ya vəsfdir. Vəsf dedikdə “ismu fail”, “ismu məful” və bəzi sifətlər nəzərdə tutulur. Bunların hər birinə aid misal məful mutlaqın tərifini şərh edərkən artıq qeyd etdik.

Həm də qeyd olunmalıdır ki, “məful mutlaq” aid olduğu felin, məsdərin və ya vəsfin təsirli olub-olmamasına, felin məlum və ya məchul növdə olub-olmamasına baxmayaraq daim mənsub olur və xidmət etdiyi sözü (feli, məsdəri və ya vəsfi) məna etibarilə tamamlasa da işin və ya hərəkətin bilavasitə təsir obyektini vəzifəsini daşımır.

حَذْفُ عَامِلِ الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ

“Məful mutlaq”ın amilinin pozulması

الْقَاعِدَةُ: الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ الْمُؤَكَّدُ لِفِعْلِهِ لَا يَجُوزُ حَذْفُ عَامِلِهِ لِأَنَّهُ إِتْمَا جِيءَ بِالصَّدْرِ لِتَأْكِيدِ مَعْنَى عَامِلِهِ، وَتَقْوِيَتِهِ، وَالْحَذْفُ مُنَافٍ لِذَلِكَ، أَمَّا الْمُبِينُ لِلتَّنَوُّعِ وَالْعَدَدِ فَيَجُوزُ حَذْفُ عَامِلِهِ بِشَرْطِ الدَّلَالَةِ عَلَيْهِمَا، أَمَّا النَّائِبُ عَنِ فِعْلِهِ فَيَجِبُ حَذْفُ عَامِلِهِ لِأَنَّهُ إِتْمَا جِيءَ بِالصَّدْرِ بَدَلًا مِنْ فِعْلِهِ، وَلَا يُجْمَعُ بَيْنَ الْبَدَلِ وَالْمُبَدَّلِ مِنْهُ.

Qayda: Felin mənasını gücləndirən “məful mutlaq”ın amilini pozmaq olmaz. Çünki bu növ “məful mutlaq” öz amilinin mənasını gücləndirmək, onu təkid etmək üçün işlənmişdir. Amilin pozulması isə “məful mutlaq”ın verdiyi məna ilə zidiyyət təşkil edir¹.

Felin miqdarını və tərzini bildirən “məful mutlaq”ın isə amilini pozmaq olar, bu şərtlə ki, amilə dəlalət edən bir dəlil (nişanə) olsun². Məsələn:

¹ Çünki pozulma ixtisar etmək üçündür. Təkid etmək üçün isə ixtisar deyil, cümləni uzatmaq lazımdır. Bu baxımdan pozulma ilə təkid zidiyyət təşkil edir.

² Dəlil iki cür olur: 1- Sual-cavab əsasında sualda qeyd olunan dəlil. 2- Vəziyyətə uyğun olaraq bilinən dəlil.

- Felin tərzini bildirən “məful mutlaq”ın amilinin pözulmasına misal:

هَلْ نَجَحْتُ؟ “müvəffəqiyyət qazandınmı?” soruşana cavab olaraq نَجَاحًا تَامًّا “tam müvəffəqiyyət”- deyə cavab verirsən. Yəni نَجَحْتُ نَجَاحًا تَامًّا “tam müvəffəqiyyət qazandım”. Və ya səfərdən gələndə قُدُومًا مُبَارَكًا “xoş gəldin!” deyirsən. Yəni قَدِمْتُ قُدُومًا مُبَارَكًا

- Felin miqdarını bildirən “məful mutlaq”ın amilinin pözulmasına misal:

كَمْ ضَرَبْتَ حَامِدًا؟ “Həmidə neçə zərbə vurdun?” soruşana cavab olaraq ضَرَبْتُ ضَرَبَتَيْنِ “iki zərbə”- deyə cavab verirsən. Yəni ضَرَبْتُ ضَرَبَتَيْنِ “iki zərbə vurdum”.

Feli əvəz edən “məful mutlaq”ın amilinin pözulması vacibdir. Çünki bu növ “məful mutlaq” öz amilinin əvəzinə gəlmişdir. Əvəz edənlə əvəz olunanın hər ikisi bir yerdə işləmə bilməz.

النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ

Məsdəri (məful mutlaq) əvəz edən isimlər

Bəzi isimlər cümlədə məsdərə, yəni, “məful mutlaq”a aid olaraq onu əvəz edirlər və الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” kimi erab olunurlar. Məsdəri əvəz edən isimlər aşağıdakılardır:

1- أَلْفَاظُ "كُلُّ", "بَعْضٌ", "أَيُّ" مُضَافَةً إِلَى الْمَصْدَرِ, وَكَذَلِكَ "كَمْ" إِذَا كَانَ تَمْيِيزُهَا مَصْدَرًا مِنْ لَفْظٍ فِعْلِيٍّ يُعْرَبُ مَفْعُولًا مُطْلَقًا

1- Məsdərə izafə olunmuş "كُلُّ" "tamamilə", "بَعْضٌ" "bəzi", "أَيُّ" "hansı" sözləri¹. Həmçinin, əgər "كَمْ" "neçə?" sual əvəzliyindən sonra feli ilə eyni kökdən olan məsdər gələrsə "كَمْ" sual əvəzliyi "məful mutlaq" kimi erab olunur. Məsələn:

- اسْتَعَدَدْتُ لِلِإِخْتِبَارِ كُلِّ الاسْتِعْدَادِ - İmtahana tamamilə hazırlaşdım
 فَهَمْتُ الدَّرْسَ بَعْضَ الْفَهْمِ - Dərsi müəyyən qədər başa düşdüm
 أَيُّ فَهْمٍ فَهَمْتَ الدَّرْسَ؟ - Dərsi hansı səviyyədə başa düşdün?
 كَمْ قِرَاءَةً قَرَأْتَ الدَّرْسَ؟ - Dərsi neçə dəfə oxudun?

Bu cümlələrdəki "كُلُّ", "بَعْضٌ", "أَيُّ" və "كَمْ" isimləri "məsdəri əvəz edən məful mutlaq" الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ kimi erab olunurlar. Allah ﷻ buyurur:

﴿فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ﴾

"(Qadınlardan) Birinə tamamilə meyl edib, digərini asılı vəziyyətdə qoymayın" (ən-Nisa, 129)

2- الإِشَارَةُ إِلَى الْمَصْدَرِ

2- Məsdərdən əvvəl gələn işarə əvəzliyi. Bu halda işarə əvəzliyindən sonra gələn məsdər ال artikli ilə müəyyənlikdə olur. Məsələn:

- أَتَعَامِلُنِي هَذِهِ الْمَعَامَلَةَ؟ - Mənimlə belə rəftar edirsən?
 أَكْرَمْتُهُ ذَلِكَ الْإِكْرَامَ - Ona o cür yaxşılıq etdim

¹ "كُلُّ" "bütün", "بَعْضٌ" "bəzi" sözlərinin izafə olunduqları məsdər əvvəlkilərdən fərqli olaraq ال müəyyənlik artikli qəbul edir.

3- الضَّمِيرُ العَائِدُ عَلَى المَصْدَرِ

3- Məsdərdən (məful mutlaqdan) sonra gələn və məsdərə aid olan damir (şəxs əvəzliyi). Məsələn:

قَرَأْتُ قِرَاءَةً لَمْ يقرأها غَيْرِي

Məndən başqa heç kəsin oxuya bilmədiyi qiraətlə oxudum

Bu cümlədə قِرَاءَةً məsdəri “məful mutlaq”dır. Bu məsdərdən sonra gələn və məsdərə qayıdan (aid olan) ها damiri “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” المَصْدَرِ عَنِ المَطْلُوقِ التَّائِبُ kimi erab olunur. Allah ﷻ buyurur:

﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدَ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَّا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ العَالَمِينَ﴾

“Amma bundan sonra aranızdan kafir olanlara aləmlərdən heç kəsə vermədiyim bir əzabı verəcəyəm” (əl-Maidə, 115)

4- صِفةُ المَصْدَرِ, سِوَاءَ أَضْيِيفَ إِلَى المَصْدَرِ أَمْ نَابَ عَنْهُ

4- Məsdərin sifəti. İstər sifət məsdərə izafə olunuş şəkilində olsun¹, istərsə də məsdəri əvəz etsin. Məsələn:

فَهَمْتُ الدَّرْسَ جَيِّدًا (أَي: فَهَمًّا جَيِّدًا) - Dərsi yaxşı başa düşdüm

سَاعَدْتُهُ أَحْسَنَ المَسَاعِدَةِ - Ona ən gözəl yardımını etdim

Bu cümlələrdəki جَيِّدًا “yaxşı” və أَحْسَنَ “ən gözəl” isimləri “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” المَصْدَرِ عَنِ المَطْلُوقِ التَّائِبُ kimi erab olunurlar.

5- عَدَدُ المَصْدَرِ,

5- Məsdərin miqdarı. Məsələn:

زُرْتُكَ ثَلَاثَ زِيَارَاتٍ - Səni üç dəfə ziyarət etdim

¹ Sifətin izafə olunduğu məsdər əvvəlkilərdən fərqli olaraq لا müəyyənlik artikli qəbul edir.

Bu cümlədə ثلاث “üç” sayı “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” kimi erab olunur. Allah ﷻ buyurur:

﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾

“İsmətli qadınları zinada günahlandırır, sonra dörd şahid gətirməyən kəslərə səksən çubuq vurun” (əl-Maidə, 115)

6- **İSMÜ MƏSDƏRİ**, وَهُوَ: اسْمٌ يَدُلُّ عَلَى مَا يَدُلُّ عَلَيْهِ الْمَصْدَرُ وَلَكِنْ حُرُوفُهُ أَقَلُّ مِنْ حُرُوفِ الْمَصْدَرِ الْأَصْلِيِّ، اسْمٌ الْمَصْدَرِ هُوَ مَا سَاوَى الْمَصْدَرَ فِي الدَّلَالَةِ عَلَى الْحَدَثِ، وَلَمْ يُسَاوِهِ فِي اشْتِمَالِهِ عَلَى جَمِيعِ أَحْرَفِ فِعْلِهِ، بَلْ خَلَتْ هَيْئَتُهُ مِنْ بَعْضِ أَحْرَفِ فِعْلِهِ لَفْظًا وَتَقْدِيرًا مِنْ غَيْرِ عَوَاضٍ،

6- **İsmi-məsdər. İsmi-məsdər** – məsdər mənasını verən, lakin hərflərinin sayına görə əsl məsdərdən daha az hərfə malik olan isimlərə deyilir. Əslində məsdər adını bildirdiyi felin hərflərini tam əhatə etməlidir. Üstəlik tərkibində əlavə hərflər də ola bilər. İsmi-məsdərlər isə adını bildirdiyi felin hərflərini tam əhatə etmir¹. Həmçinin, ismi-məsdərlər hərəkət adları olmaqla yanaşı, əşyevi məna da kəsb edirlər. İsim-məsdərlər “səməi” olub, düzəlməsində hər hansı qayda yoxdur və ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır. Məsdərlərlə ismi-məsdərlər arasındakı fərqi aşağıdakı misallarda görmək olar:

Mənası	İsim-məsdər	Əsl məsdər	Fel
Danışmaq	كَلَامٌ	تَكَلَّمَ	كَلَّمَ - يُكَلِّمُ
Salam vermək	سَلَامٌ	تَسَلَّمَ	سَلَّمَ - يُسَلِّمُ
Dəstəmaz almaq	وُضُوءٌ	تَوَضَّأَ	تَوَضَّأَ - يَتَوَضَّأُ
Qüsl etmək	غُسْلٌ	إِغْتَسَلَ	إِغْتَسَلَ - يَغْتَسِلُ

¹ Əgər məsdərdə felin kök hərflərindən biri başqa bir hərfə əvəz olunubsa bu əsl məsdər sayılır. İsim məsdərdə isə pozulmuş hərfin əvəzi olmur. Məsələn: وَعَدَ “vəd etmək” وعدة felinin məsdəridir. Burada و hərfi pozulmuş əvəzinə ە əlavə olunmuşdur.

Namaz qılmaq	صَلَاةٌ	تَصَلِّيَةٌ	صَلَّى - يُصَلِّي
Öpmək	قُبْلَةٌ	تَقْبِيلٌ	قَبَّلَ - يُقَبِّلُ

Cədvələ diqqət etsək görürük ki, isim-məsdərlərin tərkibindəki hərflərin sayı əsli məsdərlərin hərflərinin sayından azdır. Buna baxmayaraq eyni məna daşıyırlar.

Əgər məful mutlaq isim-məsdər olarsa o, “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ kimi erab olunur.

Məsələn:

أَعْطَيْتُهُ الْجَائِزَةَ عَطَاءً - Mükafatı ona verdim

كَلَّمْتُهُ كَلَامًا - Onunla danışdım

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا﴾

“Allah sizi torpaqdan bir bitki kimi bitirmişdir” (Nuh, 17)

7- الْمَصْدَرُ الَّذِي يُلَاقِيهِ فِي الْإِشْتِقَاقِ, الْمَصْدَرُ الَّذِي يُلَاقِي فِي الْإِشْتِقَاقِ الْمَصْدَرِ الْوَاقِعَ مَفْعُولًا مُطْلَقًا شَيْئَانِ:

أ- مَصْدَرٌ مِنْ بَابِ مُخْتَلِفٍ, نَحْوُ: ﴿وَأَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾

ب- مَصْدَرٌ مِنَ الْفِعْلِ الْمَجْرَدِ يَنْوِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ مِنَ الْمَزِيدِ, نَحْوُ: ﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُقُولُونَ غُلُوًّا كَبِيرًا﴾

7- Eyni kökdən düzəlmiş başqa bir felin məsdəri. Eyni kökdən düzəlmiş başqa bir felin məsdəri iki cür olur:

1- Eyni kökdən olan digər düzəltmə babın məsdəri. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾

“Rəbbinin adını zikr et və özünü tamamilə Ona həsr et!”

(əl-Muzzəmmil, 8)

Bu ayədə “تَبَتَّلَ” “ayırmaq” sözü فَعَلَ babından olan بَتَّلَ felinin məsdəri olub تَفَعَّلَ babından olan تَبَتَّلَ “həsr etmək” felinin məsdərini əvəz etmişdir. Buna görə də “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ kimi erab olunur. Başqa bir misal:

تَبَسَّمْتُ أُتِسَّامًا - Təbəssümlə gülümsədim

2- Eyni kökdən olan mücərrəd felin məsdəri. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُقُولُونَ عُلوًّا كَبِيرًا﴾

“Allah müşriklərin söylədiklərindən çox uzaq və çox ucadır”

(al-İsra, 43)

Bu ayədə “عُلوًّا” sözü فَعَلَ babından olan يُعْلُو – عَلَا “ucalmaq” felinin məsdəri olub تَفَاعَلَ babından olan تَعَالَى felinin məsdərini (تَعَال) əvəz etmişdir. Bu səbəbdən “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ kimi erab olunur. Başqa bir misal:

أُحِبُّ اللَّهَ حُبًّا جَمًّا - Allahı ﷻ böyük sevgilə sevirəm

8- مُرَادِفُ الْمَصْدَرِ,

8- Məsdərin sinonimi¹. Bəzən məful mutlaq felin məsdəri ilə sinonim olan isimlə ifadə edilir və الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” kimi erab olunur. Məsələn:

قُمْتُ وَفُوفًا طَوِيلًا - Uzun-uzadı dayandım

عَاشَ حَيَاةً سَعِيدَةً - Xoşbəxt həyat yaşadı

¹ Sinonim sözlər – deyilişi və yazılışı müxtəlif, lakin mənalari eyni, yaxud yaxın olan sözlərə deyilir. Məsələn: “həyat” حَيَاةٌ – عَيْشَةٌ “yaşayış” və s.

Bu cümlələrdə وَقُوفٌ “durmaq” məsdəri قِيَامٌ “dayanmaq” məsdərini, حَيَاةٌ “həyat” məsdəri isə عَيْشَةٌ “yaşamaq” məsdərini əvəz etmişlər. Bu səbəbdən الْمَفْعُولُ الْمَطْلُوقُ النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ “məsdəri əvəz edən məful mutlaq” kimi erab olunurlar.

Məsdərin növləri

Bildiyimiz kimi “məsdər” fellə eyni kökdən olan, felin dəlalət etdiyi iki mənadan (hərəkət və zaman) birinə - hərəkətə dəlalət edən isimlərdir¹. Bəzən iş və ya hərəkətin adı ilə yanaşı onun miqdarını sayını və ya tərzini də bildirmək lazım gəlir. Bunun üçün məsdər növlərindən istifadə olunur. Məsdərin aşağıdakı növləri vardır:

1- **مصدر المرة²** – وهو: مصدرٌ يُذكرُ لبيانِ وفُوعِ الفعلِ مرَّةً واحدةً، ويُنَى من الفعلِ الثلاثيِّ المُجرَّدِ على وزنِ "فَعْلَةٌ", بفتحِ الفاءِ واللامِ وَ سُكُونِ العَيْنِ وَ زِيَادَةِ التَّاءِ فِي آخِرِهِ. وَيُنَى مِنْ غَيْرِ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ عَلَى زِنَةِ الْمَصْدَرِ الْقِيَاسِيِّ بِزِيَادَةِ التَّاءِ فِي آخِرِهِ.

1- **“Məsdər mərra³”** (bir dəfəni bildirən məsdər) – felin bir dəfə baş verməsini bildirmək üçün düzələn məsdərdir. **Düzəlmə qaydası:**

a. **“Suləsi mucərrəd”** (üçköklü mucərrəd) fellərdən “məsdər mərra” **فَعْلَةٌ** vəznində düzəlir. Yəni I və III kökü fəthələşdirib, II kökü sukunlaşdırıb sonuna “tə mərbuta” əlavə etməklə düzəlir. Məsələn:

ضَرَبْتُهُ ضَرْبَةً - Ona bir zərbə vurdum
سَجَدْتُ سَجْدَةً - Bir səcdə etdim

Cümlələrə diqqət etsək görürük ki, altından xətt çəkilən sözlər (məsdərlər) **فَعْلَةٌ** vəznindədir və hadisənin bir dəfə baş verməsini bildirir. Əgər bu məsdər qeyd olunmasaydı, o zaman felin bir dəfədən çox baş verməsi başa düşülərdi. Birinci cümlədə **ضَرْبَةً** məsdəri, ikinci cümlədə isə **سَجْدَةً**

¹ Bax. II kitab 11-ci dərs.

² Bu növ məsdərə **مصدرُ العَدَدِ** “miqdar bildirən məsdər” də deyilir.

³ **مَرَّةً** “mərra” sözünün mənası “bir dəfə” deməkdir.

məsdəri felin yalnız bir dəfə baş verməsini bildirir. Məhz buna görə də مَصْدَرُ الْمَرَّةِ (bir dəfəni bildirən məsdər) adlanır.

- b. "Suləsi mucərrəd" (üçköklü mucərrəd) olmayan fellərdən "məsdər mərra" əsl məsdərin sonuna ə "tə mərbuta" əlavə etməklə düzəlir. Məsələn:

كَبَّرْتُ تَكْبِيرَةً - Bir dəfə təkbir etdim

سَلَّمْتُ تَسْلِيمَةً - Bir dəfə salam verdim

Bu iki cümləyə diqqət etsək görərik ki, altından xətt çəkilən "məsdər mərra"lar felin əsl məsdərinin sonuna ə "tə mərbuta" əlavə etməklə düzəlib.

التَّنْبِيهُ الْأَوَّلُ: إِذَا كَانَ الْمَصْدَرُ الْأَصْلِيُّ مَخْتُومًا بِالتَّاءِ فِي أَصْلِ بِنَائِهِ ذَكَرَ بَعْدَهُ مَا يَدُلُّ عَلَى الْعَدَدِ كَكَلِمَةِ "وَاحِدَةٌ", وَذَلِكَ لِلتَّفْرِيقِ بَيْنَ مَصْدَرِ التَّأَكِيدِ وَمَصْدَرِ الْمَرَّةِ.

Qeyd 1: Əgər felin əsl məsdəri "tə mərbuta" ilə bitirsə, bu cür fellərdə "məsdər mərra"dan sonra "وَاحِدَةٌ" "bir" sayı qeyd olunur. Məqsəd – felin mənasını gücləndirmək üçün işlənən məsdəri "məsdər mərra"dan fərqləndirməkdir. Məsələn:

تَرَجَمْتُ الْكِتَابَ تَرْجَمَةً وَاحِدَةً - Kitabı bir dəfə tərcümə etdim

اسْتَرَحْتُ اسْتِرَاحَةً وَاحِدَةً - Bir dəfə istirahət etdim

Əgər bu cümlələrdə məsdərlərdən sonra "وَاحِدَةٌ" "bir" sayı qeyd olunmasa, bu zaman məsdərin feli təkid etməsi üçün işlənməsi ehtimal oluna bilər. Məsdərlərdən sonra "وَاحِدَةٌ" "bir" sayının qeyd olunması ilə fellərin bir dəfə baş verməsi aydınlaşır.

التَّنْبِيهُ الثَّانِي: يُبْنَى مَصْدَرُ الْمَرَّةِ غَالِبًا مِنْ أَفْعَالِ الْجَوَارِحِ الْمُدْرَكَةِ بِالْحِسِّ، وَلَا يُبْنَى مِنَ الْأَفْعَالِ الْبَاطِنَةِ وَالسَّحَايَا.

Qeyd 2: “Məsdər mərra” əsasən “vurmaq”, “yemək”, “içmək” kimi əzalarla icra olunaraq duyğu orqanları ilə qavranıla bilən fellərdən düzəlir, “bilmək”, qorxaq olmaq”, xəsis olmaq” və s. bu kimi duyğu orqanları ilə qavranıla bilməyən və xasiyyət və keyfiyyət bildirən fellərdən düzəlmir.

2- **مَصْدَرُ الْهَيْئَةِ¹** – وَهُوَ: مَصْدَرٌ يُذَكَّرُ لِبَيَانِ هَيْئَةِ وَقُوعِ الْفِعْلِ, وَيُنَى مِنَ الْفِعْلِ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ قِيَاسًا عَلَى وَزْنِ "فِعْلَةٌ", بِكَسْرِ الْفَاءِ وَسُكُونِ الْعَيْنِ وَفَتْحِ اللَّامِ وَزِيَادَةِ التَّاءِ فِي آخِرِهِ. وَلَا يُنَى مِنْ غَيْرِ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ.

2- **“Məsdər heyət²”** (tərzi-hərəkət bildirən məsdər) – felin icra tərzini və ya icra vəziyyətini bildirmək üçün düzələn məsdərdir. **Düzəlmə qaydası:** “Suləsi mucərrəd” (üçköklü mucərrəd) fellərdən “məsdər heyət” **فِعْلَةٌ** vəznində düzəlir. Yəni I kök kəsrləşir, II kök sukunlaşır, III kök fəthləşir və sonuna “tə mərbuta” əlavə olunur. Məsələn:

أَكَلْتُ إِكْلَةَ الْأَسَدِ - Şir kimi yedim

مَاتَ مَيِّتَةً حَسَنَةً - Gözəl sonluqla öldü

Cümlələrə diqqət etsək görürük ki, altından xətt çəkilən sözlər (məsdərlər) **فِعْلَةٌ** vəznindədir və hadisənin baş vermə tərzini bildirir.

التَّشْبِيهُ الْأَوَّلُ: لَا يُصَاغُ مَصْدَرُ الْهَيْئَةِ مِنْ غَيْرِ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ, فَإِنْ كَانَ الْفِعْلُ فَوْقَ الثَّلَاثِيِّ, يَصِرُ مَصْدَرُهُ بِالْوَصْفِ مَصْدَرُ الْهَيْئَةِ, مِثْلُ: "أَكْرَمْتُهُ إِكْرَامًا عَظِيمًا".

Qeyd 1: “Suləsi mucərrəd” (üçköklü mucərrəd) olmayan fellərdən “məsdər heyət” düzəlmir. “Suləsi mucərrəd” olmayan fellərin “məsdər heyət” əsli məsdərdən sonra sifət işlətməklə düzəlir. Məsələn:

¹ Bu növ məsdərə **إِسْمُ الْهَيْئَةِ** “tərzi-hərəkət bildirən isim” də deyilir.

² **هَيْئَةٌ** “heyət” sözünün mənası “tərz, sifət” deməkdir.

أَكْرَمْتُهُ إِكْرَامًا عَظِيمًا - Ona böyük hörmət göstərdim

التَّنْبِيهُ الثَّانِي: إِذَا كَانَ الْمَصْدَرُ الْأَصْلِيُّ عَلَى وَزْنِ "فِعْلَةٌ" دُلَّ عَلَى هَيْئَةِ الْفِعْلِ مِنْهُ بِالْوَصْفِ, وَذَلِكَ لِلتَّفْرِيقِ بَيْنَ مَصْدَرِ التَّأْكِيدِ وَمَصْدَرِ الْهَيْئَةِ.

Qeyd 2: Əgər felin öz (əsl) məsdəri فِعْلَةٌ vəznində olarsa, hərəkətin tərzini bildirmək üçün əsl məsdərdən sonra münasib sifət işlənir. Məqsəd – “məsdər heyət”i felin mənasını gücləndirmək üçün işlənən məsdərdən fərqləndirməkdir. Məsələn:

نَشَدْتُ الصَّلَاةَ نَشْدَةً عَظِيمَةً - İtirdiyimi çox axtardım

عَزَّ الْإِسْلَامُ فِي عَهْدِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عِزَّةً عَظِيمَةً - İslam dini Ömərؓin dövründə çox izzətlənmişdi

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ﴿٦٧﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٦٨﴾﴾

“O gün kimin tərəziləri ağır gələrsə ﴿٦٧﴾ xoşbəxt güzəran sürəcək”.
(əl-Qaria, 6-7)

3- الْمَصْدَرُ الْمِيمِيُّ¹ – وَهُوَ: مَا دَلَّ عَلَى الْحَدَثِ مِثْلُ الْمَصْدَرِ الْأَصْلِيِّ مَعَ بَدَائِهِ بِمِيمٍ زَائِدَةٍ, وَيُنْبِئُ مِنَ الْفِعْلِ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ عَلَى وَزْنِ "مَفْعَلٍ", بِفَتْحِ الْعَيْنِ سِوَاءَ أَكَانَ الْمُضَارِعُ مَفْتُوحَ الْعَيْنِ أَمْ مَضْمُومَهَا أَمْ مَكْسُورَهَا وَلَمْ يَكُنْ مِثَالًا وَأَوِيًّا. وَإِنْ كَانَ الْفِعْلُ مِنَ الْمِثَالِ الْوَاوِيِّ صَحِيحُ اللَّامِ فَإِنَّ مَصْدَرَهُ الْمِيمِيَّ يَكُونُ عَلَى وَزْنِ "مَفْعَلٍ" بِكَسْرِ الْعَيْنِ. وَقَدْ وَرَدَ أَلْفَاظٌ لِلْمَصْدَرِ الْمِيمِيِّ بِكَسْرِ الْعَيْنِ سَمَاعًا مِثْلُ: مَرْجِعٌ, مَصِيرٌ, مَحِيضٌ, مَقِيلٌ, مَجِيءٌ, وَقَدْ تَلَحُّقُ آخِرُهُ النَّاءُ, مِثْلُ: مَفْسَدَةٌ, مَوَدَّةٌ, مَعْرِفَةٌ.

وَيُنْبِئُ مِنَ غَيْرِ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ عَلَى زِنَةِ اسْمِ الْمَفْعُولِ مِثْلُ: مُنْقَلَبٌ, مُقَامٌ, مُدْخَلٌ.

¹ Bu növ məsdərə اسْمُ الْهَيْئَةِ “tərzi-hərəkət bildirən isim” də deyilir.

3- “Məsdər mim” – “mim” hərfilə başlayan və məsdər mənasını verən isimlərdir.

Düzəlmə qaydası:

1- “Suləsi mucərrəd” (üçköklü mucərrəd) fellərdən “məsdər mim” iki babda düzəlir: مَفْعَلٌ və مَفْعِلٌ vəznlərində.

a¹ – Əgər fel sonu səhih hərflilə¹ المِثَالُ الْوَاوِيُّ “vav” ilə başlayan “misəl” fel olarsa “məsdər mim” مَفْعِلٌ vəznində düzəlir.

Məsələn:

مَوْعِدُ اللَّهِ حَقٌّ - Allahın vədi haqqdır

مَوْقِفُكَ مَعِيَ أَحْسَنُ لَكَ - Mənimlə durmağın sənin üçün xeyirli olar

Cümlələrə diqqət etsək görürük ki, altından xətt çəkilən مَوْعِدٌ və مَوْقِفٌ sözləri وَعَدَ “vəd verdi” və وَقَفَ “durdu” fellərindən مَفْعِلٌ vəznində düzəlmişlər və əsli məsdərin mənasını verirlər. مَوْعِدٌ yəni, وَعَدٌ “vəd”, مَوْقِفٌ yəni, وَقُوفٌ “durmaq”. “Mim” hərfi ilə başladıklarına və məsdər mənasını verdiklərinə görə bu isimlərə “məsdər mim” deyilir².

a² – المِثَالُ الْوَاوِيُّ (I kök hərfi و “vav” ilə başlayan “misəl” fel) olmayan “suləsi mucərrəd” (üçköklü mucərrəd) fellərdən “məsdər mim” مَفْعَلٌ vəznində düzəlir. Bu fellərdən “məsdər mim” düzələrkən felin II kökünün (ع -nın) mudari formasındakı hərəkəsi nəzərə alınır³. Məsələn:

نَهَجْتُ مَنِهَجَ الصَّالِحِينَ - Əməlisaleh insanların yolunu tutdum

¹ Yəni xəstə hərf olmayan.

² Bəzi ərəb dilçiləri bu sözlərin məsdər olmayıb, məsdər mənasını verən adi isimlər olması rəyindədirlər.

³ “İsmu zaman və məkan” dan fərqli olaraq.

لَيْسَ مِنَ الْأَدَبِ مَنَامُكَ فِي الْفَصْلِ - Sinifdə yatmağın ədəbdən deyil

Cümlələrə diqqət etsək görürük ki, altından xətt çəkilən isimlər (مَنْهَجٌ “yol tutmaq”, مَنَامٌ “yatmaq”) مَفْعَلٌ vəznindədir və əsli məsdərin mənasını verirlər. مَنْهَجٌ yəni, نَهَجٌ “yol tutmaq”, مَنَامٌ yəni, نَوْمٌ “yatmaq”. “Mim” hərfi ilə başladığılarına və məsdər mənasını verdiklərinə görə bu isimlərə “məsdər mim” deyilir.

Qeyd 1: Əvvəlki dərslərimizdən bildiyimiz kimi “suləsi mucərrəd” fellərin “ismu zaman və məkan”ı da مَفْعَلٌ və مَفْعِلٌ vəznlərində düzəlir. “Məsdər mim”lə “ismu zaman və məkan”ın vəznləri eyni olsa da cümlə tərkibində asanlıqla fərqlənirlər.

Qeyd 2: Bəzi fellərin “mim məsdər”i qaydaya əsasən مَفْعَلٌ vəznində düzəltdiyi halda مَفْعِلٌ vəznində gəlmişdir. Məsələn: رَجَعَ “qayıtdı” felindən düzələn مَرَجِعٌ “dönüş”, حَاضٌ “heyz oldu” felindən düzəlmiş مَحِيضٌ “heyz olmaq” kimi sözlər.

2- “Suləsi mucərrəd” (üçköklü mucərrəd) olmayan fellərin “məsdər mim”i onların “ismu-məful” forması ilə eynidir.

Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿ وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴾

“Zalımlar isə hansı dönüşlə qayıdacaqlarını mütləq biləcəklər”.

(əş-Şuəra, 227)

﴿ وَمَرْفَأَهُمْ كُلٌّ مُمَرَّقٌ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴾

“... özlərini də pərən-pərən etdik. Həqiqətən, səbirli və şükür edən hər kəs bundan ibrət alar”. (Səba, 19)

Erab

الإعرابُ

ضَرَبْتُهُ ضَرْبًا

ضَرَبَ: فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِالتَّاءِ الْمُتَحَرِّكَةِ
تُ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ
ضَرْبًا: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ فَتَحَةٌ ظَاهِرَةٌ

فَهَمْتُ كُلَّ الْفَهْمِ

فَهَمْتُ: فِعْلٌ وَفَاعِلٌ

كُلَّ: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ نَائِبٌ عَنِ الْمَصْدَرِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ فَتَحَةٌ ظَاهِرَةٌ وَهُوَ
مُضَافٌ

الْفَهْمِ: مُضَافٌ إِلَيْهِ مَجْرُورٌ وَعَلَامَةٌ جَرُّهُ كَسْرَةٌ ظَاهِرَةٌ

مَهْلًا، يَا أَسْتَاذُ

مَهْلًا: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ نَائِبٌ عَنِ فِعْلِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ فَتَحَةٌ ظَاهِرَةٌ، وَفِعْلُهُ
مَحْدُوفٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ "إِمْهَلْ".

12. ON İKİNCİ DƏRS

الْمَفْعُولُ لَهُ أَوْ لِأَجْلِهِ

“Məful ləhu” və ya “li əclihi”

Səbəb bildirən məful

تَعْرِيفُهُ: الْمَفْعُولُ لَهُ أَوْ لِأَجْلِهِ - مَصْدَرٌ مَنْصُوبٌ يُذَكِّرُ لِبَيَانِ سَبَبِ وَقُوعِ الْفِعْلِ.
وَعَلَامَتُهُ: أَنْ يَصِحَّ وَقُوعُ الْمَصْدَرِ جَوَابًا عَنْ سُؤَالٍ هُوَ: "لِمَ؟".

Tərif: “Məful ləhu” və ya “li əclihi” – iş və ya hərəkətin səbəbini bildirən mənsub məsdərdir. **Əlaməti:** *niyə? nəyə görə? nə üçün? nə səbəbə?* suallarına cavab verir.

Tərifin şərh:

“İş və ya hərəkətin səbəbini bildirən mənsub məsdərdir” – yəni, “məful mutlaq”dan fərqli olaraq “məful ləhu” felin baş vermə səbəbini bildirir. “Məful mutlaq” və “məful ləhu” arasında oxşar cəhət budur ki, hər ikisi məsdərdir və hər ikisi mənsubdur (təsirlik haldadır). Fərqli cəhət isə budur ki, “məful mutlaq” aid olduğu fellə eyni kökdən olur. “Məful ləhu” isə aid olduğu fellə eyni kökdən olmur və yalnız الْمَصْدَرُ الْقَلْبِيُّ “qəlbi məsdərdən” ibarət olur. “Qəlbi məsdər” dedikdə duyğu orqanları ilə qavranıla bilməyən və qəlbə aid olan fellərin məsdəri nəzərdə tutulur. Məsələn, “utanmaq”, “istəmək”, “sevmək”, “qorxmaq” və s. Digər bir fərqli cəhət budur ki, “məful ləhu” *niyə? nəyə görə? nə üçün? nə səbəbə?* Məsələn:

جئتُ رَغْبَةً فِي الْعِلْمِ - Elmə rəgbətdən dolayı gəldim

Bu cümlədə رَغْبَةً “rəgbətdən” sözü “məful ləhu” kimi erab olunur. Çünki diqqət etsək görərik ki, رَغْبَةً mənsub məsdərdir, جئتُ “gəldim” felinin səbəbini bildirir və *niyə?* sualına cavab verir. Həmçinin, diqqət etsək görərik ki, رَغْبَةً “rəgbət göstərmək” məsdəri “qəlbi məsdərdir”.

شُرُوطُ الْمَفْعُولِ لَهُ

“Məful ləhu”nun şərtləri

“Məful ləhu” özündə dörd şərti tamamlamalıdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1- أَنْ يَكُونَ مَصْدَرًا Məsdər olmalıdır;
- 2- أَنْ يَكُونَ سَبَبًا لِمَا قَبْلَهُ Özündən əvvəl gələn felin səbəbi olmalıdır;
- 3- أَنْ يَشْتَرِكَ مَعَ عَامِلِهِ فِي الزَّمَانِ Öz amili ilə zamanda şərik olmalıdır;
- 4- أَنْ يَشْتَرِكَ مَعَ عَامِلِهِ فِي الْفَاعِلِ Öz amili ilə faildə şərik olmalıdır;

Birinci və ikinci şərti “məful ləhu”nun şərtindən aydın görmək olur. Üçüncü və dördüncü şərtlərə gəlincə isə, “məful ləhu” səbəbini bildirdiyi fellə eyni zamana və failə (icra edənə) malik olmalıdır. Yəni, səbəbin zamanı felin zamanı ilə, məsdərin faili felin faili ilə eyni olmalıdır. Başqa sözlə desək **“feli icra edən, eyni zamanda məsdərin də icra edəni olmalıdır”**. Məsələn:

ضَرَبَ حَامِدٌ ابْنَهُ تَأْدِيًّا - Həmid oğlunu təbriyələndirmək üçün döydü

Bu cümlədə تَأْدِيًّا “təbriyələndirmək” sözü “məful ləhu”dur. Çünki o mənsub məsdərdir və ضَرَبَ “döydü” felinin səbəbini bildirir. Həmçinin, تَأْدِيًّا “təbriyələndirmək” məsdəri ضَرَبَ “döydü” feli ilə zamanda və faildə şərikdir. Çünki təbriyələndirməyin zamanı ilə döyməyin zamanı eynidir. Həmçinin, döyən şəxs (Həmid) eyni zamanda təbriyələndirən şəxsdir.

حُكْمُ جَرِّ الْمَفْعُولِ لَهُ

“Məful ləhu”u məcrur etməyin hökmü

القاعدة: إِذَا اسْتَوْفَى الْمَصْدَرُ تِلْكَ الشُّرُوطَ الْأَرْبَعَةَ جَازَ أَنْ يُنْصَبَ وَجَازَ أَنْ يُجَرَّ بِحَرْفٍ مِنْ حُرُوفِ الْجَرِّ الَّتِي تُفِيدُ التَّعْلِيلَ، أَمَّا إِذَا فَقَدَ مَا أَفَادَ الْعِلَّةَ شَرْطًا مِنْ هَذِهِ الشُّرُوطِ وَجَبَ جَرُّهُ بِحَرْفٍ مِنْ حُرُوفِ الْجَرِّ الَّتِي تُفِيدُ التَّعْلِيلَ، وَهِيَ: اللَّامُ، وَمِنْ، وَالْبَاءُ، وَفِي

Qayda: Əgər məsdər yuxarıda qeyd olunan dörd şərti tamamlayırsa, bu məsdəri həm “məful ləhu” kimi mənsub etmək, həm də səbəb bildirən hərfəldən (ədatlardan) biri ilə cərr etmək olar.

Əgər səbəb bildirən sözdə yuxarıdakı şərtlərdən biri pozularsa, bu sözü səbəb bildirən hərfəldən (ədatlardan) biri ilə cərr etmək vacibdir. Səbəb bildirən hərfələr (ədatlar) bunlardır: ل، مِنْ، فِي، بِ، فِي

Qaydanın şərhı:

Yəni, əgər cümlədə səbəb bildirən söz məsdər olub, fellə vaxt və faildə (icraçıda) şərikdirsə bu məsdəri iki formada işlətmək olar.

Birinci: “Məful ləhu” kimi mənsub etmək;

İkinci: Səbəb bildirən hərfəldən (ədatlardan) biri ilə cərr etmək. Məsələn:

جِئْتُ رَغْبَةً فِي الْعِلْمِ - Elmə rəgbətdən dolayı gəldim

Bu cümlədə رَغْبَةً “rəgbətdən” sözü “məful ləhu” kimi yuxarıda qeyd olunan şərtləri tamamlayır. Çünki رَغْبَةً məsdərdir, felin səbəbini bildirir, fellə zaman və faildə müştərəkdir. Yəni gələn də, rəğbət göstərən də eynidir. Həmçinin, gəlmək və rəğbət göstərmək eyni zamanda baş verir. Deməli, رَغْبَةً məsdərini həm nasbda, həm də səbəb bildirən hərfəldən (ədatlardan) biri ilə cərr edib لِلرَّغْبَةِ kimi də deyə bilərik. Məsələn:

جِئْتُ لِلرَّغْبَةِ فِي الْعِلْمِ - Elmə rəgbətdən dolayı gəldim

Qeyd: Lakin qeyd olunmalıdır ki, əgər məsdər, səbəb bildirən hərflərdən (ədatlardan) biri ilə cərr olunarsa, qeyd olunan şərtləri tamamlamasına baxmayaraq o artıq “məful ləhu” kimi erab olunmur. Bu halda o *شِبْهُ جُمْلَةٍ مُتَعَلِّقٌ بِعَامِلِهِ* “amili ilə əlaqəli olan şibhu cümlə kimi” erab olunur.

Əgər yuxarıdakı şərtlərdən biri pozularsa, bu söz “məful ləhu” olmur və bu sözü səbəb bildirən hərflərdən (ədatlardan) biri ilə cərr etmək vacibdir. Səbəb bildirən hərflu-cərlər isə (ədatlar) bunlardır¹:

لِ، مِنْ، بِ، فِي

Məsələn:

- ❖ Səbəb bildirməsinə baxmayaraq birinci şərti – məsdər olması - pozulmuş sözə misal:

عُدْتُ لِأَوْلَادِي - Uşaqlarımdan ötrü qayıtdım

جِئْتُكَ لِلْعَسَلِ - Sənin yanına bal üçün gəldim

¹ Səbəb mənasında əsasən لِ hərflu-cərr-i işlədilir, necə ki yuxarıdakı misalda qeyd etdik.

Lakin فِي، مِنْ، بِ hərflu-cərləri də səbəb mənasında işlənə bilirlər. Məsələn:

- فِي hərflu-cərinin səbəb mənasında işlənməsinə misal:

Allah Elçisi ﷺ buyurur:

”ذَخَلَتْ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ مِنَ الْجُوعِ فَلَمْ تَكُنْ تُطْعِمُهَا وَلَا تُرْسِلُهَا فَتَأْكُلُ مِنْ خَشَائِشِ الْأَرْضِ” مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ

“Bir qadın pişiyi acından öləndək (evdə) saxladığına görə oda girdi. Ona nə yemək vermiş, nə də onu sərbəst buraxmışdır ki, gedib özünə yem tapsın” (*Buxari və Muslim rəvayət etmişlər*)

- بِ hərflu-cərinin səbəb mənasında işlənməsinə misal:

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِضَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا﴾

“*Yəhudilərin etdikləri zülmə görə, onlara daha öncə halal edilmiş gözəl nemətləri haram etdik. Həm də bir çoxlarını (eləcə də özlərini) Allah yolundan döndərdiklərinə görə*”. (*ən-Nisa, 160*)

- مِنْ hərflu-cərinin səbəb mənasında işlənməsinə misal:

Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾

“*Yoxsulluq ucbatından uşaqlarınızı öldürməyin. Sizin də, onların da ruzisini Biz veririk*”. (*ən-Nisa, 160*)

Bu cümlədə أَوْلَادٌ “övladlar” və الْعَسَلُ “bal” sözləri məsdər deyil.

Bu səbəbdən ل hər fu-cəri ilə işlənmələri vacibdir.

- ❖ Səbəb bildirməsinə və məsdər olmasına baxmayaraq üçüncü şərti – fellə zamanda müştərək olması – pozulmuş sözə misal:

جِئْتُ الْيَوْمَ لِأَسْتَقْبَالَ حَامِدٍ غَدًا

Sabah Həmidi qarşılamaq üçün bu gün gəldim

Bu cümlədə جِئْتُ “gəlmək” feli bu gün, لِأَسْتَقْبَالَ “qarşılamaq” isə sabahdır.

- ❖ Səbəb bildirməsinə və məsdər olmasına baxmayaraq üçüncü şərti – fellə faildə müştərək olması – pozulmuş sözə misal:

جَاءَ حَامِدٌ لِإِكْرَامِ خَالِدٍ لَهُ

Həmid gəldi ki, Xalid ona ehtiram etsin

Bu cümlədə جَاءَ “gəlmək” feli Həmidə, لِإِكْرَامِ “ehtiram göstərmək” isə Xalidə aiddir.

Qeyd: Bəzi alimlər “məful ləhu”-nu mənsub etmək üçün yalnız iki şərti - məsdər və felin səbəbini bildirməsinə şərt görürlər. Aid olduğu fellə fail və zamanda müştərək olmasını şərt görmürlər. Dəlil kimi isə Allahın ﷻ bu ayəsini gətirirlər:

﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبُرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ﴾

“İldırımın qorxasınız və yağışın yağımasına ümid bəsləyirsiniz deyə sizə şimşək göstərən və yağış dolu ağır buludları var edən Odur”.

(ər-Rad, 12)

Bu ayədə خَوْفًا “qorxmaq” və طَمَعًا “ümid bəsləmək” məsdərləri “məful ləhu”dur. Fail və zamanda fellə müştərək deyillər.

أَحْوَالُ الْمَفْعُولِ لَهُ وَحُكْمُ كُلِّ حَالَةٍ

“Məful ləhu”unun ifadə növləri və hər növün hökmü

الْمَفْعُولُ لَهُ: الْمُسْتَكْمِلُ لِلشَّرْطِ السَّابِقَةِ لَهُ ثَلَاثَةٌ أَحْوَالٌ:

Yuxarıda qeyd etdiyimiz dörd şərti tamamlayan “məful ləhu” üç növdə ifadə oluna bilər:

1. أَنْ يَكُونَ مُجَرَّدًا مِنْ "الِ التَّعْرِيفِ" وَالْإِضَافَةِ

1. "ال" müəyyənlik artiklindən və izafədən təcrid olunmuş halda.

Məsələn:

جِئْتُ رَغْبَةً فِي الْعِلْمِ - Elmə rəgbətdən dolayı gəldim

2. أَنْ يَكُونَ مُضَافًا

2. İzafə olunmuş halda. Məsələn:

تَصَدَّقْتُ أَتْبَعَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ

Allahın razılığını qazanmaq üçün sədəqə verdim

3. أَنْ يَكُونَ مُحَلِّيًّا بِـ "الِ التَّعْرِيفِ"

3. "ال" müəyyənlik artikli ilə başlayan. Məsələn:

ضَرَبْتُ ابْنِي التَّأْدِيبِ (لِلتَّأْدِيبِ)

Oğlumu tərbiyələndirmək üçün vurdum

Bu üç növün hər birində “məful ləhu” həm nasbda (təsirlikdə), həm də səbəb bildirən hərfu-cərr vasitəsilə cərdə (yiyəlikdə) işlədilər. Lakin bu növlərin hər birinin nasb və cərdə işlədilməsi eyni dərəcədə deyil. Məsələn, birinci - "ال" müəyyənlik artiklindən və izafədən təcrid olunmuş – növ ən çox nasb halda işlədilir. Bu növü səbəb bildirən hərflərin biri ilə cərr edilməsi çox azdır¹.

¹ Bəzi dilçilər bu növü cərr etməyi ümumiyyətlə caiz görmürlər.

İkinci - izafə olunmuş – növ eyni dərəcədə həm nasb, həm də cərr halda işlədilə bilər. Məsələn, yuxarıdakı cümləni belə də demək olar:

تَصَدَّقْتُ لِإِيتِعَاءِ مَرْضَاةِ اللَّهِ

Allahın razılığını qazanmaq üçün sədəqə verdim

Üçüncü - "ال" müəyyənlik artikli ilə başlayan – növ isə ən çox cərr halda işlədilir. Birinci növün əksi olaraq bu növü nasb etmək çox nadirdir.

Erab

الإِعْرَابُ

جِئْتُ رَغْبَةً فِي الْعِلْمِ

جَاءَ: فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِالتَّاءِ الْمُتَحَرِّكَةِ
تُ: ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ
رَغْبَةً: مَفْعُولٌ لِأَجْلِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نُصِبِهِ فَتَحَةٌ ظَاهِرَةٌ
فِي: حَرْفٌ جَرٌّ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الإِعْرَابِ
الْعِلْمِ: اسْمٌ مَجْرُورٌ بِـ "فِي" وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ كَسْرَةٌ ظَاهِرَةٌ
فِي الْعِلْمِ: شِبْهُ جُمْلَةٍ مُتَعَلِّقٌ بِـ "رَغْبَةً"

لا العاطفة

Bağlayıcı لا

- يأتي "لا" عاطفةً، يُعطفُ بها الاسمُ المفردُ، المرادُ بالمفردِ: ما ليسَ بجملةٍ، معناها: إخراجُ ما بعدها من حكم ما قبلها، شروطها:
1. أن يكونَ المعطوفُ مفردًا، أي: ليسَ بجملةٍ
 2. أن تقعَ بعدَ الإيجابِ أو الأمرِ

لا ədatı əvvəl öyrəndiyimiz mənalardan başqa cümlə tərkibində bağlayıcı kimi də işlənə bilər və "yox", "deyil" mənasını ifadə edir.

لا ədatı bağlayıcı kimi yalnız sözləri bir-birinə bağlayır. **Faydası:** özündən sonra gələn sözün, əvvəlkinin hökmündən çıxartmaqdır. لا ədatı aşağıdakı şərtlər daxilində bağlayıcı kimi işlənə bilər:

1. Bağladığı cümlə deyil, sözlər olsun. Yəni, cümlə olmasın.
2. Təsdiq və ya əmr cümləsində işlənsin. Yəni, inkar cümlədə gəlməsin.

Məsələn:

- جاءَ حامدٌ لا خالدٌ - Həmid gəldi, Xalid **yox (deyil)**
إسألِ المُدرِّسَ لا الطالبَ - Müəllimdən soruş, tələbədən **yox (deyil)**

أَحْرُفُ التَّحْضِيضِ وَالتَّنْذِيمِ

Rəğbətəndirmək və peşman etmək üçün istifadə olunan ədatlar

Bildiyimiz kimi hər bir cümlə müəyyən məqsədlə işlədilir. Cümlədə bu məqsədləri çatdırmaqda hərflər (ədatlar) mühüm rol oynayır. Ərəb dilində müraciət olunanı nəyəsə rəğbətəndirmək və ya ötüb keçən bir işdən peşman etmək üçün لَوْ، لَوْمَا، هَلَّا، أَلَّا، إِذَا وَقَعَ بَعْدَ هَذِهِ الْأَحْرُفِ فِعْلٌ مُضَارِعٌ فَهِيَ لِلتَّحْضِيضِ. Bu ədatlar fellərlə işlənir və işləndikləri felin madi (keçmiş zaman) və ya mudari (indiki-gələcək zaman) olmasından asılı olaraq aşağıdakı mənaları ifadə edirlər:

1. إِذَا وَقَعَ بَعْدَ هَذِهِ الْأَحْرُفِ فِعْلٌ مُضَارِعٌ فَهِيَ لِلتَّحْضِيضِ. Əgər bu ədatlardan sonra mudari feli gələrsə, bu hərflər rəğbətəndirməyi ifadə edir. Məsələn:

هَلَّا تَجْتَهِدُونَ يَا إِخْوَانُ! – Bəlkə çalışsınız, qardaşlar?

أَلَّا تُتُوبُ مِنْ ذَنْبِكَ – Bəlkə günahından tövbə edəsən?

2. إِذَا وَقَعَ بَعْدَ هَذِهِ الْأَحْرُفِ فِعْلٌ مَاضٍ فَهِيَ لِلتَّنْذِيمِ. Əgər bu ədatlardan sonra madi feli gələrsə, bu hərflər peşman etməyi ifadə edir. Məsələn:

هَلَّا أَجْتَحَدْتُ – Gərək çalışardın

أَلَّا صُمْتُ أَمْسٍ – Gərək dünən oruc tutardın

13. ON ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

التَّمْيِيزُ

Təmyiz

تَعْرِيفُهُ: التَّمْيِيزُ – اسْمٌ نَكْرَةٌ يَتَضَمَّنُ مَعْنَى "مِنْ" الْبَيَانِيَّةِ يُذَكِّرُ لِبَيَانِ مَا قَبْلَهُ مِنْ إِحْمَالٍ, أَيْ: إِبْهَامٍ. سِوَاءَ أَكَانَ الْإِبْهَامُ فِي الْكَلِمَةِ أَمْ فِي الْجُمْلَةِ.

Tərif: "Təmyiz" – izahedici "مِنْ" hərfu-cərinin mənasını daşıyan və özündən əvvəl gələn ümumi mənanı xüsusiləşdirən (məhdudlaşdıran) nəkira (qeyri-müəyyən) isimdir. İstər bu ümumilik bir sözdə olsun, istərsə də cümlənin məzmununda.

Tərifin şərh:

"Təmyiz" sözünün lüğəti mənası "məhdudlaşdırmaq", "xüsusiləşdirmək", "ayırd etmək" deməkdir. İstilahi mənada isə "təmyiz" - الْبَيَانِيَّةِ - "مِنْ" izahedici "مِنْ" hərfu-cərinin mənasını daşıyan və özündən əvvəl gələn ümumi mənalı sözü və ya ümumi mənalı cümləni xüsusiləşdirərək anlaşılmazlığı aradan qaldıran nəkira (qeyri-müəyyən) isimdir. Məsələn:

- اشْتَرَيْتُ مِثْرًا حَرِيرًا – Bir metr ipək aldım
شَرَبْتُ كَأْسًا لَبْنًا – Bir stəkan süd içdim
حَامِدٌ أَحْسَنُ مِنْ خَالِدٍ خُلُقًا – Həmid Xaliddən əxlaqca yaxşıdır

Cümlələrə diqqət etsək görərik ki, birinci və ikinci cümlələrdə altından xətt çəkilən حَرِيرًا "ipək" və لَبْنًا "süd" sözləri ümumi mənalı مِثْرًا "metr" və كَأْسًا "stəkan" sözlərindən sonra gələrək onları xüsusiləşdirmişlər. Çünki əgər biz اشْتَرَيْتُ مِثْرًا "bir metr aldım" desək, konkret nəyin alındığını başa düşmərik. Alınan əşyanın bir metr taxta, yoxsa boru, və yaxud ip olduğu məlum olmaz. Lakin مِثْرًا "metr" sözündən sonra حَرِيرًا "ipək" təmyizi gələrək bu

anlaşılmazlığı aradan qaldırdı. Həmçinin, ikinci cümlədə də əgər biz شَرَبْتُ كَأْسًا “bir stəkan içdim” desək, konkret nəyin içildiyini başa düşmərik. İçilən mayenin su, yaxud şirə, və yaxud da nə olduğu məlum olmaz. Lakin كَأْسًا “stəkan” sözündən sonra لَبْنَا “süd” təmyizi gələrək bu anlaşılmazlığı aradan qaldırdı.

Həmçinin, diqqət etsək görərik ki, bu iki cümlədə حَرِيرًا “ipək”, لَبْنَا “süd” sözləri ümumi mənalı **tək sözləri** xüsusiləşdirdi. Bu növ təmyizə - yəni, ümumi mənalı sözü xüsusiləşdirən təmyizə - تَمْيِيزُ الذَّاتِ “**təmyiz zət**” deyilir.

Üçüncü cümlədə isə خُلُقًا “əxlaq” sözü özündən əvvəl gələn ümumi mənalı cümləni xüsusiləşdirdi. Çünki əgər biz sadəcə حَامِدٌ أَحْسَنُ مِنْ خَالِدٍ “Həmid Xaliddən yaxşıdır” desək, konkret hansı cəhətdən yaxşı olmasını başa düşmərik. Həmidin Xaliddən elmcə, zahiri görünüşcə, yaxud xəttinə görə yaxşı olması bilinməz. Lakin cümlənin sonunda خُلُقًا “əxlaqca” təmyizinin gəlməsi bu anlaşılmazlığı aradan qaldırdı. Diqqət etsək görərik ki, خُلُقًا “əxlaq” təmyizi ümumi mənalı sözü deyil, bütöv bir cümləni aydınlaşdırdı. Bu növ təmyizə - yəni, ümumi mənalı cümləni xüsusiləşdirən təmyizə - تَمْيِيزُ النِّسْبَةِ “**təmyiz nisbə**” deyilir.

İndi isə təmyizin bu iki növü - تَمْيِيزُ الذَّاتِ “**təmyiz zət**” və تَمْيِيزُ النِّسْبَةِ “**təmyiz nisbə**” – barədə, onların hər birinin hökmünü daha ətraflı, təfsilatı ilə öyrənək.

عَامِلُ النَّصْبِ فِي التَّمْيِيزِ

Təmyizi nasb edən amil

Təmyiz zət və nisbə barədə təfsilata keçməzdən əvvəl bu iki növ təmyizi nasb edən amili öyrənək.

عَامِلُ النَّصْبِ فِي تَمْيِيزِ الدَّاتِ هُوَ الاسْمُ الْمُبْهَمُ الَّذِي تَقَدَّمَ، وَعَامِلُ النَّصْبِ فِي تَمْيِيزِ النَّسْبَةِ هُوَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ فِعْلٍ أَوْ شَيْءٍ

“Təmyiz zət”i nasb edən amil təmyizdən əvvəl işlənən ümumi mənalı isimdir. Məsələn:

اشْتَرَيْتُ مِثْرًا حَرِيرًا – Bir metr ipək aldım

Bu cümlədə حَرِيرًا “ipək” təmyizinin nasb olmasına səbəb əvvəl işlənən ümumi mənalı مِثْرًا “metr” sözüdür.

“Təmyiz nisbə”ni nasb edən amil isə təmyizdən əvvəl gələn cümlənin feli və ya feli əvəz edən sözdür. Məsələn:

حَسُنَ الطَّالِبُ خُلُقًا – Tələbənin əxlaqı yaxşılaşdı

Bu cümlədə خُلُقًا “əxlaq” təmyizinin nasb olmasına səbəb əvvəl gələn ümumi mənalı cümlənin حَسُنَ “yaxşılaşdı” felidir.

تَمْيِيزُ الدَّاتِ

Təmyiz zət

تَمْيِيزُ الدَّاتِ – هُوَ الَّذِي يُبَيِّنُ كَلِمَةً مُبْهَمَةً قَبْلَهُ وَيَقَعُ بَعْدَ الْمَقَادِيرِ أَوْ مَا أَشْبَهَ الْمَقَادِيرَ، أَوْ بَعْدَ الْعَدَدِ، وَالْمَقَادِيرُ ثَلَاثَةٌ أَنْوَاعٍ:

Təmyiz zət – özündən əvvəl gələn, aydın olmayan, ümumi mənalı tək sözü aydınlaşdıran, onu xüsusiləşdirən isimdir. Təmyiz zət ölçü vahidlərindən, ölçü vahidinə oxşar sözlərdən və miqdar saylarından sonra işlənir.

Ölçü vahidləri üç növdür:

1. (الْمَمْسُوحَاتُ) الْمَقَائِسُ Uzunluq və sahə vahidləri. Məsələn:

عِنْدِي مِثْرٌ حَرِيرًا – Məndə bir metr **ipək** var

زَرَعْنَا فِدَانًا أَرْضًا – Bir fəddən¹ **torpaq** əkdim

2. الْمَوْزُونَاتُ Miqdar və çəki vahidləri. Məsələn:

اِشْتَرَيْتُ رِطْلًا عَسَلًا – Bir ritl² **bal** aldım

أُرِيدُ كِيلُوغَرَامًا سُكَّرًا – Bir kiloqram **şəkər** istəyirəm

أَعْطِنِي أُفَّةً تَمْرًا – Mənə bir uqqa³ **xurma** ver

3. الْمَكِّيَلَاتُ Mikyal (dənli bitkiləri və s. ölçmək üçün istifadə olunan müəyyən ölçülü qablar). Məsələn:

اِشْتَرَيْتُ صَاعًا تَمْرًا – Bir saa⁴ **xurma** aldım

أَخَذْتُ قَفِيزًا بُرًّا – Bir qafiz⁵ **un** götürdüm

Ölçü vahidinə oxşar sözlər dedikdə: كَيْسٌ "kisə", "torba", قَدْرٌ "qədər", جَرَّةٌ "səhəng", مِلءٌ "dolusu" və s. bu kimi sözlər nəzərdə tutulur. Məsələn:

اِشْتَرَيْتُ جَرَّةً عَسَلًا – Bir səhəng **bal** aldım

عِنْدِي كَيْسٌ أَرْضًا – Məndə bir kisə **düyü** var

Miqdar saylarından sonra gələn təmyizə misal:

عِنْدِي عِشْرُونَ كِتَابًا – Məndə iyirmi **kitab** var

¹ Fəddən - qədim sahə ölçü vahididir. Müxtəlif ərəb ölkələrində müxtəlif ölçü bildirir. Məsələn, Misirdə təqribən 4200 m², Suriyada isə 5713 m² sahəni bildirir.

² Ritl - təqribən 450 qr-a bərabər olan çəki vahididir.

³ Uqqa - təqribən 1 kq 300 qr-a bərabər olan çəki vahididir.

⁴ Saa – dörd ovuc və ya təxminən 2 kq 751 qr-a çəkiyə malik qabdır.

⁵ Qafiz – İraq əhalisinin dənli bitkilər üçün işlətdikləri qədim ölçü vahididir. 1.5 saa-ya və ya 4 kq 100 qr-a bərabərdir.

في جَيْبِي أَرْبَعُونَ رِيَالًا – Cibimdə qırx riyal var

Qeyd: “Təmyiz zət” həmçinin, özünün bir hissəsi olan isimlərdən sonra da gələrək bu ismin növünü, tərkibini, həqiqiliyini bildirir. Bu növ təmyiz المَبِينُ لِلْجِنْسِ “ismin növünü bildirən təmyiz” adlanır. Məsələn:

هَذَا قَمِيصٌ حَرِيرًا – Bu ipək köynəkdir

لِلْحَدِيقَةِ بَابٌ حَدِيدًا – Bağçanın dəmir qapısı var

عِنْدِي خَاتَمٌ فِضَّةً – Məndə gümüş üzük var

حُكْمٌ تَمْيِيزِ الذَّاتِ (نَصْبُهُ وَجَرُّهُ)

“Təmyiz zət”in hökmü (nasb və cərr baxımından)

تَمْيِيزُ الذَّاتِ الْوَاقِعُ بَعْدَ الْمَقَادِيرِ يَجُوزُ فِيهِ ثَلَاثَةٌ أَوْجُهُ:

Birinci: Ölçü vahidlərindən sonra gələn təmyizi üç cür işlətmək olar:

1. النَّصْبُ Nasb etmək. Məsələn:

عِنْدِي مِثْرٌ حَرِيرًا – Məndə bir metr ipək var

حَرِيرًا: تَمْيِيزٌ مَّنْصُوبٌ, عَلَامَةُ جَرِّهِ فَتْحَةُ ظَاهِرَةٍ

2. الْبَيَانِيَّةُ Bəyan bildirən "من" hərfu-cəri ilə cərr etmək.

Məsələn:

عِنْدِي مِثْرٌ مِنْ حَرِيرٍ – Məndə bir metr ipək var

حَرِيرٍ: تَمْيِيزٌ مَجْرُورٌ بِـ "مِنْ" الْبَيَانِيَّةِ, عَلَامَةُ جَرِّهِ كَسْرَةُ ظَاهِرَةٍ

3. الْإِضَافَةُ İzafə ilə cərr etmək. Məsələn:

عِنْدِي مِثْرٌ حَرِيرٍ – Məndə bir metr ipək var

حَرِيرٍ: تَمْيِيزٌ مَجْرُورٌ بِالْإِضَافَةِ, عَلَامَةُ جَرِّهِ كَسْرَةُ ظَاهِرَةٍ

İkinci: Ölçü vahidinə oxşar sözlərdən sonra gələn təmyizi də həmçinin, yuxarıda qeyd etdiyimiz üç formada işlətmək olar. Yəni nasb etmək, "من" hərfu-cəri ilə cərr etmək və izafə ilə cərr etmək olar.

Məsələn:

اَشْتَرَيْتُ جُرَّةً عَسَلًا – Bir səhəng **bal** aldım

اَشْتَرَيْتُ جُرَّةً عَسَلٍ – Bir səhəng **bal** aldım

اَشْتَرَيْتُ جُرَّةً مِنْ عَسَلٍ – Bir səhəng **bal** aldım

Qeyd: Əgər ölçü vahidinə oxşar söz təmyizdən başqa bir ismə izafə olunarsa, bu halda təmyizi yalnız iki halda – nasbda və "من" hərfu-cəri ilə cərdə - işlətmək olar. Bu halda təmyizi izafə ilə cərr etmək olmaz. Məsələn:

مَا فِي السَّمَاءِ قَدْرٌ رَاحَةٍ سَحَابًا – Göydə ovuc qədər də bulud yoxdur

مَا فِي السَّمَاءِ قَدْرٌ رَاحَةٍ مِنْ سَحَابٍ – Göydə ovuc qədər də bulud yoxdur

Bu cümlədə "قَدْرٌ" "qədər" sözü ölçü vahidinə oxşar sözdür və o "رَاحَةٍ" "ovuc" sözünə izafə olunub. Bu səbəbdən "سَحَابًا" "bulud" təmyizini izafə ilə cərdə işlətmək olmaz.

Üçüncü: Saylara gəlincə isə əvvəlki dərslərimizdən bildiyimiz kimi miqdar sayları say qruplarından asılı olaraq təmyizlə özünəxas olan qaydalar çərçivəsində işlənir. Bu qaydaların müxtələri belədir:

A. (11-99) saylarında təmyizi nasb etmək vacibdir.

B. Yerdə qalan miqdar saylarında isə təmyiz izafə ilə məcrur olur. Yalnız (3-10) saylarında təmyiz cəmdə, digər hallarda isə təkdə olur¹.

¹ Bax. II kitab 24-cü dər.

تَمْيِيزُ النَّسْبَةِ وَحُكْمُهُ

Təmyiz nisbə və onun hökmü

تَمْيِيزُ النَّسْبَةِ – هُوَ الَّذِي يَبِينُ جُمْلَةً مُبْهَمَةً قَبْلَهُ، وَسُمِّيَ "تَمْيِيزَ النَّسْبَةِ" لِأَنَّهُ يَبِينُ جُمْلَةً مُبْهَمَةً النَّسْبَةِ، أَيْ لِبَيَانِ مَا تَعَلَّقَ بِهِ الْعَامِلُ مِنْ فَاعِلٍ أَوْ مَفْعُولٍ أَوْ غَيْرِهِمَا، وَ تَمْيِيزَ النَّسْبَةِ أَرْبَعَةٌ أَنْوَاعٍ:

Təmyiz nisbə – özündən əvvəl gələn, aydın olmayan, ümumi mənalı **cümləni** aydınlaşdıran isimdir. Təmyiz nisbə¹ adlanmasına səbəb özündən əvvəl gələn cümlənin amilinin (fel və ya feli əvəz edən sözün) əlaqəli olduğu naməlum sözü açıqlamasıdır. Amilin əlaqəli olduğu naməlum söz fail, məful və ya digər cümlə üzvü ola bilər.

Təmyiz nisbənin dörd növü var:

1. التَّمْيِيزُ الْمُحَوَّلُ عَنِ الْفَاعِلِ، أَيْ مَا أَصْلُهُ فَاعِلٌ

1. Faildən çevrilmiş, yəni, əsl fail olan təmyiz. Məsələn:

حَسَنَ الطَّالِبِ خُلُقًا – Tələbənin əxlaqı yaxşılaşdı

Bu cümlədə خُلُقًا təmyizinin əsl failidir. Çünki bu təmyiz cümlənin failini bəyn etmişdir. Cümlənin əsl خُلُقُ الطَّالِبِ "tələbənin əxlaqı yaxşılaşdı". Burada fail olan mudaf təmyizi çevrilmiş, mudafun ileyh isə fail kimi işlənmişdir.

حُكْمُهُ: يَجِبُ نَصْبُ التَّمْيِيزِ الْمُحَوَّلِ عَنِ الْفَاعِلِ، فَلَا يَجُوزُ جَرُّهُ بِـ"مِنْ" أَوْ بِالْإِضَافَةِ

Hökmü: Faildən çevrilmiş, yəni, əsl fail olan təmyizi nasb etmək vacibdir. Bu növ təmyizi "مِنْ" hərfu-cəri və ya izafə ilə cərdə işlətmək olmaz.

¹ Nisbə sözünün lüğəti mənası "münasibət", "əlaqə", "təllüq" deməkdir.

2. التَّمْيِيزُ الْمُحَوَّلُ عَنِ الْمَفْعُولِ, أَيَّ مَا أَصْلُهُ مَفْعُولٌ

2. Məfuldan çevrilmiş, yəni, əsli məful olan təmyiz. Məsələn:

غَرَسْتُ الْأَرْضَ شَجَرًا – Yerə ağaclar əkdim

Bu cümlədə شَجَرًا təmyizinin əsli məfuldur. Çünki cümlənin məfulunu bəyan etmişdir. Cümlənin əsli غَرَسْتُ شَجَرَ الْأَرْضِ “yerin ağaclarını əkdim”. Burada məful olan mudaf təmyizə çevrilmiş, mudafun ileyh isə məful kimi işlənmişdir.

حُكْمُهُ: يَجُوزُ فِي التَّمْيِيزِ الْمُحَوَّلِ عَنِ الْمَفْعُولِ وَجْهَيْنِ: النَّصْبُ وَالْجَرُّ بِـ"مِنْ" الْبَيِّنَاتِيَّةِ, فَلَا يَجُوزُ الْجَرُّ بِالْإِضَافَةِ

Hökmü: Məfuldan çevrilmiş, yəni, əsli məful olan təmyizi iki cür işlətmək olar: nasbdə və "مِنْ" hərfu-cəri ilə cərdə. İzafə ilə cərdə işlətmək olmaz. Məsələn:

غَرَسْتُ الْأَرْضَ مِنْ شَجَرٍ – Yerə ağaclar əkdim

3. التَّمْيِيزُ الْوَاقِعُ بَعْدَ أَفْضَلِ التَّفْضِيلِ

3. Sifətin üstünlük və müqayisə dərəcəsindən sonra gələn təmyiz. Bu növ təmyiz də mənaca iki növdür.

a. Əsli fail olan. Məsələn:

أَنْتَ أَكْبَرُ مِنِّي سِنًا – Sən yaşca məndən böyüksən

Hökmü: Əsli fail olan təmyizi nasb etmək vacibdir, yuxarıdakı nümunədə göstərdiyimiz kimi.

b. Əsli fail olmayan. Məsələn:

حَامِدٌ أَطْوَلُ طَالِبٍ فِي الْفَصْلِ – Həmid sinifdə ən uzun tələbədir

Hökmü: Əsli fail olmayan təmyizi izafə ilə cərr etmək vacibdir, yuxarıdakı nümunədə göstərdiyimiz kimi.

4. التَّمْيِيزُ الْوَاقِعُ بَعْدَ التَّعَجُّبِ

4. Təəccüb bildirən cümlədən sonra işlənən təmyiz. Məsələn:

مَا أَحْسَنَ عَلَيَّ خَطًّا! – Əlinin xətti necə də gözəldir!

حَامِدٌ أَكْرَمٌ بِهِ أَبَا! – Həmid necə də səxavətli atadır!

حُكْمُهُ: يَجُوزُ فِي التَّمْيِيزِ الْوَاقِعِ بَعْدَ التَّعَجُّبِ وَجْهَيْنِ: النَّصْبُ وَالْجَرُّ بِـ"مِنْ" الْبَيِّنَاتِ، فَلَا يَجُوزُ الْجَرُّ بِالْإِضَافَةِ

Hökmü: Məfuldan çevrilmiş, yəni, əsli məful olan təmyizi iki cür işlətmək olar: 1- nasbda, 2- "مِنْ" hərflu-cəri ilə cərdə. Məfuldan çevrilmiş təmyizi izafə ilə cərdə işlətmək olmaz. Məsələn:

مَا أَحْسَنَ عَلَيَّ مِنْ خَطًّا! – Əlinin xətti necə də gözəldir!

حَامِدٌ أَكْرَمٌ بِهِ مِنْ أَبٍ! – Həmid necə də səxavətli atadır!

صِبْغَاتُ التَّعَجُّبِ

Təəccüb cümləsinin iki forması

Bildiyimiz kimi, ərəb dilində təəccüb bildirən cümlələri təkcə intonasiya ilə (yazıda isə nida işarəsi ilə) fərqlənir. Təəccüb cümlələri əsasən sintaktik yolla – nəqli cümlələri xüsusi formaya çevirməklə də düzəlir. Təəccübün əsasən iki forması mövcuddur:

1. مَا أَفْعَلُهُ!

2. أَفْعَلُ بِهِ!

Bu iki formadan biri - مَا أَفْعَلُهُ! forması - barədə ötən dərslərimizin birində artıq danışmışıq¹. Bu dərslərimizdə təəccüb cümləsinin ikinci forması olan أَفْعَلُ بِهِ! formasını öyrənəcəyik. Nəqli

¹ Bax. II kitab 9-cu dərslər.

cümləni bu formaya salmaq üçün xəbər أَفْعَلُ vəzninə salınır. Sonra mübtəda — hərfu-cəri ilə məcrur hala salınır. Məsələn:

أَطْوَلَ بِحَامِدٍ / مَا أَطْوَلَ حَامِدًا → حَامِدٌ طَوِيلٌ
Həmid uzundur → Həmid necə də uzundur!

الْوَرْدَةُ جَمِيلَةٌ / مَا أَجْمَلَ الْوَرْدَةَ → أَجْمَلٌ بِالْوَرْدَةِ
Qızılgül gözəldir → Qızılgül necə də gözəldir!

Quran ayələrindən misallar: Allah ﷻ buyurur:

﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾

“Onlar Cəhənnəm oduna necə də səbirlidirlər!” (əl-Bəqərə, 175)

﴿لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرَ بِهِ وَأَسْمِعُ﴾

“Göylərin və yerin qeybi ancaq Ona məxsusdur. O, necə gözəl görür, necə də yaxşı eşidir!” (əl-Kəhf, 26)

Qeyd: Təəccübün bu iki forması “qiyasidir”. Bundan başqa təəccübün “səməi” formaları da vardır. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ﴾

“Allahı necə inkar edirsiniz ki, siz ölü idiniz, O sizi dirilti?”
(əl-Bəqərə, 28)

Bu ayədə sual forması təəccüb mənasını daşıyır¹.

Hədislərin birində Allah Elçisi ﷺ buyurur:

“سُبْحَانَ اللَّهِ! إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ”

“Subhanəllah! Mömin murdar olmaz” (əl-Buxari, 283)

Bu hədisdə Allah Elçisinin ﷺ سُبْحَانَ اللَّهِ! “Subhanəllah!” (Allah Pak və Nöqsansızdır!) ifadəsi təəccüb mənasındadır.

¹ Bax. تَيْسِيرُ الْكَرِيمِ الرَّحْمَنِ فِي تَفْسِيرِ كَلَامِ الْمَنَانِ “Təfsir Səadi” əl-Bəqərə 28-ci ayənin təfsiri.

Erab

الإعرابُ

مَا أَجْمَلَ الْوَرْدَةَ!

مَا: نَكْرَةٌ تَامَةٌ مُبَيَّنَةٌ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ مُبْتَدَأٍ (بِمَعْنَى "شَيْءٌ")
أَجْمَلَ: فِعْلٌ مَاضٍ مُبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ، وَ الْفَاعِلُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ (هُوَ) يَعُودُ
إِلَى "مَا".
الْوَرْدَةُ: مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ فَتَحَةٌ ظَاهِرَةٌ، وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ "أَجْمَلَ
الْوَرْدَةَ" فِي مَحَلِّ رَفْعٍ خَبَرٌ

أَجْمَلَ بِالْوَرْدَةِ!

أَجْمَلَ: فِعْلٌ أَمْرٌ بِمَعْنَى التَّعَجُّبِ مُبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ، وَ الْفَاعِلُ ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ وَجُوبًا
تَقْدِيرُهُ (أَنْتَ)
بِ: حَرْفٌ جَرٌّ زَائِدٌ مُبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ
الْوَرْدَةُ: مَفْعُولٌ بِهِ مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ فَتَحَةٌ مُقَدَّرَةٌ مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا اشْتِعَالُ الْمَحَلِّ
بِالْكَسْرِ

14. ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

الْحَالُ

Hal (tərzi hərəkət bildirən isim)

تَعْرِيفُهُ: الْحَالُ – وَصْفٌ، فَضْلَةٌ، مَنْصُوبٌ، يُذَكَّرُ لِإِيَانِ هَيْئَةِ الْإِسْمِ الَّذِي يَكُونُ الْوَصْفُ لَهُ

Tərifi: Hal – mənsub vəsfdir (feli sifətdir). Vəsf etdiyi sözlün tərzi, halını bildirmək üçün işlənən ikinci dərəcəli cümlə üzvüdür.

Tərifin şərhı:

“**isim**” **إِسْمُ الْمَفْعُولِ**, **“isim fail”**¹ **إِسْمُ الْفَاعِلِ** - **“Vəsf”** dedikdə **“وصف”** **“isim məful”** və **الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ** **“sifə müşəbbəhə”** (“isim failə bənzər sifətlər”) nəzərdə tutulur². **“İsim fail”** və **إِسْمُ الْمَفْعُولِ** **“isim məful”** (indiki və keçmiş zaman feli sifətləri) barədə ötən dərslərimizdə danışıbmışıq³. İndi isə **الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ** **“sifə müşəbbəhə”** barədə ətraflı danışaq:

¹ Həmçinin, **صِيغَةُ الْمُبَالَغَةِ** “isim failin mübaliğə vəznləri” də “vəsfə” daxildir. Bax. 7-ci dərs.

² Bəzi hallarda hal vəsf deyil **جَائِدٌ** “dəyişməz (sabit) isim” olur. **“Dəyişməz (sabit) isim”** dedikdə feldən düzəlməyən ümumi isimlər nəzərdə tutulur. Belə olan halda ümumi isim vəsf mənasına yozulur. “Hal” dörd halda **جَائِدٌ** “dəyişməz isim” olur:

1. Əgər **مُفَاعَلٌ** babının “qarşılıqlı hərəkət” mənasında olarsa. Məsələn:
أَعْطَيْتُ حَامِدًا الذَّهَبَ يَدًا بِيَدٍ (أَي: مُقَابَضَةً) – Həmidə qızılı əlbəəl verdim
2. Əgər bənzətmə mənasında işlənərsə. Məsələn:
هَجَمَ الْجُنْدِيُّ أَسَدًا (أَي: شَجَاعًا) – Əsgər şir kimi hücumə keçdi
3. Əgər qiymət mənasında işlənərsə. Məsələn:
اِشْتَرَيْتُ الْقَمَاشَ مِثْرًا بِدِرْهَمٍ (أَي: مُسْعَرًا) – Parçanın metrini bir dirhəmə aldım
4. Əgər ardıcılıq və tərtib mənasında işlənərsə. Məsələn:
أَدْخُلُوا رَجُلًا رَجُلًا (أَي: مُرْتَبًا) – Bir-bir daxil olun

Bəzi hallarda hal məsdər də olur. Məsələn:

طَلَعَ الْقَمَرُ بَغْتَةً (أَي: مُبَاغِتًا), فَجَأَةً (أَي: مُفَاجِئًا) – Birdən ay çıxdı

³ Bax. III kitab 5-6-cı dərslər.

الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ

“Sifə müşəbbəhə” İsim failə bənzər sifətlər

تَعْرِيفُهُ: الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ - هِيَ صِفَةٌ تُؤْخَذُ مِنَ الْفِعْلِ اللَّازِمِ، لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَعْنَى قَائِمٍ بِالْمَوْصُوفِ بِهَا عَلَى وَجْهِ الثُّبُوتِ، لَا عَلَى وَجْهِ الْحُدُوثِ. وَلَا زَمَانَ لَهَا لِأَنَّهَا تَدُلُّ عَلَى صِفَاتٍ ثَابِتَةٍ.

Tərifı: İsim failə bənzər sifətlər – “ləzim” (təsirsiz) fellərdən düzəlmiş, dəyişməyən, sabit sifətə dəlalət edən sifətlərdir. Zamana dəlalət etmir, Çünki sabit sifətə dəlalət edir. “İsim fail” isə dəyişən sifət olduğu üçün indiki zamana dəlalət edir. Məsələn:

حَسَنٌ (حَسَنٌ - يَحْسُنُ) - gözəl, yaxşı (gözəl olmaq)

صَعْبٌ (صَعْبٌ - يَصْعَبُ) - çətin (çətin olmaq)

أَسْوَدٌ (سَوَدٌ - يَسْوَدُ) - qara (qaralmaq)

جَدِيدٌ (جَدٌّ - يَجِدُّ) - yeni (yeni olmaq)

“Sifə müşəbbəhə” (isim failə bənzər sifətlər) ən çox "فَعِلٌ - يَفْعَلُ" və "فَعْلٌ يَفْعَلُ" babında olan fellərdən düzəlir. Nadir hallarda digər bablardan da düzəlir. Məsələn:

ضَيْقٌ (ضَاقَ - يَضِيقُ) - dar (dar olmaq)

حَرِيصٌ (حَرَصَ - يَحْرِصُ) - həris (həris olmaq)

“Sifə müşəbbəhə” (isim failə bənzər sifətlər) الثَّلَاثِيُّ الْمُجَرَّدُ “üçköklü mücərrəd” fellərdən qiyasi olaraq dörd vəzndə düzəlir:

1. "فَعْلٌ" babı "فَعِلٌ - يَفْعَلُ" babında olan, rəng və fiziki nöqsan bildirən fellərdən düzəlir. Məsələn: أَحْمَرٌ - qara, أَعْرَجٌ - çolaq və s.
2. "فَعْلَانٌ" babı "فَعِلٌ - يَفْعَلُ" babında olan, əsasən mənəvi hiss bildirən fellərdən düzəlir. Məsələn: كَسْلَانٌ - tənbel, غَضَبَانٌ - hirsli və s.

3. "فَعِلٌ" babı "يَفْعُلٌ - فَعَلٌ" babında olan və xəstəlik və buna bənzər mənə bildirən və ya əks mənəli fellərdən düzəlidir. Məsələn: نَعِبٌ - yorğun, مَرِحٌ - şad və s.
4. "فَعِيلٌ" babı əsasən "يَفْعُلٌ - فَعَلٌ" babında olan fellərdən düzəlidir. Məsələn: كَرِيمٌ - səxavətli, حَلِيمٌ - həlim və s. Bəzən başqa bablardan da düzəlidir.

Bu sifətlərin isim failə oxşamasına səbəb isim fail kimi ikilikdə, cəmdə, muzəkkər və muənnəsdə işləmə bilməsidir.

Qeyd 1: Bu dörd forma "sifə müşəbbəhə"nin qiyasi formalarıdır. Bundan başqa səməi olan formalar da mövcuddur.

Qeyd 2: "İsim fail" və ya "isim məful" babında olub sabit sifətə dəlalət edən sözlər də "sifə müşəbbəhə"dir. Məsələn:

طَاهِرٌ الْقَلْبِ - qəlbi təmiz

مَمْدُوحُ السَّيْرَةِ - təriflənən tərcümeyi-halı olan

تَنْبِيْهُ: تَجِيءُ الصِّفَةِ الْمُشَبَّهَةِ مِنْ غَيْرِ الثَّلَاثِيِّ الْمُجَرَّدِ، عَلَى وَزْنِ اسْمِ الْفَاعِلِ

Qeyd 3: Suləsi mucərrəd (üçköklü mucərrəd) olmayan fellərdən "sifə müşəbbəhə" (isim failə bənzər sifət) isim fail vəznində düzəlidir. Məsələn:

مُعْتَدِلٌ (اعْتَدَلَ - يَعْتَدِلُ) - mülayim (mülayim olmaq)

مُسْتَقِيمٌ (اسْتَقَامَ - يَسْتَقِيمُ) - dürüst (dürüst olmaq)

الْفَرْقُ بَيْنَ اسْمِ الْفَاعِلِ وَالصِّفَةِ الْمُشَبَّهَةِ بِهِ

"İsim fail"lə "sifə müşəbbəhə" arasındakı fərq

"İsim fail"lə "sifə müşəbbəhə" arasındakı fərq əsasən aşağıdakılardır:

1. "İsim fail" sabit olmayan, dəyişən, yenilənə bilən sifətə dəlalət edir. "Sifə müşəbbəhə" isə sabit sifətdir, dəyişməzdir.

2. İsim fail üç zamandan (keçmiş, indiki, gələcək) birinə dəlalət edir. “Sifə müşəbbəhə” isə daimi olan hazır sifətə dəlalət edir.
3. İsim fail həm “mutəaddi” (təsirli), həm də “ləzim” (təsirsiz) fellərdən düzələ bildiyi halda, “sifə müşəbbəhə” qiyasi olaraq yalnız “ləzim” fellərdən düzəlir.
4. “Sifə müşəbbəhə”ni öz failinə izafə etmək olar. Məsələn, حَسَنُ الْخُلُقِ – əxlaqı gözəl, مُعْتَدِلُ الرَّأْيِ – mötədil rəyli və s. İsim faili isə öz failinə izafə etmək olmaz¹.

“فَضْلَةٌ” **“İkinci dərəcəli cümlə üzvü”** dedikdə - yəni, cümlənin

baş üzvü olmur və cümlənin mənası onsuz da tamamlanır. Bunun əksi olaraq “عُمْدَةٌ” “baş üzvlər” cümlənin mənasının tamamlanmasında əsas rol oynayır və baş üzv olmasa cümlə tamamlanmaz. “عُمْدَةٌ” “Baş üzvlər” dedikdə – cümlədə pozulması mümkün olmayan mübtəda, xəbər və fail kimi cümlə üzvləri nəzərdə tutulur².

“Vəsf etdiyi sözün tərzini, halını bildirən” – yəni, “hal”ın cümlədəki rolu vəsf etdiyi ismin tərzini, halını bildirməkdir. Halın vəsf etdiyi ismə صَاحِبُ الْحَالِ **“hal sahibi”** (tərzi bildirilən isim) deyilir. Məsələn:

- 1- جَاءَ الطَّالِبُ ضَاحِكًا - Tələbə gülərək gəldi
- 2- رَأَيْتُ حَامِدًا مَسْرُورًا - Həmid sevincək gördüm
- 3- هَذَا مُدْرِسُنَا قَادِمًا - Bu müəllimimizdir gəlir
- 4- كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ مَكْسُورًا - Qələmlə sınıq vəziyyətdə yazdım

¹ “İsim fail” dən fərqli olaraq “isim məful”u öz failinə izafə etmək olar. Məsələn:

حَامِدٌ مَحْرُوحٌ الْيَدِ – Həmidin əli yaralıdır

İsim faili isə öz məfuluna izafə etmək olar. Məsələn:

حَامِدٌ ضَارِبٌ زَيْدٍ – Həmid Zeydi vurdu

(hərfən: Həmid Zeydi vurandır)

² Düzdür, hal əksər hallarda فَضْلَةٌ cümlənin ikinci dərəcəli üzvü kimi çıxış edir. Lakin bəzi hallarda عُمْدَةٌ baş üzv də ola bilər. Əgər xəbər yerində olarsa. Məsələn:

أَكْثَرُ شُرَيْبِي اللَّيْنِ سَاجِنًا – Ən çox südü isti halda içirəm

Verilən nümunələrdə altından bir xətt çəkilməmiş sözlər “hal”-dır. Bu sözlərə diqqət etsək görərik ki, onların hər biri **vəsfdir**. Yəni, “isim fail” və ya “isim məful”lardır (feli sifətlərdir). **Nasbdə** (təsirlik halda) gəlib özlərindən əvvəl gələn və altlarından iki xətt çəkilməmiş sözlərin **tərzini, halını bildirirlər**. Altından iki xətt çəkilməmiş bu sözlər **صَاحِبُ الْحَالِ** “**hal sahibi**” (tərzi bildirilən isim) adlanır.

أَنْوَاعُ صَاحِبِ الْحَالِ

“Hal sahibi”nin növləri

“Hal sahibi” **صَاحِبُ الْحَالِ** əsasən aşağıdakı növlərdən biri olur:

1. **يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ فَاعِلاً** Hal sahibi “**fail**” ola bilər. Məsələn:

جَاءَ الطَّالِبُ ضَاحِكًا - Tələbə gülərək gəldi

Bu cümlədə **صَاحِبُ الْحَالِ** **الطَّالِبُ** “tələbə” failidir.

2. **يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ مَفْعُولًا** Hal sahibi “**məful bihi**” ola bilər.

Məsələn:

رَأَيْتُ حَامِدًا مَسْرُورًا - Həmidə sevincək gördüm

Bu cümlədə **صَاحِبُ الْحَالِ** **حَامِدًا** “Həmidə” məfuldur.

3. **يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ فَاعِلاً وَمَفْعُولًا بِهٖ مَعًا** Hal sahibi “**fail**” və “**məful bihi**” birlikdə ola bilər. Məsələn:

كَلَّمْتُ الْمُدِيرَ مَاثِيئِينَ - Müdirlə gedə-gedə söhbət etdim

Bu cümlədə **صَاحِبُ الْحَالِ** **الْمُدِيرَ** “müdir” məfulu ilə və **تُ** “mən” faili birlikdədir.

4. **يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ نَائِبَ فَاعِلٍ** Hal sahibi “**naib fail**” ola bilər.

Məsələn:

طُبِعَ الْكِتَابُ مُجَلَّدَيْنِ - Kitab iki cilddə çap olundu

Bu cümlədə الْحَالِ صَاحِبُ hal sahibi الْكِتَابُ “kitab” “naib fail” dir.

5. يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ مُبْتَدَأً Hal sahibi “**mübtəda**” ola bilər. Məsələn:

دَخَلْتُ عَلَى الْمُدِيرِ وَعِنْدَهُ مُدْرَسُنَا جَالِسًا

Müdirin yanına girdim və yanında müəllimimiz oturmuşdu

Bu cümlədə الْحَالِ صَاحِبُ hal sahibi مُدْرَسُنَا “müəllimimiz” “mübtəda”dır.

6. يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ خَبْرًا Hal sahibi “**xəbər**” ola bilər. Məsələn:

هَذَا مُدْرَسُنَا قَادِمًا - Bu müəllimimizdir gəlir

Bu cümlədə الْحَالِ صَاحِبُ hal sahibi مُدْرَسُنَا “müəllimimiz” “xəbər”dir.

7. يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ شِبْهَ جُمْلَةٍ Hal sahibi “**şibhu cümlə**” ola bilər.

Məsələn:

كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ مَكْسُورًا - Qələmlə sınıq vəziyyətdə yazdım

Bu cümlədə الْحَالِ صَاحِبُ hal sahibi بِالْقَلَمِ “müəllimimiz” “şibhu cümlə”dir.

8. يَكُونُ صَاحِبُ الْحَالِ مُضَافًا إِلَيْهِ Hal sahibi “**mudaf ileyh**” (izafənin ikinci tərəfi) ola bilər. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

“*Odur ki, İbrahimin hənif dininin ardınca gedin. O, müşriklərdən deyildi*”. (Ali İmran, 95)

Bu ayədə الْحَالِ صَاحِبُ hal sahibi إِبْرَاهِيمَ “**İbrahim**” “mudaf ileyh”dir.

تَعْرِيفُ صَاحِبِ الْحَالِ وَتَنْكِيرُهُ

Hal sahibinin “məarifə” və “nəkira” olması

الأصلُ في صاحبِ الحالِ أن يكونَ معرفةً, وقد يأتي صاحبُ الحالِ نكرةً إذا كانَ مسوَّغٌ يجعلُها مفيدةً, و ذلكَ المسوَّغُ أحدُ الأمورِ الآتية:

Hal sahibi adətən “məarifə”, yəni, müəyyənlikdə olur. Çünki hal sahibi, halı və ona aid hökm, fikir bildirilən bir isimdir. Əgər biz hər hansı bir şəxs və ya əşya barəsində danışırıqsa və onun halını bildiririksə, deməli bu şəxs və ya əşya “məarifə” (müəyyənlikdə) olmalıdır. Lakin bəzi hallarda hal sahibi “nəkira”, yəni, qeyri-müəyyən isim ola bilər. Bir şərtlə ki, əgər cümlə faydalı mənə kəsb edərsə¹. Aşağıdakı hallarda hal sahibi “nəkira” ola bilər:

1. إِذَا تَقَدَّمَ عَلَى صَاحِبِهَا,

1. Əgər “hal” öz sahibindən əvvəl gələrsə. Məsələn:

جَاءَنِي سَائِلًا طَالِبٌ - Yanıma sual soruşan bir tələbə gəldi

2. إِذَا خُصَّصَ صَاحِبُ الْحَالِ بِوَصْفٍ, أَوْ إِضَافَةٍ

2. Əgər hal sahibi sifət və ya izafə ilə təyinlənsə. Məsələn:

جَاءَنِي طَالِبٌ مُجْتَهِدٌ سَائِلًا - Yanıma çalışqan bir tələbə soruşaraq gəldi

جَاءَنِي طَالِبٌ عِلْمٌ سَائِلًا - Yanıma bir elm tələbəsi soruşaraq gəldi

3. إِذَا تَقَدَّمَ عَلَى صَاحِبِ الْحَالِ نَهْيٌ, أَوْ نَفْيٌ, أَوْ اسْتِنْفَاهٌ

3. Əgər hal sahibi qadağa (inkarlı əmr), inkar və ya sual mənalı cümlədə gələrsə. Məsələn:

مَا جَاءَ الْيَوْمَ طَالِبٌ مُتَأَخِّرًا - Bu gün heç bir tələbə gec gəlməyib

هَلْ جَاءَ الْيَوْمَ طَالِبٌ مُتَأَخِّرًا؟ - Bu gün gec gələn tələbə olubmu?

لَا يَدْخُلُ طَالِبٌ الْفَصْلَ مُتَأَخِّرًا - Heç bir gecikən tələbə sinifə daxil olmasın

¹ Müqayisə et: III kitab 11-ci dər. “Mübtədanın “nəkira” ola bilməsi halları”.

4. إِذَا كَانَ الْحَالُ جُمْلَةً مَسْبُوقَةً بِوَاوِ الْحَالِ

4. Əgər hal وَ "hal bildirən" -dan sonra gələn cümlə olarsa.

Məsələn:

جَاءَنِي طَالِبٌ وَهُوَ يَضْحَكُ - Yanıma bir tələbə gülərək gəldi

Allah ﷻ buyurur:

﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾

"Və ya damları uçulub xarabalığa çevrilmiş bir kəndin yanından keçən kimsənin hekayətini bilmirsənmi". (əl-Bəqərə, 259)

Qeyd: Bəzən hal sahibi səməi olaraq yuxarıda qeyd etdiyimiz hallar olmadan nəkira gələ bilər. Məsələn, hədislərin birində deyilir:

"صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَاعِدًا وَصَلَّى وَرَاءَهُ رِجَالٌ قِيَامًا"

"Bir dəfə Allah Elçisi ﷺ oturaraq namaz qıldı, arxasında dayananlar isə ayaqüstə qıldılar".

التَّنْبِيْهُ: الْعَامِلُ فِي الْحَالِ هُوَ الْعَامِلُ فِي صَاحِبِهَا

Halı nasb edən amil, hal sahibinin amilidir.

أَنْوَاعُ الْحَالِ مِنْ حَيْثُ الْإِفْرَادِ وَالْجُمْلَةِ

Halın quruluşca növləri

Xəbər kimi hal da quruluşca aşağıdakı növlərdən birində işlənir:

1. **"Hal mufrad"**. **الْحَالُ الْمُفْرَدُ أَي:** مَا لَيْسَ بِجُمْلَةٍ - cümlə olmayan, tək söz nəzərdə tutulur. Xəbərdə olduğu kimi bu növ hal da hal sahibibi ilə cinsdə və kəmiyyətdə uzlaşır. Məsələn:

جَاءَ الطَّالِبُ مَسْرُورًا - Tələbə sevincək gəldi

جَاءَتِ الطَّالِبَةُ مَسْرُورَةً - Tələbə qız sevincək gəldi

جَاءَ الطَّالِبَانِ مَسْرُورِينَ - İki tələbə sevincək gəldilər

جَاءَ الطَّلَابُ مَسْرُورِينَ - Tələbələr sevincək gəldilər

2. فِي مَحَلِّ نَصْبٍ "Hal cümlə". Cümlə şəklində gələn hal نَصْبٍ "nasb halının yerində" erab olunur. "Hal cümlə" özü – özlüyündə üç cür olur:

a. الْجُمْلَةُ الاسْمِيَّةُ "İsmi cümlə". Məsələn:

جَاءَ الطَّالِبُ وَهُوَ مَسْرُورٌ - Tələbə sevincək gəldi

جَاءَ الطَّالِبُ كِتَابُهُ فِي يَدِهِ - Tələbə ktbları əlində gəldi

الْجُمْلَةُ الاسْمِيَّةُ "هُوَ مَسْرُورٌ", "كِتَابُهُ فِي يَدِهِ" فِي مَحَلِّ نَصْبٍ حَالٌ

b. الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ "Feli cümlə". Məsələn:

جَاءَ الطَّالِبُ وَقَدْ شُرِحَ الدَّرْسُ - Tələbə gələndə artıq dərs şərh olunmuşdu

جَاءَ الطَّالِبُ يَضْحَكُ - Tələbə gülərək gəldi

الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ "قَدْ شُرِحَ الدَّرْسُ", "يَضْحَكُ" فِي مَحَلِّ نَصْبٍ حَالٌ

c. شِبْهُ الْجُمْلَةِ "Şibhu cümlə". "Şibhu cümlə" dedikdə – hər fu-cərr + məcrur isim və ya zərf + məcrur isimdən ibarət olan söz birləşməsinə deyilir¹. Məsələn:

رَأَيْتُ الْعُصْفُورَ عَلَى الْعُصْنِ - Şərçəni budağın üstündə gördüm

رَأَيْتُ الْقَائِدَ بَيْنَ جُنُودِهِ - Sərkərdəni qoşunun arasında gördüm

شِبْهُ الْجُمْلَةِ "عَلَى الْعُصْنِ", "بَيْنَ جُنُودِهِ" فِي مَحَلِّ نَصْبٍ حَالٌ

¹ "Şibhu cümlə" sözünün mənası "cümləyə bənzər" deməkdir. Çünki hər fu-cərr və isim və ya zərf və isimdən ibarət olan söz birləşməsi cümlə mənasını verərək tam cümləyə bənzəyir.

شُرُوطُ الْجُمْلَةِ الْحَالِيَّةِ

Hal cümlənin şərtləri

يُشْتَرَطُ فِي الْجُمْلَةِ الْوَاقِعَةِ حَالًا ثَلَاثَةٌ شُرُوطٍ:

Hal cümləsində aşağıdakı üç şərt olmalıdır:

1. أَنْ تَكُونَ الْجُمْلَةُ خَبَرِيَّةً، فَلَا تَقَعُ الْجُمْلَةُ الْإِنْشَائِيَّةُ حَالًا،

1. Hal cümləsi الْجُمْلَةُ الْإِنْشَائِيَّةُ nəqli cümlə olmalıdır. الْجُمْلَةُ الْخَبَرِيَّةُ “İnşəi cümlə” - yəni, əmr, sual, qadağa, ümid, arzu kimi tələb cümlələri ola bilməz¹.

2. أَلَّا تَكُونَ مُصَدَّرَةً بِعَلَامَةٍ تَدُلُّ عَلَى الْاسْتِقْبَالِ، كَالسَّيْنِ، وَسَوْفَ، وَكَأَنَّ

2. Hal cümləsi كَأَنَّ kimi qəti gələcək zamana dəlalət edən odatlarla başlamamalıdır.

3. أَنْ تَكُونَ مُشْتَمِلَةً عَلَى رَابِطٍ يَرْبِطُهَا بِصَاحِبِهَا، وَالرَّابِطُ: إِمَّا ضَمِيرٌ، وَإِمَّا وَأُو الْحَالِ، وَإِمَّا الْوَاوُ وَالضَّمِيرُ مَعًا

3. Hal cümləsinin tərkibində mütləq hal sahibi ilə hal cümləni biribirinə bağlayan الرَّابِطُ “ər-rabit” (əlaqə) olmalıdır. Bu əlaqə zəruridir. Çünki الرَّابِطُ “ər-rabit” hal cümləsi ilə hal sahibini bağlayır və cümlənin mənasını tamamlayır. “Ər-rabit” üç şey ola bilər:

¹ Ərəb dilində cümlələr الْخَبَرِيَّةُ “nəqli” və الْإِنْشَائِيَّةُ “inşəi” olmaqla iki növə bölünür:

نəqli cümlə - cümlənin məzmununun baş verməsi tələffüzündən asılı olmayan cümlələrdir. Məsələn: حَامِدٌ طَالِبٌ “Həmid tələbədir” cümləsi nəqlidir. Çünki Həmidin tələbə olması cümlənin tələffüzündən asılı deyil. İNŞƏİ CÜMLƏ isə - cümlənin məzmununun baş verməsi onun tələffüzündən asılı olan cümlələrdir. İnşəi cümlə dedikdə əmr, qadağa, sual, ümid, rica kimi tələb cümlələri daxildir. Çünki bu növ cümlələrin baş verməsi cümlənin tələffüzündən asılıdır. Məsələn: أُخْرِجُ “Çıx!” cümləsində, “çıxmaq” felinin baş verməsi أُخْرِجُ “Çıx!” əmrindən asılıdır.

a. الضَّمِيرُ وَحَدَّهُ Yalnız “damir” (şəxs əvəzliyi) ola bilər. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَابُ يَضْحَكُونَ - Tələbələr gülərək gəldilər

وَالرَّابِطُ: “Ər-rabit” və damiridir

b. وَآوُ الْحَالِ Hal bildirən və ola bilər. Hal bildirən və barədə ötən dərslərimizin birində danışmışıq¹. Məsələn:

وَصَلَّتْ الْمَدِينَةَ وَالشَّمْسُ تَغْرُبُ - Mədinəyə çatdıqda günəş batırdı

c. وَآوُ الضَّمِيرُ مَعًا Hal bildirən və və damir birlikdə gələ bilər.

Məsələn:

رَأَيْتُ حَامِدًا وَهُوَ يَخْرُجُ مِنَ الْمَسْجِدِ - Həmidini məsciddən çıxarkən gördüm

تَقْسِيمُ الْحَالِ بِأَعْتِبَارِ مَعْنَاهُ

Halın məna etibarilə növləri

Məna etibarilə hal iki növdür:

1. الْحَالُ الْمُؤَسَّسَةُ “Təsisedici hal” - qeyd olunması ilə cümləyə yeni məna verən haldır. Məsələn: جَاءَ عَلِيٌّ مُبَكَّرًا “Əli erkən gəldi” cümləsində مُبَكَّرًا “erkən” təsisedici haldır. Çünki Əlinin erkən gəlməsi yalnız bu halın qeyd olunması ilə başa düşülür.
2. الْحَالُ الْمُؤَكِّدَةُ “Təkidedici hal” – cümləyə yeni məna verməyib öz amilini gücləndirən hal. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾

“Yer üzündə fəsad yayıb pis işlərə qurşanmayın”. (əl-Bəqərə, 60)

Bu ayədə لَا تَعْتَوُوا “pis işlərə qurşanmayın” felinin mənasını gücləndirmək üçün işlənib.

¹ Bax. III kitab 2-ci dər. s.

15. ON BEŞİNCİ DƏRS

الِاسْتِثْنَاءُ

İstisna

تَعْرِيفُهُ: الِاسْتِثْنَاءُ - هُوَ إِخْرَاجُ شَيْءٍ بِـ "إِلَّا" أَوْ إِحْدَى أَخْوَاتِهَا مِنْ حُكْمِ مَا قَبْلَهَا

Tərifi:

İstisna¹ - "إِلَّا" "... başqa, ... savayı, özgə" və ya digər istisna ədatları vasitəsilə istisna ədatından sonra gələn sözü ədatdan əvvəlki cümlənin hökmündən çıxartmaqdır.

Tərifdən gördüyümüz kimi, istisna cümləsinin tərkibi üç rükəndən (əsasdan) ibarət olur:

1. **المُسْتَنْى مِنْهُ** "Mustəsna minhu" (istisna edilən) – adətən istisna ədatından əvvəl gələn və istisna edilən ismi də şamil edən ümumi mənalı isimdir.
2. **المُسْتَنْى** "Mustəsna" (müstəsna olan) – istisna ədatından sonra gələn və ədatdan əvvəlki hökmə aid olmayan isimdir.
3. **أداةُ الِاسْتِثْنَاءِ** **İstisna ədatı** - "إِلَّا" və mənacə ona oxşar sözlər olub "... başqa, ... savayı, özgə, istisna olmaqla, müstəsna olmaqla" mənalarını verirlər.

Məsələn:

Tələbələr müvəffəqiyyət qazandılar, Həmiddən başqa

¹ الِاسْتِثْنَاءُ sözü نَسِيَ - يَنْسى "qayıtmaq, dönmək" felinin اسْتَفْعَلَ bəbinin məsdəridir. İstisna edən sanki qayıdıb əvvəlki cümlədən istisna etdiyini çıxarır.

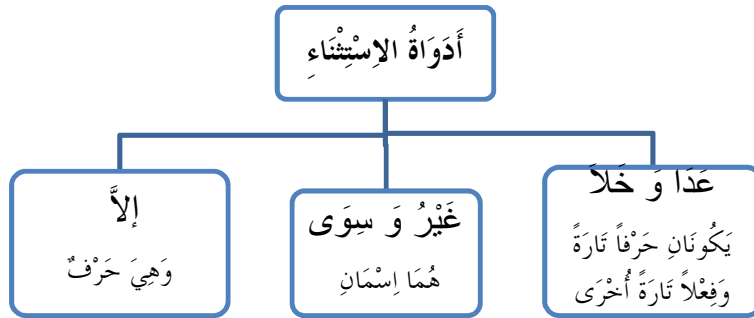
Bu cümlədə biz tələbələrin müvəffəqiyyət qazanmasını təsdiq edib "إِلَّا" "... başqa" ədatı vasitəsi ilə "Həmid"i əvvəlki cümlənin hökmündən, yəni, müvəffəqiyyət qazananların sırasından çıxartdıq. Burada الطَّلَابُ "tələbələr" "mustəsna minhu"dur (istisna edilən isimdir), bu isim həm də Həmidi şamil edir. "إِلَّا" "istisna ədatıdır". حَامِدًا "Həmid" isə "mustəsna" dir (müstəsna olan isimdir)¹.

أَدْوَاتُ الْإِسْتِثْنَاءِ

İstisna ədatları

Ərəb dilində istisna bildirmək üçün xüsusi istisna ədatları vardır ki, bunların hamısı eyni mənanı - "... başqa, ... savayı, özgə, istisna olmaqla, müstəsna olmaqla" mənasını - kəsb edir. Növlərinə görə bu ədatları aşağıdakı kimi bölmək olar:

1. إِلَّا - bu ədat daim hərf kimi çıxış edir.
2. غَيْرٌ، سِوَى - bu iki ədat daim isim kimi çıxış edir².
3. عَدَا، خَلَا –bu ədatlar işlənmə formasından asılı olaraq həm fel, həm də hərf kimi çıxış edə bilirlər.

¹ İstisna cümləsi bir növ riyaziyyat elmindəki çıxma əməlini xatırladır. Belə ki, "أَدْوَاتُ الْإِسْتِثْنَاءِ" "istisna ədatı" "أداة الاستثناء" "mustəsna" çıxana, "المُسْتَثْنَى" "mustəsna minhu" çıxılana, "المُسْتَثْنَى مِنْهُ" "istisna ədatı" isə çıxma işarəsinə bənzəyir. (İstisna cümləsi = mustəsna minhu – mustəsna)

² سِوَى ədatının bu forması ən çox işlənən formadır. Bundan başqa bu ədatın ərəblərdən daha üç işlənmə forması gəlmişdir: 1- سِوَى 2- سِوَاءَ 3- سِوَاءٌ

İndi isə bu ədatların hər birinin işlənmə qaydalarını və **المُسْتَثْنَى** “**mustəsənə**”nin (mustəsna olan ismin) ədatdan sonrakı halını öyrənək.

الإِسْتِثْنَاءُ بِـ "إِلَّا", وَحُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَهُ

الإِ -nin işlədilməsi və “**mustəsənə**”nin hökmü

الإِ çoxişlənən istisna ədatlarındanır. Bu ədatdan sonra gələn **المُسْتَثْنَى** “**mustəsənə**” (mustəsna olan isim) aşağıdakı üç haldan birində gələ bilər:

1. **وَجُوبُ النَّصْبِ عَلَى الإِسْتِثْنَاءِ**

1. İstisna kimi **mənsub** gəlməsi vacib ola bilər;

2. **جَوَازُ النَّصْبِ عَلَى الإِسْتِثْنَاءِ أَوْ إِتْبَاعِهِ لِمَا قَبْلَ "إِلَّا" عَلَى أَنَّهُ بَدَلٌ مِنْهُ**

2. Həm istisna kimi **mənsub**, həm də **الإِ** –dən əvvəl gələn “**mustəsənə minhu**”nun bədəli kimi onun **halına tabe** etmək olar;

3. **وَجُوبُ إِعْرَابِهِ عَلَى حَسَبِ مَا يَطْلُبُهُ الْعَامِلُ الَّذِي قَبْلَ "إِلَّا"**

3. **الإِ** –dən əvvəl gələn **amilin tələb etdiyi hala uyğunluğu** vacib ola bilər.

الإِ –dən sonra gələn **المُسْتَثْنَى** “**mustəsənə**”nin (müstəsna olan ismin) bu üç haldan hansı birində olması istisna cümləsinin növündən asılıdır. Məsələn daha aydın başa düşmək üçün ilk növbədə istisna cümləsinin növlərini qeyd edək, sonra isə bu cümlələrin hər birində “**mustəsənə**”nin halını öyrənək.

أَقْسَامُ الْإِسْتِثْنَاءِ وَحُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَهُ

İstisna cümləsinin növləri və “mustəsnə”nin hökmü

İstisna cümləsinə müxtəlif cəhətdən müxtəlif növlərə bölmək olar:

- A. “Mustəsnə minhu” (istisna edilən isim) ilə “mustəsnə”nin (müstəsna olan ismin) eyninövlü və ya müxtəlifnövlü olması baxımından istisna cümləsi iki qismə bölünür:

¹A – الْمُتَّصِلُ – أَنْ يَكُونَ الْمُسْتَثْنَى بَعْضًا مِنَ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ

- A¹- “**Muttəsil**” (əlaqəli) istisna cümləsi - əgər “mustəsnə” özündən əvvəl gələn “mustəsnə minhu”nun bir hissəsi olarsa. Yəni “mustəsnə” və “mustəsnə minhu” eynicinsli isimlər olarsa. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا حَامِدًا - Tələbələr gəldi, Həmiddən başqa

Bu cümlədə “Həmid” tələbələrdən biri olduğu üçün bu cümlə “muttəsil” istisna cümləsidir.

²A – الْمُنْقَطِعُ – أَنْ لَا يَكُونَ الْمُسْتَثْنَى بَعْضًا مِنَ الْمُسْتَثْنَى مِنْهُ

- A²- “**Munqati**” (əlaqəsiz) istisna cümləsi - əgər “mustəsnə” özündən əvvəl gələn “mustəsnə minhu”nun bir hissəsi olmazsa. Yəni, “mustəsnə” və “mustəsnə minhu” müxtəlifnövlü isimlər olarsa. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا الْمُدْرِسَ - Tələbələr gəldi, müəllimdən başqa

لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ إِلَّا الْمَوْتَ - Ölümədən başqa hər xəstəliyin dərmanı vardır

Bu cümlədə “müəllim” və “tələbələr” müxtəlifnövlü isimlərdir. Yəni müəllim tələbə deyil. Həmçinin, “ölüm” və “xəstəlik” başqa-başqa şeylərdir. Yəni ölüm xəstəlik deyil.

- B. **إِلَّا** -dən əvvəl gələn cümlədə “mustəsənə minhu”nun (istisna edilən ismin) qeyd olunub - olunmaması baxımından istisna cümləsi iki qismə bölünür:

¹B - التَّامُّ - مَا ذُكِرَ فِيهِ الْمُسْتَنْثَى مِنْهُ

- B¹- “**Tam**” istisna cümləsi - əgər **إِلَّا** -dən əvvəlki cümlədə “mustəsənə minhu” qeyd olunarsa. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا حَامِدًا - Tələbələr gəldi, Həmiddən başqa

Bu cümlədə “mustəsənə minhu”, yəni, “tələbələr” qeyd olunduğuna görə bu istisna cümləsi “tam”dır.

²B - الْمُفْرَغُ - مَا لَمْ يُذْكَرْ فِيهِ الْمُسْتَنْثَى مِنْهُ

- B²- “**Mufərrağ**”¹ (naqis) istisna cümləsi - əgər **إِلَّا** -dən əvvəlki cümlədə “mustəsənə minhu” qeyd olunmazsa². Məsələn:

مَا جَاءَ إِلَّا حَامِدٌ - Yalnız Həmid gəldi

Bu cümlədə “mustəsənə minhu” qeyd olunmadığına görə istisna cümləsi “mufərrağ”-dir.

- C. Təsdiqi və ya inkarlı olması baxımından istisna cümləsi iki qismə bölünür:

¹C - الْمُوجِبُ - أَلَّا يَسْبِقَهُ نَفْيٌ أَوْ نَهْيٌ أَوْ اسْتِفْهَامٌ

- C¹- “**Mucəb**” (təsdiqi) istisna cümləsi - əgər cümlə **نَفْيٌ** “inkar”, **نَهْيٌ** “qadağa” və ya **اسْتِفْهَامٌ** “sual” cümləsi gəlməzsə. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا حَامِدًا - Tələbələr gəldi, Həmiddən başqa

¹ Bu növ istisna cümləsi həmçinin النَّاقِصُ “naqis” istisna cümləsi də adlanır.

² “Mufərrağ” (bəş) istisna cümləsi yalnız غَيْرُ الْمُوجِبِ “inkarlı” olur.

2C - غَيْرُ الْمُوجِبِ - أَلَّا يَسْبِقَهُ نَفْيٌ أَوْ نَهْيٌ أَوْ اسْتِفْهَامٌ

C²- "Qeyri-mucəb" (inkarlı) istisna cümləsi - نَهْيٌ "inkar", نَهْيٌ "qadağa" və ya اسْتِفْهَامٌ "sual" cümlələrindən biri olarsa.
Məsələn:

مَا جَاءَ إِلَّا حَامِدٌ - Yalnız Həmid gəldi
هَلْ رَأَيْتَ أَحَدًا إِلَّا حَامِدًا - Həmiddən başqa kimisə gördünmü?
لَا يَخْرُجُ أَحَدٌ إِلَّا حَامِدٌ - Həmiddən başqa heç kəs çıxmasın

حُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بِـ "إِلَّا" فِي الْإِسْتِثْنَاءِ التَّامِ

"Tam" istisna cümləsində "mustəsnə"nin hökmü

الْإِسْتِثْنَاءُ التَّامِ إِمَّا أَنْ يَكُونَ مُتَّصِلًا، وَإِمَّا أَنْ يَكُونَ مُنْقَطِعًا:

"Tam" istisna cümləsi ya "müttəsil" (əlaqəli) olur, ya da "munqəti" (əlaqəli olmayan) olur:

أ. وَإِذَا كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا، مُتَّصِلًا، مُوجِبًا وَجَبَ نَصْبُ الْأِسْمِ الْوَارِثِ بَعْدَ "إِلَّا" عَلَى الْإِسْتِثْنَاءِ

a. Əgər istisna cümləsi "tam", "müttəsil" (əlaqəli) və "mucəb" (təsdiqi) olarsa, bu halda إِلَّا -dən sonra gələn ismi (mustəsnəni) nasb etmək vacib olur. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا حَامِدًا - Tələbələr gəldi, Həmiddən başqa

Bu cümlə "tam", "müttəsil" istisna cümləsidir. Çünki إِلَّا -dən əvvəl "mustəsnə minhu", yəni، الطُّلَّابُ "tələbələr" işlənmişdir. Həm də, "Həmid" tələbələrdən biridir. Həmçinin, cümlənin əvvəlində inkar, qadağa ədatı və ya sual əvəzliyi gəlmədiyinə görə "mucəb"dir. Deməli, bu istisna cümləsində إِلَّا -dən sonra gələn حَامِدٌ sözünü nasb etmək vacibdir.

ب. وَإِذَا كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا، مُتَّصِلًا، غَيْرَ مُوجِبٍ جَازَ فِيهِ التَّصَبُّ عَلَى الْإِسْتِثْنَاءِ أَوْ
الِإِتِّبَاعِ عَلَى أَنَّهُ بَدَلٌ بَعْضٌ مِنْ كُلِّ وَهُوَ الْأَفْصَحُ

b. Əgər istisna cümləsi “tam”, “muttəsil” (əlaqəli) və “qeyri-mucəb” (inkarlı) olarsa, bu halda **إِلَّا** –dən sonra gələn ismi (mustəsənəni) iki cür işlətmək olar: 1- nasb etmək, 2- **إِلَّا** –dən əvvəl gələn ismin (“mustəsənə minhu”nın) bədəli kimi onun halına tabe etmək (uzlaşdırmaq) olar. Məsələn:

مَا جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا حَامِدًا / حَامِدٌ - Tələbələrdən təkə Həmid gəldi

Bu cümlə “tam”, “muttəsil” istisna cümləsidir. Çünki **إِلَّا** –dən əvvəl “mustəsənə minhu”, yəni, الطُّلَّابُ “tələbələr” qeyd olunmuşdur. Həm də, “Həmid” tələbələrdən biridir. Lakin cümlənin əvvəlində مَا inkar ədatı gəldiyinə görə “qeyri-mucəb”dir. Deməli, bu istisna cümləsində **إِلَّا** –dən sonra gələn “mustəsənə”ni (حَامِدٌ sözünü) iki cür işlədə bilərik: 1- nasb edə bilərik, 2- **إِلَّا** –dən əvvəl gələn الطُّلَّابُ “tələbələr” sözünün bədəli kimi erabda onunla uzlaşdırıb raf halında (adlıqda) edə bilərik. “Qeyri-mucəb” istisna cümləsinin digər növlərinə misallar:

مَا مَرَرْتُ بِأَحَدٍ إِلَّا حَامِدًا / حَامِدٌ - Həmiddən başqa heç kəsin yanından keçmədim

هَلْ غَابَ أَحَدٌ إِلَّا حَامِدًا / حَامِدٌ؟ - Həmiddən başqa qaib olan varmı?

لَا يَخْرُجُ أَحَدٌ إِلَّا حَامِدًا / حَامِدٌ - Həmiddən başqa heç kəs çıxmırsın

حُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بِـ "إِلَّا" فِي الْإِسْتِثْنَاءِ الْمُنْقَطِعِ

"Munqati" istisna cümləsində "mustəsənə"nin hökmü

يَجِبُ نَصْبُ الْمُسْتَثْنَى فِي جَمِيعِ أَحْوَالِهِ إِذَا كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ مُنْقَطِعًا

Əgər istisna cümləsi "munqati" (ayrılmış) olarsa, yəni, "mustəsənə" ilə "mustəsənə minhu" müxtəlifnövlü isimlər olarlarsa, bütün hallarda "mustəsənə"ni nasb etmək vacib olur. İstər istisna cümləsi "mucəb" (təsdiqi) olsun, istərsə də "qeyri-mucəb" (inkarlı) olsun. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا الْمُدْرَسَ - Tələbələr gəldi, müəllimdən başqa

مَا جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا الْمُدْرَسَ - Müəllimdən başqa heç bir tələbə gəlmədi

Bu cümlələrdə "mustəsənə" ilə "mustəsənə minhu" (yəni, müəllim və tələbələr) müxtəlifnövlü sözlər olduğundan bu cümlələr "munqati" (ayrılmış) istisna cümlələridir. Bu səbəbdən "mucəb" (təsdiqi) və ya "qeyri-mucəb" (inkarlı) olmasından asılı olmayaraq bütün hallarda "mustəsənə"ni (الْمُدْرَسَ sözünü) nasb etmək vacibdir.

حُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بِـ "إِلَّا" فِي الْإِسْتِثْنَاءِ الْمَفْرَغِ

"Mufərrağ" istisna cümləsində "mustəsənə"nin hökmü

وَإِذَا كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ مَفْرَغًا، وَلَا يَكُونُ إِلَّا مَنْفِيًّا، يُعْرَبُ الْمُسْتَثْنَى بِحَسَبِ مَا يَقْتَضِيهِ الْعَامِلُ الَّذِي قَبْلَ "إِلَّا"، وَتَكُونُ "إِلَّا" أَدَاةَ حَصْرِ مُلْغَاةٍ مِنَ النَّاحِيَةِ الْإِعْرَابِيَّةِ كَأَنَّهَا غَيْرُ مَذْكُورَةٍ.

Əgər istisna cümləsi "mufərrağ" (boş) olarsa, - bu növ istisna cümləsi daim "qeyri-mucəb" (inkarlı) olur- bu zaman "mustəsənə" ilə "mustəsənə minhu" müxtəlifnövlü sözlər olarsa, müxtəlifnövlü sözlər olduğundan bu cümlələr "munqati" (ayrılmış) istisna cümlələridir. Bu səbəbdən "mucəb" (təsdiqi) və ya "qeyri-mucəb" (inkarlı) olmasından asılı olmayaraq bütün hallarda "mustəsənə"ni (الْمُدْرَسَ sözünü) nasb etmək vacibdir.

Əgər إِلَّا-dən əvvəl gələn amil “mustəsna”nin fail olmasını tələb edərsə, raf, “məful bihi” olmasını tələb edərsə nasb, cərr olmasını tələb edərsə cərr etməliyik. Məsələn:

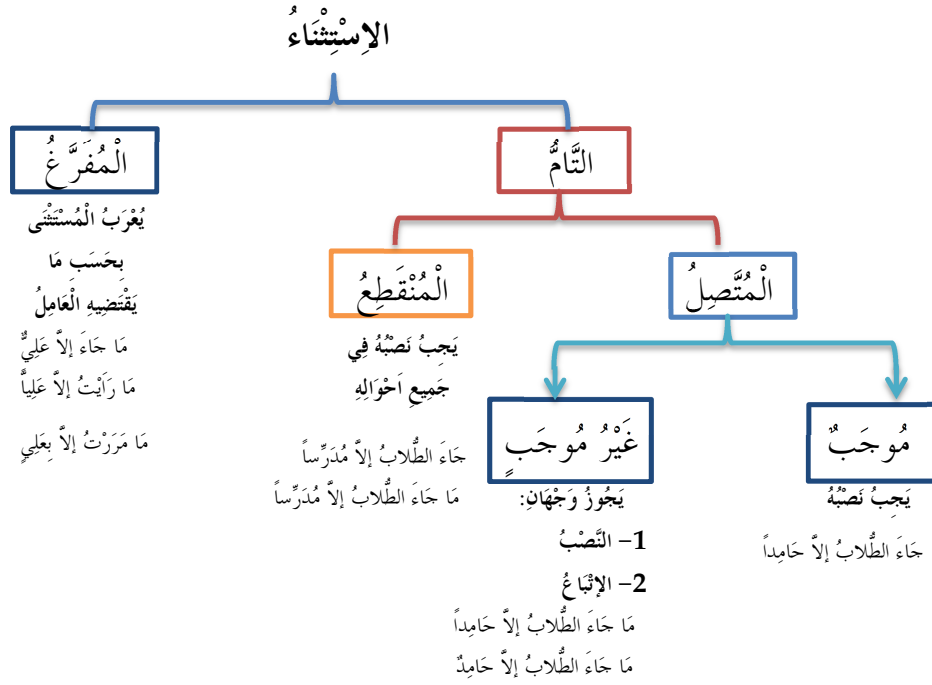
- مَا جَاءَ إِلَّا حَامِدٌ (فَاعِلٌ مَرْفُوعٌ) - Təkcə Həmid gəldi
 مَا رَأَيْتُ إِلَّا حَامِدًا (مَفْعُولٌ مَنْصُوبٌ) - Təkcə Həmdi gördüm
 مَا سَلَّمْتُ إِلَّا عَلَى حَامِدٍ (اسْمٌ مَجْرُورٌ) - Təkcə Həmidə salam verdim
 مَا كُنْتُ إِلَّا طَالِبًا (خَبَرٌ "كَانَ" مَنْصُوبٌ) - Yalnız tələbə olmuşam (idim)

Bu cümlələrdə إِلَّا-dən əvvəl “mustəsna minhu” işlənmədiyinə görə bu cümlələr “mufərrağ” (boş) istisna cümlələridir. Həmçinin, diqqət etsək görürük ki, cümlələrin hər biri مَا inkar ədatı ilə başlayır. Çünki “mufərrağ” (boş) istisna cümlələri yalnız “qeyri-mucəb” (inkarlı) olur.

Birinci cümlədə إِلَّا ədatını ləğv etsək جَاءَ “gəldi” feli حَامِدٌ sözünün fail olmasını tələb edir bu səbəbdən rafdadır, ikinci cümlədə isə رَأَيْتُ “gördüm” feli حَامِدٌ sözünün məful bihi olmasını tələb edir, bu səbəbdən nasbdadır, üçüncü cümlədə عَلَى hərfu cərru حَامِدٌ sözünün məcrur olmasını tələb edir, dördüncü cümlədə isə كُنْتُ “idim” naqis feli حَامِدٌ sözünün خَبَرٌ كَانٍ olmasını tələb edir, bu səbəbdən nasbdadır.

Qeyd: Yuxarıdakı cümlələrin tərcüməsinə diqqət etsək görürük ki, “mufərrağ” (boş) istisna cümlələrində işlədilən إِلَّا ədatı çox vaxt “təkcə, yalnız” mənasını verir.

جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ أَقْسَامَ الْإِسْتِثْنَاءِ بِـ"إِلَّا" وَحُكْمَ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَهُ

– İlla – dən sonra gələn istisna cümləsində **إِلَّا** ilə gələn istənilən istisna cümləsində **إِلَّا** – dən sonra gələn “mustəsnə”nin hökmünü (halını) müəyyən edə bilərik.

İlk növbədə istisna cümləsinin “tam” və ya “mufərrağ” (naqis) olmasına baxmaq lazımdır. Əgər “mufərrağ” olarsa bu zaman düşünmədən “mustəsnə”ni **إِلَّا** –dən əvvəl gələn amilin tələbinə uyğun hallandırırıq.

Əgər “tam” olarsa bu zaman istisna cümləsinin “muttəsil” (əlaqəli) və ya “munqati” (əlaqəsiz) olmasına baxırıq. Əgər “munqati” (əlaqəsiz) olarsa “mucəb” (təsdiqli) və ya “qeyri-mucəb” (inkarlı) olmasından asılı olmayaraq “mustəsnə”ni nasb edirik.

Əgər “tam”, “muttəsil” (əlaqəli) olarsa bu zaman istisna cümləsinin “mucəb” (təsdiqli) və ya “qeyri-mucəb” (inkarlı) olmasına baxırıq. “Mucəb” (təsdiqli) olarsa nasb etmək vacib olur. “Qeyri-mucəb” (inkarlı) olarsa “mustəsnə” iki cür işləne bilər: 1- nasbda gələ bilər, 2- **إِلَّا** –dən əvvəl gələn isimlə (mustəsnə minhu ilə) uzlaşa bilər.

حُكْمُ الْمُسْتَشْنَى بِـ "غَيْرٍ" وَ"سِوَى"

"Mustəsənə"nin غَيْرُ və سِوَى ədatları ilə işlənmə qaydası

فَأَمَّا "غَيْرٌ" وَ"سِوَى" فَحُكْمُ الْمُسْتَشْنَى بِهِمَا: الْجُرُّ دَائِمًا عَلَى الْإِضَافَةِ, وَأَمَّا "غَيْرٌ" تَنْفُسَهَا فَتَعْرَبُ إِعْرَابَ الْمُسْتَشْنَى بَعْدَ "إِلَّا" عَلَى التَّفْصِيلِ الَّذِي سَبَقَ, وَكَذَلِكَ "سِوَى" عَلَى الْأَصَحِّ, فَإِنْ كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ مُفْرَعًا أُعْرِبَتْ عَلَى حَسَبِ الْعَوَامِلِ الَّتِي قَبْلَهَا, وَإِنْ كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا مُنْقَطِعًا وَجَبَ النَّصْبُ فِي جَمِيعِ أَحْوَالِهَا, وَإِنْ كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا مُنْقَطِعًا وَجَبَ النَّصْبُ فِي جَمِيعِ أَحْوَالِهَا, وَإِنْ كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا مُتَّصِلًا, مُوجِبًا وَجَبَ النَّصْبُ كَذَلِكَ, وَإِنْ كَانَ الْإِسْتِثْنَاءُ تَامًا مُتَّصِلًا, غَيْرٌ مُوجِبٍ جَازٍ وَجْهَانِ: 1- النَّصْبُ, 2- الْإِتْبَاعُ,

غَيْرُ və سِوَى istisna ədatlarından sonra gələn "mustəsənə" izafə səbəbindən məcrur olur¹. إِلَّا – dən sonra gələn "mustəsənə"nin əvvəl qeyd etdiyimiz təfsilatı kimi hallanırlar. Yəni, əgər istisna cümləsi "mufərrağ" (naqis) olarsa غَيْرُ və سِوَى istisna ədatlarının halları ədatdan əvvəl gələn amilin tələbinə uyğun olur. Əgər istisna cümləsi "tam", "munqati" (əlaqəsiz) olarsa, غَيْرُ və سِوَى istisna ədatlarını bütün hallarda nasb etmək vacib olur. Həmçinin, istisna cümləsi "tam", "muttəsil" (əlaqəli), "mucəb" (təsdiqli) olarsa, غَيْرُ və سِوَى istisna ədatlarını nasb etmək vacib olur. Əgər istisna cümləsi "tam", "muttəsil" (əlaqəli), "qeyri-mucəb" (inkarlı) olarsa, غَيْرُ və سِوَى istisna ədatlarını iki cür işlətmək olar: 1- nasb etmək, 2- özündən əvvəl gələn ismin (mustəsənə minhu-nun) halına tabe etmək olar. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ غَيْرَ مُدْرَسٍ (جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا مُدْرَسًا)

Müəllimdən başqa tələbələr gəldi

¹ Çünki غَيْرُ və سِوَى isimlərdir və yalnız izafə şəklində işlənirlər. Bildiyimiz kimi izafənin ikinci tərəfi daim məcrur olur.

جَاءَ الطُّلَّابُ غَيْرَ حَامِدٍ (جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا حَامِدًا)

Həmiddən başqa tələbələr gəldi

مَا جَاءَ الطُّلَّابُ غَيْرَ حَامِدٍ (مَا جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا حَامِدًا/ حَامِدٌ)

Həmiddən başqa tələbələr gəlmədi

مَا جَاءَ غَيْرَ حَامِدٍ (مَا جَاءَ إِلَّا حَامِدٌ)

Yalnız Həmid gəldi

مَا سَأَلْتُ غَيْرَ حَامِدٍ (مَا سَأَلْتُ إِلَّا حَامِدًا)

Yalnız Həmiddən soruşdum

مَا اتَّصَلْتُ بِغَيْرِ حَامِدٍ (مَا اتَّصَلْتُ إِلَّا بِحَامِدٍ)

Yalnız Həmidlə əlaqə saxladım

حُكْمُ الْمُسْتَشْنَى بِـ "خَلَا" وَ"عَدَا"

"Mustəsənə"nin خَلَا və عَدَا ədatları ilə işlənmə qaydası

كُلُّ مِنَ الْأَدَاتَيْنِ: "خَلَا" وَ"عَدَا" تَكُونُ فِعْلًا، وَ تَكُونُ حَرْفًا مِنْ حُرُوفِ الْجَرِّ، فَإِنْ كَانَتَا فِعْلَيْنِ وَجَبَ نَصْبُ الْمُسْتَشْنَى بَعْدَهُمَا عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ بِهِ، وَالْفَاعِلُ ضَمِيرٌ مُسْتَشْرٌ وَجُوبًا تَقْدِيرُهُ "هُوَ" يَعُودُ عَلَى "الْمُسْتَشْنَى مِنْهُ" الْمَفْهُومُ مِنَ الْجُمْلَةِ، وَإِنْ كَانَتَا حَرْفَيْنِ كَانَ الْمُسْتَشْنَى مَجْرُورًا عَلَى أَنَّهُمَا حَرْفًا جَرًّا.

خَلَا və عَدَا ədatları¹ mənşəcə fel olub hərfən "çıxmaq, boşalmaq, boş olmaq" mənalarını bildirirlər. Bu iki ədat istisna cümlələrində həm fel kimi, həm də hərfu-cərr kimi işlənə bilirlər. خَلَا və عَدَا ədatları fel kimi işləndikdə "mustəsənə" məful bihi olmaqla nasb olur.

¹ خَلَا istisna ədatı da خَلَا və عَدَا ədatları kimidir. Yəni həm fel, həm də hərfu-cərr kimi çıxış edə bilirlər. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ خَالًا حَامِدًا / حَامِدٌ

Fail isə pozulmuş, amma nəzərdə tutulmuş və “mustəsənə minhu”-ya qayıdan "هُوَ" damiridir. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ خَلَا حَامِدًا / عَدَا حَامِدًا

Həmiddən başqa tələbələr gəldi

خَلَا və عَدَا ədatları hərfu-cərr kimi işləndikdə isə “mustəsənə” məcrur olur. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ خَلَا حَامِدًا / عَدَا حَامِدًا

Həmiddən başqa tələbələr gəldi

تَنْبِيْهُ: تَكُوْنُ "خَلَا" و"عَدَا" فِعْلًا, وَحَرْفًا إِذَا لَمْ تَسْبِقْهَا "مَا الْمَصْدَرِيَّةُ", فِإِذَا سَبَقَتْهُمَا "مَا الْمَصْدَرِيَّةُ" تَعَيَّنَتْ فِيهِمَا الْفِعْلِيَّةُ وَوَجِبَ نَصْبُ مَا بَعْدَهُمَا عَلَى أَنَّهُ مَفْعُوْلٌ بِهِ.

Qeyd: خَلَا və عَدَا ədatlarının həm fel, həm də hərfu-cərr kimi işlənməsi bu ədatların məsdər bildirən مَا ədatı ilə yanaşı gəlmədikləri halda mümkündür. Əgər bu ədatlardan biri məsdər bildirən مَا ədatı ilə yanaşı gələrsə (مَا خَلَا, مَا عَدَا) yalnız fel kimi işlənməsi vacib olar. Çünki məsdər bildirən مَا ədatı yalnız fellərə daxil olur. Bu zaman “mustəsənə”ni nasb etmək vacib olur. Məsələn:

جَاءَ الطُّلَّابُ مَا خَلَا حَامِدًا / مَا عَدَا حَامِدًا

Həmiddən başqa tələbələr gəldi

"أَلَا" حَرْفٌ اسْتِفْتَاحٌ وَتَنْبِيهِ

"Açılış" və "yönəltmə, cəlb etmə" bildirən "أَلَا" ədatı

"أَلَا" حَرْفٌ اسْتِفْتَاحٌ وَتَنْبِيهِ تَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَتَيْنِ الْإِسْمِيَّةِ وَالْفِعْلِيَّةِ وَلَا تَعْمَلُ شَيْئًا، فَالاسْمِيَّةُ تُفِيدُ التَّحْقِيقَ لِتَرْكُوبِهَا مِنَ الْهَمْزَةِ، وَهَمْزَةُ الْاسْتِفْتَاهِ إِذَا دَخَلَتْ عَلَى النَّفْيِ أَفَادَتْ التَّحْقِيقَ. وَيَتَعَيَّنُ كَسْرُ "إِنَّ" بَعْدَهَا.

أَلَا "Açılış" və "yönəltmə, cəlb etmə" bildirən ədatıdır. Həm ismi, həm də feli cümlələrə daxil olub, cümlə üzvlərinə heç bir təsir göstərmir.

الإِسْتِفْتَاحُ "Açılış" ədatı adlanmasına səbəb budur ki, cümlələrin əvvəlinə qoşulur, dinləyənin diqqətini cümləyə yönəltdiyinə görə isə التَّنْبِيهِ "yönəltmə, cəlb etmə" ədatı adlanır. Bu ədatdan sonra gələn "إِنَّ" kəsrali olur. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

"Şübhəsiz ki, Allahın dostlarının heç bir qorxusu yoxdur və onlar kədərlənməyəcəklər" (Yunis, 62)

“nun” hərfinin hər iki (təşdidli və təşdidsiz) növü Qurani Kərimin bir ayəsində gəlmişdir. Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَيْن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمْرُهُ لَيَسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ﴾

“Əgər əmrini yerinə yetirməsə, əlbəttə ki, zindana atılacaq və zəlillərdən olacaqdır” (Yusif, 32)

حُكْمُ تَوْكِيدِ الْأَفْعَالِ بُنُونِ التَّوَكِيدِ الثَّقِيلَةِ أَوْ الْخَفِيفَةِ

Fellərin təşdidli və təşdidsiz “nun” ilə təkid edilməsinin hökmü

Bildiyimiz kimi fellərin üç forması var: 1- المَاضِي Keçmiş zaman, 2- الْمُضَارِعُ İndiki-gələcək zaman, 3- الْأَمْرُ Əmr forması. İndi isə felin bu üç formasının “təkid bildirən nun” hərfi ilə təkid etmə baxımından hökmünü öyrənək.

1. الْفِعْلُ الْمَاضِي لَا يُؤَكَّدُ بُنُونِ التَّوَكِيدِ، وَإِنَّمَا يُؤَكَّدُ بِـ“قَدْ”،

1. Madi (keçmiş zaman) feli “təkid bildirən nun” hərfi ilə təkid olunmur, yalnız “قَدْ” “həqiqətən, artıq” ədatı ilə təkid olunur.¹

Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾

“Möminlər, həqiqətən də, nicat tapmışlar” (əl-Muminun, 1)

2. الْفِعْلُ الْأَمْرُ يَجُوزُ تَوْكِيدُهُ مُطْلَقًا، أَي: بِدُونِ شَرْطٍ،

2. Əmr feli qeyd-şərtsiz “nun” ilə təkid oluna bilər. İstər əmr mənasında gəlsin, istər dua. Məsələn:

أَكْرِمَنَّ جَارَكَ! - Qonşuna hörmət et!

اللَّهُمَّ أَنْزِلْ سَكِينَةً عَلَيْنَا! - Allahım, bizə mənəvi rahatlıq nazil et!

¹ Çünki təkid bildirən “nun” hərfi daxil olduğu feli gələcək zamana aid edir. Keçmiş zaman fellərində isə bu mümkün deyil.

3. أَمَّا الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ فَلَهُ بِالنِّسْبَةِ لِتَوْكِيدِهِ بُنُونَ التَّوَكِيدِ أَرْبَعُ حَالَاتٍ:

أ- يَجُوزُ تَوْكِيدُهُ: وَ ذَلِكَ إِذَا سَبَقَ الْمُضَارِعُ بِطَلَبٍ، وَ مِنْ أَنْوَاعِ الطَّلَبِ: نَهْيٌ، وَ دُعَاءٌ وَ عَرَضٌ وَ تَمَنٌّ، وَ اسْتِنْفَاهٌ.

3. Mudari felinin “nun” ilə təkid etmə baxımından dörd halı var:

a. “Nun” ilə təkid olunması **caiz olan hal** - əgər mudari feli tələb cümləsinin tərkib hissəsi olarsa. Tələb cümləsi dedikdə “qadağa”¹, “dua”, “sual”, “təklif”, “təmənni”, “təşviq” mənalı cümlələr nəzərdə tutulur.²

لِيَجْلِسَنَّ كُلُّ طَالِبٍ فِي مَكَانِهِ - Hər tələbə öz yerində otursun!

هَلْ تُسَافِرَنَّ وَأَنْتَ مَرِيضٌ؟ - Xəstə ikən səfər edəcəksənmi!

لَا تُهْمَلَنَّ دُرُوسَكَ - Dərslərinə səhlənkər yanaşma!

هَلَّا تَجْتَهِدَنَّ! - Bəlkə çalışasan?

لَعَلَّكَ تَجْتَهِدَنَّ - Ümid edirəm çalışarsan.

لَيْتَنِي أُسَافِرَنَّ مَعَكُمْ - Kaş ki, sizinlə səfər edərdim

ب- قَرِيبٌ مِنَ الْوَاجِبِ: وَ ذَلِكَ إِذَا كَانَ الْمُضَارِعُ شَرْطًا لـ "إِمَّا" - "إِنْ" الْمُؤَكَّدَةُ بِـ "مَا" الزَّائِدَةَ،

b. “Nun” ilə təkid olunması **vacibə yaxın olan hal** - əgər mudari feli **إِمَّا** şərt ədatının (إِنْ şərt ədatına **مَا** əlavə olunmuşdur) şərt feli olarsa. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَأَمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

“Əgər şeytandan sənə bir vəsvəsə gəlsə, Allaha sığın. Şübhəsiz ki, O, Eşidəndir, Biləndir” (əl-Əraf, 200)

¹ لا النَّاهِيَةُ Qadağa bildirən ədatından sonra gələn mudari felinin “nun” ilə təkid olunması çox nadirdir.

² Tələb cümləsinin tərifi və növləri barədə III kitab 13-cü dərəcə bax.

﴿إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌ﴾

“Əgər onların (valideynlərin) biri və ya hər ikisi sənin yanında qocalıq yaşına dolarsa, onlara: “Uf!” belə demə” (əl-Əraf, 200)

ت - يَجِبُ تَوْكِيدُهُ: وَذَلِكَ إِذَا وَقَعَ الْمُضَارِعُ جَوَابًا لِلْقَسَمِ, وَكَانَ مُتَّصِلًا بِلَامِ جَوَابِ الْقَسَمِ, وَمُتَّبِعًا (غَيْرَ مَنْفِيٍّ), مُسْتَقْبَلًا,

- c. “Nun” ilə təkid olunması **vacib olan hal** – əgər mudari feli and içilən cümlənin tərkibində لْ ədatına bitişik, təsdiqdə və gələcək zaman mənasında olarsa. Məsələn:

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا﴾

“Rəbbinə and olsun ki, Biz onları şeytanlarla birlikdə bir yerə toplayacaq, sonra da onları diz üstə çökmüş halda Cəhənnəmin ətrafına yerləşdirəcəyik” (Məryəm, 68)

﴿وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ﴾

“Allaha and olsun ki, siz geriye dönüb getdikdən sonra bütlərinizə bir kələk gələcəyəm!” (əl-Ənbiya, 57)

ث - يَمْتَنِعُ تَوْكِيدُهُ: وَذَلِكَ إِذَا وَقَعَ الْمُضَارِعُ جَوَابًا لِلْقَسَمِ وَلَمْ يَتَحَقَّقْ أَحَدُ الشَّرْطِ الثَّلَاثَةِ السَّابِقَةِ, أَي: إِذَا انفصلَ مِنْ لَامِ جَوَابِ الْقَسَمِ أَوْ كَانَ مَنْفِيًّا, أَوْ كَانَ لِلْحَالِ

- d. “Nun” ilə təkid olunması **qadağan olan hal** – əgər mudari feli and içilən cümlənin tərkibində olub yuxarıdakı üç şərtdən biri pozularsa. Yəni, əgər لْ ədatına bitişik olmazsa və ya inkarda və ya indiki zaman mənasında olarsa. Məsələn:

وَاللَّهِ لَسَوْفَ أَجْتَهُدُ - Allaha and olsun ki, çalışacağam!

Bu cümlədə أَجْتَهُدُ “çalışacağam” feli لَ ədatından ayrı yazıldığına görə onu “nun” ilə təkid etmək qadağandır.

وَاللَّهُ لَا أُدْخِنُ - Allaha and olsun ki, siqaret çəkməyəcəm!

Bu cümlədə لَا أُدْخِنُ “siqaret çəkməyəcəm” feli inkarda gəldiyinə görə onu “nun” ilə təkid etmək qadağandır.

وَاللَّهُ لِأُحِبُّكَ - Allaha and olsun ki, səni çox istəyirəm!

Bu cümlədə أُحِبُّ “çox istəyirəm” feli indiki zamana aid olduğuna görə onu etmək qadağandır.

Qeyd: Əgər anddan sonra gələn mudari feli yuxarıda qeyd olunan üç şərti tamamlamasına (yəni, لَ ədatına bitişik, gələcək zaman mənasında və təsdiqdə gəlməsinə) baxmayaraq “nun” ilə təkid olunmazsa bu feldən əvvəl لَا inkar ədatı təqdir olunur. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ﴾

“Onlar dedi: “Allaha and olsun ki, Yusufu sən tez-tez yada salmaqla axırda ya əldən düşəcək, ya da öləcəksən” (Yusuf, 85)

Bu ayədə تَفْتَأُ felinin əsli لَا تَفْتَأُ “hələ də”¹ davamiyyət bildirən felidir. Burada لَا inkar ədatı yazıda düşsə də mənaca nəzərdə tutulur. Bu felin anddan sonra “nun” ilə təkid olunmamasının səbəbi də budur.²

¹ لَا يَزَالُ feli لَا davamiyyət bildirən naqis felin sinonimidir. Mənası: “hələ də” deməkdir.

Bax. II kitab 25-ci dərs.

² Yəni, əslən inkarda olması.

أَحْكَامُ آخِرِ الْفِعْلِ الْمُؤَكَّدِ بِنُونِ التَّوَكِيدِ

“Nun” ilə təkid olunmuş felin sonunun əhkamları

“Təkid bildirən nun” hərfi (təşdidli və ya təşdidsiz) fellərə (mudari və əmr) qoşularkən fellərin mənasını təkid etməklə bərabər onların sonunda da müəyyən dəyişikliklər əmələ gətirirlər. Bu dəyişikliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

1- إِذَا اتَّصَلَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ بِالْفِعْلِ اتَّصَالًا مُبَاشِرًا بُنِيَ عَلَى الْفَتْحِ.

- 1) Əgər təkid bildirən “nun” hərfi felə bilavasitə (birbaşa) birləşərsə fel عَلَى الْفَتْحِ مَبْنِيٌّ “fəthə üzərində məbni” olur. Bilavasitə birləşmə dedikdə, şəxs sonluğu olmayan fellərə birləşmə nəzərdə tutulur¹. Məsələn:

Erabı	“Nun”la təkid olunmuş halda	Fellər
فِعْلٌ أَمْرٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا تَصَالُهُ بِنُونِ التَّوَكِيدِ	إِذْهَبَنَّ	إِذْهَبُ -
فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا تَصَالُهُ بِنُونِ التَّوَكِيدِ	لَا تَذْهَبَنَّ	لَا تَذْهَبُ -
فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا تَصَالُهُ بِنُونِ التَّوَكِيدِ	تَذْهَبَنَّ	تَذْهَبُ -

2- إِذَا اتَّصَلَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ بِفِعْلِ مُتَّصِلٍ بِوَائِ الْجَمَاعَةِ حُذِفَتْ نُونُ الرَّفْعِ لِتَوَالِي الْأَمْثَالِ (أَيُّ: تَوَالِي ثَلَاثِ نُونَاتٍ) ثُمَّ تُحْذَفُ وَائِ الْجَمَاعَةِ لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ، وَيُضْمُ آخِرُ الْفِعْلِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى أَنَّ الْمَحذُوفَ وَائِ الْجَمَاعَةِ، وَيَكُونُ الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ مُعْرَبًا

¹ Burada fərq etməz, istər fel السَّالِمُ “sağlam” fel olsun, istər النَّاقِصُ “naqis” fel olsun. Yalnız, sonu ى “əlif maqsura” ilə bitən fellərə “nun” birləşəndə fəthə qəbul etməsi üçün “əlif maqsura” ي “yə” hərfinə çevrilir. Məsələn: يَنْهَى - يَنْهَيْنِ, يَسْعَى - يَسْعَيْنِ

- 2) Əgər təkid bildirən “nun” hərfi sonunda وَأُو الْجَمَاعَةِ cəm bildirən “vav” hərfi olan fellərə birləşərsə üç eyni hərfin (“nun” hərfinin) ardıcıl gəlməsi səbəbindən raf (adlıq hal) əlaməti olan ن düşür, iki sakin hərfin (təkid bildirən ن və sakin و hərflərinin) yanaşı gəlməsi səbəbindən وَأُو الْجَمَاعَةِ cəm bildirən “vav” düşür və و hərfinin düşməsinə dəlalət etmək üçün felin sonu damma qalır. Bu zaman mudari feli “morab” (hallanan) olur¹. Məsələn:

Erabı	“Nun”la təkid olunmuş halda	Fellər
فِعْلٌ أَمْرٌ مَبْنِيٌّ عَلَى حَذْفِ التَّوْنِ وَوَاوِ الْجَمَاعَةِ الْمَحذُوفَةِ لِإِلْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ، أَصْلُهُ: إِذْهَبُوا - إِذْهَبُونَ	إِذْهَبُونَ	إِذْهَبُوا - إِذْهَبُونَ
فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ بِـ"لَا النَّاهِيَةِ" وَعَلَامَةٌ جَزْمِهِ حَذْفُ التَّوْنِ وَوَاوِ الْجَمَاعَةِ الْمَحذُوفَةِ لِإِلْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ، أَصْلُهُ: لَا تَذْهَبُونَ	لَا تَذْهَبُونَ	لَا تَذْهَبُوا - لَا تَذْهَبُونَ
فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفْعِهِ التَّوْنُ الْمَحذُوفَةُ لِتَوَالِي الْأَمْثَالِ (أَي: تَوَالِي ثَلَاثِ نُونَاتٍ), وَوَاوِ الْجَمَاعَةِ الْمَحذُوفَةِ لِإِلْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ، أَصْلُهُ: تَذْهَبُونَ	تَذْهَبُونَ	تَذْهَبُونَ - تَذْهَبُونَ

¹ Burada da felin السَّلَامُ “sağlam” və ya النَّاقِصُ “naqis” olması fərq etməz. Yalnız sonu ى “əlif maqsura” ilə bitən mudari fellərində وَأُو الْجَمَاعَةِ düşür və iki sakin hərfin yanaşı gəlməməsi üçün dammaladır. Məsələn: يَسْعُونَ - يَسْعُونَ - يَسْعُونَ

3- إِذَا اتَّصَلَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ بِفِعْلِ مُتَّصِلٍ بِيَاءِ الْمُخَاطَبَةِ حُذِفَتْ نُونُ الرَّفْعِ لِتَوَالِي الْأَمْثَالِ (أَيُّ: تَوَالِي ثَلَاثِ نُونَاتٍ) ثُمَّ تُحَذَفُ يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ، وَيُكْسَرُ آخِرُ الْفِعْلِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى أَنَّ الْمَحذُوفَ يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ، وَيَكُونُ الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ مُعْرَبًا أَيْضًا

- 3) Əgər təkid bildirən “nun” hərfi sonunda II şəxs tək, müənnəs bildirən “yə” hərfi olan fellərə birləşərsə üç eyni hərfin (“nun” hərfinin) ardıcıl gəlməsi səbəbindən raf (adlıq hal) əlaməti olan ۛ düşür, iki sakin hərfin (təkid bildirən ۛ və sakin ۛ hərflərinin) yanaşı gəlməsi səbəbindən يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ II şəxs tək, müənnəs bildirən “yə” düşür və ۛ hərfinin düşməsinə dəlalət etmək üçün felin sonundakı kəsre qalır. Burada da mudari feli “morab” (hallanan) olur¹. Məsələn:

Erabi	“Nun”la təkid olunmuş halda	Fellər
فَعْلٌ أَمْرٌ مَبْنِيٌّ عَلَى حَذْفِ التَّوْنِ وَ يَاءِ الْمُخَاطَبَةِ الْمَحذُوفَةِ لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ، أَصْلُهُ: اذْهَبِينَ	اِذْهَبِينَ	اِذْهَبِي -
فَعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ بِـ "لَا النَّاهِيَةَ" وَعَلَامَةٌ جَزْمِهِ حَذْفُ التَّوْنِ وَيَاءِ الْمُخَاطَبَةِ الْمَحذُوفَةِ لِالْتِقَاءِ السَّاكِنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ، أَصْلُهُ: لَا تَذْهَبِينَ	لَا تَذْهَبِينَ	لَا تَذْهَبِي -

¹ Burada da felin السَّلَامُ “sağlam” və ya النَّاقِصُ “naqis” olması fərq etməz. Yalnız sonu ۛ “əlif maqsura” ilə bitən mudari fellərində يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ düşür və iki sakin hərfin yanaşı gəlməməsi üçün kəsreləşir. Məsələn: تَنْهَيْنَ - تَنْهَيْنِ، تَسْعَيْنَ - تَسْعَيْنِ

فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ التُّونُ الْمَحذُوفَةُ لِتَوَالِي الْأَمْثَالِ (أَيُّ: تَوَالِي ثَلَاثِ نُونَاتٍ), وَيَاءُ الْمُخَاطَبَةِ الْمَحذُوفَةُ لِلِاتِّقَاءِ السَّاكِنِينَ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ, أَصْلُهُ: تَذَهَبِينَ	تَذَهَبِينَ - تَذَهَبِينَ
---	---------------------------

4- إِذَا اتَّصَلَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ بِفِعْلٍ مُتَّصِلٍ بِأَلْفِ الْإِثْنَيْنِ حُذِفَتْ نُونُ الرَّفْعِ لِتَوَالِي الْأَمْثَالِ (أَيُّ: تَوَالِي ثَلَاثِ نُونَاتٍ) وَلَا تُحَذَفُ أَلْفُ الْإِثْنَيْنِ لِنَلَا يَلْتَبَسَ بِالْمُفْرَدِ, وَتُكْسَرُ نُونُ التَّوَكِيدِ الثَّقِيلَةَ, وَلَا يَجُوزُ أَنْ تَتَّصِلَ بِهِ نُونُ التَّوَكِيدِ الْخَفِيفَةَ وَيَكُونُ الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ مُعْرَبًا أَيْضًا

4) Əgər təkid bildirən “nun” hərfi sonunda ألف الإثنين təsniyə (ikilik) bildirən “əlif” olan fellərə birləşərsə üç eyni hərfin (“nun” hərfinin) ardıcıl gəlməsi səbəbindən raf (adlıq hal) əlaməti olan ن düşür, felin tək hala bənzəməməsi üçün təsniyə bildirən “əlif” pozulmur¹. Əvəzində “təşdidli nun” kəsrləşir. Bu növ fellərə “təşdidsiz nun” birləşməsi qadağandır. Bu halda da mudari feli “morab” (hallanan) olur. Məsələn:

الإعراب Erabi	بَعْدَ تَوَكِيدِهَا بِالنُّونِ “Nun”la təkid olunduqdan sonra	الأفعال Fellər
فِعْلٌ أَمْرٌ مَبْنِيٌّ عَلَى حَذْفِ التُّونِ وَأَلْفِ الْإِثْنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ, وَكُسِرَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ	إِذْهَبَانِ	إِذْهَبَا -
فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ بِـ"لَا النَّاهِيَةَ" وَعَلَامَةٌ جَزْمِهِ حَذْفُ التُّونِ وَ أَلْفِ الْإِثْنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفْعِ فَاعِلٍ, وَكُسِرَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ	لَا تَذَهَبَانِ	لَا تَذَهَبَا -

¹ Çünki əgər “əlif” pozularsa, tək haldakı تَذَهَبِينَ felinə bənzəyəcək.

فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ التُّونُ الْمَحْدُوفَةُ لِتَوَالِي الْأَمْثَالِ (أَيُّ: تَوَالِي ثَلَاثِ تُونَاتٍ), وَأَلْفٌ الْإِثْنَيْنِ فِي مَحَلِّ رَفَعٍ فَاعِلٌ, وَكُسِرَتْ تُونُ التَّوَكِيدِ أَصْلُهُ: تَذَهَبَانِ	تَذَهَبَانِ - تَذَهَبَانِ
--	------------------------------

5- إِذَا اتَّصَلَتْ تُونُ التَّوَكِيدِ بِفِعْلِ مُتَّصِلٍ بِتُونِ النَّسْوَةِ لَا تُحَذَفُ تُونُ النَّسْوَةِ لِتَوَالِي الْأَمْثَالِ وَتَزَادُ أَلْفٌ فَاصِلَةٌ بَيْنَ تُونِ النَّسْوَةِ وَتُونِ التَّوَكِيدِ لِلْفَصْلِ بَيْنَهُمَا, وَتُكْسَرُ تُونُ التَّوَكِيدِ الثَّقِيلَةَ تَشْبِيهًا لَهَا بِالْمُثَنَّى, وَلَا يَجُوزُ أَنْ تَتَّصِلَ بِهِ تُونُ التَّوَكِيدِ الْخَفِيفَةَ وَهُوَ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِتُونِ النَّسْوَةِ

5) Əgər təkid bildirən "nun" hərfi sonunda qadın cinsini bildirən "nun" olan fellərə birləşərsə ن düşmür, əvəzində "nun"ları biri-birindən ayırmaq üçün aralarına (təkid bildirən "nun" və qadın cinsi bildirən "nun" arasında) ا "əlif" əlavə olunur və təsniyəyə bənzəməsi üçün "təşdidli nun" kəsrləşir. Bu növ fellərə "təşdidsiz nun" birləşmir və felə النَّسْوَةُ تُونُ birləşməsi səbəbindən sukun üzərində məbni olur. Məsələn:

الإعرابُ Erabi	بَعْدَ تَوَكِيدِهَا بِالتُّونِ "Nun"la təkid olunduqdan sonra	الأفعالُ Fellər
فِعْلٌ أَمْرٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِتُونِ النَّسْوَةِ, وَتُونُ النَّسْوَةِ فِي مَحَلِّ رَفَعٍ فَاعِلٌ, زِيدَتْ بَعْدَهُ أَلْفٌ فَاصِلَةٌ وَكُسِرَتْ تُونُ التَّوَكِيدِ	إِذْهَبَانِ - إِذْهَبَانِ	

فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِنُونِ النَّسْوَةِ فِي مَحَلِّ جَزْمٍ بِـ "لَا النَّاهِيَةَ" وَنُونِ النَّسْوَةِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ, زِيدَتْ بَعْدَهُ أَلْفٌ فَاصِلَةٌ وَكُسِرَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ	لَا تَذْهَبْنَ - لَا تَذْهَبْنَ
فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ لِاتِّصَالِهِ بِنُونِ النَّسْوَةِ, وَنُونِ النَّسْوَةِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ, زِيدَتْ بَعْدَهُ أَلْفٌ فَاصِلَةٌ وَكُسِرَتْ نُونُ التَّوَكِيدِ	تَذْهَبْنَ - تَذْهَبْنَ

6- إِذَا أَرَدْنَا تَوْكِيدَ الْفِعْلِ الْمُعْتَلِّ الْآخِرِ بِنُونِ التَّوَكِيدِ فِي حَالَتِي الْجَزْمِ وَالْأَمْرِ رَدَدْنَا حَرْفَ الْعِلَّةِ الْمَحذُوفَ

6) Naqis feli cəzm və əmr formalarında (xəstə hərfi düşmüş halda) "nun" ilə təkid edərkən cəzm səbəbindən düşmüş xəstə hərflər qaytarılır. Məsələn:

Dua etmə!	لَا تَدْعُ - لَا تَدْعُونَ	Dua et!	أَدْعُ - أَدْعُونَ
Atma!	لَا تَرْمِ - لَا تَرْمِينَ	At!	ارْمِ - اَرْمِينَ
Unutma!	لَا تَنْهَ - لَا تَنْهَيْنَ	Unut!	انْسَ - انْسَيْنَ

أَحْكَامُ نُونِ التَّوَكِيدِ الْخَفِيفَةِ

Təşdidsiz təkid bildirən "nun" ن hərfinin əhkamları

Təşdidsiz təkid bildirən "nun" (ن) النُّونُ الْخَفِيفَةُ bəzi əhkamlarda təşdidli təkid bildirən "nun"dan (ن) النُّونُ الثَّقِيلَةُ fərqlənir. Bu əhkamlar aşağıdakılardır:

1- أَنَّهَا لَا تَقَعُ بَعْدَ فِعْلِ اتِّصَالِ بَآخِرِهِ نُونُ النَّسْوَةِ

1- Təşdidsiz "nun" sonunda نُونُ النَّسْوَةِ qadın cinsi bildirən ن olan fellərə (yəni, II və III şəxs müənnəs cəm تَذْهَبْنَ, يَذْهَبْنَ fellərinə) birləşmir.

2- أَنَّهَا لَا تَقَعُ بَعْدَ فِعْلٍ اتَّصَلَ بِآخِرِهِ أَلْفُ الْاِثْنَيْنِ

2- Təşdidsiz “nun” sonunda الْاِثْنَيْنِ أَلْفُ التَّسْنِيَةِ (ikilik) bildirən əlif olan fellərə (yəni, تَذَهَّبَانِ, يَذْهَبَانِ fellərinə) birləşmir.

3- أَنَّهَا تُحْذَفُ إِذَا جَاءَ بَعْدَهَا سَاكِنٌ

3- Təşdidsiz “nun”dan sonra sakin hərf gələrsə təşdidsiz “nun” pozulur. Məsələn:

لَا تُهَيِّنَ الْفَقِيرَ - Kasıbı alçaltma

لَا تُهَيِّنُ الْفَقِيرَ لَمْ يَهَيَّنْ لَمْ يَهَيَّنْ لَمْ يَهَيَّنْ kimidir. İki sakin hərfin yanaşı gəlməməsi səbəbindən pozulub. Təşdidli “nun” isə bu halda pozulmur.

4- أَنَّهَا تُعْطَى فِي الْوَقْفِ حُكْمَ التَّنْوِينِ، فَإِنْ وَقَعَتْ بَعْدَ فَتْحَةٍ قَلْبَتْ أَلْفًا

4- Təşdidsiz “nun” fəthədən sonra gələrsə tənvinə (نَنْ = نَنْ) çevrilə bilər. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لَنْسَفَعْنَا بِالنَّاصِيَةِ﴾

“Xeyr! Əgər son qoymasa, Biz onun kəkilindən tutacağıq”
(əl-Əlaq, 15)

Bu ayədə نَسْفَعْنَا نَسْفَعْنَا kimidir.

Başqa bir ayədə Allah ﷻ buyurur:

﴿وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمْرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ﴾

“Əgər əmrini yerinə yetirməsə, əlbəttə ki, zindana atılacaq və zəlillərdən olacaqdır” (Yusif, 32)

بَلِّ الْإِنْتِدَائِيَّةُ

Цümlələrin əvvəlində işlənən بَلِّ ədatı

بَلِّ ədatı cümlələrin əvvəlində gəlir və الإِضْرَابُ “düzəliş” bildirir. Yeni danışıq əsnasında əvvəl gələn cümləyə düzəliş vermək üçün istifadə olunur. الإِضْرَابُ “düzəliş” iki cür olur:

- 1- الإِضْرَابُ الْإِبْطَالِيُّ “Ləğ etməklə düzəliş” - özündən əvvəl gələn cümlənin **hökmünü ləğv etməklə düzəliş**. Bu zaman بَلِّ ədatı “əksinə” mənasını verir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلِّ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ﴾

*“Kafirlər: “Mərhəmətli Allah Özünə övlad götürdü!” – dedilər. O, pakdır, müqəddəsdir! **Əksinə**, o mələklər möhtərəm qullardır”*
(əl-Ənbiya, 26)

- 2- الإِضْرَابُ الْإِنْتِقَالِيُّ “Yeni mövzuya keçməklə düzəliş” - özündən əvvəl gələn cümlənin **hökmünü saxlayıb yeni mövzuya keçməklə düzəliş**. Bu zaman بَلِّ ədatı “**hətta, belə, həm də**” mənalarından birini verir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿أَوْ كَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلِّ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

*“Onlar hər dəfə əhd bağladığında içərilərindən bir dəstə onu pozmurmu? **Həm də onların çoxu buna inanmır**”* (əl-Bəqərə, 100)

﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلِّ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافُونَ﴾

*“Onlar heyvan kimidirlər, **hətta** daha çox azğınlıqdadırlar”*
(əl-Əraf, 179)

17. ON YEDDİNCİ DƏRS

الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ

Tənvin qəbul etməyən isimlər

الصَّرْفُ sözü ərəb dilində bir çox mənalarda işlənir¹. Bu mövzuda الصَّرْفُ dedikdə التَّنْوِينُ “tənvin” nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən tənvinlənən isimlərə الْمُنْصَرِفُ “munsarif” isimlər, tənvinlənməyən isimlərə isə غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ “qeyri munsarif” isimlər də deyilir. Tənvin qəbul etməyən isimlərin hansı isimlər olmasına və nə səbəbdən tənvin qəbul etməmələrinə keçməzdən əvvəl التَّنْوِينُ “tənvin”in tərifini və növlərini öyrənək.

تَعْرِيفُ التَّنْوِينِ وَأَقْسَامُهُ

Tənvinin tərfi və növləri

تَعْرِيفُهُ: التَّنْوِينُ: فِي اللُّغَةِ "التَّصْوِيتُ" لِأَنَّهُ تَحْدُثُ رَيْنًا وَتَنْغِيمًا خَاصًّا عِنْدَ النُّطْقِ, وَفِي الإِصْطِلَاحِ: هُوَ نُونٌ سَاكِنَةٌ تَلْحَقُ آخِرَ الأَسْمَاءِ لَفْظًا, لَا خَطًّا

Tərfi: التَّنْوِينُ “Tənvin” sözünün lüğəti mənası “səslənmək” deməkdir. İsimlərin sonunda tələffüz olunarkən verdiyi xüsusi səə, cingiltiyə görə belə adlanmışdır. Qrammatikada isə, **sözlərin sonunda tələffüz olunan, lakin yazılmayan sakin ن “nun” hərfidir.**

❖ İsmın əlaməti sayılan bu tənvinin aşağıdakı növləri var:

1. تَنْوِينُ التَّمْكِينِ “Təmkin² tənvini” (sabitlik bildirən) – bu növ tənvin الْمُعْرَبُ الْمُنْقُوصُ “manqus isimlər” istisna olmaqla yerdə qalan hallanan isimlərin sonunda olan tənvindir. Məsələn:

¹ الصَّرْفُ sözü: “xırdalama”, “ödəmə”, xərcləmə”, “azad etmə”, “buraxma”, qrammatikada isə “hallanma”, “dəyişmə”, “təsrif olunma” mənalarında gəlir.

² التَّمْكِينُ sözünün mənası “möhkəmləndirmək”, “bərkitmək”, “sabit etmək” deməkdir.

حَامِدٌ - Həmid

قَلَمٌ - Qələm və s.

Bu növ tənvinin “tənvin təmkin” adlanmasına səbəb sonunda tələffüz olduğu ismin nə felə, nə də hərfə oxşamayıb, **isimliyəndə sabit olmasına** dəlalət etməsidir. Çünki bəzi isimlər hərfə oxşaması səbəbindən الْمَبْنِيُّ məbni (hallanmayan) olur¹, bəziləri isə felə oxşaması səbəbindən مِنَ الصَّرْفِ tənvin qəbul etmir. Sonunda “tənvin təmkin” olan isimlər isə öz isimliyində sabit olub nə felə, nə də hərfə oxşamayan isimlərdir. Bu mövzuda nəzərdə tutulan tənvin də məhz bu növdür.

2. تَنْوِينُ التَّنْكِيرِ “Tənkir tənvinini” (qeyri-müəyyənlik bildirən) – bu növ tənvin sonu وَيْ ilə bitən məbni (hallanmayan) əcəmi adlarının sonunda olur və adın nəkira (qeyri-müəyyənlik) bildirir. Məsələn:

سَيِّوَيْهِ - Sibəveyh (müəyyən şəxs)

سَيِّوَيْهِ - Sibəveyh (qeyri-müəyyən)

Bu növ tənvin həmçinin bəzi isim-fellərin sonunda da olur². Məsələn:

أَوْ - Ağrayıram (müəyyən xəstəlikdən)

أَوْ - Ağrayıram (qeyri-müəyyən xəstəlikdən)

صَّهْ - Sus! (müəyyən bir şeydən, müəyyən vaxtadək)

صَّهْ - Sus! (ümmən, qeyri- müəyyən vaxtadək)

أَيَّهْ - Davam et! (müəyyən bir söhbəti)

أَيَّهْ - Davam et! (hər hansı bir söhbəti danışmaqda davam et!)

¹ Bax. III kitab 1-ci dərs. İsimlərin əl-Məbni olmasının səbəbi.

² İsim-fellərin tənvinli və ya tənvinətsiz gəlməsi səməvidir (ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır), bunu qayda olaraq hər isim-felə qiyas etmək olmaz.

3. **تَنْوِينُ الْعَوَظِ** “Əvəzedici tənvin” – bu növ tənvin bəzi isimlərin sonunda gələrək pozulmuş hərf, söz və ya cümləni əvəz edir. Bu səbəbdən də “əvəzedici tənvin” adlanmışdır¹.

a. **Hərfi əvəz edən tənvin** – ال artiklindən və izafədən təcrid olunmuş manqus isimlərin sonunda raf (adlıq) və cərr (yiyəlik) hallarında pozulmuş ي “yə” hərfinin əvəzinə gəlir.² Nasb (təsirlik) halında isə ي “yə” hərfi yazılır və tənvin itir.

Məsələn:

- لِهَذِهِ الْكَلِمَةِ مَعَانٍ كَثِيرَةٌ - Bu sözün çox mənaları var
يَأْتِي هَذِهِ الْكَلِمَةُ لِمَعَانٍ كَثِيرَةٍ - Bu söz çox mənalarda gəlir
أَعْرِفُ لِهَذِهِ الْكَلِمَةِ مَعَانِي كَثِيرَةً - Bu sözün çox mənalarını bilirəm

b. **Sözü əvəz edən tənvin** – ləfzən izafədən kəsilmiş "كُلُّ" və "بَعْضُ" sözlərinin sonunda mudaf-ilyhin əvəzinə gəlir.

Məsələn:

- حَضَرَ الضُّيُوفُ وَصَافَحَتْ كُلًّا مِنْهُمْ (أَيُّ: كُلُّ ضَيْفٍ) - Qonaqlar gəldilər, onların hər biri ilə əllə görüşdüm
لَا يَعْتَبِ بَعْضُكُمْ بَعْضًا (أَيُّ: بَعْضُكُمْ) - Bir-birinizin qeybətini qırmayın!

c. **Cümləni əvəz edən tənvin** – keçmiş zaman bildirən إِذْ “o zaman ki” zaman zərfinin sonunda pozulmuş ismi və ya feli cümlənin əvəzinə gəlir. إِذْ zərfi keçmiş zaman bildirir və həmişə özündən sonra gələn ismi və ya feli cümləyə izafə olur. Bəzən, إِذْ zaman zərfindən sonra gələn cümlə danışıq

¹ Tənvinin bu üç növdən başqa da növləri vardır. Bu növlərin bizim mövzu ilə əlaqəsi olmadığından qeyd olunmayıb.

² Manqus isimlər barədə daha ətraflı II kitabın 1-ci və III kitabın 1-ci dərslərinə bax.

əsnasında məlum olduğu üçün pozulur əvəzinə isə **إِذٍ** tənvin gəlir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ ﴿١٠٠﴾ وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ﴾

“Can boğaza yetişdiyi zaman – ﴿١٠٠﴾ həmin an siz can verən adama baxırsınız” (əl-Vaqiə, 84)

حِينَ **“həmin an”** yəni, **إِذٍ بَلَغَتِ الرُّوحُ الحُلُقُومَ** “can boğaza yetişdiyi zaman”.

أَيُّ نَوْعٍ مِنْ أَنْوَاعِ التَّنْوِينِ يُسَمَّى صَرَفًا؟

Bu tənvin növlərindən hansı الصَّرْفُ adlanır?

الصَّرْفُ **“məmnu minəs-sarf”** (tənvin qəbul etməyən) isimlərdə الصَّرْفُ **“sarf”** dedikdə yuxarıda qeyd etdiyimiz tənvin növlərindən yalnız birinci növ – **“təmkin tənvinini”** nəzərdə tutulur. Digər iki növün isə bu mövzu ilə əlaqəsi yoxdur. İkinci növ tənvin – **“tənkir tənvinini”** yalnız əl-məbni (hallanmayan) isimlərə xasdır. Üçüncü növ tənvin - **“əvəzedici tənvin”** isə bütün növ isimlərə - həm tənvin qəbul edən isimlərə, məsələn قَاضٍ **“qazi”**, وَادٍ **“vadi”** kimi, həm də tənvin qəbul etməyən isimlərə qoşulur. Məsələn, مَعَانٍ **“mənalər”** sözü **“məmnu minəs-sarf”** isimdir. Sonundakı tənvin isə **“əvəzedici”** olduğu üçün düşməmişdir. Çünki bu növ tənvinin bizim mövzu ilə əlaqəsi yoxdur¹.

لِمَ يُمْنَعُ الْإِسْمُ مِنَ الصَّرْفِ؟

Bəzi isimlər nə səbəbdən tənvin qəbul etmir?

Bu suala cavab verməzdən əvvəl xatırladıram ki, ərəb dilində sözlər (nitq hissələri) üç qisimdirlər: 1- **الاسْمُ** İsim, 2- **الْفِعْلُ** Fel, 3- **الْحَرْفُ**

¹ Bax. III kitab 2-ci dər.

Hərf.¹ Bu üç qismin hər birinin özünə xas əhkamları vardır. Hərflərin hamısı əl-məbnidir (hallanmayandır). İsimlərin əsli tənvin qəbul etməklə əl-morab (hallanan) olmasıdır. Fellərin isə tənvin qəbul etmədən əl-morab (hallanan) olmasıdır.

Lakin bəzən isimlər müəyyən cəhətdən hərfə oxşayır və bu səbəbdən də onun hökmünü götürərək əl-məbni olur.² Bəzən də felə oxşayaraq onun hökmünü götürür və bu səbəbdən الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ tənvin qəbul etmir. Beləliklə, bəzi isimlərin tənvin qəbul etməməsinə **səbəb felə bənzəməsidir.**

القَاعِدَةُ: يُمْنَعُ الْإِسْمُ مِنَ الصَّرْفِ لِشَبْهِهِ الْفِعْلَ، لِأَنَّ الْفِعْلَ لَا يُنَوَّنُ

Qayda: İsimlər felə bənzədiyinə görə tənvin qəbul etmirlər. Çünki tənvin qəbul etməmək felə xasdır.

Buradan başqa bir sual çıxır: Əgər ismin tənvin qəbul etməməsinə səbəb felə bənzəməsdirsə, bəs bu bənzəmə hansı cəhətdəndir?

Cavab: Bil ki, fel özündə iki xüsusiyyət daşıyır. Bu xüsusiyyətlərdən biri "ləfzi"dir (felin formasına aiddir), digəri isə "mənəvi"dir (felin mənasına aiddir). Felin "ləfzi" xüsusiyyəti onun məsdərdən düzəlməsidir. "Mənəvi" xüsusiyyəti isə onun hərəkət bildirməsidir. Yəni failə (icraçıya) ehtiyac duymasıdır. Məsələn: ضَرَبَ felinin "ləfzi" xüsusiyyəti onun ضَرَبُ məsdərindən düzəlməsidir. "Mənəvi" xüsusiyyəti isə onun failə ehtiyac duymasıdır.

Əgər hər-hansı bir isimdə biri "ləfzi" digəri "mənəvi" olmaqla iki xüsusiyyət olarsa deməli bu isim felə oxşayır və bu səbəbdən də tənvin qəbul etmir. Məsələn: إِبْرَاهِيمُ "İbrahim" sözündə iki xüsusiyyət var. Biri mənəvi digəri isə ləfzidir. Mənəvi xüsusiyyəti xüsusi isim (ad) olmasıdır. Ləfzi xüsusiyyəti isə qeyri-ərəb (əcəmi) sözü olmasıdır. Bu səbəbdən də tənvin qəbul etməmişdir. Digər tənvin qəbul etməyən isimlər də belədir.

¹ Bax. II kitab 21-ci dərs.

² Bax. III kitab 1-ci dərs "Bəzi isim növlərinin "əl-Məbni" (hallanmayan) olmasına səbəb" mövzusunda.

كَيْفَ تَعْرِفُ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ بِالفِعْلِ مِنْ غَيْرِهِ؟

İsmlərin felə oxşayib-oxşamamağını necə bilmək olar?

Cavab: Ərəb dilçiləri “məmnü minəs-sarf” (tənvin qəbul etməyən) sözləri tanımaq üçün müəyyən əlamətlər qoymuşlar və bu əlamətləri **الإِللُ** “illətlər”¹ (yəni, “səbəblər”) adlandırmışlar.

Ümumilikdə illətlərin sayı doqquzdur. Bu illətlər **mənəvi** və **ləfzi** (şəkli) olmaqla iki qisimdir. Bu doqquz illət (əlamət) aşağıdakılardır:

1. الْعَلَمِيَّةُ	- Ad	} Bu iki illət mənəvidir
2. الْوَصْفِيَّةُ	- Sifət	
3. التَّأْنِيثُ	Muənnəs	} Bu yeddi illət ləfzidir
4. الْعَدْلُ	Çevrilmə	
5. زِيَادَةُ الْأَلْفِ وَالتُّونِ	لَا ilə bitən	
6. وَزْنُ الْفِعْلِ	Fel vəzni	
7. الْعَجْمَةُ	Əcəmi ² sözü	
8. التَّرْكِيبُ الْمَرْجِي	Murəkkəb məzci	
9. الْجَمْعُ الْمُتَّنَاهِي	Son cəm modeli	

Bəzən isim (iki illəti əvəz edən) bir illət (əlamət) səbəbindən, bəzən də biri **ləfzi** digəri isə **mənəvi** olmaqla iki illət (əlamət) səbəbindən tənvin qəbul etmir³.

Bir illət səbəbindən məmnü minəs-sarf olan isimlərə **“bir illət səbəbindən tənvin qəbul etməyən isimlər”**, iki illət səbəbindən məmnü minəs-sarf olan

¹ الإِللُ - الْعِلَّةُ sözünün cəmidir. Bir çox mənələrdə gələn bu söz bizim mövzuda “səbəb” mənasında işlənmişdir. Digər mənələrindən: “xəstəlik”, “əlillik”, “zəiflik”, “dəlil”, “sübut”, “əsas”.

² Qeyri-ərəb qövm və tayfaların işlətdiyi sözlər.

³ Fellərdə biri mənəvi, digəri ləfzi olmaqla iki xüsusiyyət olduğu üçün ismin də felə bənzəməsi üçün biri mənəvi, digəri ləfzi olan iki illəti olmalıdır.

isimlərə **الصَّرْفِ لِغَلَّتَيْنِ** “iki illət səbəbindən tənvin qəbul etməyən isimlər” deyilir. İndi isə bu iki qrup məmnü minəs-sarf isimləri təfsilatı ilə öyrənək.

الصَّرْفِ لِغَلَّةٍ وَاحِدَةٍ

Bir illət səbəbindən tənvin qəbul etməyən isimlər

Əslində ismin “məmnü minəs-sarf” (tənvin qəbul etməyən isim) olması üçün isimdə yuxarıda qeyd etdiyimiz illətlərdən biri ləfzi, digəri mənəvi olmaqla iki illət (əlamət) cəm olmalıdır. Lakin bəzi isimlər iki illət deyil, **iki illəti əvəz edən bir illət səbəbindən** “məmnü minəs-sarf” (tənvin qəbul etməyən) olurlar. Bu cür isimlər iki növdür:

1. مَا كَانَ مَحْتَوًى بِأَلْفِ التَّائِيثِ الْمُقْصُورَةِ أَوْ الْمَمْدُودَةِ الرَّائِدَتَيْنِ

1. Sonuna muənnəs (qadın cinsi) bildirən **əlif maqsura**¹ (أَ - və ya وَ -) və ya **əlif məmdudə** (أَ -) əlavə olunmuş isimlər. Məsələn:

الْأَمْثَلَةُ لِلْأَلْفِ الْمُقْصُورَةِ Əlif maqsuraya misallar:

مَرْضَى - xəstələr	دُنْيَا - dünya
حُبْلَى - hamilə	هَدَايَا - hədiyyələr
فَتَاوَى - fətvalar	بُشْرَى - müjdə

الْأَمْثَلَةُ لِلْأَلْفِ الْمَمْدُودَةِ Əlif məmdudəyə misallar:

صَحْرَاءُ - səhra	زُمَلَاءُ - yoldaşlar
حَمْرَاءُ - qırmızı	فُقَرَاءُ - kasıblar

¹ الْمَقْصُورُ “maqsur” sözü قَصَرَ “qısalmaq” felinin isim-məfulu olub mənası “qısa” deməkdir. Bu növ أَ , وَ əliflərin belə adlanmasına səbəb digər növ الْمَمْدُودَةُ “əlif məmdudə”-yə أَ - nisbətən qısa tələffüz olunmasıdır. الْمَمْدُودُ “Məmdud” sözü isə مَدَّ “uzanmaq” felinin isim-məfulu olub mənası “uzanan” deməkdir. Bu növ أَ əlif əvvəlkinə nisbətən daha uzun tələffüz olunduğuna görə belə adlanmışdır. Əlif məmdudənin sonundakı ء həməzinin əsl əlifdir أَى sonradan həməzəyə çevrilib.

أَصْدِقَاءُ - dostlar أَغْنِيَاءُ - varlıqlar

Qeyd: Sonu əlif maqsura (أ , إ) və ya əlif məmdudə (أ) ilə bitən isimlərin məmnü minəs-sarf olması üçün şərtidir ki, hər iki növ əlif sözün kökünə əlavə olunmuş olsun. Əgər əlif maqsura (أ , إ) və ya əlif məmdudə (أ) sözün kök hərflərindən olarsa tənvin qəbul edəcəkdir¹. Məsələn:

مُسْتَشْفَى - xəstəxana عَصَا - əsa
فَتَى - gənc oğlan أَسْمَاءُ - adlar
هُدًى² - hidayət مَاءٌ - su

2. مَا كَانَ عَلَى وَزْنِ مُتَّهَى الْجُمُوعِ (الْجَمْعُ الْمُتَّاهِي) - وَهُوَ مَا كَانَ عَلَى وَزْنِ
"مَفَاعِلٍ" و"مَفَاعِيلٍ" وَأَشْبَاهِهِمَا

2. **Son cəm modelində olan sözlər. "Son cəm modeli"** - مَفَاعِلٍ, مَفَاعِيلٍ və ya onlara bənzər bablarda (üçüncü hərfi ا "əlif" olan, ondan sonra iki və ya ortası sakin olan üç hərfdən ibarət) olan sözlərə deyilir³. İstər söz cəmdə olsun istər təkdə. Məsələn:

Son cəm modelində cəm isimlərə misal:

مَسَاجِدُ - məscidlər مَفَاتِيحُ - açarlar
رَسَائِلُ - məktublar فَنَاجِينُ - fincanlar
فَنَادِقُ - mehmanxanalar تَعَابِينُ - ilanlar

Son cəm modelində tək isimlərə misal:

طَمَاطِمُ - pomidor طَبَاشِيرُ - təbaşir
بَطَاطِسُ - kartof سَرَائِلُ - şalvar

¹ Sözün sonundakı maqsura (أ , إ) və ya əlif məmdudənin (أ) kök və ya əlavə hərf olmasını bilmək üçün sözün kökünü bilmək lazımdır.

² Maqsur isimlər tənvinləşərkən axırdan əvvəlki fəthə tənvinləşir sonundakı əlif tələffüz olunmur.

³ مَفَاعِلٍ, مَفَاعِيلٍ bablının nə səbəbdən "son cəm modeli" adlanmasının səbəbi barədə bax: III kitab 2-ci dər.

İki illət səbəbindən tənvin qəbul etməyən isimlər

İki illət səbəbindən (biri ləfzi, digəri mənəvi olmaqla) tənvin qəbul etməyən isimlər iki növdür:

1. الْعَلْمُ Adlar (xüsusi isimlər);
2. الصِّفَةُ Sifətlər

أَوَّلًا: مَا يُمْنَعُ مِنَ الصَّرْفِ مَعَ الْعَلْمِيَّةِ

Birinci: Məmnü minəs-sarf adlar

Adlar (xüsusi isimlər) aşağıdakı hallarda məmnü minəs-sarf (tənvin qəbul etməyən isim) olur:

1. إِذَا كَانَ الْعَلْمُ مُؤَنَّثًا، سِوَاءَ أَكَانَ مُؤَنَّثًا حَقِيقِيًّا أَوْ لَفْظِيًّا

1. Əgər ad **muənnəs** olarsa, istər **مُؤَنَّثٌ حَقِيقِيٌّ** "həqiqi muənnəs" olsun istər **مُؤَنَّثٌ لَفْظِيٌّ** "ləfzi (şekli) muənnəs" olsun. "**Həqiqi muənnəs**" dedikdə qadın adları nəzərdə tutulur. Məsələn: فَاطِمَةُ – Fatimə, آمِنَةٌ – Əminə, زَيْنَبُ – Zeynəb, مَرْيَمُ – Məryəm və s. "**Ləfzi (şekli) muənnəs**" dedikdə isə şəkllən qadın cinsində olan kişi adları nəzərdə tutulur. Məsələn: حَمْرَةٌ – Həmrə, مُعَاوِيَةٌ – Muaviyə, أُسَامَةُ – Usamə, طَلْحَةُ – Talhə və s.

التَّنْبِيْهُ: إِذَا كَانَ الْعَلْمُ الْمُؤَنَّثُ ثَلَاثِيًّا سَاكِنَ الْوَسَطِ جَازَ صَرْفُهُ وَمَنْعُهُ، مَنَعُهُ أَوْلَى

Qeyd: Əgər muənnəs ad ortası sukunlu üç hərflə olarsa bu adı iki formada – tənvinli və tənvinətsiz işlətmək olar¹. Tənvinətsiz işlənməsi daha düzgündür. Məsələn: هِنْدٌ / هِنْدٌ – Hind, دَعْدٌ / دَعْدٌ – Dəd, رِيْمٌ / رِيْمٌ – Rim və s.

2. إِذَا كَانَ الْعَلْمُ أَعْجَبِيًّا،

¹ Bu qayda ərəb adlarına aiddir. Ortası sakin olan üçhərflə əcəmi qadın adları isə ümumiyyətlə tənvin qəbul etmir. Bir az sonra gələcək inşə-Allah.

2. Əgər **ad əcəmi** (qeyri-ərəb) adı olarsa. Məsələn: **إِبْرَاهِيمُ** – İbrahim, **بَاكِسْتَانُ** – Pakistan, **يَعْقُوبُ** – Yaqub, **إِسْحَاقُ** – İshaq və s.

التَّنْبِيْهُ: إِذَا كَانَ الْعَلْمُ الْأَعْجَمِيُّ ثَلَاثِيًّا سَاكِنَ الْوَسَطِ مُذَكَّرًا أَنْصَرَفَ،

Qeyd 1: Əgər əcəmi ad ortası sukunlu üç hərfli kişi adı olarsa **tənvin qəbul edəcəkdir**. Məsələn: **نُوحٌ** – Nuh, **لُوطٌ** – Lut, **شَاهٌ** – Şah və s.

أَمَّا الثَّلَاثِيُّ السَّاكِنُ الْوَسَطِ الْمُؤَنَّثُ فَيَمْنَعُ

Ortası sukunlu üç hərfli qadın adları isə ümumiyyətlə tənvin qəbul etmir. Məsələn: **بَلْخٌ** – Bəlx, **حِمِصٌ** – Hims, **نَيْسٌ** – Nis (Fransada şəhər), **مُوشٌ** – Muş (Türkiyədə şəhər) və s.

التَّنْبِيْهُ: إِذَا دَخَلَ الْأِسْمُ الْأَعْجَمِيُّ فِي اللَّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ اسْمَ جِنْسٍ ثُمَّ سُمِّيَ بِهِ لَمْ يُمْنَعْ مِنَ الصَّرْفِ كَجَوْهَرَ. فَتَقُولُ: هَذَا اسْمُهُ جَوْهَرٌ / سَأَلْتُ جَوْهَرًا / سَلَّمْتُ عَلَى جَوْهَرَ (بِالتَّنْوِينِ).

Qeyd 2: Əgər əcəmi sözü ərəb dilinə ad deyil ümumi isim kimi daxil olub və sonradan adlaşbsa bu söz tənvin qəbul edəcəkdir. Məsələn: **جَوْهَرَ** – cövhər sözü kimi. Bu sözü ad kimi işlətsək tənvin qəbul edəcəkdir. Məsələn:

هَذَا اسْمُهُ جَوْهَرٌ - Bunun adı Cövhərdir

سَأَلْتُ جَوْهَرًا - Cövhərdən soruşdum

سَلَّمْتُ عَلَى جَوْهَرَ - Cövhərə salam verdim

3. إِذَا كَانَ الْعَلْمُ مَعْدُولًا¹, أَي: كَانَ عَلَى وَزْنِ "فَعْلُ", وَمِنْ أَمْثَلَتِهِ: عُمَرُ، وَزُفَرُ، وَزُحَلُ، وَهَبِلُ

3. Əgər ad mədul – yəni, başqa bir sözdən çevrilmiş olarsa. Yəni, "فَعْلُ" vəznində olarsa. Məsələn: عُمَرُ – Ömər, زُفَرُ – Zufər, زُحَلُ – Zuhəl, هُبَلُ – Hubəl və s.
- عَامِرُ – Əmir - əsli: Amir. (hərfi mənası: tikən deməkdir)
- زَافِرُ – Zafir - əsli: Zəfir. (adam adıdır, hərfi mənası: köməkçi)
- هَابِلُ – Həbil - əsli: Həbil. (cahiliyyət dövründə büt adıdır)
- زُحَلُ – Zuhəl - əsli: Zəhil. (Planet adıdır "Saturn", hərfi mənası: yerdəyişən deməkdir)

4. إِذَا كَانَ الْعَلْمُ عَلَى وَزْنٍ مِنْ أَوْزَانِ الْفِعْلِ الْمُخْتَصَّةِ، أَوِ الْعَالِبِ فِيهِ وَمِنْ أَمْثَلَتِهِ: أَحْمَدُ، وَيَزِيدُ، وَيَعْرُبُ

4. Əgər ad felə xas olan və ya ən çox fellərdə işlənən bablardan birində olarsa². Məsələn:

أَحْمَدُ (عَلَى وَزْنِ "أَفْعَلُ") - Əhməd ("أَفْعَلُ" vəznindədir)

يَزِيدُ (عَلَى وَزْنِ "يَفْعَلُ") - Yəzid ("يَفْعَلُ" vəznindədir)

يَعْرُبُ (عَلَى وَزْنِ "يَفْعَلُ") - Yərüb ("يَفْعَلُ" vəznindədir)

¹ عدَلُ sözü "çevrilmək" felinin isim-məfuludur, mənası "çevrilmiş" deməkdir.

² Burada qeyd olunmalıdır ki, isim yalnız felə xas olan və ya ən çox feldə işlənən bablara oxşadıqda tənvin qəbul etmir. Əgər ismin babı həm feldə, həm də isimdə bərabər işlənən bablardan biri olarsa tənvin qəbul edəcək. Məsələn: حَجَرٌ "Həcər" sözü فَعْلُ babında olmasına baxmayaraq tənvin qəbul etmişdir. Çünki bu bab həm isimdə, həm də feldə eyni səviyyədə işlənir.

5. إِذَا كَانَ الْعَلْمُ مَخْتُومًا بِالْفِ وَنُونٍ زَائِدَتَيْنِ، وَمِنْ أَمْثَلَيْتِهِ: مَرَوَانُ، وَرَمَضَانُ، وَشَعْبَانُ، وَعُثْمَانُ

5. Əgər ad sonuna **“əlif”** və **“nun”** əlavə olunmuş söz olarsa. Məsələn: مَرَوَانُ – Mərvan, رَمَضَانُ – Ramazan, شَعْبَانُ – Şaban, عُثْمَانُ – Osman və s.

6. إِذَا كَانَ الْعَلْمُ مُرَكَّبًا تَرْكِيبًا مَزْجِيًّا، وَمِنْ أَمْثَلَيْتِهِ: مَعْدِيكِرِبُ، وَحَضْرَمَوْتُ

6. Əgər ad **“mürəkkəb məzci”** مَزْجِيٌّ olarsa. Mürəkkəb məzci adlar dedikdə iki sözün qovuşmasından düzələn adlar nəzərdə tutulur¹. Məsələn: مَعْدِيكِرِبُ – Mədikərib, حَضْرَمَوْتُ – Hədrəməvət və s.

ثَانِيًا: مَا يُمْنَعُ مِنَ الصَّرْفِ مَعَ الْوَصْفِيَّةِ

İkinci: Məmnü minəs-sarf sifətlər

Aşağıdakı **sifət** növləri məmnü minəs-sarf (tənvin qəbul etməyən isim) olur:

1. الصِّفَةُ الَّتِي عَلَى وَزْنِ الْفِعْلِ، أَي: عَلَى وَزْنِ "أَفْعَلُ"، وَمِنْ أَمْثَلَيْتِهَا: أَكْبَرُ، وَأَحْسَنُ، وَأَحْمَرُ، وَيُشْتَرَطُ فِيهَا أَلَا تُؤْتَتْ بِالتَّاءِ، فَإِذَا أُتِّتْ بِالتَّاءِ انْصَرَفَتْ نَحْوُ: "أَرْمَلٌ"، فَإِنَّ مُؤَنَّثَهُ "أَرْمَلَةٌ".

1. **Fel vəznində**, yəni, "أَفْعَلُ" vəznində olan sifətlər. Məsələn: أَكْبَرُ – böyük, أَحْسَنُ – yaxşı, أَحْمَرُ – qırmızı və s.

Burada şərtədir ki, "أَفْعَلُ" vəznində olan sifətin muənnəsi (qadın cinsi) ة, "تə mərbuta" ilə bitməsin. Əgər "أَفْعَلُ" vəznində olan sifətin muənnəsi ة, "تə mərbuta" ilə bitərsə tənvin qəbul

¹ Bax. III kitab 8-ci dər.

edəcək. Məsələn: "أرْمَلٌ" – "dul kişi" sözünün muənnəsi (dul qadın) "أرْمَلَةٌ" formasında olduğu üçün tənvin qəbul etmişdir.

2. الصِّفَةُ الْمَخْتُومَةُ بِالْفِ وَنُونِ زَائِدَتَيْنِ, أَي: عَلَى وَزْنِ "فَعْلَانُ" وَمِنْ أَمْثَلَيْهَا: جَوْعَانُ، وَشَبَعَانُ، وَعَطْشَانُ، وَمَلَّانُ وَيُشْتَرَطُ فِيهَا أَلَّا تُؤْتَتْ بِالتَّاءِ، فَإِذَا أُتَتْ بِالتَّاءِ انْصَرَفَتْ نَحْوُ: "سَيْفَانُ" (أَي: طَوِيلٌ)، فَإِنَّ مُؤَنَّثَهُ "سَيْفَانَةٌ".

2. **Sonuna "əlif" və "nun" əlavə olunmuş sifətlər.** Yəni, "فَعْلَانُ" vəznində olan sifətlər. Məsələn: جَوْعَانُ – ac, شَبَعَانُ – tox, عَطْشَانُ – susamış, مَلَّانُ – dolu, və s. Burada da şərtidir ki, "فَعْلَانُ" vəznində olan sifətin muənnəsi (qadın cinsi) ة, "tə mərbuta" ilə bitməsin. Əgər "فَعْلَانُ" vəznində olan sifətin muənnəsi ة, "tə mərbuta" ilə bitərsə tənvin qəbul edəcək. Məsələn: "سَيْفَانُ" – "uzun kişi" sözünün muənnəsi (uzun qadın) "سَيْفَانَةٌ" formasında olduğu üçün tənvin qəbul etmişdir.

3. الصِّفَةُ الْمَعْدُولَةُ وَهِيَ شَيْئَانِ: 1- الْعَدَدُ الَّذِي عَلَى وَزْنِي "فَعَالٌ" وَ"مَفْعَلٌ", وَمِنْ أَمْثَلَيْهِ: أَحَادٌ, ثُنَاءٌ, ثُلَاثٌ, وَرُبَاعٌ, وَمَوْحَدٌ, وَمَثْنِيٌّ, وَمَثَلثٌ وَمَرَبِيعٌ. فَ"ثُلَاثٌ" مَعْدُولَةٌ عَنِ "ثَلَاثَةٍ ثَلَاثَةٌ", وَ"رُبَاعٌ" مَعْدُولَةٌ عَنِ "أَرْبَعَةٍ أَرْبَعَةٌ". 2- كَلِمَةٌ "أَخْر"

3. **Mədul (çevrilmiş) sifətlər.** Çevrilmiş sifətlər iki şeydir:
a- "فُعَالٌ" və "مَفْعَلٌ" vəznində olan saylar. Məsələn:

أَحَادٌ / مَوْحَدٌ (مَعْدُولَةٌ عَنِ وَاحِدٍ وَاحِدٍ) - bir - bir

ثُنَاءٌ / مَثْنِيٌّ (مَعْدُولَةٌ عَنِ اثْنَانِ اثْنَانِ) - iki - iki

ثُلَاثٌ / مَثَلثٌ (مَعْدُولَةٌ عَنِ ثَلَاثَةٍ ثَلَاثَةٍ) - üç - üç

رُبَاعٌ / مَرَبِيعٌ (مَعْدُولَةٌ عَنِ أَرْبَعَةٍ أَرْبَعَةٍ) - dörd - dörd

b- أُخْرُ – “başqaları” sözü. Bu sözün “mədul (çevrilmiş) sifət” qrupuna aid edilməsi ona görədir ki, o أُخْرَى “başqa” sözünün cəmidir. أُخْرَى sözü أَفْعَلُ üstünlük dərəcəsi babında olan آخْرُ sözünün muənnəs (qadın cinsi) formasıdır. Bildiyimiz kimi üstünlük dərəcəsi bildirən أَفْعَلُ babı qeyri-müəyyən olduğu təqdirdə nə cəmlənir, nə də muənnəs olur¹. Buna baxmayaraq آخْرُ sözü həm cəmlənir, həm də muənnəs olur və ondan sonra مِنْ hərfu-cəri işlənir². Məhz bu baxımdan أُخْرُ sözü اِسْمُ التَّفْضِيلِ “üstünlük dərəcəsi” çevrilmiş sayılır və tənvin qəbul etmir.

أَحْكَامُ الْمَمْنُوعِ مِنَ الصَّرْفِ

Məmnü minəs-sarf isimlərin qrammatik xüsusiyyətləri

“Məmnü minəs-sarf” (tənvin qəbul etməyən) isimlər bir çox qrammatik xüsusiyyətlərinə görə “munsarif” (tənvin qəbul edən) isimlərdən fərqlənirlər. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1- الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ لَا يُنَوَّنُ

1- Məmnü minəs-sarf isimlər **tənvin qəbul etmir**.

2- الاسمُ الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ يُجْرُ بِالْفَتْحَةِ مَا لَمْ يَكُنْ مُضَافًا، أَوْ مُحَلِّيَ بِـ"ال". فَإِذَا أُضِيفَ أَوْ حُلِّيَ بِـ"ال" جُرَّ بِالْكَسْرِ

2- İzafə tərkibində mudaf olmazsa və ya “أل” müəyyənlik artikli qoşulmazsa, məmnü minəs-sarf isimlərin cərr (yiyəlik hal) əlaməti fəthə olur. Əgər izafə tərkibində mudaf olarsa və ya ona “أل” müəyyənlik artikli qoşularsa, kəsərə ilə cərr halda olar.

Məsələn:

¹ Bax. II kitab 3-cü dərs “sifətin müqayisə və üstünlük dərəcələri” mövzusunda.

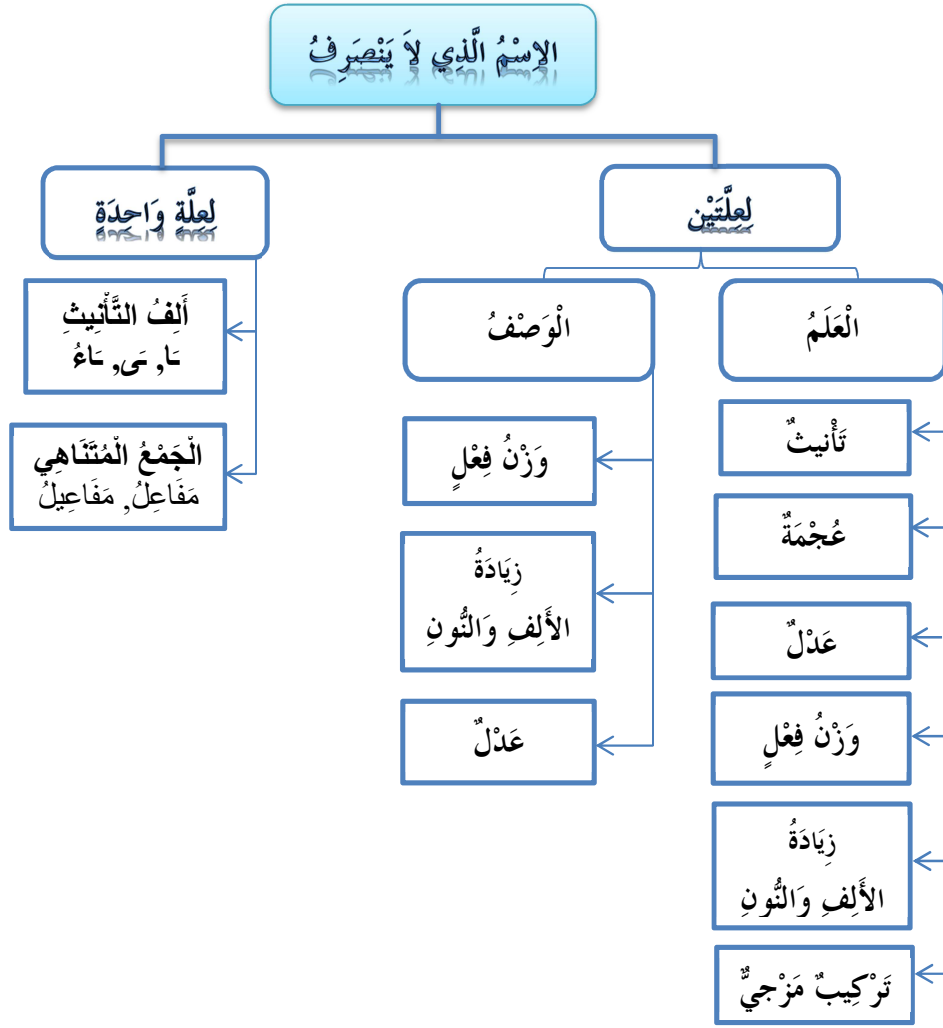
² Yəni qaydaya görə bütün hallarda أُخْرُ sözü dəyişməməli idi.

- دَرَسْتُ فِي مَدَارِسِ كَثِيرَةٍ - Çox məktəblərdə dərs demişəm
- دَرَسْتُ فِي مَدَارِسِ الْمَدِينَةِ - Mədinənin məktəblərində dərs demişəm
- دَرَسْتُ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْمَدَارِسِ - Məktəblərin çoxunda dərs demişəm

3- الْمُنْقُوصُ مِنَ الْجَمْعِ الْمُتَنَاهِي يُعَامَلُ مُعَامَلَةَ الْمُنْقُوصِ مِنَ الْمُنْصَرَفِ، فَتُحَذَفُ رَفْعاً وَجَرّاً، وَيُنَوَّنُ، وَيَرْجَعُ يَأْوُهُ نَصْباً وَلَا يُنَوَّنُ

3- “Son cəm modellərindən” مَفَاعِلُ, مَفَاعِيلُ birində olan manqus söz, tək halda olan manqus isim kimi hallanır. Raf və cərr hallarında sonundakı ي “yə” hərfi pozulur yerinə تَنْوِينُ الْعَوْضِ “əvəzedici tənvin” gəlir. “Son cəm modeli” tənvin qəbul etmədiyindən nasbda (təsirlik halda) tənvisiz olacaq. Məsələn:

- هَذِهِ الْكَلِمَةُ لَهَا مَعَانٍ كَثِيرَةٌ - Bu sözün çox mənaları var
- أَعْرِفُ مَعَانِي كَثِيرَةً لِهَذِهِ الْكَلِمَةِ - Bu sözün çox mənalarını bilirəm
- تَأْتِي هَذِهِ الْكَلِمَةُ لِمَعَانٍ كَثِيرَةٍ - Bu sözün çox mənalarda gəlir

تَمَّ بَعُوْنِ اللهِ تَعَالَى وَ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ عَلَيَّ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ أَجْمَعِينَ،
وَ آخِرُ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Allahın köməyi ilə bu kitab tamamlandı. Peyğəmbərimiz
Muhəmmədə, onun ailəsinə və bütün səhabələrinə Allahın salavatı
və salamu olsun! Dualarımızın sonu isə
"Həmd olsun aləmlərin Rəbbi Allaha!" sözləridir.

4 - CÜ KİTABDA VARİD OLAN YENİ SÖZLƏR

BİRİNCİ DƏRS

الأَسْمَاءُ İsimlər

بَاهِرٌ	Parlaq, işıqlı, əla
الْإِمْتِحَانُ النَّصْفِيُّ	Yarım illik imtahan
نَتَائِجٌ ج: نَتَائِجٌ	Nəticə
نِسْبَةٌ ج: نِسْبٌ	Miqdar, ölçü
مَشَارِقُ الْأَرْضِ وَمَعَارِبُهَا	Bütün yer üzü, bütün dünya
عَيْبٌ ج: عَيْبٌ	Eyib, nöqsan, qüsur
تَأْنِيثٌ	Qadın cinsi
تَذْكَيرٌ	Kişi cinsi
فَخْرٌ	Fəxr, vüqar
هِلَالٌ ج: أَهْلَةٌ	Hilal, aypara
نُطْقٌ	Tələffüz
حَقِيقَةٌ	Həqiqət, əsl, gerçəklik
مَا أَدْرَاكَ؟	Nə bilirsən?
إِثْمٌ ج: آثَامٌ	Günah
سَامٌ	Zəhərli
عَامِلٌ ج: عُمَّالٌ	İşçi
ذَبْحٌ	Kəsmək (boğazı)
نَقْلٌ	Nəql etmək
جَرِيحٌ ج: جَرَاحِي	Yaralı
سَيَّارَةٌ الْإِسْعَافِ	Təcili tibbi yardım maşını

هَمْزَةُ التَّعْدِيَةِ	İcbar bildirən həmzə
تَضْعِيفٌ	Qoşalaşdırmaq
جُوعٌ	Aclıq
نَظْرٌ	Görmə qabiliyyəti
بَطْنٌ ج: بُطُونٌ	Qarın
سُوءٌ ج: أَسْوَأُ	Pislik
فُسُوقٌ ج: فُسُوقٌ	Fasiqlik, günah
أَسْفَلٌ ج: أَسْفَلُونَ, أَسْفَالٌ	Ən alçaq
سَمُّ الْخِيَاطِ	İynənin gözü
مُهْلِكٌ	Həlak edici
كَسَلٌ	Tənbəllik
حَسَدٌ	Paxıllıq
حَطَبٌ ج: أَحْطَابٌ	Odun
ضَلَالٌ	Azğınlıq
سُفُورٌ	Üzü açıqlıq
تَبْرَجٌ	Açıq-saçıq gəzmək
نَمِيمَةٌ	Dedi-qodu
قَسَمٌ	And
مُعْتَدِلٌ	Orta, mötədil
مُتَعَبٌ ج: مُتَعَبُونَ	Yorğun
زُكَامٌ	Zökəm
مَعْصٌ	Qarın ağrısı
سَعَالٌ	Öskürək
إِسْهَالٌ	İshal

صُدَاغُ
دُوَارُ
سِيَوَارُ ج: أَسْوَرَةٌ, أَسَاوِرُ
إِنَاءُ ج: آئِنَةٌ, أَوَانٍ

أَمْسَى - يُمْسِي
نَظَّفَ - يُنْظِفُ
هَنَأَ - يُهْنِئُ
بَلَغَ - يُبَلِّغُ
جَوَّلَ - يُجَوِّلُ
أَرَى - يُرِي
رَغِبَ عَنْ
رَغِبَ فِي
رَحَّبَ بِـ
تَعَبَ - يُتْعَبُ
جَفَّ - يَجْفُ
أَبَى - يُأْبَى
بَالَغَ - يُبَالِغُ
اسْتَكْبَرَ - يَسْتَكْبِرُ
غَلَّقَ - يُغَلِّقُ
مَرَّقَ - يُمَرِّقُ
سَامَ - يَسُومُ
اجْتَنَبَ - يَجْتَنِبُ
اتَّصَلَ - يَتَّصِلُ

Baş ağrısı
Başgicəllənməsi
Qolbaq, bilərzik
Qab

الأَفْعَالُ **Fellər**

Axşamlamaq
Təmizləmək
Təbrik etmək
Çatmaq
Çox gəzib dolaşmaq
Göstərmək
Üz döndərmək, istəməmək
Rəğbət göstərmək, istəmək
Salamlamaq, təbrik etmək
Yorulmaq
Qurumaq
Üz döndərmək, imtina etmək
Artırmaq, mübaliğə etmək
Təkəbbürlük etmək
Bağlamaq, bağlatmaq
Cırmaq, parça-parça etmək
Zətər yetirmək
Çəkinmək
Birləşmək, əlaqə saxlamaq

عَمَرَ - يَعْمُرُ	Tikmək
أَكَّدَ - يُؤَكِّدُ	Gücləndirmək, təkid etmək
نَفَدَ - يَنْفَدُ	Tükənmək, bitmək
فَسَدَ - يَفْسُدُ	Xarab olmaq, əxlaqsız olmaq

İKİNCİ DƏRƏ

الأَسْمَاءُ İsimlər

ذُو قُرْبَى ج: ذَوُّ قُرْبَى	Qohum
مَهْبَطٌ	Enən yer (isim məkan)
وَحْيٌ	Vəhy, ilham
مُضِيٌّ	Ötmək
مُواظِبٌ	Davamiyyətli olan, israrlı
فَوْزٌ	Müvəffəqiyyət qazanmaq
بِنْيَانٌ	Bina, tikili, divar
مَرْصُوصٌ	Möhkəm, sıx
عَدُوٌّ ج: أَعْدَاءٌ	Düşmən
تَشْبِيهٌ	Bənzətmə
مُبَارَاةٌ	Yarış
شَاشَةُ التَّلْفَازِ	Televizor ekranı
بَرَامِجٌ ج: بَرَامِجٌ	Proqram
خَطِيئَةٌ ج: خَطَايَا	Səhv, günah
دَنْسٌ ج: أَدْنَسٌ	Çirk, kir
تَلْجٌ ج: تَلُوجٌ	Buz
بَرَدٌ	Dolu

مَطْرٌ ج: اَمَطَارٌ	Yağış
حِينَئِذٍ	O zaman ki, ...
عَنْكَبُوتٌ ج: عَنَاكِبُ	Hörümçək
أَنْكَرُ	Ən pis
أَحَقُّ	Daha haqlı
أَحْيَانًا	Bəzən
عَائِلَةٌ ج: عَائِلَاتٌ ج: عَوَائِلُ	Ailə
مُبِينٌ	Açıq-aydın
سَفَرَجَلٌ ج: سَفَرَجٌ	Heyva
عَنْدَلِيبٌ ج: عَنَادِلُ	Bülbül
مَطِيَّةٌ ج: مَطَايَا	Yük heyvanı
مَرِيَّةٌ ج: مَرَايَا	Xüsusiyyət, xassə, sifət
سَرِيَّةٌ ج: سَرَايَا	Kiçik dəstə
شَطِيَّةٌ ج: شَطَايَا	Qəlpə, qırıntı, qırıq, parça
بَرِيَّةٌ ج: بَرَايَا	Yaradılış, yaranmış, törənmiş
زَاوِيَةٌ ج: زَوَايَا	Künc, guşə
أَهْوَنُ	Ən zəif
	الأفْعَالُ
هَاجَرَ - يُهَاجِرُ	Hicrət etmək, tərək etmək
قَابَلَ - يُقَابِلُ	Qarşılamaq, qəbul etmək
رَاسَلَ - يُرَاسِلُ	Məktublaşmaq
بَارَكَ - يُبَارِكُ	Xeyir-bərəkət vermək
هَبَطَ - يَهْبِطُ	Enmək
حَاوَلَ - يُحَاوِلُ	Çalışmaq, can atmaq

سَاعَدَ - يُسَاعِدُ	Kömək etmək
وَاطَبَ - يُوَاطِبُ	Davamiyyətli olmaq
سَامَحَ - يُسَامِحُ	Bağışlamaq, əfv etmək
رَاجَعَ - يُرَاجِعُ	Təkrarlamaq
تَعَالَى - يَتَعَالَى	Uca olmaq, ucalmaq
حَثَّ - يَحِثُّ	Rəğbətləndirmək, həvəs oyatmaq
جَاهَدَ - يُجَاهِدُ	Mübarizə etmək, vuruşmaq
لَاقَى - يُلَاقِي	Qarşılamaq, qəbul etmək
نَعَسَ - يَنْعَسُ	Mürgüləmək
أَخَذَ - يُؤْخِذُ	Danlamaq, qınamaq
شَاهَدَ - يُشَاهِدُ	Müşahidə etmək
بَارَى - يُبَارِي	Yarışmaq
ضَيَّعَ - يُضَيِّعُ	Zay etmək, itirmək
نَادَى - يُنَادِي	Çağırmaq
رَاقَبَ - يُرَاقِبُ	Nəzarət etmək
صَافَحَ - يُصَافِحُ	Əllə görüşmək
نَافَقَ - يُنَافِقُ	İkiüzlülük, riyakarlıq etmək
عَالَجَ - يُعَالِجُ	Müalicə etmək
خَاطَبَ - يُخَاطِبُ	Müraciət etmək
أَخْطَأَ - يُخْطِئُ	Səhv etmək
نَقَّى - يُنَقِّي	Təmizləmək
شَعَرَ - يَشْعُرُ	Hiss etmək
رَاعَى - يُرَاعِي	Riayət etmək, əməl etmək
رَوَى - يَرْوِي	Danışmaq, rəvayət etmək

ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

الأَسْمَاءُ İsimlər

الخُلَفَاءُ الرَّاشِدُونَ ﷺ	Raşidi Xəlifələr ﷺ (Əbu Bəkr, Ömər, Osman, Əli)
خَلِيفَةٌ ج: خُلَفَاءُ	Xəlifə
رَاشِدٌ ج: رَاشِدُونَ	Doğru yolla gedən
ذُو النُّورَيْنِ	İki nurlu (Osmanın ﷺ ləqəbi)
وَفَاةٌ ج: وَفَاةٌ	Vəfat
مَعْرَاكٌ ج: مَعَارِكُ	Döyüş
مُتَفَوِّقٌ ج: مُتَفَوِّقُونَ	Yüksək müvəffəqiyyət qazanan
مَوْضِعٌ ج: مَوَاضِعُ	Mövzu
مُهْمٌ	mühim
تَأَنُّ (التَّائِي)	Ehtiyatlılıq, etina, tələsməmək
عَجَلَةٌ	Tələsiklik, lüzumsuz tələsmə
نَدَامَةٌ	Peşmançılıq
لِصٌّ ج: لُصُوصٌ	Oğru
جِدَارٌ ج: جُدُرٌ	Divar
وَارِثٌ ج: وَرَثَةٌ	Varis
مُتَوَفَّى	Vəfat edən
مُتَنَفِّسٌ (اسْمُ الْمَكَانِ)	Nəfəs alınan yer (isim məkan)
خَرِيْبٌ	Məzun
بَارِغٌ	Çıxmaq, doğmaq (Günəş, Ay)

مَعَاشِرٌ ج: مَعَاشِيرٌ

أَهْلٌ ج: أَهْلُونَ

تَأَخَّرَ - يَتَأَخَّرُ

تَوَضَّأَ - يَتَوَضَّأُ

حَانَ - يَحِينُ م: حِينٌ

تَلَقَّى - يَتَلَقَّى

تَعَلَّمَ - يَتَعَلَّمُ

تَوَفَّى - يَتَوَفَّى

تُوَفِّيَ (لِلْبِنَاءِ بِالْمَجْهُولِ)

تَخَلَّفَ - يَتَخَلَّفُ

تَفَوَّقَ - يَتَفَوَّقُ

مَرَضَ - يُمْرَضُ

تَقَبَّلَ - يَتَقَبَّلُ

تَحَدَّثَ - يَتَحَدَّثُ

تَكَلَّمَ - يَتَكَلَّمُ

تَذَكَّرَ - يَتَذَكَّرُ

تَعَدَّى - يَتَعَدَّى

تَعَشَّى - يَتَعَشَّى

تَمَنَّى - يَتَمَنَّى

تَأَنَّى - يَتَأَنَّى

تَسَلَّقَ - يَتَسَلَّقُ

تَوَكَّلَ - يَتَوَكَّلُ

تَنَزَّلَ - يَتَنَزَّلُ

Toplu, camaat

Əhali, ailə

الأفعالُ **Fellər**

Gecikmək

Dəstəmaz almaq

Yetişmək, çatmaq (vaxt)

Öyrənmək, qəbul etmək

Öyrənmək

Tam almaq (can)

Ölmək, vəfat etmək

İştirak etməmək, olmamaq

Üstün gəlmək, ötmək

Xəstəyə qulluq etmək

Qəbul etmək

Söhbət etmək

Danışmaq

Xatırlamaq, düşünmək

Nahar etmək

Şam etmək, axşam yeməyi yemək

Arzulamaq, istəmək

Tələsməmək, ehtiyatlı davranmaq

Dırmaşmaq, çıxmaq

Təvəkkül etmək

Yavaş –yavaş enmək, güzəştə getmək

تَجَسَّسَ - يَتَجَسَّسُ	Cəsusluq etmək, güdmək
تَزَوَّجَ - يَتَزَوَّجُ	Evlənmək
اخْتَصَّ - يَخْتَصُّ	Xas olmaq
تَوَجَّهَ - يَتَوَجَّهُ	Yönəlmək
أَسْرَعَ - يُسْرِعُ	Tələsmək
بَزَغَ - يَبْزُغُ م: بَزُوغٌ	Çıxmaq, doğmaq

DÖRDÜNCÜ DƏRS

الأَسْمَاءُ İsimlər

بِتَقْدِيرٍ مُّمْتَازٍ	Əla qiymətlə
لَهُ	Əyləncə
لَعِبٌ	Oyun
مُتَفَائِلُونَ ج: مُتَفَائِلُونَ	Nikbin
مُتَشَائِمُونَ ج: مُتَشَائِمُونَ	Bədbin
دَاعٍ (الدَّاعِي)	Səbəb, əsas
لَا دَاعِيَّ	Heç bir səbəb yoxdur
لَا بُدَّ	Labüddür
بُدٌّ	Çıxış yolu, qurtuluş
ثِقَةٌ	İnam, etibar
فَطُورٌ	Səhər yeməyi
مَنُومٌ	Yuxugətirən, yuxuladıcı
تَشَاجُرٌ	Mübahisə
أَعْوَرٌ	Taygöz, birgözlü, tək göz
أَعْرَجٌ	Axsaq, topal

لَقَبٌ ج: أَلْقَابٌ	Ləqəb
سُوءٌ	Pis, pislik
فُسُوقٌ	Əxlaqsızlıq, mənəvi pozğunluq
تَعَبٌ	Yorğunluq
فِكْرَةٌ ج: أَفْكَارٌ	Fikir, mülahizə
اِنْصِرَافٌ	Çıxıb getmək
فِي مُتَنَاولٍ أَيْدٍ..	əl çatan yer
نَبَأٌ ج: أَنْبَاءٌ	Xəbər
مَشُورَةٌ	Məsləhət
بِرٌ	Yaxşılıq
تَقْوَى	Təqva, Allah qorxusu
طَمَعٌ	Güclü istək, arzu
مَلْيُونٌ ج: مَلَايِينُ	Milyon (say)
جَنَاحٌ ج: أَجْنِحَةٌ	Qanad
رَيْبٌ	Şəkk, şübhə
إِكْرَاهٌ	Məcburiyyət
غَدَاةٌ	Səhər çağı
ضَرَرٌ	Zərər
فَائِدَةٌ	Fayda
خِلَافٌ	İxtilaf
حَاجَةٌ	Ehtiyac
مِثِيلٌ	Bənzər, tay
زِنًا	Zina (şəriətə müxalif nigah)
غِرَارٌ	Nümunə, tərz, üsul

أَبْكَمُ	Lal
أَخْرَسُ	Lal, dilsiz
أَحْوَرُ	Qaragözlü
أَحْوَلُ	Çəpgöz
أَصَمُّ	Kar
أَعْيُنُ	İrigözlü
شُرْفَاتُ ج: شُرُفَاتُ	Balkon, eyvan
خُطُوَاتُ ج: خُطُوَاتُ	Addım
أَيَّانَ؟	Nə zaman? (sual əvəzliyi)
(مَصْدَرٌ مِيبِيٌّ مِنْ أَرْسَى - يُرْسِي) مُرْسَى	Sabit olmaq, baş vermək (mimli məsdərdir)
إِشْتِمَالُ	Tərkibində olmaq, ehtiva etmək
مُبَايِنُ	Zidd olan
أُسْلُوبٌ ج: أَسَالِيبُ	Üslub
نَعَمٌ ج: أَنْعَامُ	Mal-qara, mal
إِبِلٌ	Dəvə
إِسْتِدْرَاكٌ	Tamamlama
جَرِيحٌ ج: جَرَحَى	Yaralı
ذَنْبٌ ج: ذُنُوبٌ	Günah
نَكَالٌ ج: أَنْكَالٌ	Çəza
عُسْرٌ	Çətinlik
يَسْرٌ	Asanlıq
إِيَابٌ	Dönüş, qayıdış
نُدُورٌ	Nadir hallarda

الأفعالُ Fellər

تَسَاءَلَ - يَتَسَاءَلُ	Biri-birinə sual vermək
اطْمَأَنَّ - يَطْمَأِنُّ	Sakitləşmək, rahat olmaq
تَعَاوَنَ - يَتَعَاوَنُ	Köməkləşmək
تَكَاسَلَ - يَتَكَاسَلُ	Tənbəlləşmək, ərinmək
تَتَاءَبَ - يَتَتَاءَبُ	Əsnəmək
تَنَاوَلَ - يَتَنَاوَلُ	Qəbul etmək, götürmək
تَشَاحَرَ - يَتَشَاحَرُ	Mübahisə etmək
بَدَأَ - يَبْدُو	Görünmək, aydın olmaq
اسْتَرَاحَ - يَسْتَرِيحُ	İstirahət etmək
نَصَحَ - يَنْصَحُ	Nəsihət etmək
لَا يَجُوزُ	Olmaz, caiz deyil
تَنَابَزَ - يَتَنَابَزُ	Biri-birini pis ləqəblərlə adlandırmaq
وَدَّ - يُوَدُّ	İstəmək, arzulamaq
تَصَافَحَ - يَتَصَافَحُ	Əllə görüşmək
تَمَارَضَ - يَتَمَارِضُ	Özünü xəstəliyə qoymaq
تَبَاكَى - يَتَبَاكَى	Yalandan ağlamaq
تَعَامَى - يَتَعَامَى	Özünü korluğa qoymaq
تَضَارَبَ - يَتَضَارَبُ	Vuruşmaq
تَصَدَّقَ - يَتَصَدَّقُ	Sədəqə vermək
وَلَدَ - يَلِدُ	Doğmaq
طَارَ - يَطِيرُ	Üçmaq
أُنْثَى - يُؤنثُ	Qadın cinsinə çevirmək

وَيْثِقُ - يَثِقُ	İnanmaq, etibar etmək
وَيَصِفُ - يَصِفُ	Vəsf etmək
وَيَعْظُمُ - يَعْظُمُ	Öyüd vermək, nəsihət vermək
وَيَعِدُ - يَعِدُ	Vəd vermək, söz vermək
وَيَسِمُ - يَسِمُ	Nişan qoymaq, işarələmək
وَيُطَابِقُ - يُطَابِقُ	Uyğun olmaq, uzlaşmaq
وَيُضَاعِفُ - يُضَاعِفُ	İkqiət artırmaq
وَيُمِدُّ - يُمِدُّ	Bəxş etmək, təmin etmək
وَيَحْدُثُ - يَحْدُثُ	Baş vermək
وَيَتَوَسَّطُ - يَتَوَسَّطُ	Ortada gəlmək, pırtaya girmək

BEŞİNCİ DƏRS

الْأَسْمَاءُ İsimlər

نَظَّارَاتُ ج: نَظَّارَاتُ	Eynək
عُذْرٌ ج: أَعْدَارُ	Üzr
كَهْرَبَاءُ	Elektrik
مُرُورٌ	Keçid, hərəkət
مُنْعَطِفٌ	Döngə
جِسْرٌ ج: جُسُورٌ	Körpü
فَضْلٌ	Lütf
عَنِيفٌ	Bərk, sərt, kəskin, şiddətli
زُجَاجٌ	Şüşə
آيَةٌ ج: آيَاتٌ	Ayət, nişanə
مُنْصَرَفٌ	Tənvin qəbul edən

عَلِمَ ج: أَعْلَامٌ	Ad, xüsusi isim
انْكَسَفَ	Tutulmaq
حَبْلٌ ج: حِبَالٌ	İp
مُنْصَرَمٌ	Ötən, keçən, bitən
بِضْعَةٍ	Bir neçə (3-dən 10-a qədər)
فَرِيقٌ ج: أَفْرِيقَةٌ	Dəstə, komanda
حَيَاءٌ	Həyə
مُسْتَعْجَلٌ	Tələsən
المُعَرَّفُ بِالِإِضَافَةِ	İzafə ilə müəyyənləşmiş
جَوَازُ السَّفَرِ	Pasport
سَبَاقٌ	Kontekst (mətnin mənaca bitmiş olan hissəsi)
تَعْلِيْبٌ	Üstələmək

الأَفْعَالُ **Fellər**

انْقَطَعَ - يَنْقَطِعُ	Kəsilmək
انْكَسَرَ - يَنْكَسِرُ	Sınmaq
اسْتَمَرَ - يَسْتَمِرُّ	Davam etmək
انْقَلَبَ - يَنْقَلِبُ	Çevrilmək
انْعَطَفَ - يَنْعَطِفُ	Dönmək
تَوَقَّفَ - يَتَوَقَّفُ	Dayanmaq
انْخَلَعَ - يَنْخَلِعُ	Ayrılmaq
انْكَسَفَ - يَنْكَسِفُ	Tutulmaq
انْجَلَى - يَنْجَلِي	Açılmaq
انْصَرَفَ - يَنْصَرِفُ	Çıxıb getmək, təstif olunmaq
انْفَتَحَ - يَنْفَتِحُ	Açılmaq

أَشَقَّ - يَشَقُّ	Bölünmək
هَزَمَ - يَهْزِمُ	Məğlub etmək
أَنْهَزَمَ - يَنْهَزِمُ	Məğlub olmaq
أَنْطَفَأَ - يَنْطَفِئُ	Sönmək
أَنْفَجَرَ - يَنْفَجِرُ	Partlamaq
أَنْصَرَمَ - يَنْصَرِمُ	Ötmək, keçmək, bitmək
هَلَكَ - يَهْلِكُ	Həlak olmaq

ALTINCI DƏRS

الأَسْمَاءُ İsimlər

أَقْرَأَ	Təklif
تَعَمِيمٌ	Göstəriş, əmr, sərəncam
مُزْدَجِمٌ	Həddindən artıq doldurulmuş
طَابِقٌ ج: طَوَابِقٌ	Mərtəbə
رَأْيٌ ج: آرَاءٌ	Fikir
سَدِيدٌ	Düzgün
مُنْتَصِفٌ	Yarı
مُتَمَحِّنٌ	İmtahan edən, imtahançı
شَفَوِيٌّ	Şifahi
مُتَأَخِّرٌ	Gec
سَمَاحٌ	İzn, icazə, müsaidə
مُضْطَرٌّ	Ehtiyacı, ehtiyacı olan
مُسْتَمِعٌ ج: مُسْتَمِعُونَ	Dinləyici
كَرِيمٌ ج: كِرَامٌ	Hörmətli

نَشْرَةَ الْأَخْبَارِ	Xəbərlər yayımı
الْمُلْتَزَمُ (مَا بَيْنَ بَابِ الْكَعْبَةِ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ)	Multəzəm (Kəbənin qapısı ilə Qara daş arasındakı məsafə)
عَابِسٌ	Qəzəbli, hirsli
خَلِيلٌ ج: خُلَانٌ, أَخِيَاءٌ	Dost
ثُعْبَانٌ ج: ثُعَابِينُ	İlan, gürzə
فَاقِرَةٌ ج: فَوَاقِرُ	Bədbəxtlik, fəlakət
سَبِيلٌ ج: سُبُلٌ	Yol
فَوْجٌ ج: أَفْوَاجٌ	Dəstə
حَذِيرٌ	Çox ehtiyatlı
	الأفعالُ Fellər
اِنْتَضَرَ - يَنْتَظِرُ	Gözləmək
اِنْتَقَلَ - يَنْتَقِلُ	Yerini dəyişdirmək, başqa yerə keçmək
اِصْطَفَى - يَصْطَفِي	Seçmək, ayırmaq
اِقْتَرَحَ - يَقْتَرِحُ	Təklif etmək
اجْتَنَبَ - يَجْتَنِبُ	Çəkinmək
اِغْتَابَ - يَعْتَابُ	Qiybət qırmaq
اِتَّقَى - يَتَّقِي	Qorunmaq, qorxmaq
اِكْتَفَى - يَكْتَفِي	Kifayətlənmək
اجْتَهَدَ - يَجْتَهِدُ	Çalışmaq
اِنْتَهَى - يَنْتَهِي	Qurtarmaq, bitmək
اِنْتَصَفَ - يَنْتَصِفُ	Yarı olmaq, yarıya çatmaq
اِمْتَحَنَ - يَمْتَحِنُ	İmtahan etmək
اِشْتَرَكَ - يَشْتَرِكُ	İştirak etmək

حَقَّ - يَحِقُّ	Haqqı olmaq, haqqı çatmaq
التَّحَقَّقَ - يَتَحَقَّقُ	Girmək, daxil olmaq
شَبَّهَ - يُشَبِّهُ	Bənzətmək
ارْتَفَعَ - يَرْتَفِعُ	Qalxmaq
اشْتَرَى - يَشْتَرِي	Almaq
اجْتَمَعَ - يَجْتَمِعُ	Yığışmaq
التَّقَى - يَلْتَقِي	Görüşmək
اخْتَارَ - يَخْتَارُ	Səçmək
زَحَمَ - يَزْحَمُ	Sıxışdırmaq, sıxmaq
زَانَ - يَزِينُ	Bəzəmək
ذَكَرَ - يَذْكُرُ	Qeyd etmək, demək, xatırlatmaq
ادَّكَرَ (ادَّكَّرَ)	Yada salmaq
ادَّعَى	İddia etmək
اصْطَبَرَ - يَصْطَبِرُ	Dözmək, səbir etmək
صَفَا - يَصْفُو	Təmiz olmaq
اضْطَرَبَ - يَضْطَرِبُ	Tərəddüd etmək, titrəmək
اتَّصَلَ - يَتَّصِلُ	Əlaqə saxlamaq
وَحَدَّ - يَحْدُ	Tək olmaq
اتَّحَدَ - يَتَّحِدُ	Birləşmək
وَفَّقَ - يَفِّقُ	Uyğun olmaq, müvafiq olmaq
اتَّفَقَ - يَتَّفِقُ	Razı olmaq, razılaşmaq
انْتَشَرَ - يَنْتَشِرُ	Yayımaq
انْتَصَرَ - يَنْتَصِرُ	Qələbə çalmaq, kömək etmək

امْتَلَأَ - يَمْتَلِئُ	Dolmaq
اسْتَمَعَ - يَسْتَمِعُ	Dinləmək
التَزَمَ - يَلْتَزِمُ	Yarışmaq, tutmaq, riayət etmək
اِتَّسَمَ - يَتَّسِمُ	Təbəssüm etmək, gülümsəmək
اِحْتَسَبَ - يَحْتَسِبُ	Allahdan savab ummaq
اتَّجَهَ - يَتَّجِهُ	Yönəlmək
عَضَّ - يَعَضُّ	Dişləmək, dişi ilə tutmaq
اتَّخَذَ - يَتَّخِذُ	Seçmək, tutmaq
نَزَعَ - يَنْزِعُ	Çıxartmaq
عَبَسَ - يَعْبَسُ	Qəzəbli baxmaq
قَدَرَ - يَقْدِرُ	Bacarmaq

YEDDİNCİ DƏRS

الأَسْمَاءُ İsimlər

مِزْلَاجٌ ج: مِزَالِيحٌ	Siyirmə, rəzə
تَقْوِيمٌ	düzəltmə, təmir etmə
مُحْمَرٌ	Qızarmış
سُخْرِيَّةٌ	İstehza, ələ salma, rişxənd
ثَمَرَةٌ ج: ثَمَرَاتٌ, ثِمَارٌ	Meyvə, bar, bəhər
صَلَاحٌ	Yetişmə
نَخْلٌ	Xurma ağacı
خَشَبٌ	Ağac
وَجَنَةٌ ج: وَجَنَاتٌ	Yanaq
فَوْرٌ	Dərhal, dayanmadan

مِنْجَلٌ ج: مَنَاجِلُ
اسْتِثْقَامَةٌ
حِينَ ج: أَحْيَانٌ
بَأْسٌ
حَزِينٌ
لَفْظُ الْجَلَالَةِ
الدَّرَاسَاتُ الْعُلْيَا

Oraq
Düzlük
Zaman, vaxt
Döyüş, güc, zərər
Kədərli
"Allah" kəlməsi
Ali məktəb

الْأَفْعَالُ

إِعْوَجَّ - يَعْوَجُّ
تَمَكَّنَ - يَتَمَكَّنُ
تَوَضَّأَ - يَتَوَضَّأُ
سَخَّرَ - يَسَخِّرُ
اسْتَعْفَرَ - يَسْتَعْفِرُ
تَابَ - يُتُوبُ (إِلَى)
تَابَ - يُتُوبُ (عَلَى)
إِبْيَضَ - يَبْيِضُ
إِسْوَدَّ - يَسْوَدُّ
كَفَرَ - يَكْفُرُ
زَهَا - يَزْهُو
إِحْمَرَ - يَحْمَرُّ
إِصْفَرَ - يَصْفَرُّ
فَقِدَ - يَفْقِدُ
إِخْضَرَ - يَخْضَرُّ
إِصْفَارًا - يَصْفَارُّ

Əyilmək
İmkan etmək, bacarmaq
Dəstəmaz almaq
İstehza etmək, ələ salmaq
Bağışlanma diləmək
Tövbə etmək
Tövbəni qəbul etmək
Ağarmaq
Qaralmaq
Küfr etmək, inkar etmək
İnkişaf etmək, artmaq
Qızarmaq
Saralmaq
İtirmək
Yaşıllaşmaq
Çox saralmaq

إِحْمَارٌ - يَحْمَرُ	Çox qızarmaq
إِدْهَامٌ - يَدْهَمُ	Çox qaralmaq
إِنْفِضٌ - يُنْفِضُ	Möhürünü qopartmaq, açmaq
إِشْتَدَّ - يَشْتَدُّ	Güclənmək, qüvvətlənmək
إِحْتَرَقَ - يَحْتَرِقُ	Yanmaq
إِسْتَاكَ - يَسْتَاكُ	Misvakla dişi təmizləmək
إِحْتَاَجٌ - يَحْتَاَجُ	Eytiyac duymaq

ƏKKİZİNCİ DƏRƏ

الأَسْمَاءُ İsimlər

مُتَعَبٌ	Yorğun
قَفَا ج: أَقْفَاءٌ	Boyun ardı, ənsə
عَار ج: عُرَاةٌ	Lüt, çılpaq
المُسْتَشْفَى العَامُ	Mərkəzi xəstəxana
مُسْتَرِيحٌ	Rahat
زَاهِرٌ	Parlaq, işıqlı
حَاجَةٌ ج: حَوَائِجٌ	Ehtiyac
سِرَاجٌ ج: سُرُجٌ	Çıraq, içiq, məşəl
بَسَاطٌ ج: أَبْسَطَةٌ	Döşənək, xalça, xalı, gəbə
رُجْحَانٌ	Üstün gəlmə
شُعْبٌ ج: شُعُوبٌ	Xalq, millət
قَبَائِلٌ ج: قَبَائِلٌ	Qəbilə

الأَفْعَالُ Fəllər

إِسْتَلَقَى - يَسْتَلِقِي	Arxası üstə uzanmaq
---------------------------	---------------------

غَلَبَ - يَغْلِبُ	Üstün gəlmək, udmaq, basmaq
اسْتَيْقَظَ - يَسْتَيْقِظُ	Yuxudan oyanmaq
اسْتَحَمَّ - يَسْتَحِمُّ	Duş qəbul etmək, çimmək
أَيَقَظَ - يُوقِظُ	Oyatmaq
تَظَالَمَ - يَتَظَالَمُ	Biri – birinə zülm etmək
اسْتَهْدَى - يَسْتَهْدِي	Doğru yola yönəltməyi istəmək
اسْتَطْعَمَ - يَسْتَطْعِمُ	Yedizdirməyi istəmək
أَطْعَمَ - يُطْعِمُ	Yedirtmək
كَسَا - يَكْسُو	Geyindirmək, geydirmək
اسْتَكْسَى - يَسْتَكْسِي	Geyindirməyi istəmək
أَخْطَأَ - يُخْطِئُ	Günah etmək, səhv etmək
حَوَّلَ - يُحَوِّلُ	Çevirmək
اسْتَأْذَنَ - يَسْتَأْذِنُ	İcazə istəmək
أَسْرَ - يُسْرِ	Gizləncə xəbər vermək
أَبَى - يَأْبَى	Rədd etmək, qəbul etməmək
اسْتَحْيَى - يَسْتَحْيِي	Utanmaq
اسْتَقْرَضَ - يَسْتَقْرِضُ	Borc istəmək
أَقْرَضَ - يُقْرِضُ	Borc vermək
اِقْتَرَضَ - يَقْتَرِضُ	Borc almaq
اسْتَقْبَلَ - يَسْتَقْبِلُ	Qəbul etmək, qarşılamaq
اسْتَمَرَ - يَسْتَمِرُّ	Davam etmək
اسْتَعَدَّ - يَسْتَعِدُّ	Hazırlaşmaq
اسْتَرَاحَ - يَسْتَرِيحُ	İstirahət etmək
اسْتَقَالَ - يَسْتَقِيلُ	İstefa vermək

اِسْتَفَادَ - يَسْتَفِيدُ	İstifadə etmək
اِسْتَأْجَرَ - يَسْتَأْجِرُ	İcarə etmək, icarələmək, kirə etmək
اِسْتَسَلِمَ - يَسْتَسَلِمُ	Təslim olmaq
اِسْتَحَبَّ - يَسْتَحِبُّ	Bəyənmək, yaxşı qəbul etmək
اِسْتَعَانَ - يَسْتَعِينُ	Kömək istəmək
اِسْتَكْبَرَ - يَسْتَكْبِرُ	Fəxr etmək, lovğalanmaq
اِسْتَفْسَرَ - يَسْتَفْسِرُ	İzah tələb etmək

DOQQUZUNCU DƏRƏ

الْأَسْمَاءُ İsimlər

بِعَوْنِ اللَّهِ	Allahın köməyi ilə
حَدِيثُ الْعَهْدِ بِالْإِسْلَامِ	İslama təzə girmiş
فِي أَقْرَبِ وَقْتٍ مُمَكِّنٍ	Mümkün olan ən yaxın vaxt
مُتَشَابِهٌ	Bənzər, oxşar
مَنَانِي	Təkrarlanan
جِلْدٌ ج: جُلُودٌ	Dəri
مُعَسَّكِرٌ	Düşərgə
أَمِينٌ صُنْدُوقِ الْبِرِّ	Xəzinədar
غُرْعَرَةٌ	Boğazı yaxalamaq
تَبْرَدٌ	Sərinlənmək
ذُو جَنَّةٍ	Cinn vurmuş
أَبْتَرٌ	Sonsuz, övladı olmayan
قَتِيلٌ ج: قَتَلَى	Öldürülmüş, ölən, ölmüş

أَسْرَى ج: أُسْرَى
صَرَعَ ج: صَرَعى
أَحْمَقُ ج: حَمَقَى

تَرْجَمَ - يُتْرَجِمُ

أَجَادَ - يُجِيدُ

نَشَأَ - يَنْشَأُ

تَرَعَرَغَ - يَتَرَعَرَعُ

أَحْيَى - يُحْيِي

أَقْشَعَرَ - يَقْشَعِرُ

لَانَ - يَلِينُ

اسْتَبَشَرَ - يَسْتَبْشِرُ

عَسَكَرَ - يُعَسِكِرُ

آتَى - يُؤْتِي

بَعَثَ - يَبْعِثُ

هَرَوَلَ - يُهَرِّوَلُ

دَحْرَجَ - يُدَحْرِجُ

فَرَفَعَ - يُفَرِّعُ

زَلَزَلَ - يُزَلِّزُ

وَسَّوَسَ - يُوسِّسُ

قَهَقَهَ - يَقْهَقُهُ

تَمَضَّمَضَ - يَتَمَضَّمُضُ

Əsir

Devrilmiş, yıxılmış, çevrilmiş

Axmaq, səfeh, ağılsız

الأفعالُ Fellər

Tərcümə etmək

Gözəl yerinə yetirmək,
yaxşılaşdırmaq, təkmilləşdirmək

Böyümək

Boya-başa çatmaq

Diriltmək

Ürpəşmək, titrəmək, əsmək

Yumşalmaq

Sevinmək, müjdələmək

Düşərgə salmaq, hərbişdirmək

Vermək

Səpələmək, dağıtmaq

Qçmaq, yüyürmək, sürətlə
getmək

Gillətmək, diyirlətmək,
yuvarlatmaq

Partlamaq, çartıldamaq,
şaqqıldamaq

Titrəmək, tərpənmək

Vəsvəsə vermək (gizlicə pis
fikirlər təlqin etmək)

Qəhqəhə ilə gülmək, bərkdən
gülmək

Ağızı yumaq, yaxalamaq

تَدَخَّرَجَ - يَتَدَخَّرَجُ	Gillədilmək, diyirlədilmək, yuvarladılmaq
اطْمَأَنَّ - يَطْمَأِنُّ	Sakitləşmək sakit olmaq, rahat olmaq
اشْتَمَأَزَ - يَشْتَمِئُزُ	Nifrət bəsləmək, nifrət bürümək
احْرَنْجَمَ - يَحْرَنْجِمُ	Sürünün evə qayıtması
افْرَنْعَعَ - يَفْرَنْعَعُ	1-Aralaşmaq, çəkilmək, 2- Barmaqları şaqqıldatmaq
دَعَدَغَ - يُدَعِدِغُ	Qıdıqlamaq
غَرَّعَرَ - يُغَرِّعِرُ	Boğazı yaxalamaq
زَحَرَحَ - يُزَحْرِحُ	Çəkmək, itələmək, aralamaq, uzaqlaşdırmaq
بَسَمَلٌ - يُبَسِّمِلُ	“Bismilləh” demək
اسْتَنْشَرَ - يَسْتَنْشِرُ	Burundan suyu sürətlə çıxartmaq
تَقَعَّرَ - يَتَقَعَّرُ	Dərinə getmək
سَقَطَ - يَسْقُطُ	Düşmək, yıxılmaq
تَكَكَّأَ - يَتَكَكَّأُ	Yığışmaq, toplaşmaq, doluşmaq
أَنْفَقَ - يُنْفِقُ	Xərcləmək
أَطَاعَ - يُطِيعُ	İtaət etmək

ONUNCU DƏRƏ

الأَسْمَاءُ İsimlər

مُسَابِقَةٌ	Müsabiqə
سِبَاحَةٌ	Üzgüçülük
دُرُجٌ ج: أَدْرَاجٌ	Siyirtmə qutu
وَقَايَةٌ	Qorumaq

وَصَلُّ

فَصَلُّ

مَأْدِبَةٌ

خَاتَمٌ ج: خَوَاتِمٌ

أَعْطَى - يُعْطِي

قَضَى - يَقْضِي

قَدَّمَ - يُقَدِّمُ

عَاقَبَ - يُعَاقِبُ

صَفَرَ - يَصْفِرُ

شَخَّرَ - يَشْخِرُ

صَهَّلَ - يَصْهِّلُ

Birləşdirmək

ayırmaq

Ziyafət, qonaqlıq

Üzük

الأَفْعَالُ **Fellər**

Vermək

Əmr etmək

Önə keçirtmək

Cəzalandırmaq

Fit çalmaq, fıstırıq çalmaq

Xoruldamaq (insan), kişnəmək
(at), anqırmaq (uzunqulaq)

Kişnəmək

ON BİRİNCİ DƏRS

الأَسْمَاءُ **İsimlər**

قُدُومًا مُبَارَكًا

إِغْلَاقٌ

زِيَادَةٌ

طَيفِيَةٌ

مُفْرَدَاتٌ ج: مُفْرَدَاتٌ

وَجِيزٌ

مُفْصَلٌ

سَدِيدٌ

كَيْبَكٌ

Qədəmlərin mübarək

Bağlamaq

Çox əlavə, artıq

Azca, natamam, yarımçıq

Tək sözlər, ayırı-ayrı sözlər

Qısa

Geniş

Doğru

Əmrinə müntəzirəm

سَمِعًا وَطَاعَةً	Eşitdim və itaət etdim
مَهْلًا	Gözlə!
مُنْقَلَبٌ (مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ)	Dönüş (mimli məsdər)
مُرَادِفٌ	Sinonim
تُرَاثٌ	İrs, miras
لَمَّ	Yığılma, toplanma
حَمَّ	Çoxluq, şiddət
مَجَالَ	An, zaman
نَيْلٌ	Nail olmaq
خُلُودٌ	Əbədilik
شَتِيتٌ	Müxtəlif
حَشَفٌ	Alçaqsortlu xurma
أَرْدًا (أَفْعَلٌ مِنْ رَدِيٍّ)	Ən pis
تَمْرٌ ج: تُمُورٌ	Xurma
خَصْلَةٌ	Xislət, xüsusiyyət
لَيْثٌ ج: لَيْوْثٌ	Şir
	الأَفْعَالُ Fellər
قَدِمَ - يَقْدِمُ	Gəlmə, gəlib çıxma, varid olma, çatma
أَعْلَقَ - يُعْلِقُ	Bağlamaq
إِهْتَمَّ - يَهْتَمُّ	Fikir vermək, qayğısına qalmaq
رَتَّلَ - يُرَتِّلُ	Tərtillə oxumaq
صَبَّ - يَصُبُّ	Tökmək
شَقَّ - يَشُقُّ	Yarmaq

أَمَلَى - يُمَلِّي	Diktə etmək, imla yazdırmaq
نَبَّهَ - يُنَبِّهُ	Xəbərdar etmək, diqqətinə çatdırmaq
مَهَّلَ - يَمَهِّلُ	Möhlət vermək, gözləmək
تَبَتَّلَ - يَتَبَتَّلُ	Həsr etmək
أَنْبَتَ - يُنْبِتُ	Bitirmək
أَعْلَنَ - يُعْلِنُ	Elan etmək
أَسْرَّ - يُسِرُّ	Gizləndə, təklidə demək
تَلَاقَى - يَتَلَاقَى	Qarşılaşmaq, görüşmək
غَدَا - يَعْدُو	Səhər getmək
عَجَّلَ - يُعَجِّلُ	Tezləşdirmək, tələsdirmək

ON İKİNCİ DƏRS

الْأَسْمَاءُ İsimlər

فَيْنَةٌ	Vaxt, zaman, məqam
الْفَيْنَةُ بَعْدَ الْفَيْنَةِ	Vaxtaşırı
فَوَاتٌ	Keçmək, keçib getmək, ötüb getmək
الْمِثَالِي	Nümunəvi
رَغْبَةٌ	İstək, rəğbət
رَهْبَةٌ	Qorxu
إِمْلَاقٌ	Yoxsulluq, kasıblıq
خِطَاءٌ	Səhv, günah
صَاعِقَةٌ ج: صَوَاعِقُ	İldırım
حَذَرٌ	Çəkinmək, özünü qorumaq,

جَنْبٌ ج: جُنُوبٌ	özünü gözləmək
مَضْجَعٌ ج: مَضَاجِعُ	Böyür, yan tərəf
خَوْفٌ	Yataq, yataq yeri
طَمَعٌ	Qorxu
الْمَنُّ	Ümid
الْأَذَى	Minnət qoymaq
رِئَاءٌ	Əziyyət vermək
تَأْدِيبٌ	Riyakarlıq
دَابٌّ وَدَيْدَنٌ	Ədəbləndirmək
قَصْدٌ	Adət və vərdiş
إِصْلَاحٌ	Məqsəd
اِئْتِغَاءٌ	İslah etmək
مَرْضَاةٌ	Qazanmaq
هَفْوَةٌ ج: هَفَوَاتٍ	Razılıq
اِسْتِغْنَاءٌ	Səhv, nöqsan, xəta
مَوَدَّةٌ	Saxlamaq
بُعْيَةٌ	Sevgi, bağlılıq, məhəbbət
خَشْيَةٌ	İstək
تَحْضِيضٌ	Qorxu
تَنْدِيمٌ	Şövq etmək, rəğbətləndirmək
إِصْبَعٌ ج: أَصْبَاعٌ	Peşman etmək, təəssüf etdirmək
صَدَقَةٌ ج: صَدَقَاتٌ	Barmaq
إِجَابٌ	Sədəqə
	Təsdiq, müsbət

الأفعالُ Fellər

تَجَافَى - يَتَجَافَى	Ayrılmaq
أَبْطَلَ - يُبْطِلُ	Batıl etmək, puç etmək
شَرَى - يَشْرِي	Almaq
صَادَقَ - يُصَادِقُ	Dostluq etmək
تَغَاضَى - يَتَغَاضَى	Göz yummaq, görməməzliyə vurmaq
فَرَعَ - يَفْرَعُ	Zəng çalmaq, döymək (qapı)
نَدِمَ - يَنْدِمُ	Peşman olmaq, təəssüf etmək

ON ÜÇÜNCÜ DƏRS

الأسماءُ İsimlər

صُنْعٌ	Düzəltmək, hazırlamaq
لَوْحَةٌ ج: لَوَحَاتٌ	Lövhə
حَجْمٌ ج: أَحْجَامٌ	Həcm
بَهْجَةٌ	Sevinc, fərəh, şadlıq
شَعِيرٌ	Arpa
مُتَضَمِّنٌ	Daşıyan, ehtiva edən
إِجْمَالٌ	Ümumilik, qısa
كَوْكَبٌ ج: كَوَاكِبٌ	Ulduz, planet
مَمْسُوحَاتٌ	Məsafə
ذِرَاعٌ ج: أذْرُعٌ	Dirsək
رِطْلٌ ج: أَرْطَالٌ	Ritl (çəki vahidi = 450 qr)
سَمْنٌ ج: سُمُونٌ	Yağ

قَدْرٌ	Miqdar, qədər, kəmiyyət
رَاحَةٌ	Ovuc, əlin içi
سَحَابٌ ج: سُحُبٌ	Bulud
حَرَّةٌ ج: حَرَّاتٌ	Səhəng, bardaq, küpə
كَيْسٌ ج: أَكْيَاسٌ	Kisə, torba, çuval
دَفِيقٌ	Un
مِثْقَالٌ	Zərrə, miskal (çəki vahidi = 4,68 qr)
ذَرَّةٌ	Zərrəcik, zərrə, bir zərrə
مِءٌ	(Bir şeyin) dolusu,
كَفٌّ ج: كُفُوفٌ	Əl (biləyə qədər)
إِزَالَةٌ	Aradan qaldırmaq, yox etmək
عَيْنٌ ج: عَيُونٌ	1- Bulaq, 2- göz
رَفِيقٌ ج: رُفَقَاءٌ	Dost, yoldaş
	الأفعالُ Fellər
حَسُنَ - يَحْسُنُ	Yaxşılaşmaq
اِحْتَمَلَ - يَحْتَمِلُ	Ehtimal olunmaq
فَجَرَ - يُفَجِّرُ	Yerdən (bulaq) qaynatmaq
عَرَسَ - يَعْزِسُ	Əkmək
زَهَدَ - يَزْهَدُ	Tərkidünya olmaq, zahid olmaq
سَكِرَ - يَسْكُرُ	Sərxoş olmaq

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

الأَسْمَاءُ İsimlər

مُنْعَبٌ	Yorğun
مُسْرِعٌ	Tələsən
دَارٌ ج: دِيَارٌ	Ev
أَلْفٌ ج: أُلُوفٌ	Min
مُقِيمٌ	Yaşayan, sakin
صَحِيحٌ ج: صِحَاحٌ, أَصِحَّاءُ	1- Sağlam, 2- doğru
لَهُوٌ	Əyləncə, oyuncaq
لَعِبٌ	Oyun
نَحْوٌ	Tərəf, yan
فَاتِحًا فَاهُ	Ağzını açaraq
فَضْلَةٌ	1-Əlavə, 2- Qram. İkinci dərəcəli cümlə üzvü
هَيْئَةٌ	Tərz, üsul, qayda
قَاعَةٌ ج: قَاعَاتٌ	Salon, zal
مُوَاطِبٌ	Davamiyyətli iştirak edən
مُسْتَفْتٍ	Fətva soruşan
خَاوِيَةٌ	Boş, əhalisiz, adamsız, xarabalıq
عَرْشٌ ج: عُرُوشٌ	Dam, örtük, üst
قَائِمٌ ج: قِيَامٌ	Duran, dayanan, ayaqüstündə duran
نَائِمٌ ج: نِيَامٌ	Yuxulu, yatmış, yatan
قَاعِدٌ ج: قُعُودٌ	Oturan, oturmuş

مُعَافٍ	Sağlam
حَزِينٌ	Kədərli, qəmli
مُشِيرٌ	İşarə edən
رَحِيمٌ ج: أَرْحَامٌ	Qohum
سُكَرَانٌ ج: سُكَارَى	Sərxoş
	الأَفْعَالُ Fellər
هُوِيَ - يَهْوِي	Enmək, düşmək
تَدَفَّقَ - يَتَدَفَّقُ	Axmaq, axıb getmək
تَنَزَّهَ - يَتَنَزَّهُ	Gəzmək, gəzişmək, seyrə çıxmaq
أَفْشَى - يُفْشِي	Yaymaq
صَلُوا الْأَرْحَامَ...	Qohumluq əlaqələrini möhkəmlədin!

ON BEŞİNCİ DƏRS

	الأَسْمَاءُ İsmlər
نَتَائِجٌ ج: نَتَائِجُ	Nəticə
الِإِحْتِبَارُ الشَّهْرِيُّ	Aylıq imtahan
مُهْمٌ	Mühim
الِإِمْتِحَانُ النَّهَائِيُّ	Son imtahan
بَعْلَةٌ ج: بَعَالٌ	Dişi qatır
لَا مَحَالَةَ	Şübhəsiz, əlbəttə
زَائِلٌ	Yox olan, aradan qalxan
نَعِيمٌ	Ləzzət, zövq, həzz
حَفْلٌ	Qonaqlıq, bayram

مُمْتَعٌ	Maraqlı, zövq verici
الدَّهْرُ ج: دُهُورٌ	Dövr, tarix, zaman, əsr
أَمَةٌ ج: إِمَاءٌ	Qul qadın
عَبْدٌ ج: عِبَادٌ, عِبْدَانٌ	Qul kişi
سِلَاحٌ ج: أَسْلِحَةٌ	Silah
دِيْوَانٌ ج: دَوَائِينٌ	Yazı, dəftərxana
قِرَاطٌ ج: قَرَارِيطٌ	Qirat (ölçü vahidi)
زَيْرَاسٌ ج: دِيَامِيسٌ	Zirzəmi
	الأَفْعَالُ Fellər
صَحَّحَ - يُصَحِّحُ	Düzəltmək, təshih etmək
أَعَادَ - يُعِيدُ	Qaytarmaq, təkrar etmək
أَلْتَفَتَ - يَلْتَفِتُ	Çevrilmək

ON ALTINCI DƏRS

الأَسْمَاءُ **İsimlər**

مَعْرُوفٌ ج: مَعَارِيفٌ	Bəyənilən, yaxşı işlər
مُنْكَرٌ ج: مَنَاقِرٌ	Bəyənilməyən, pis işlər, günahlar
حِكْمَةٌ ج: حِكْمٌ	Hikmət, müdriklik, ağıllıq
مَوْعِظَةٌ ج: مَوَاعِظٌ	Öyüd, nəsihət, moizə, xütbə
مُرَبِّ (المُرَبِّي)	Tərbiyəçi
كَبِيرٌ	Qocalıq, ahıl vaxtı
أُفٌّ (اسْمٌ فِعْلٌ بِمَعْنَى: أَتَضَجَّرُ)	Bezirəm (isim feldir)
كَرِيمٌ	Xoş, ürəkaçan
سَكِينَةٌ	Səkinət, dinclik, əmin-amanlıq

فِتْنَةٌ ج: فِتْنٌ	Fitnə
نَابٌ ج: نُيُوبٌ	Köpək dişi
تَعْلِيمٌ ج: تَعَالِيمٌ	Təlim, təhsil
لَيْثٌ ج: لُيُوثٌ	Şir
بَارِزَةٌ	Qabağa çıxmış, irəli çıxmış, görsənən
صَنَمٌ ج: أَصْنَامٌ	Büt
إِضْرَابٌ	Qram. Düzəliş
الأَفْعَالُ Fellər	
نَشَرَ - يَنْشُرُ	Yaymaq
حَارَبَ - يُحَارِبُ	Mübarizə aparmaq, döyüşmək
جَادَلَ - يُجَادِلُ	Mübahisə etmək, mübarizə etmək, çəkişmək
حَسَبَ - يَحْسَبُ	Sanmaq
رَزَقَ - يَرْزُقُ	Ruziləndirmək
نَصَرَ - يَنْصُرُ	Kömək etmək
بَلَغَ - يَبْلُغُ	Çatmaq, yetişmək
نَهَرَ - يَنْهَرُ	Qovmaq, çığırmaq, qışqırmaq
إِهْتَدَى - يَهْتَدِي	Doğru yolda olmaq
ثَبَتَ - يَثْبُتُ	Sabit etmək
لَاقَى - يُلَاقِي	Qarşılaşmaq
بَغَى - يَبْغِي	Həddini aşmaq
أَبَى - يَأْبَى	İmtina etmək
إِتْسَمَ - يَتَسَمُّ	Təbəssüm etmək
كَادَ - يَكِيدُ	Hiylə işlətmək, aldatmaq

فَقَدَّ - يَفْقِدُ	İtirmək
تَضَجَّرَ - يَتَضَجَّرُ	Bezmək, təngə gəlmək
آتَرَ - يُؤْتِرُ	Üstün tutmaq
أَكَّدَ - يُؤَكِّدُ	Təkid etmək, gücləndirmək

ON YEDDİNCİ DƏRS

الْأَسْمَاءُ İsimlər

حُمَّى ج: حُمَمَاتُ	Qızdırma
مُسْتَقِيلٌ	Müstəqil
قَرِيبٌ	Qohum
أَسِيفٌ	Hirslı, peşman, təəssüf içində
يَتِيمٌ ج: يَتَامَى	Yetim
مَثْنَى (نُثَاءٌ)	İki-iki
مَثَلثٌ (ثُلَاثٌ)	Üç-üç
مَرَبَعٌ (رُبَاعٌ)	Dörd-dörd
بَشَرٌ	İnsan, bəşər
مُحَفَّفَةٌ	Yüngülləşdirilmiş
قَوْسٌ ج: أَقْوَاسٌ	Qövs
قَوْسٌ قَرَحٌ	Göy qurşağı
قَرَحٌ	Rənglər
طَيْفٌ ج: أَطْيَافٌ	Spektr (şüşə prizmadan keçən işıq şüalarının ayrılması nəticəsində əmələ gələn rəngli zolaqlar)
مُتَّبِعَةٌ	Ardıcıl

زُحَلُّ	Zuhəl ("Saturn" planet adıdır)
زُفَرٌ	Zufər (adam adıdır)
هُبَلٌ	Hubəl (cahiliyyət dövründə büt adıdır)
مُسَارٌ	Gizlincə söyləyən
مَعْمَلٌ	Laboratoriya (texniki və elmi-tədqiqat təcrübələri aparmaq üçün xüsusi otaq)
دُنْيَا	Dünya
حُبْلَى	Hamilə
فَتَوَى ج: فَتَاوَى	Fətv
هَدِيَّةٌ ج: هَدَايَا	Hədiyyə
صَحْرَاءُ	Səhra
طَمَاطِمٌ	pomidor
بَطَاطِسُ	Kartof
طَبَاشِيرٌ	Təbaşir
سِرْوَالٌ ج: سِرَاوِيلٌ	Şalvar
أَرْمَلٌ	Dul kişi
سِوَارٌ ج: أَسَاوِرٌ	Qolbağ
	الأَفْعَالُ Fellər
نَخَصَّصَ - يُنَخِّصُّ	Ayırmaq, xüsusiləşdirmək, təyin etmək
عَدَلَ - يَعْدِلُ	Ədalətli olmaq
أَقْسَطَ - يُقْسِطُ	İnsafli olmaq
حَلَّى - يُحَلِّي	Bəzəmək, zinət vermək, zinətləndirmək
أَقْسَمَ - يُقْسِمُ	And içmək

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Ə. C. Məmmədov "Ərəb dilinin qısa kursu" Bakı, Maarif, 1988.
2. "شَرْحُ الْأَجْرُومِيَّةِ" Muhəmməd ibn Saleh əl-Useymin "Məktəbətul Ənsar" Misir çapı.
3. "تَوْضِيحُ النَّحْوِ" Abdul-Əziz Muhəmməd əl-Fəxir ("əl-Əzhar" universitetinin müəllimi)
4. "الأصُولُ فِي النَّحْوِ" Əbu Bəkr Muhəmməd ibn Səhl əs-Sirac "Muəssəsətur-Risələ" Beyrut çapı.
5. "النَّحْوُ الْوَأْفِي" Abbas Həsən "Dəru-l-Məarif".
6. "شَرْحُ مُخْتَصَرِ قَوَاعِدِ الْإِعْرَابِ" Abdullah ibn Saleh əl-Fovzan
7. "مُعْجَمُ الْقَوَاعِدِ الْعَرَبِيَّةِ" Abdul-Ğani əd-Daqr
8. "لِسَانُ الْعَرَبِ" Muhəmməd ibn Mukrim ibn Mənzur əl-İfriqi əl-Misri
9. "أَسْرَارُ الْعَرَبِيَّةِ" Abdurrahman ibn Əbil-Vəfə
10. "أَوْضَحَ الْمَسَالِكِ إِلَى أَلْفِيَةِ ابْنِ مَالِكٍ" Cəməluddin Abdulla əl-Ənsari
11. "الكامل في اللغة العربية" Abdullətif Abdurrahman əs-Said
12. "اللغة العربية معناها ومبناها" Təməm Həssən
13. "الْهَدَايَةُ فِي النَّحْوِ" Əli ibn Nəyif əş-Şəhud
14. "شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك" İbn Əqil Abdulla ibn Abdurrahman əl-Uqeyli əl-Misri
15. "قواعد في اللغة والإعراب" Omar ibn Abdulla əl-Omari

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	
DÖRDÜNCÜ KİTAB	4
<i>Birinci dər</i>	5
• الْمُتَعَدِّي وَاللَّازِمُ مِنَ الْأَفْعَالِ – “Mutəaddi” və “Ləzim” fellər	5
• عِلْمَةُ الْفِعْلِ الْمُتَعَدِّي – “Mutəaddi” (təsirli) fellərin əlamətləri	7
• أَنْوَاعُ الْأَفْعَالِ الْمُتَعَدِّيَّة – “Mutəaddi” (təsirli) fellərin növləri	9
• عِلْمَةُ الْفِعْلِ الْلازِمِ – “Ləzim” (təsirsiz) felin əlaməti	11
• أَنْوَاعُ الْأَفْعَالِ الْلازِمَةِ – “Ləzim” (təsirsiz) felin növləri	12
• طَرَائِقُ تَعَدِّيَّةِ الْفِعْلِ الْلازِمِ – “Ləzim” feli “mutəaddi” etməyin yolları	14
• أُسْلُوبُ التَّحْذِيرِ – “Təhzir” (çəkındirmə) üslubu	15
• تَأْكِيدُ الْفِعْلِ الْمَاضِي بِالسَّلَامِ وَ قَدْ (لَقَدْ) – Madi felinin لَقَدْ ilə təkid olunması	18
• أَمْسَى – مُسِي – “axşamlamaq” feli	19
<i>İkinci dər</i>	20
• بَابُ “فَاعِلٍ” – بابُ “فَاعِلٍ” babı	20
• “قَدْ” – مَعَانِي “قَدْ” – “قَدْ” ədatının mənaları	23
• إِنْ – وَ لَكِنْ – تَخْفِيفُ “إِنْ” – “İn” və “və ləkin” hərflərinin sadələşdirilməsi	25
• جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّالِمِ وَمَا يُلْحَقُ بِهِ – Muzəkkər düzgün cəm və bu cəmə aid edilən sözlər	29
• ذَلِكْ – تَصْرُفُ كَافِ الْخَطَابِ فِي أَسْمَى الْإِشَارَةِ (ذَلِكَ وَتِلْكَ) – Təsəvvüf kəf xətabı fəi əsməi əşarə (dəlik və təkə) əvəzləklərində كْ hərfinin dəyişməsi	36
• اللامُ الْمُرْخَلْفَةُ – Sürüşmüş ل “ləm” ədatı	37
<i>Üçüncü dər</i>	41
• بَابُ “تَفَعَّلٍ” – بابُ “تَفَعَّلٍ” babı	41
• الْجَيْنِيَّةُ – Zaman bildirən لَمَّا ədatı	47
• الْاِخْتِصَاصُ – Xüsusişdirən isim	49
<i>Dördüncü dər</i>	52
• بَابُ “تَفَاعَلٍ” – بابُ “تَفَاعَلٍ” babı	52
• لا التَّائِيَةَ لِلْجِنْسِ – Mütləq inkar bildirən لا ədatı	56
• الْبَدَلُ – Bədəl	62
• الْأَحْرُفُ الْمُنْتَسِبَةُ بِالْفِعْلِ – Felə oxşar hərflər	68
• الْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ – Düzəltmə məsdərlər	73
• جَمْعُ وَتَنْبِيَةُ الْأَسْمَاءِ الدَّالَّةِ عَلَى الْأَلْوَانِ – Rəng bildirən sifətlərin cəm və təsniyəsi	79

Beşinci dər	81
• "إِنْفَعَلَ" - باب "إِنْفَعَلَ" babı	81
• "لَوْ مَا" və "لَوْ لَا" - "لَوْ لَا" و "لَوْ مَا" الشَّرْطِيَّتَيْنِ şərt ədatları	85
• التَّغْلِيْبُ - Təğlib	87
• إِعْرَابُ أَسْمِ الْإِشَارَةِ نَعْنَاءً - İşarə əvəzliyinin sifət kimi erab olunması	90
• إِضَافَةُ الظَّرْفِ إِلَى الْجُمْلَةِ - Zərfin cümləyə izafə olunması	91
Altıncı dər	92
• "إِفْتَعَلَ" - باب "إِفْتَعَلَ" babı	92
• الإِبْدَالُ - İbdəl	93
• إِذَا الْفُجَائِيَّةُ - Gözlənilməzlik (anilik) bildirən إِذَا ədatı	97
• صَيِّغُ الْمُبَالَغَةِ - Mübaliğə vəznləri	100
Yeddinci dər	105
• "أَفْعَلَ" - باب "أَفْعَلَ" babı	105
• "أَفْعَالٌ" - باب "أَفْعَالٌ" babı	108
• "رَأَى" - مَعَانِي "رَأَى" felinin mənaları	111
• "عَسَى" - مِنْ أَخْوَاتِ "كَانَ" فِعْلُ "عَسَى" naqis feli	112
Səkkizinci dər	117
• "اسْتَفْعَلَ" - باب "اسْتَفْعَلَ" babı	117
• نَوَاسِبُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ - Mudari felini nasb edən ədatlar	120
• "كَيْ" الْمَصْدَرِيَّةُ النَّاصِبَةُ - Mudari felini nasb edən "كَيْ" məsdər ədatı	121
• "إِذْنٌ" وَشُرُوطُ النَّصْبِ بِهَا - "إِذْنٌ" ədatı və mudari felini nasb etmə şərtlər	124
• "جَعَلَ" - مَعَانِي "جَعَلَ" felinin mənala	126
Doqquzuncu dər	128
• الْأَفْعَالُ الرَّبَاعِيَّةُ الْمُجَرَّدَةُ - Rubai (dördköklü) mücərrəd fellər	128
• الرَّبَاعِيُّ الْمُنْحَوْتُ - Mənhut (törəmə) rubai fellər	129
• الرَّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ - Rubai məzid fellər	133
• ضَمِيرُ الْفَصْلِ - Ayırıcı əvəzlilər	141
• إِقَامَةُ "إِذَا الْفُجَائِيَّةُ" مَقَامَ الْفَاءِ فِي جَوَابِ الشَّرْطِ - Anilik bildirən إِذَا ədatının şərtin cavabında فَ -ni əvəz etməsi	144
• تَقَدُّمُ هَمْزَةِ الْاسْتِفْهَامِ عَلَى حُرُوفِ الْعَطْفِ - Sual həmzəsinin bağlayıcılardan önə keçməsi	145
• مَا الْمَصْدَرِيَّةُ الظَّرْفِيَّةُ - Məsdər və zərfdüzəldici مَا ədatı	146
• حُرُوفُ النَّدَاءِ وَ الْمُنَادَى - Xitab ədatları və munədə	148

Onuncu dars	153
• الضَّمَايِرُ وَأَقْسَامُهُ – Damirlər (şəxs əvəzlilikləri) və onların növləri	153
• أَقْسَامُ الْبَارِزِ – “Bəriz” (görünən) damirlərin növləri	154
• أَقْسَامُ الْمُتَّصِلِ بِحَسَبِ مَوْقِعِهِ فِي الْإِعْرَابِ – Muttəsəl damirlərin cümlədəki qrammatik mövqeyinə görə növləri	155
• الْفَوَائِدُ الْمُتَعَلِّقَةُ بِالضَّمَايِرِ الْمُتَّصِلَةِ – Muttəsəl damirlərə aid faydalar	159
• أَقْسَامُ الْمُتَفَصِّلِ بِحَسَبِ مَوْقِعِهِ فِي الْإِعْرَابِ – Mufəsəl damirlərin cümlədəki qrammatik mövqeyinə görə növləri	161
• مَوَاضِعُ الْإِثْيَانِ بِضَمِيرِ النَّصْبِ الْمُتَفَصِّلِ – Mufəsəl nasb damirinin işlədilməsi şəraiti	163
• اتِّصَالُ الضَّمِيرِ بِعَامِلِهِ وَأَنْفِصَالُهُ – Damirin amillə bitişik və ya ayrı yazılmasının hökmü	164
• مَوَاضِعُ جَوَازِ اتِّصَالِ الضَّمِيرِ بِعَامِلِهِ وَأَنْفِصَالُهُ – Damirin amillə bitişik və ya ayrı yazılmasının caiz olduğu yerlər	165
• الضَّمِيرُ الْمُسْتَتِرُ وَأَقْسَامُهُ – “Mustətir” (görünməyən) damir və onun növləri	167
• الضَّمِيرُ الْمُسْتَتِرُ وَجُوبًا وَمَوَاضِعُهُ – “Mustətir vucubən” (görünməməsi vacib olan) damirlərin işləndiyi yerlər	167
• الضَّمِيرُ الْمُسْتَتِرُ جَوَازًا وَمَوَاضِعُهُ – “Mustətir cəvəzən” (görünməməsi caiz olan) damirlərin işləndiyi yerlər	170
On birinci dars	172
• الْمَفْعُولُ الْمُطْلَقُ – Məful mutlaq (sərbəst məful)	172
• أَنْوَاعُ الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ – “Məful mutlaq”ın növləri	174
• عَامِلُ النَّصْبِ فِي الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ – “Məful mutlaq”ı nasb edən amil	176
• حَذْفُ عَامِلِ الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ – “Məful mutlaq”ın amilinin pozulması	176
• النَّائِبُ عَنِ الْمَصْدَرِ – Məsdəri (məful mutlaqı) əvəz edən isimlər	177
• أَقْسَامُ الْمَصْدَرِ – Məsdərin növləri	184
On ikinci dars	191
• الْمَفْعُولُ لَهُ أَوْ لِأَجْلِهِ – “Məful ləhu” Səbəb bildirən məful	191
• شُرُوطُ الْمَفْعُولِ لَهُ – “Məful ləhu”nun şərtləri	192
• حُكْمُ جَرِّ الْمَفْعُولِ لَهُ – “Məful ləhu”u məcrur etməyin hökmü	193
• أَحْوَالُ الْمَفْعُولِ لَهُ وَحُكْمُ كُلِّ حَالَةٍ – “Məful ləhu”unun ifadə növləri və hər növün hökmü	196
• لَا الْعَاطِفَةَ – Bağlayıcı لا	198
• أَحْرَفُ التَّحْضِيضِ وَالتَّنَادِيمِ – Rəğbətəndirmək və peşman etmək üçün istifadə olunan ədatlar	199

On üçüncü dər	200
• التَّمْيِيزُ - Təmyiz	200
• عَامِلُ النَّصْبِ فِي التَّمْيِيزِ - Təmyizi nasb edən amil	202
• تَمْيِيزُ الذَّاتِ - Təmyiz zət	202
• حُكْمُ تَمْيِيزِ الذَّاتِ (نَصْبُهُ وَجَرُّهُ) - "Təmyiz zət" in hökmü (nasb və cərr baxımından)	204
• تَمْيِيزُ النَّسْبِ وَحُكْمُهُ - Təmyiz nisbə və onun hökmü	206
• صِيغَتَا التَّعْجُبِ - Təəccüb cümləsinin iki forması	208
On dördüncü dər	211
• الْحَالُ - Hal (tərzi hərəkət bildirən cümlə üzvü)	211
• الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ - "Sifə müşəbbəhə" İsim failə bənzər sifətlər	212
• الْفَرْقُ بَيْنَ اسْمِ الْفَاعِلِ وَالصِّفَةِ الْمُشَبَّهَةِ بِهِ - "İsim fail"lə "sifə müşəbbəhə" arasındakı fərq	213
• أَنْوَاعُ صَاحِبِ الْحَالِ - "Hal sahibi"nin növləri	215
• تَعْرِيفُ صَاحِبِ الْحَالِ وَتَكْرِيرُهُ - Hal sahibinin "məarifə" və "nəkira" olması	217
• أَنْوَاعُ الْحَالِ مِنْ حَيْثُ الْإِفْرَادِ وَالْجُمْلَةِ - Halın quruluşca növləri	218
• شُرُوطُ الْجُمْلَةِ الْحَالِيَّةِ - Hal cümlənin şərtləri	220
• تَقْسِيمُ الْحَالِ بِأَعْيَارِ مَعْنَاهُ - Halın məna etibarilə növləri	221
On beşinci dər	222
• الْإِسْتِثْنَاءُ - İstisna	222
• أَدَوَاتُ الْإِسْتِثْنَاءِ - İstisna ədatları	223
• الْإِسْتِثْنَاءُ بِـ"إِلَّا", وَحُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَهُ - "İstisna"nin işlədilməsi və "mustəsnə"nin hökmü	224
• أَقْسَامُ الْإِسْتِثْنَاءِ وَحُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَهُ - İstisna cümləsinin növləri və "mustəsnə"nin hökmü	225
• حُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بِـ"إِلَّا" فِي الْإِسْتِثْنَاءِ الْمُنْقَطِعِ - "Munqati" istisna cümləsində "mustəsnə"nin hökmü	229
• حُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بِـ"إِلَّا" فِي الْإِسْتِثْنَاءِ الْمَفْرَغِ - "Mufərrağ" istisna cümləsində "mustəsnə"nin hökmü	229
• جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ أَقْسَامَ الْإِسْتِثْنَاءِ بِـ"إِلَّا" وَحُكْمَ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَهُ - جَدْوَلٌ يُبَيِّنُ أَقْسَامَ الْإِسْتِثْنَاءِ بِـ"إِلَّا" وَحُكْمَ الْمُسْتَثْنَى بَعْدَهُ - İstisna cümləsinin növü və hökmünü göstərən cədvəl	231
• حُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بِـ"غَيْرِ" وَ"سِوَى" - "Mustəsnə"nin غَيْرُ və سِوَى ilə işlənmə qaydası	232
• حُكْمُ الْمُسْتَثْنَى بِـ"خَلَا" وَ"عَدَا" - "Mustəsnə"nin خَلَا və عَدَا ədatları ilə işlənmə qaydası	233
• حُرُوفُ اسْتِيفْتَاحٍ وَتَنْبِيهِ - "Açılış" və "cəlb etmə" bildirən "أَلَا" ədatı	235

On altıncı dərs	236
• توكيدُ الأفعالِ بِنونِ التوكيدِ - Fellərin “təkid bildirən nun” ن, نْ ilə təkid olunması	236
• حُكْمُ توكيدِ الأفعالِ بِنونِ التوكيدِ الثقيلةِ أو الخفيفةِ - Fellərin təşdidli və təşdidsiz “nun” ilə təkid edilməsinin hökmü	237
• أحكامُ آخرِ الفعلِ الموكَّدِ بِنونِ التوكيدِ - “Nun” ilə təkid olunmuş felin sonunun əhkamları	241
• أحكامُ نونِ التوكيدِ الخفيفةِ - Təşdidsiz təkid bildirən “nun” نْ hərfinin əhkamları	246
• بلُ الإيتداءيةِ - Cümlələrin əvvəlində işlənən بِلْ ədatı	248
On yeddinci dərs	249
• الممنوعُ مِنَ الصَّرْفِ - Tənvin qəbul etməyən isimlər	249
• تعريفُ التَّنوينِ وأقسامُهُ - Tənvinin tərifi və növləri	249
• أيُّ نَوْعٍ مِنَ أَنْوَاعِ التَّنوينِ يُسَمَّى صَرَفًا؟ - Bu tənvin növlərindən hansı الصَّرْفُ adlanır?	252
• لِمَ يُمْنَعُ الإِسْمُ مِنَ الصَّرْفِ؟ - Bəzi isimlər nə səbəbdən tənvin qəbul etmir?	252
• كَيْفَ تَعْرِفُ الشَّيْئَةَ بِالفِعْلِ مِنْ غَيْرِهِ؟ - İsimlərin felə oxşayıb-oxşamamağını necə bilmək olar?	254
• المَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ لِإِلَّةٍ وَاحِدَةٍ - Bir illət səbəbindən tənvin qəbul etməyən isimlər	255
• المَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ لِإِلَّتَيْنِ - İki illət səbəbindən tənvin qəbul etməyən isimlər	257
• أَوَّلًا: مَا يُمْنَعُ مِنَ الصَّرْفِ مَعَ العَلْيِيَّةِ - Birinci: Məmnü minəs-sarf adlar	257
• ثَانِيًا: مَا يُمْنَعُ مِنَ الصَّرْفِ مَعَ الوَصْفِيَّةِ - İkinci: Məmnü minəs-sarf sifətlər	260
• أَحْكَامُ المَمْنُوعِ مِنَ الصَّرْفِ - Məmnü minəs-sarf isimlərin əhkamları	262
4-cü kitabda varid olan yeni sözlər	265
İstifadə olunan ədəbiyyat	301